രുക്മിണീസ്വയംവരം പ്രബന്ധം

(ഭാവദീപികാസമേതം)

ഗ്രന്ഥകർത്താവ്

ബ്രഹ്മശ്രീ

ഇടവെട്ടിക്കാട്ട് നാരായണൻ നമ്പൂതിരി.

വ്യാഖ്യാതാവ്

മഹാരാജമാന്യരാജശ്രീ

കൊച്ചി 12-ാംകൂറ്

രാമവർമ്മ പരീക്ഷിത്തു കുഞ്ഞുണ്ണിത്തമ്പുരാൻ

തിരുമനസ്സുകൊണ്ട്, ബി. ഏ.

പ്രസാധകൻ

കൊച്ചാമ്പിള്ളി മഠത്തിൽ രാമൻനമ്പ്യാർ

ഉള്ളിവപ്പോലൂർ [illegible]വിലാസം അച്ചുക്കൂടത്തിൽ

അച്ചടിച്ചത്.

1107.

വില ഒരുറുപ്പിക എട്ടണ.

പകർപ്പവകാശം പ്രസാധകനുള്ളതാകുന്നു.

രുക്മിണീസ്വയംവരം പ്രബന്ധം

(ഭാവദീപികാസമേതം)

ഗ്രന്ഥകർത്താവ്

ബ്രഹ്മശ്രീ

ഇടവെട്ടിക്കാട്ട് നാരായണൻ നമ്പൂതിരി.

വ്യാഖ്യാതാവ്

മഹാരാജമാന്യരാജശ്രീ

കൊച്ചി 12-ാംകൂറ്

രാമവർമ്മ പരീക്ഷിത്തു കുഞ്ഞുണ്ണിത്തമ്പുരാൻ

തിരുമനസ്സുകൊണ്ട്, ബി. എ.

പ്രസാധകൻ

കോച്ചാമ്പിള്ളി മഠത്തിൽ രാമൻ നമ്പ്യാർ

ത്രിശ്ശിവപേരൂർ ഭാരതവിലാസം അച്ചുകൂടത്തിൽ

അച്ചടിച്ചത്.

1107.

വില ഒരുറുപ്പിക എട്ടണ.

പകർപ്പവകാശം പ്രസാധകനുള്ളതാകുന്നു.

ശ്രീ

പെരുവനത്തു കോച്ചാമ്പിള്ളി മഠത്തിൽ നമ്പ്യാര് രാമൻ നമ്മുടെ ആശ്രിതന്മാരുടെ കൂട്ടത്തിൽ ഒരാളാണ്. ഈ ആൾ ഒരു വാഗ്മിയും പാഠകം പറയുന്നതിൽ നല്ല നിപുണനും ആണെന്നുള്ളതിന്നു പുറമെ സംസ്കൃത വിദ്യാഭിവൃദ്ധിക്കുവേണ്ടി ഒരു പാഠശാലവെച്ചു വിദ്യാൎത്ഥികളെ പഠിപ്പിക്കുന്നതുമുണ്ട്. രാമന്റെ സല്സ്വഭാവവും രാമനായി പരിചയമുള്ളവൎക്കൊക്കെ അറിയാം.

വിശേഷിച്ച് ഇയ്യിടെ രാമൻ, ഇപ്പോൾ പ്രചാരമുള്ളതും ഇല്ലാത്തതുമായ കേരളീയകൃതികളായ പ്രബന്ധങ്ങൾ മുഴുവൻ പ്രബന്ധാവലി മാൎഗ്ഗമായി വ്യാഖ്യാനസഹിതം അച്ചടിപ്പിച്ചു പ്രസിദ്ധപ്പെടുത്തി ജനങ്ങൾക്ക് ഉപകാരമാക്കിത്തീൎക്കാനാരംഭിച്ചുവരുന്നു. ഈ ഉദ്യമം ഏറ്റവും പ്രശംസനീയമാണെന്നു പറയേണ്ടതില്ലല്ലൊ. പുസ്തകങ്ങൾ പരിശോധിച്ചതിൽ സൎവ്വഥാ നമുക്ക പ്രീതിക്കു അവകാശമുള്ള. പരിശ്രമശീലനായ ഈ യുവാവിന്നു നാം സകല ശ്രേയസ്സുകളും ആശംസിക്കുന്നു.

രാജാ സർ

രാമവൎമ്മ

ജി. സി. എസ്സ്. ഐ.,

ജി. സി. ഐ. ഇ.,

സ്ഥാനത്യാഗം ചെയ്ത കൊച്ചി

വലിയതമ്പുരാൻ (ഒപ്പ്)

മെറിലാഡ്ഡ് കോവിലകം

തൃശ്ശൂർ,

[illegible] കന്നി [illegible]-ാംനു.

അവതാരിക

പ്രാചീനങ്ങളും വിശിഷ്ടങ്ങളും ആയ എത്ര അനേകം ഗ്രന്ഥങ്ങളാണ് ഇന്ന് ഓരോരോ ധനാഢ്യന്മാരുടെ കുഡുംബങ്ങളിലുള്ള ഇരുട്ടറകളിൽ പാററകളുടേയും മററുപ്രാണികളുടേയും ഇരയായിത്തീൎന്ന് നശിച്ചുപോകുന്നത് എന്നതിന്ന് കയ്യും കണക്കുമില്ല. അവരുടെ ഗ്രന്ഥശാലകളെ പരിശോധിച്ച് ഏതെങ്കിലും ആ വക നഷ്ടപ്രായങ്ങളായ ഗ്രന്ഥങ്ങളെ പ്രസിദ്ധീകരിക്കുവാൻ ഉദ്ദേശിച്ചു ചോദിക്കുന്നതായാൽ അതു പുറത്തുകാണിക്കുവാൻ മടികാണിക്കുന്നത് കേരളീയരുടെ സഹജമായ ഒരു ദുസ്സ്വഭാവമാണ്. അടുത്തകാലത്ത് മഹാരാജശ്രീ ഗവൎമ്മെണ്ട്, ഓരോ സ്ഥലങ്ങളിൽചെന്ന് ഗ്രന്ഥങ്ങളെ തിരഞ്ഞു ശേഖരിക്കുവാൻ നിശ്ചയിച്ച ഉദ്യോഗസ്ഥന്മാർ പരിശോധനക്കു ചെന്ന അവസരത്തിൽ ഇതെഴുതുന്ന ആളുടെ ഗൃഹത്തിൽതന്നെ വളരെ ഗ്രന്ഥങ്ങളും നശിച്ചതായി കാണപ്പെട്ടു. ഇങ്ങിനെ പരിശോധിക്കുന്നതായാൽ പല സ്ഥലങ്ങളിലും ചിതൽതിന്ന ഓലകളുടെ പൊടി ധാരാളം കാണുവാൻ കഴിയുമെന്നുതന്നെയാണ് തോന്നുന്നത്.

അതുകൊണ്ട് ഇങ്ങിനെ ജീൎണ്ണപ്രായങ്ങളായ ഗ്രന്ഥങ്ങളെ കഴിയുന്നതും പ്രസിദ്ധീകരിക്കുന്നത് ലോകത്തിന്ന് അത്യന്തോപകാരമാണെന്നുള്ളതിന്നു പക്ഷാന്തരമില്ല. പ്രസിദ്ധപാഠകന്മാരായ കോച്ചാമ്പിള്ളിമഠത്തിൽ രാമൻനമ്പ്യാരുടെ ഏതാദൃശങ്ങളായ പരിശ്രമങ്ങളും എത്രതന്നെ സ്തുത്യൎഹങ്ങളാണെന്നുള്ളത് നിൎവ്വിവാദമാണ്.

ഇന്ന് ഇതരസാഹിത്യങ്ങൾ നാൾക്കുനാൾ അഭിവൃദ്ധി നേടുന്നുണ്ടെങ്കിൽ സംസ്കൃതസാഹിത്യം അതുപോലെതന്നെ പടിപടിയായി അധഃപതിക്കുന്നും ഉണ്ട്. അതാതുകാലങ്ങളുടെ രുചിയനുസരിച്ച് ഏതെങ്കിലും പുതിയ പ്രസ്ഥാനത്തിൽ ഗ്രന്ഥങ്ങൾ

നിൎമ്മിക്കുകയോ വ്യാഖ്യാനമെഴുതുകയോ കുറെക്കാലമായി ആരും ചെയ്യുകാണുന്നില്ല. പുരാതനകാലത്തു പണ്ഡിതന്മാർ പുതിയ പുതിയ പല പ്രസ്ഥാനങ്ങളും കണ്ടുപിടിച്ചു് അതിൽ പല ഗ്രന്ഥങ്ങളും രചിച്ചിട്ടുണ്ടെന്നുള്ളതിന്നു് വേദം, പുരാണം, കാവ്യം, നാടകം മുതലായ ഗ്രന്ഥങ്ങളുടെ ഭിന്നരൂപങ്ങൾതന്നെ ധാരാളം സാക്ഷ്യംവഹിക്കുന്നുണ്ടു്. അക്കൂട്ടത്തിൽ ഇന്നു പ്രചരിക്കുന്ന ഏതെങ്കിലും ഒരു പ്രസ്ഥാനത്തെ അവലംബിച്ചു് കുറെ ഗ്രന്ഥങ്ങൾ സംസ്കൃതത്തിൽ നിൎമ്മിക്കുവാൻ ഉദ്യമിച്ചുകാണുന്നതില്ല ഇപ്പോഴത്തെ പണ്ഡിതന്മാർ, എങ്കിലും ഭാവഗംഭീരങ്ങളും ദുൎഗ്രഹങ്ങളുമായ പ്രാചീനപണ്ഡിതന്മാരുടെ ഗ്രന്ഥങ്ങളെ യഥാമതി വ്യാഖ്യാനിച്ചു് സംസ്കൃതസാഹിത്യത്തെപ്പോഷിപ്പിക്കുവാനോ അല്പബുദ്ധികളെ അനുഗ്രഹിപ്പാനോ ശ്രമിക്കാത്തതു് അത്യന്തം ശോചനീയംതന്നെ.

ഇവിടെ ഇപ്പോൾ അവതരിപ്പിപ്പാൻപോകുന്ന രുക്മിണീസ്വയംവരപ്രബന്ധം ശബ്ദമാധുൎയ്യംകൊണ്ടും അൎത്ഥഗാംഭീൎയ്യംകൊണ്ടും പ്രബന്ധങ്ങളുടെ മുന്നണിയിൽ നില്പാൻ ഏററവും അൎഹിക്കുന്നതാണു്. സകലമാധുൎയ്യവും തികഞ്ഞതാണെങ്കിലും ഈ പ്രബന്ധത്തിൽ സ്വല്പംമാത്രമേ രംഗജീവികളുടെ നാക്കു് രുചിയറിഞ്ഞു പ്രവേശിക്കുന്നുള്ളൂ. കാരണം കടിച്ചാൽ അതു എളുപ്പത്തിൽ പൊട്ടാത്തതുതന്നെയാണു്. ഈ തത്വമറിഞ്ഞു് സംസ്കൃതഭാഷോത്സുകനും, സഹൃദയനും, വിദ്വാനുമായ തമ്പുരാൻ തിരുമനസ്സുകൊണ്ടു് 'ഭാവദീപിക' എന്നു് അന്വൎത്ഥമായ ഒരു വ്യാഖ്യാനമെഴുതി ഈയുള്ളവരെ അനുഗ്രഹിച്ചതിന്നു് നാം അവിടുത്തോടു് ഏററവും കടപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. വ്യാഖ്യാനത്തിൽ ഭാവം, അലങ്കാരം, ധ്വനി മുതലായവ നല്ലവണ്ണം പ്രതിപാദിച്ചിട്ടുണ്ടു്. പദപ്രയോജനം പറയുന്നതിൽ പ്രത്യേകം തിരുമനസ്സുവെച്ചിട്ടുണ്ടു് എന്നുള്ളതു് വിശേഷിച്ചു പ്രസ്താവയോഗ്യമാണു്. ആകപ്പാടെ നോക്കുന്നതായാൽ ഇത്രയും പ്രസന്നവും ഭാവത്തെ വ്യക്തമായിപ്പറയുന്നതുമായ ഒരു വ്യാഖ്യാനം അടുത്തകാലത്തു് ഉണ്ടായിട്ടുണ്ടു് എന്നു തോന്നുന്നില്ല. ഇനിയും ഇതുപോലുള്ള വ്യാ

ഖ്യാനങ്ങൾ എഴുതിയും സ്വന്തം ഗ്രന്ഥങ്ങൾ രചിച്ചും തമ്പുരാൻ തിരുമനസ്സുകൊണ്ട് സഹൃദയന്മാരേയും സംസ്കൃതസാഹിത്യത്തേയും അനുഗ്രഹിക്കട്ടെ.

ഏതെങ്കിലും പ്രസിദ്ധീകരണത്തിന്ന് അവതാരിക എഴുതുമ്പോൾ ഗ്രന്ഥകാരന്റെ ജീവചരിത്രത്തെപ്പററി എന്തെങ്കിലും രണ്ടുവാക്കു പറയുക എന്നുള്ളത് അവതാരികാകാരന്റെ ഒഴിച്ചുകൂടാത്ത കത്തവ്യമയാണ്. അതുകൊണ്ട് അദ്ദേഹത്തെപ്പററി കിട്ടിയേടത്തോളം വിവരം സംക്ഷിപ്തമായി വിവരിച്ച് ഈ ചെറിയ അവതാരികയെ അവസാനിപ്പിക്കുവാൻ വിചാരിക്കുന്നു.

പ്രസ്തുത ഗ്രന്ഥകത്താവായ ഇരവട്ടിക്കാട്ടു നാരായണൻനമ്പൂതിരി 903_ൽ തിരുവിതാംകൂറിൽ കുന്നത്തുനാട്ടുതാലൂക്കിൽ പെട്ട പാങ്കോട്ടുദേശത്തുള്ള തന്റെ ഇല്ലത്തു ജനിച്ചു. ഇല്ലം ഇപ്പോഴും ഉണ്ട്. ഇദ്ദേഹത്തിന്നു രണ്ടു സഹോദരന്മാരും രണ്ടു സഹോദരിമാരും ഉണ്ടായിരുന്നു. മൂത്തജ്യേഷ്ഠൻ നീലകണ്ഠൻനമ്പൂതിരി വന്ന മന്ദനായിരുന്നു. പുത്രന്റെ ബുദ്ധിശൂന്യതനിമിത്തം അച്ഛൻ നാരായണൻനമ്പൂതിരി ദ്വേഷ്യപ്പെട്ടു ഉണ്ണിയെ അടിക്കുന്നതുകണ്ട് അമ്മ അടുക്കൽവന്ന് "ഏതെങ്കിലും, വിഡ്ഢിയാണ് എന്നുവെച്ച് തല്ലി നട്ടു കടിച്ചിട്ട് ഫലം ഒന്നും ഇല്ല. നല്ല മന്ത്രങ്ങൾ ഇല്ലേ! ഏതെങ്കിലും ജപിച്ചുകൊടുത്താൽ നന്നായിരുന്നു." എന്നു തന്റെ അന്തർജ്ജനത്തിന്റെ വാക്കുകേട്ട് വിഷാദത്തോടുകൂടി പിൻമാറി. അനന്തരംഗർകാലത്തു വളരെ മന്ത്രങ്ങൾ അദ്ദേഹം ജപിച്ചുകൊടുത്തിരുന്നു. ആ മന്ത്രമൂത്തിയാണ് ഇരവട്ടിക്കാട്ട് ഇപ്പൻനമ്പൂതിരി. ഇദ്ദേഹം വലിയ ജ്യോതിഷിയും ഇന്ദ്രജാലക്കാരനും ആയിരുന്നു. രണ്ടുകൊല്ലത്തിനിടക്ക് അന്തർജ്ജനം പ്രസവിച്ച് ഒരു ഉണ്ണികൂടി ഉണ്ടായി. ഇദ്ദേഹമാണ് പ്രസ്തുതഗ്രന്ഥകത്താവായ സാക്ഷാൽ സരസകവി ഇരവട്ടിക്കാട്ട് നാരായണൻനമ്പൂതിരി.

ഇവരുടെ അമ്മാത്ത് താമരശ്ശേരി നാകരക്കാട്ടില്ലമാണ്.

കരിക്കൽ അമ്മയോടുമിച്ച് അവിടെ കുറച്ചുദിവസം താമസിച്ചു. അക്കാലത്തു അമ്മാമൻ ചതുരംഗംവെക്കുന്നതുകണ്ടു രണ്ടുപേരും എളുപ്പത്തിൽ അതു പഠിച്ചു. ഒടുവിൽ അമ്മാമൻകൂടി ഇവരുടെ ചതുരംഗത്തിലുള്ള നൈപുണ്യംകണ്ട് അത്ഭുതപ്പെട്ടുപോയി. ശ്രീരാമഭക്തനായിരുന്ന അമ്മാമൻ സംഗീതചാതുരിയോടുകൂടി ചില സ്തോത്രങ്ങൾ ജപിച്ചപ്പോൾ ഇവർ അതിൽ ശ്രദ്ധിക്കുന്നതുകണ്ടു ഇപ്പുൻനമ്പൂതിരിയെ ഇതു പഠിപ്പിച്ചു. അനുജനെ അന്നു എഴുത്തിനുവെച്ചിരുന്നില്ല. പക്ഷെ ജ്യേഷ്ഠൻ വശമാക്കിയപ്പോഴേക്കും അനുജനും പഠിച്ചുകഴിഞ്ഞു. മൂത്ത ജ്യേഷ്ഠനെപ്പററി മാതാപിതാക്കന്മാൎക്കുണ്ടായിരുന്ന വിഷാദമെല്ലാം അതിബുദ്ധിശാലികളായ ഇവർ തീരെക്കളഞ്ഞു.

ഉപനയനാനന്തരം അന്നത്തെ വേദവിത്തുകളിൽവെച്ച് അഗ്രഗണ്യനായ 'കോമനക്കുട്ടി' എന്നു സുപ്രസിദ്ധനായ കോമനനമ്പൂരിയുടെ അടുക്കൽ ഇവരെ ഓത്തുചൊല്ലിക്കുവാനേല്പിച്ചു. സമാവൎത്തനത്തിനു മുമ്പുതന്നെ ജട, രഥ, പദം ഇതുകൾ നല്ലവണ്ണം കട്ടിയായി എന്നതന്നേയല്ല സംസ്കൃതത്തിലും മലയാളത്തിലും കുറെ ശ്ലോകങ്ങളും വശമാക്കി. സമാവൎത്തനം കഴിഞ്ഞ ഉടനെ ഇവരെ തിരുനാവായക്കയച്ചു. അവിടെ അവർ വാക്കിലും ക്രമത്തിലും മുമ്പന്മാരായി തങ്ങിത്താമസിച്ചു. ഇവരോടു ആരെങ്കിലും വല്ലതും വാദിപ്പാൻ പുറപ്പെട്ടാൽ തോററു തിണ്ടാടുന്നതല്ലാതെ ഇവരെ തോല്പിക്കുവാൻ ആൎക്കും കഴിഞ്ഞില്ല. അന്നു ഇവൎക്ക് 'മുള്ളന്മാർ' എന്നായിരുന്നു ശകാരപ്പേർ കൊടുത്തിരുന്നത്. കടവല്ലൂർപ്രയോഗങ്ങളിൽ ജ്യേഷ്ഠനു മുമ്പിലിരിക്കുകയുണ്ടെങ്കിൽ അനുജനു ഒരു രഥ കൂടുതൽ ഉണ്ട്.

അക്കാലത്തുതന്നെ അനുജൻ നാരായണൻനമ്പൂതിരിക്ക് കവിത ധാരാളം ഉണ്ടായിരുന്നു. പക്ഷെ അത് കാരോരുത്തരെയുംപററി പരിഹാസമായും മററും ആയിരുന്നു, അധികം. പട്ടിവടക്കേടം ഏട്ടുവാരം ഏട്ടുംപിഴക്കാതെ ഇരുന്ന വൎത്തമാനംകേട്ട് അദ്ദേഹത്തിൻെറ സഹപാഠിയായ ഇടമന വെള്ളത്തേടം മത്സരംകൊണ്ട് 'രഥക്കുവരട്ടെ ആയാൾ' എന്നു ആരോടോ പറ

ഞ്ഞുപോയി ഇതു കേട്ട് അനുജൻ നാരായണൻനമ്പൂതിരി ഇങ്ങിനെ ചൊല്ലി.

പട്ടിക്കുവാരനുടനൊട്ടുകഴിഞ്ഞശേഷ-
മൊട്ടുംപൊറാഞ്ഞുടമനാദ്വിജനിഷ്യയോടും
പെട്ടെന്നുനീജഠരഥക്കവരുന്നതാകിൽ
കാട്ടിത്തരാംപട്ടതത്തെന്നുവിളിച്ചുചൊല്ലി.

ഇങ്ങിനെഫലിതങ്ങളായ പലശ്ലോകങ്ങളും അക്കാലത്ത് ഉണ്ടാക്കിയതായികേട്ടിട്ടുണ്ട്. അവിടെ താമസിക്കുമ്പോൾ ഇദ്ദേഹം വെള്ളപ്പാൻ കലത്തുമാങ്ങപറക്കി ശേഖരിച്ചുവെച്ച് മററുള്ളവർക്ക് പകുത്തുകൊടുക്കുകപതിവായിരുന്നു. ഒരു ദിവസംപൊരുക്കിവെച്ചിരുന്നതുകണ്ടില്ല. അപ്പോൾ ചൊല്ലിയതാണിത്.

ഏററനും കൂററനും കൂടിററാറിപ്പോൾമാങ്ങനാല്പതും
ഏററന്തിന്നതുപതിനഞ്ചോറാം തിന്നതു കൂററനും.

ഏററൻ കൂററൻ ശകാരപ്പേരാണ്.

ഇപ്രകാരം വിദ്യയും വിനോദവുമായി താമസിക്കുന്ന കാലത്ത് അവിടെ ഒരു ഗോസായിവന്ന് നല്ല ഒരു ഇന്ദ്രജാലക്കളി കളിച്ചു. അതുകണ്ട് ഭ്രമിച്ച് ജ്യേഷ്ഠൻ അതു പഠിക്കുവാനായി അനുജനോടുമാത്രം പറഞ്ഞ് ചാടിപ്പോയി. കുറച്ചുകാലംകൊണ്ട് അതെല്ലാം പഠിച്ചുതിരികെവന്നു. ഇവിടെ താമസിക്കുന്ന കാലംകൊണ്ട് ഇവർ കടവല്ലൂർ പ്രയോഗങ്ങളും മററും കഴിച്ച് വലിയഓത്തന്മാരായി.

ഇങ്ങിനെ അവർ തിരുനാവായയിൽനിന്നു പുറത്തുവന്നത് വേദവും ജാലവിദ്യയുംകൊണ്ടാണ് അനുജന്നും ഇതിൻെറ ഒരു സാമാന്യജ്ഞാനം ഉണ്ടാക്കിക്കൊടുത്തിരുന്നു. ഒരിക്കൽ അകവൂർ നമ്പൂതിരിയുടെ വക ഊരക്കാട്ട് എന്ന ക്ഷേത്രത്തിൽ ഉത്സവകാലത്തു ഇവർ അവിടെചെന്ന് ഒരു കളിചാർത്തി കാണികളേയും നമ്പൂരിയേയും അത്ഭുതപരതന്ത്രന്മാരാക്കി. എങ്കിലും ഇവർ ബ്രാഹ്മണകുലത്തിൽ ജനിച്ച് നല്ലവണ്ണം വേദം വശമാക്കി, എങ്കിലും തദർത്ഥനിരൂപണമാർഗ്ഗത്തിലും മററും ശ്രദ്ധിക്കാതെ അതെല്ലാമുപേക്ഷിച്ച് കഷ്ടം! ഈ നീചവിദ്യയിൽ പ്രവേശിച്ചുവല്ലോ

എന്നു വിചാരിച്ചു നമ്പൂതിരിവളരെ കുണ്ഠിതപ്പെട്ടു. അദ്ദേഹം അവരെ വിളിച്ചുവരുത്തി ഗുണദോഷിച്ച് നമ്പൂതിരിയുടെ ഇല്ലത്തുതന്നെ താമസിച്ചു പഠിക്കുവാൻ വേണ്ടഏർപ്പാടുകളെല്ലാം ചെയ്തു. തർക്കാദിശാസ്ത്രങ്ങൾക്കുപുറമെ ജ്യോതിശ്ശാസ്ത്രം തച്ചുശാസ്ത്രം മുതലായതും നിഷ്കർഷയായി ഈ ബുദ്ധിമാന്മാർ കുറച്ചുകാലംകൊണ്ടുപഠിച്ചു. അക്കാലത്തും കവിതയുണ്ടാക്കുന്നതിലും നേരമ്പോക്കുപറയുന്നതിലും ഒട്ടും കുറവുണ്ടായിരുന്നില്ല. ഒരുദിവസം ഉച്ചക്കു മുമ്പേ തിന്നുകൊണ്ടിരിക്കുമ്പോൾ അവിടത്തെ മഹൻ നമ്പൂതിരി ആവശ്യപ്പെട്ടതനുസരിച്ച് നാരായണൻനമ്പൂതിരി ഒരു ശ്ലോകം ഉണ്ടാക്കിച്ചൊല്ലി,

സുമധുരമധുരനിപീഡ്യം സുഖനിദ്രാസംക്ലേശ്യസംഭോക്തുഃ
മൃദ്വപഹിതാന്തഃകഠിനംകമനീയകമനീയമേതദാമ്രഫലം.

പഠിപ്പെല്ലാം ഒരുവിധം പൂർത്തിയാക്കി ഗുരുകുലത്തിൽനിന്നു ജ്യേഷ്ഠൻ ഒരു ജ്യോതിഷിയുടെ നിലക്കും അനുജൻ ഒരു സർവ്വരസികന്റെ നിലയിലുമാണ് പുറത്തിറങ്ങിയത്. പാങ്കോട്ടിൽ വന്ന് സുബ്രഹ്മണ്യസ്വാമിയെ ഭജിപ്പാൻതുടങ്ങി. മൂന്നുകൊല്ലം വളരെ നിഷ്കർഷയായി ഭജിച്ചു. ഇത്രയും കഴിഞ്ഞപ്പോഴേക്കും അതിബുദ്ധി, നല്ലപഠിപ്പ്, തികഞ്ഞ വൈദഗ്ദ്ധ്യം സരസകവിത ഇത്യാദി ഗുണങ്ങളാൽ നിസ്തുല്യന്മാരായിത്തീർന്നു. ക്രമേണ ഇവരുടെ യശസ്സു നാടു നിറഞ്ഞു. ഇവർക്കു മുളകുറിശ്ശി ഉണ്ണിയുടെപേരിലായിരുന്നു അധികം ഭക്തി ബഹുമാനങ്ങൾ ഉണ്ടായിരുന്നത് അതിനാൽ ഉണ്ണിയെക്കാണ്മാൻ പോയി. ഇവർ ചെന്നപ്പോൾ ഉണ്ണിയെക്കണ്ടില്ലെങ്കിലും മററുള്ളവർ കുശലപ്രശ്നം കുളിക്കുവാൻ പറഞ്ഞു. കുളിയും തേവാരവും കഴിഞ്ഞ് പടിഞ്ഞാപ്പുറത്തുചെന്നിരുന്നു. "ഇടവെട്ടിക്കാട്ടു വിദ്വാന്മാർ പടിഞ്ഞാപ്പുറത്ത് കളികഴിച്ചിരിപ്പുണ്ട്. തേവാരം കഴിഞ്ഞെങ്കിൽ ഉണ്ണ്യാരായന്നു പറയൂ" എന്നുപറഞ്ഞ് അച്ഛൻ ഉണ്ണിയെ അയച്ചു. ഉണ്ണിചെന്ന്

ദേവകാര്യാണ്യതിതാനിസർവാണിഭവതോയദി
ഭോക്താഗത്യതാംശീഘ്രം ഭൂസുരേന്ദ്രശിഖാമണേ!

എന്നു ചൊല്ലി. പത്തുപന്ത്രണ്ടു വയസ്സുമാത്രം ചെന്ന ഉണ്ണി ഇത്ര ഭംഗിയായി ചൊല്ലിയതുകേട്ട് ഹൃഷ്ടമാനസന്മാരായി ഉണ്ണിയൊന്നിച്ച് കവിതയും വിനോദവുമായി കുറച്ചുദിവസം താമസിച്ചു. ഇവർ ഇവിടെയുള്ള വർത്തമാനം കേട്ട് ആഴുത്രർ അടിതിരി അവിടെചെന്ന് അദ്ദേഹത്തിന്റെ ഇല്ലത്തേക്കു കൊണ്ടുപോയി. അടിതിരി വേറെയും ചില പണ്ഡിതന്മാരെ ആളയച്ചു വരുത്തി സന്തോഷസമേതം കുറച്ചുദിവസം താമസിപ്പിച്ചു ഇക്കാലത്തു വളരെശ്ലോകങ്ങളും ഉണ്ടാക്കിയിരുന്നുവത്രെ.

ഇവർ വടക്കൻദിക്കിൽ സഞ്ചാരമെല്ലാം കഴിഞ്ഞ് മടങ്ങി ഇല്ലത്തെത്തി. ആ ദിക്കിലുണ്ടെങ്കിൽ പാമ്കോട്ട് അമ്പലത്തിലാണ് കൂടുക പതിവ്. ഒരു വാരദിവസം വെളിക്കപ്പുരയിൽ ചേന്നാസ്സുനമ്പൂതിരിയും മററു പല രസികന്മാരുംകൂടി സംഭാഷണം ചെയ്തുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന സമയം വേദജ്ഞനും പണ്ഡിതനും ആയ കിഴാറമട്ടതിരി വരുന്നതുകണ്ട് അദ്ദേഹത്തിനെക്കണ്ട് ഒരു ശ്ലോകമുണ്ടാക്കണമെന്ന് ചിലർ നിർബ്ബന്ധിച്ചുതുടങ്ങി. ശൃംഗാരമായിട്ടുവേണം എന്നു ചിലർ. സ്തുതിയായിട്ടാണ് വേണ്ടത് എന്നു മററു ചിലർ. ഇങ്ങിനെ പ്രബലമായ കലഹമായപ്പോൾ "ഒട്ടെ ഞാനൊന്നു ചൊല്ലാം" എന്നുപറഞ്ഞു നാരായണൻനമ്പൂതിരി ഇങ്ങിനെ ചൊല്ലി.

അദ്ധ്യോഷ്യനീതി പ്രഥിതഃ പൃഥിവ്യാ-
മാസീദസൌഭാഗ്യവതാംവരിഷ്ഠഃ
യദ്വിപ്രയോഗഃ സുരതോത്സുകാനാം
സന്താപഹേതുർവ്വനിതാജനാനാം.

ഇരുകൂട്ടരുടേയും അഭിമതാർത്ഥമുള്ള ഈ ശ്ലോകം എല്ലാവരേയും തൃപ്തിപ്പെടുത്തി. പട്ടേരിക്കും രസമായി. എല്ലാവരും നാരായണൻനമ്പൂതിരിയെ പുകഴ്ത്തി.

ഇവർക്ക് പരൽപേരിടുന്നതിനും മററുമുള്ള ചാതുര്യം ഒന്നു വേറെത്തന്നെയായിരുന്നു. ഒരു മുറജപക്കാലത്ത് ഇവർ—ജ്യേഷ്ഠൻ 'ഇതാ തൊഴിമനോഹരനായ ഭീമൻ.' അനുജൻ 'ജരനേണമിഴിമാർക്ക് ജീവൻ' 'കനകനാഗചേകവിതതി.' 'സിംഹ

സന്തോനളനൃപഃ' 'ധൂപം കോരികൊണ്ടോ' 'ധാർഷ്ട്യക്കാരാ പോട്ടേ' എന്നുതുടങ്ങി പലപോതും നിർമ്മിച്ചതായി കേട്ടിട്ടുണ്ട്. അന്ന് 73_ൽ നാടുനീങ്ങിയ മഹാരാജാവായിരുന്നു തിരുവിതാംകൂറിൽ നാടുവാണിരുന്നത്. അദ്ദേഹം ഇവരുടെ ചാതുര്യംകേട്ട് കൊട്ടാരത്തിൽ ആളെ അയച്ചുവരുത്തി. അപ്പോൾ അടിയറവെച്ച ശ്ലോകമാണിത്.

സ്നാതഃശൌരിത്രിപഥഗാസ്വയമയോ നയമഹാചാര്യമന്ത്രാജ്ഞയാ
സാക്ഷീകൃത്യ വിപശ്ചിതോജഹവനാൽ പ്രീതം പ്രതാപാനലം
ധാത്രീമംബുധിമേഖലാമുദവഹഃ കീർത്ത്യംശുകാച്ഛാദിതാം
സാംപ്രതം വഞ്ചിമഹീശ! സമ്പ്രതമതോഃ പൃഥ്വീപതിഃ പണ്ഡിതം

ഇതുകേട്ട് പണ്ഡിതശ്രേഷ്ഠനായ രാജാവ് പലസമ്മാനങ്ങളും കൊടുത്തു. ഇടക്കിടെ കൊട്ടാരത്തിൽ വരണമെന്നും കല്പിച്ചു. ഇവർ സ്നേഹിതന്മാരോടുകൂടി വഴിയിൽ നടക്കുമ്പോൾ ഒരിക്കൽ മഹാരാജാവു സവാരിയെഴുന്നള്ളുന്നതുകണ്ടു. അപ്പോൾ രാജാവ് പൊതച്ചിരുന്ന സാല്വ താൻ, തിരിയെ എഴുന്നള്ളുമ്പോൾ വാങ്ങിക്കാമെന്ന് നാരായണൻനമ്പൂതിരി പറയുകയും,

ശീതാർത്താ ഇവ സങ്കുചന്തി ദിവസാ സംഹൃത്യാംബരം ശർവ്വരീ
ശീഘ്രം മുഞ്ചതി സേവചിഹ്നൻ! ഹൃതമുക്കോണാംഗതോ ഭാനുമാൻ
തപ്ത്യാനാംഗഹുതാശതപ്ലുതമയം ശാതോദരീണാംഗതോ
രാജൻ കിംകരവാമസാമ്പ്രതമഹോ ശീതാകുലതാവയം.

ഇങ്ങിനെ ഒരു ശ്ലോകം ഉണ്ടാക്കിച്ചൊല്ലി തിരികെ എഴുന്നള്ളുമ്പോൾ ആ സാലുവ വാങ്ങുകയും ചെയ്തു. തിരുവനന്തപുരത്തുള്ളതിൽ ഒട്ടും കുറയാതെ കൊച്ചിയിലും മഹാരാജാവിന്റെ പ്രീതിക്കു ഭാജനമായിരുന്നു ഇവർ.

മറ്റൊരിക്കൽ ഇവർ തിരുവനന്തപുരത്തുചെന്നു പത്മനാഭക്ഷേത്രത്തിൽനിന്നു മഹാരാജാവിന്റെ തിരിച്ച് എഴുന്നള്ളത്തു മതിൽ വെട്ടിപ്പൊളിച്ചാണെന്നു മുൻകൂട്ടി കല്പനപ്രകാരം പറഞ്ഞ് ജ്യോതിഷിയായ ജ്യേഷ്ഠൻ വീരശൃംഖലവാങ്ങിച്ചു കൊണ്ടു വന്നതുകണ്ട് സരസകവിയായ അനുജനും വീരശൃംഖല വാങ്ങിച്ചു. അന്ന് അടിയറവെച്ച ശ്ലോകമാണിത്.

കോപി ശ്രീപത്മനാഭപ്രചുരതരകൃപാപൂരപീയൂഷസേക-
സ്ഫീതപ്രോത്തുംഗവിദ്യാവിടപിതതിലസന്നീതിസാരപ്രവാളഃ
ധന്യോ ധർമ്മപ്രസൂനപ്രഭവനവയശസ്സൌരഭാപൂരിതാശോ
ഭാതിശ്രേയഃഫലൌഘൈർദ്വിജകുലശരണം രാമരാജാമരദ്രുഃ.

കംസീകൃത്യദിവം ധ്രുവം തുലിതവാനാധായധാതാതയോ-
രിന്ദ്രം താഞ്ച പരീക്ഷിതും ലഘിമനിർദ്ധൂതസ്വംവദ്ഗുരുഃ പംഗതാ
ദേവേനസ്വപുരസ്സരത്വമമപിപ്രക്ഷിപ്യപാത്രാന്തരേ-
വൽക്ഷ്മാതലതോ ബഹൂൻ സുകൃതിനോപ്യുന്നീയവിന്യസ്യതി.

പടവട്ടത്തിൽ സകല ബ്രാഹ്മണർക്കും അരയും കൊടുത്ത മഹാരാജാവ് ആദ്യത്തെ ശ്ലോകത്തിലുള്ള 'ദ്വിജകുലശരണം' എന്ന പദം കേട്ട് പ്രത്യേകം സന്തോഷിച്ച് രണ്ടുകൈക്കും വീരശൃംഖല സമ്മാനിച്ചു. രണ്ടാമത്തെ ശ്ലോകത്തിന് എന്താണ് കൊടുക്കേണ്ടത് എന്ന വിവരമില്ലാതെ പ്രമോദപരവശനായി നിന്നുപോയി. രണ്ടുപേർക്കും വർഷാശനവും അട്ടിപ്പേറും കല്പിച്ചുകൊടുത്തു.

ഇങ്ങിനെ പല ഐതിഹ്യങ്ങളും ഇദ്ദേഹത്തെപ്പററി കേട്ടിട്ടുണ്ടെങ്കിലും പ്രസ്തുത ഗ്രന്ഥം നിർമ്മിക്കാനുള്ള കാരണമെന്താണ് ഏതുകാലത്താണ് എന്നൊന്നും യാതൊരു വിവരവും ഇല്ല. രണ്ടു രാജാക്കന്മാരുടെയും സേവനായിരുന്ന സ്ഥിതിക്ക് ആരുടെയെങ്കിലും കല്പനപ്രകാരമായിരിക്കാമെന്നും ഊഹിക്കുന്നതിൽ വലിയ അസാംഗത്യം ഒന്നും ഉണ്ടെന്നു തോന്നുന്നില്ല. ഇദ്ദേഹത്തിൻെറ വേറെ കൃതികളും ഉണ്ടായിട്ടുണ്ട്. ഇദ്ദേഹത്തിൻെറ മഹൻ പാക്കോട്ടുവാരിയത്തെ ഒരു വാരിയർ ഇദ്ദേഹത്തിൻെറ പല ഒററശ്ലോകങ്ങളും ചൊല്ലിക്കേട്ടിട്ടുള്ളവർ ഇന്നുമുണ്ട്. സരസങ്ങളായ ആ ശ്ലോകങ്ങളെ വെളിപ്പെടുത്തുവാൻ ഭാഗ്യംസിദ്ധിക്കാതെ വന്നതിൽ സന്തപിക്കയല്ലാതെ ഗത്യന്തരമില്ലല്ലോ. അറിവുള്ളവർ ആ ശ്ലോകങ്ങളെ ശേഖരിച്ചുതരുന്നത് ഭാഷയ്ക്കു ഒരു ഉപകാരമായിരിക്കും. രുക്മാംഗദചരിതവും ഇദ്ദേഹത്തിൻെറ കൃതിയാണെന്നു കേട്ടിട്ടുണ്ട്. പക്ഷേ ഈ പ്രബന്ധങ്ങൾക്ക തമ്മിൽ കവിതകൊണ്ടു വളരെ അന്തരം കാണുന്നുണ്ട്.

ഇട്ടപ്പൻനമ്പൂതിരിക്ക് വെള്ളരപ്പിള്ളിയിലും നാരായണൻ നമ്പൂതിരിക്ക് പാറക്കോട്ടുവാരിയത്തും ആയിരുന്നു സംബന്ധം. അനുജന്റെ ഭാര്യയിലുള്ള പ്രതിപത്തികണ്ട് ഭയന്ന് ജ്യേഷ്ഠൻ ഒരു ദിവസം കളപ്പുരയിൽ,

ആപന്മൂലം ലഘുയുവതയസ്സന്നിമിത്തോപചാരഃ
താരുണ്യം താവൽ സലിലലഹരീഭംഗുരഃ പക്ഷപാതഃ!

എന്നെഴുതിപ്പോയി. അതിന്നു സമാധാനമായി അനുജൻ,

അദ്യാപ്യംഭോഃ പരിണതശരച്ചന്ദ്രബിംബാഭിരാമം
ദൂരീകർത്തും വദനകമലം നാലമസ്മൽപ്രിയായാഃ.

എന്ന് എഴുതി പൂരിപ്പിച്ചു. എങ്കിലും പിന്നെ കുറെ കരുതിയേ ആ വിഷയത്തിൽ നാരായണൻനമ്പൂതിരി പെരുമാറാറുള്ളു.

ഈ ജ്യേഷ്ഠാനുജന്മാർ അന്യോന്യം പിരിഞ്ഞിരിപ്പാൻ കഴിയാത്തവണ്ണം പരസ്പരം സ്നേഹിച്ചിരുന്നു. എന്നുതന്നെയല്ല കണ്ടാൽ ഇരട്ടപെറ്റവരാണോ എന്നുകൂടി സംശയിക്കും. ആകൃതികൊണ്ടു വെളുത്തു ഉണ്ടന്മാരാണ്.

മരിച്ചതു ക്ലിപ്തമായി എന്നാണെന്ന് അറിവില്ല. 977-ൽ ജനിച്ച പെരിഞ്ഞാട്ടുള്ളി അച്ഛനെ നാരായണൻനമ്പൂതിരി ജടചൊല്ലിച്ചിട്ടുണ്ട്.

ഈ വത്സരാരംഭപ്രതിഭാനം കല്യാണകരമായിരിക്കെ പ്രസാധകന്നും മറ്റുള്ളവർക്കും വിശേഷിച്ച് ഒന്നും ഞാൻ ആശംസിക്കേണ്ടതായിട്ടില്ലല്ലോ.

പെരുമ്പിള്ളിശ്ശേരി, 107 കന്നി 26-ാംനു.	എന്ന് കിഴാങ്ങാട്ടു നാരായണൻനമ്പൂതിരിപ്പാട്. ന്യായഭൂഷണം.

ശുദ്ധിപത്രം

ഭാഗം	വരി	അശുദ്ധം	ശുദ്ധം
3	13	പഖ്യഃ	പഖ്യ
9	25	കാമേനകർത്രം	കാമസ്യകർത്തൃഃ
12	5	ഭനഭി	ഭനാഭി
,,	6	ത്രപ	ത്രപേ
13	8	മേനപീ	മേനാംപീ
20	23	കുതേര	കുതേനാ
22	3	സത്സി	സത്സപി
,,	20	വൃത്യ	വൃജ്യ
,,	27	പ്യാ	പ്യാന
23	1	പക	പാക
31	14	സ്പശേൽ	സ്പ്രശേൽ
46	21	ഭാവ	ഭാവാ
52	26	ദ്ധംഹ	ദ്ധേംഹ
54	15	ലങ്ങി	ലങ്ഹി
70	30	ത്യ്വ	ത്യപേപ്യ
87	27	തേഃ	തൈഃ
91	9	ഹേരൂഃ	ഹേരൂം
92	1	കഥ്യ	കഥ്യാ
,,	6	വത്ത	വർത്ത
93	,,	നിങ്ങൾക്ക്	നിന്നക്ക്
,,	21	നായയാ	നായയാം
94	7	ഭിരത്ര	ഭിത്ര
95	25	താഭ്യ	താഭി
,,	27	സൃതാ	സൃതാ
100	14	സൃതസ്യ	സൃതസ്യതസ്യ
,,	26	തപാഭി	തപാഭിഃ
102	17	ഢപാവി	ഢപാപി
103	5	ശപസ	ശപസ
104	27	രായി	ശായി

ഭാഗം	വരി	അശുദ്ധം	ശുദ്ധം
114	3	ങ്ങിടം	ങ്ങിളം
,,	,,	നയ	നയന
123	17	പാലം.	പാലാൻ.
124	12	തരണാം	തതരണാം
130	24	രൂപം	രൂപം വസ്തു' പ
133	9	ന്ത്യദ	ന്ത്യാദ
134	18	ഗത്യ	ഗതി
142	5	വീഥി	വീഥീ
143	29	തിഷ്ഠം	തിഷ്ഠ
145	2	ശബ്ദേ	ശബ്ദോ
,,	3	ല്പ്യാ	ല്പ്യോ
149	9	കപ്പീ	കപ്പി
152	16	സാന്ത്യ	സാന്തി
156	22	സമവൾ	സമവ
158	21	ഉഷപ	ഊഷപ
165	11	നില്ലേ	വില്ല്
172	7	ദ്രയ	ദ്ദയ
,,	27	മത്യാ	മിത്യാ
180	23	ധിക്ക	ധിക്ക
184	7	ഗൃഹിത്ര	ഗൃഹ്ത്ര
201	15	ഗമൈതൾ	ഗതാഗമൈതൾ
,,	27	ശ്രാദ	ശ്രാദി
210	22	ഭിദി	ഭാദി
214	1	പ്രസാദ	പ്രാസാദ
,,	5	ഗതാഗം	ഗതാഗതം
216	9	പുരാണ	പുരാണാൾ
218	26	കൽപ	കല്പ
219	26	ല്പ്ലൂ	ല്പ്ലൂ
220	7	പക്ഷി	പക്ഷീ
,,	20	നാവേ	നാവോ
221	30	പ്യ്യായാ	പ്യ്യായം

മഹാ രാജ മാന്യ രാജശ്രീ

കൊച്ചി 12-ാംകൂറ് രാമവൎമ്മ പരീക്ഷിത്തു

കുഞ്ഞുണ്ണിത്തമ്പുരാൻ തിരുമനസ്സുകൊണ്ട്, ബി. ഏ.

ശ്രീഃ

രുക്മിണീസ്വയംവരം

(ഭാവദീപികാസമേതം)

ഗോപീവദനപദ്മാനി പരം സമുന്മീലയൻ
യസ്യ വക്ത്രസുധാധാമാ ത്രിധാമാനം നമാമി തം. 1

ശ്രീകൃഷ്ണകളേബരസുഷമാവിലോകകലോലസ്യ രാജ്ഞോ രുക്മിണ്യാഃ
ഭ്രമചാംഗോ യമുനാതോയക്രീഡത്സൂരീനാരചിതോപായഃ. 2

നത്വാ ഗുരൂൻ ഗുരുകൃപാർണ്ണവാൻ വിശേഷ്യ
ഭാവം കവീന്ദ്രവചസാമപി സമ്യഗധ്യാം
ഭൈഷ്മീസ്വയംവരമിതി പ്രഥിതം പ്രബന്ധം
ശിഷ്യാർത്ഥനാപരവശോ വിശദീകരോമി. 3

ഇഹ ഖലു ഭഗവതഃ ശ്രീനാരായണസ്യ ഭക്താനുജിഘൃക്ഷയാ സ്വീകൃതവാസുദേവവിഗ്രഹസ്യ ലീലാസു പ്രഥിതതരം പരമമംഗളം മംഗളദേവതായാ രുക്മിണീരൂപിണ്യാഃ പാണിഗ്രഹണം ചമ്പൂപ്രബന്ധാത്മനാ ഗ്രഥയിതുകാമഃ കവിഃ കേരളേഷു കഥാപ്രസംഗസമയേ * 'ശ്ലാഘ്യവാഗ്ഭിഃ' സമാദൃതാം സ്വപദ്ധതിം സമവലംബ്യ സാമാജികാനാമാശിഷം പ്രയുഞ്ജാനോ മംഗളമാദൌ കരോതി—

പ. യദ്ബാഹൌ പരരാജമണ്ഡലപരിഗ്രാസം ബഹലാന്തരാഃ
സച്ഛന്ദം ഖലു ചക്രിണാം ഗണമപി പ്രത്യർത്ഥിനിഗ്രഹം
ദൃഷ്ടം ദൃഷ്ടവതോ ജനാനതിതരാം പ്രസ്തൂയമാനം മഹ–
ദ്രുക്മിണ്യാഃ പരിണീതിപർവ്വ ഭവതു പ്രീത്യൈ വിഭൂത്യൈ ച (വഃ. 1

വ്യാ—യദ്വേതി. തത്, മഹത് നിഖിലജനപൂജനീയം, രുക്മിണ്യാഃ പരിണീതിഃ വിവാഹ ഏവ പർവ്വ പക്ഷാന്തതിഥിഃ. രു

* 'ശ്ലാഘ്യവാക്' ശബ്ദാഭിധേയഃ കേരളീയോ ജാതിവിശേഷഃ, 'ചാക്കിയാർ' ഇതി ഭാഷായാം.

ക്മിണീപരിണയസ്യ മഹനീയത്വം ശ്രവണമാത്രാദിനാം അഭീ
ഷ്ടപ്രദായകത്വാൽ, വർണ്ണനായാ വിശിഷ്ടക്രിയാപയോഗികാല
ത്വാദിതി ബോദ്ധ്യം. വഃ സാമാജികാനാം യുഷ്മാകം. പ്രീത്യൈ മുദഃ
ഖാനൽപാദസഹിതായ സുഖായ. വിഭൂത്യൈ തത്സമ്പാദക
യൈശ്വര്യായ ച. ഭവതാദിതി ആശീരിഷി ലോട്. വസ്തുതസ്തു പ്രീ
തിരത്ര രസാസ്വാദരൂപാ വിവക്ഷിതാ. തസ്യൈ വിഭൂത്യൈ ച
ഭവനാഞ്ച തൽപ്രതിബന്ധകദുരിതനിവാരണം തദനുകൂലസഹൃദ
യതാസമ്പാദനഞ്ചേതി വേദിതവ്യം പരിണീതിപൎവ്വണഃ പ്രീത്യാ
ദിജനനസാമർത്ഥ്യം സൂചയിതും തച്ഛബ്ദബോദ്ധ്യമർത്ഥം പ്രകടയ
തി_യദിത്യാദിനാ. യൽ പരിണീതിപൎവ്വ കർത്തൃ. ആദൌ പ്രഥമം.
ബലേന ബലഭദ്രേണ ശബ്ദശക്ത്യാ അപ്രധൃഷ്യത്വം ബലശബ്ദ
സ്സൂചയതി. കൃതമിതി ശേഷഃ. ഹേതൌ വാത്ര തൃതീയാ. കർത്തൃ
ത്വഞ്ച ചമൽക്കാരാതിശയായ പരിണീതിപൎവ്വണ ഏവ വിവ
ക്ഷിതം. പൎവ്വപക്ഷേ ബാലേനേതി കരണേ തൃതീയാ, ശക്ത്യർ
ത്ഥഃ. പരരാജമണ്ഡലസ്യ ശത്രുരാജസമൂഹസ്യ, പക്ഷേ ഉൽകൃഷ്ട
ചന്ദ്രമണ്ഡലസ്യ യഃ പരിഗ്രാസഃ പരാജയഃ, പക്ഷേ ഉപരാഗഃ,
തം. ഏതച്ച ദൃഷ്ടവത ഇത്യത്രാന്വേതി. അന്തതഃ അന്തേ. സ്വ
ച്ഛന്ദം ഖലു യഥേഷ്ടമേവ. നിവാരകാഭാവാൽ. ഇദം പരിഗ്രാ
സേപി താല്പര്യവശാൽ സംബദ്ധ്യതേ. രണഭുവീത്യപ്യദ്ഭയത്രാ
നായി. രണഭൂശ്ച കണധിനം, പക്ഷേ ഗഗനം. ചക്രിണാ ശ്രീ
കൃഷ്ണേന. സുദർശനം നാമ ചക്രം ഹ്യസ്ത്രാണാമുത്തമം. തദ്വത്താ
ബോധകചക്രിപദേന ഭഗവതോഽനഭിഭവനീയത്വന്ദ്യോത്യതേ.
പക്ഷേ ചക്രിണാ സൎപ്പേണ, അർത്ഥാദ്രാഹുണാ. തൃതീയാ പൂൎവ്വ
വൽ. ചക്രിണ ഇതി പാഠേ ശേഷേ ഷഷ്ഠീ. ശേഷശ്ച പ്രകൃതേ
കർത്തൃത്വമേവേതി നാർത്ഥഭേദഃ. പ്രത്യർത്ഥീ ശത്രുഃ സ ഏവ മിത്രം
ബന്ധുഃ, രുക്മീ. പ്രത്യർത്ഥിത്വസ്യ സഹജം, മിത്രത്വം തു താദാ
ത്വികീ. ദയിതാസോദരത്വപ്രയുക്തമിതി ബോദ്ധ്യം. പക്ഷേ മിത്ര
ആദിത്യഃ. രാഹോസ്സൂര്യ്യവൈരിതാ പുരാണപ്രസിദ്ധാ. തസ്യ ഗ്ര
ഹഃ ഗ്രഹണപൂൎവ്വകം ബന്ധനം, പക്ഷേ ഗ്രാസഃ, തഞ്ച. യൽ
പദോത്തരപദാഭ്യാം ഭിന്നക്രമേണ സംബദ്ധ്യതേ. ദൃഷ്ടം നി

സ്സന്ദേഹവിപര്യാസം യഥാതഥാ. ദൃഷ്ടവതോ ജനാൻ തദാനീം കുണ്ഡിനസ്ഥാൻ സർവ്വാനപി. അതിതരാം വ്യസ്മായയൽ അതിവിസ്മയാവിഷ്ടാനകരോൽ. വ്യസ്മാപയദിതി പാഠേ തത്സാധുതാ സിദ്ധാന്തകൌമുദ്യുക്തപ്രകാരേണാവസേയാ. ഏകസ്മിന്നേവ പർവ്വണി സൂര്യാചന്ദ്രമസോരുഭയോരപി ഗ്രഹണസ്യാത്യന്തമസംഭാവിതത്വാൽ, പ്രകൃതേ ച ബലേനൈകേനൈവാനേകേഷാം രാജ്ഞാം മർദ്ദനസ്യ ചക്രിണാ ച രുക്മിണ്യാ നിഷ്പ്രയാസം ഗ്രഹണസ്യാത്യന്തമവിതർക്കിതത്വാൽ അതിവിസ്മയ ഇതി ദ്രഷ്ടവ്യം. ദുഷ്ടമർദ്ദനഞ്ച ശിഷ്ടരക്ഷണ ഏവോപയോഗീതി തന്നിമിത്തതോഷകസ്യാ പരിണീതിപർവ്വണഃ പ്രീത്യാദിജനനസാമർത്ഥ്യം സമ്യഗ്സൂചിതം. അത്ര ശ്ലിഷ്ടരൂപകോത്ഥാപിതം രൂപകാലങ്കാരഃ. അഥവാ പരിണീതിപർവ്വണസ്സ്യ വിവാഹോത്സവ ഇത്യേവ പ്രകൃതാർത്ഥഃ. 'പർവ്വസ്യാദുത്സവേ' ഇതി വിശ്വഃ. ഏവഞ്ച ശ്ലിഷ്ടപർവ്വരാജാദിപദൈഃ പൂർവ്വോക്താർത്ഥാന്തരസ്യ പ്രതീത്യാ വിവാഹോത്സവ തിഥിവിശേഷാദേരവ്യഞ്ജനാച്ഛബ്ദശക്ത്യുത്ഥിതോ രൂപകധ്വനിരേവ. അത്ര ബലചക്രിണോരുത്സാഹഃ പ്രതീയത ഇതി വീരോ രസഃ. സ ചാദ്ഭുതം പുഷ്ണാതി. തദുപസ്കൃതശ്ച കവിഗതോ ഭക്തിരൂപോ ഭാവഃ പ്രാധാന്യേന വ്യജ്യത ഇതി സൂക്ഷ്മയാ ദൃഷ്ട്യാവധാരിതവ്യം. അനേന മംഗളേന വർണ്ണയിഷ്യമാണകഥായാസ്സൂചിതാ. ഇതി സർവ്വമവദാതം.

സാ—ചോക്കളത്തിൽവെച്ച് ആദ്യമായി ബലഭദ്രൻ വിരോധികളായ രാജാക്കന്മാരെ യഥേഷ്ടം തോല്പിച്ചോടിച്ചതും, കടവിൽ ശ്രീകൃഷ്ണൻ രുക്മിയെ പിടിച്ചുകെട്ടിയതും സ്പഷ്ടമായി കണ്ടുനില്ക്കുന്ന ജനങ്ങളെ ഏറ്റവും വിസ്മയിപ്പിച്ചു, രുക്മിണിയുടെ മഹനീയമായ വിവാഹോത്സവം നിങ്ങളുടെ പ്രീതിക്കും ഐശ്വര്യത്തിന്നും കാരണമായി ഭവിക്കട്ടെ.

ഇതിവൃത്തമാരഭതേ —

പ. അഥ താമജിതസ്സുശാസനാം
ചരമാമപ്യുരു സുരശില്പികല്പിതാം

അപരാമമരാവതീമിവാ–
ധ്യവസദ്ദ്വാരവതീം സ്വകൈസ്സുഖം. 2

വ്യാ—അഥേതി. അഥ മാഗധാദ്യുപരോധാന്മധുരാത്യാഗാനന്തരം. 'അഥാതോ ധർമ്മജിജ്ഞാസാ' ഇത്യത്ര സ്വാദ്ധ്യായസ്യേവ താല്പര്യവശാത്തദ്ദേശത്യാഗസ്യാനന്തര്യപ്രതിയോഗിതയാ ബോദ്ധ്യഃ. അഥേതി വാക്യാലങ്കാരേ മംഗളേ വാ. അജിതഃ ശ്രീകൃഷ്ണഃ. ന കേനാപി കദാപി ജിത ഇത്യർത്ഥകേനാജിതശബ്ദേന മധുരാത്യാഗോ ന വസ്തുതോ ജരാസന്ധാദിഭീതിനിമിത്തക ഇതി ദ്യോതിതം. സ്പഷ്ടമേതൽ ശ്രീമദ്ഭാഗവതേ. സ്വകൈഃ ആത്മീയൈഃ ഭോജവൃഷ്ണ്യന്ധകാദിഭിസ്സഹ. അനേന പ്രജാരഞ്ജനാതല്പരതോക്താ. സുഖം യഥാതഥാ. ദ്വാരവതീമദ്ധ്യവസൽ. ദ്വാരകയാമുവാസ. വസതേരധിയോഗാദ്ദ്വാരവതീമിതി ദ്വിതീയാ. സുഖവാസോക്ത്യാ ഭഗവതഃ കൃതകൃത്യതാ, തദ്ദ്വാരാ വക്ഷ്യമാണവിവാഹോദ്യമൌചിത്യഞ്ച സൂച്യതേ. കൃതകൃത്യസ്യ ഹി കാമേധികാരഃ. സുഖവാസഹേതുമുത്പ്രേക്ഷയാ ദ്യോതയതി—അപരാമമരാവതീമിവേതി. രമണീയാം നിഖിലദിവ്യോപഭോഗസാധനസമ്പന്നാ[illegible] ഭവൽ. തത്ര ഹേതുഃ ഭോഗാർത്ഥം സുരശില്പികല്പിതാമിതി. പശ്ചിമസമുദ്രമദ്ധ്യേ വിശ്വകർമ്മണാ നിർമ്മിതാമിത്യർത്ഥഃ. ചരമശ്ലോകവിശേഷണേന ദുർഗ്ഗസമ്പത്തുക്താ. പ്രജാസു ബലവതാ ദുർബ്ബലസ്യ പരിഭവാഭാവം വാരയതി—സ്വശാസനാമിതി. സ്വം സ്വീയം ശാസനം യസ്യാം താം. യത്ര സ്വസ്യ പൃഥുസേനോ രാജാ ഭഗവാൻ സ്വയമേവ യഥാപരാധദണ്ഡധാരൌ സമ്രാഡഭവൽ, തത്ര കാ കഥാ ബലവൽകൃതദുർബ്ബലപരിഭവസ്യേതി ഭാവഃ. അനേന സുഖമദ്ധ്യവസദിത്യനേന ച "നാതിശ്രമാപനയനായ ന ച ശ്രമായ രാജ്യം" ഇതി ശാകുന്തളോക്തമനുസംഹിതം. സ്വശാസനാമിതി പാഠേ കല്പിതാമിത്യത്രാന്വയഃ. വിശ്വകർമ്മണാ ദ്വാരകാനിർമ്മാണേ ഭഗവദാജ്ഞൈവ ഹേതുരിതി ഭാവഃ.

സാ—മധുരയെ വിട്ടതിൽപിന്നെ ശ്രീകൃഷ്ണൻ പടിഞ്ഞാറെ സമുദ്രമദ്ധ്യത്തിൽ വിശ്വകർമ്മാവു നിർമ്മിച്ചതും, മറ്റൊരമരാ

വതി എന്നു തോന്നുമാറിരിക്കുന്നതുമായ ദ്വാരകയിൽ, താൻ തന്നെ യഥാവിധി രാജ്യപരിപാലനം ചെയ്തുകൊണ്ടു സ്വജനങ്ങളോടുകൂടി സുഖമായി താമസിച്ചു.

അഥ ബലഭദ്രസ്യ രേവതീവിവാഹം തൽകാൎയ്യഞ്ച സംക്ഷേപേണ വൎണ്ണയതി—

പ. രാമോഽഥ രേവതസുതാം പരിണീയ തസ്യാം
പ്രേമാനുരാഗകുതുകാകലിതാന്തരാത്മാ
രേമേ തയാ നവവധൂചിതപേശലാഭിർ-
ലീലാഭിരുന്മിഷദനന്യജയാ രമണ്യാ. 3

വ്യാ— രാമ ഇതി. അഥ ദ്വാരവതീവാസാനന്തരം. രാമോ ബലഭദ്രഃ. രമതീത്യന്വൎത്ഥതാത്ര വിവക്ഷിതാ. രേവതസുതാം ബ്രഹ്മണോന്തികാൽ പിത്രാ രൈവതേന രാജ്ഞാ ദത്താം രേവതീം. അനേന അഭിജനാദിസമ്പദാ ആനുരൂപ്യം വ്യജ്യതേ. പരിണീയ. പരിപൂൎവ്വകോ നീധാതുൎവ്വിവാഹവാചീ. തസ്യാം രേവത്യാം. പ്രേമാ 'സ പ്രേമാ ഭേദരഹിതം യൂനോൎയ്യദ്ഭാവബന്ധനം' ഇതി ലക്ഷിതഃ. അനുരാഗഃ കാമഃ. കുതുകം പ്രതിക്ഷണനവതാപ്രതീത്യാ കൌതൂഹലഞ്ച. കുതുകന്നാമ സപ്രീതിൎവ്വിസ്മയഃ, ഈഷദനുഭൂതസ്യ സമ്യക് പുനരനുബുഭുത്സേതി കേചിൽ, തൈരാകലിതോ വ്യാപ്തഃ ക്ഷുഭിതോ വാ അന്തരാത്മാ മനോ യസ്യ തഥാഭൂതസ്സന്നിതി രമണക്രിയാഹേതുഗൎഭം. നവവധൂനാം മുഗ്ദ്ധാനാം ഉചിതാ അനുരൂപാശ്ച താഃ പേശലാ മനോഹരാശ്ചേതാഭിഃ. ലീലാഭിഃ ക്രീഡാവിശേഷൈഃ കരണൈഃ മുഗ്ദ്ധോപചാരവിധിഃ കാമശാസ്ത്രേ ദ്രഷ്ടവ്യഃ. രമണ്യാ തയാ സഹ രേമേ താമാനന്ദയൻ പരമാനന്ദമന്വഭൂൽ. രമണീത്യപ്യന്വൎത്ഥം. തസ്യാ ഉപഭോഗയോഗ്യോ യൌവനോദയ ആസീദിതി സൂചയിതും വിശിനഷ്ടി— ഉന്മിഷദനന്യജയേതി. ഉന്മിഷൻ പ്രവൎദ്ധൻ അനന്യജഃ കാമോ യസ്യാസ്സാ തഥോക്തേത്യൎത്ഥഃ. പൂൎവ്വോക്താഭിൎല്ലീലാഭിൎഹേതുഭിരുന്മിഷൻ പ്രകൎഷം പ്രാപ്നുവന്നനന്യജോ യസ്യാസ്സാ തഥോക്തേതി വാൎത്ഥഃ. അത്ര ശബ്ദാൎത്ഥയോസ്സുഘടിതയോഘട അംഗമമസാധാരണമാധുൎയ്യമസ്തി, യഥാഹുരപി ബഹവഃ സുധ

ലേഖ്യ. ശൃംഗാരോഽത്ര രസോ വ്യംഗ്യഃ. വൃത്തമത്ര രാമസ്യോ-ദ്വാഹവർണ്ണനമിതി നാശങ്ക്യം അനൂഢേ ജ്യേഷ്ഠേ കൃതോദ്വാഹഃ പ്രായശ്ചിത്തീഭവേദിതി സ്മൃത്യാ ഭഗവതി തത്സംഭാവനാപനോ-ദനാർത്ഥത്വാദിതി.

സാ — പിന്നീട് ബലഭദ്രൻ രൈവതൻ എന്ന രാജാവിൻെറ പുത്രിയായ രേവതിയെ വിവാഹം ചെയ്തു. മുഗ്ദ്ധകടാക്ഷിതങ്ങളും, മനോഹരങ്ങളായ ലീലകളെക്കൊണ്ട് കാമവികാരം വർദ്ധിപ്പിച്ചിരിക്കുന്ന ആ രമണിയോടുചേർന്ന് അദ്ദേഹം പരിപൂർണ്ണമായ പ്രേമത്തോടും, അനുരാഗത്തോടും, കൌതുകത്തോടും കൂടെ രമിച്ചു.

അഥ നായികാവൃത്തം വർണ്ണയിതുമാരഭതേ —

പ. തത്രാന്തരേ ഭീഷ്മകസ്യ ഭാർഗ്ഗവീ ഭാഗ്യശാലിനഃ
പുത്രീഭൂതാ സ്വകാന്ത്യാലഞ്ചക്രേ കുണ്ഡിനമന്ദിരം. 4

വ്യാ — തത്രേതി. തത്രാന്തരേ തസ്മിന്നവസരേ. ഭാർഗ്ഗവീ ദേവദേവദിവ്യമഹിഷീ ഇന്ദിരാ. ഭീഷ്മകസ്യ തന്നാമ്നോ വിദർഭരാജസ്യ. പുത്രീഭൂതാ തഥാ ആവിർഭൂതാ. നിത്യായാം ദേവ്യാം ഭക്താനുഗ്രഹാർത്ഥം സ്വേച്ഛയാ ശരീരപരിഗ്രഹ ഏവ ജന്മേതി വ്യപദിശ്യത ഇതി പുരാണപ്രസിദ്ധം. കുതോ ഭീഷ്മകമേവ സാ പിതൃത്വേന വൃതവതീത്യത്രാഹ — ഭാഗ്യശാലിന ഇതി. ബഹുജന്മാർജ്ജിതപുണ്യസഞ്ചയവത ഇത്യർത്ഥഃ. സ്വകാന്ത്യാ സ്വശരീരസുഷമയാ കുണ്ഡിനമന്ദിരം കുണ്ഡിനനാമികാം ഭീഷ്മകരാജധാനീം. അലഞ്ചക്രേ ശോഭാതിശയവിശിഷ്ടമകരോൽ. യഥാ സുഭദ്രാഹരണേ 'സുഭദ്രായാഃ കാന്ത്യാ പുരമജനി നേത്രാമൃതമയം' ഇതി. അത്ര കാവ്യലിംഗം സംബന്ധാതിശയോക്തിശ്ചാലങ്കാരഃ.

സാ — അക്കാലത്ത് മഹാലക്ഷ്മി ഭാഗ്യശാലിയായ ഭീഷ്മകൻെറ പുത്രിയായിപ്പിറന്ന് തൻെറ കാന്തികൊണ്ട് കുണ്ഡിനമെന്ന രാജധാനിയെ അലങ്കരിച്ചു.

പ. രുക്മിണീതി കൃതാഖ്യാ സാ രുക്മഭൂഷണഭൂഷിതാ
രുക്മിണസ്സോദരീ, കുന്ദകുഡ്മളദ്യുതിരദാ ബാല്യേ 5

വ്യാ — രുക്മിണീതി. രുക്മിണീതി കൃതനാമധേയാ രുക്മിണഃ തന്നാമകസ്യ ഭീഷ്മകപ്രഥമപുത്രസ്യ സോദരീ, സാ, രുക്മഭൂഷണൈഃ കനകാഭരണൈഃ ഭൂഷിതാ തഥാ കുന്ദകുഡ്മളവൽ ഉദ്യന്തഃ ഉദ്ഗച്ഛന്തഃ രദാഃ രദനാ യസ്യാസ്താദൃശീ ച ബഭൌ. ഉപമയാ രദാങ്കുരാണാം സൌകുമാര്യധാവള്യാദിലാഭഃ. സൂക്ഷ്മധവളദന്തതാ ച ശ്രേയഃസൂചികേതി സാമുദ്രികേഷു പ്രസിദ്ധം. ദ്വാഭ്യാം തൽകാലവിശേഷണാഭ്യാം കല്പിതസ്വാഭാവികയോരലങ്കാരയോസ്സംപത്തിരുക്താ. രുക്മിണസ്സോദരീത്യനേന സൽകുലതാരൂപാ പരിണയയോഗ്യതാ സൂചിതാ. അനുപ്രാസോത്ര ശബ്ദാലങ്കാരഃ. പ്രായോഽസൗ പ്രബന്ധവ്യാപീ. കുചിദ്ദ്യമകഞ്ചേതി തത്രതത്ര സുധീഭിസ്സ്വയമൂഹ്യമിതി.

സാ — രുക്മിയുടെ സോദരിയായ അവൾക്ക് 'രുക്മിണി' എന്നു പേരിട്ടു. ബാല്യത്തിൽ സ്വർണ്ണാഭരണങ്ങളെക്കൊണ്ട് അലംകൃതയും, മുല്ലമൊട്ടുപോലെ പുറപ്പെടുന്ന ദന്തങ്ങളോടുകൂടി നിഖിലലക്ഷണസമ്പന്നയുമായ അവൾക്ക് കല്പിതവും, സ്വാഭാവികവുമായ കാന്തി അനിർവ്വചനീയമായിരുന്നു.

അഥ കൌമാരം വർണ്ണയതി—

പ. തത്തദ്ദോഹളദാനതഃ പ്രണയിഭിഃ പിത്രാദിഭിർവ്വർദ്ധിതാ
സത്യാനന്ദമമന്ദമേഷു സതതം പ്രത്യർപ്പയന്തീ ഭൃശം
സല്ലക്ഷ്യാച്യുതരക്തപുഷ്ടസുമനോജുഷ്ടാ പ്രകൃഷ്ടാളിഭി-
ശ്ലിഷ്ടാ കല്പലതേവ നിർഭരസം വികാശകൌതുകമവൽ. 6

വ്യാ — തത്തദിതി. തത്തദ്ദോഹളദാനതഃ തത്തദഭീഷ്ടവസ്തുദാനേന. 'അഥ ദോഹളം ഇച്ഛാകാംക്ഷാ' ഇത്യമരഃ. ക്ലീബേ കോശേ ച ദോഹദേതി കേചിൽ പഠന്തി. അത്ര ദോഹളശബ്ദേന തദ്വിഷയാ ഗൃഹ്യന്തേ. കൌമാരേ സാധ്യാസാധ്യവിചാരാഭാവാദ് ബഹുഷ്വഭിലാഷസ്സ്യാദിതി തത്തദ്ദോഹളേത്യുക്തം. പ്രണയിഭിഃ വത്സലൈഃ. ഇദഞ്ച ഹേതുഗർഭം വിശേഷണം. വാത്സല്യാതിരേക ഏവ തഥാ വർദ്ധനേ ഹേതുരിത്യർത്ഥഃ. പിത്രാദിഭിരിത്യാദിനാ മാതൃസോദരാദയോ ഗൃഹ്യന്തേ. ബഹൂനാം കർത്തൃതോക്ത്യാ അനവധാനദോഷശങ്കാ പരിഹൃതാ.

വൎദ്ധിതാ പോഷിതാ സതീ. സതീതി പ്രത്യുപ്ലയന്തീത്യാദാവപ്യന്വേതി. സാപ്യഹോ പ്രത്യുപകാരമേവാകരോദിത്യാഹ— ആനന്ദമിതി. ഏഷു പിത്രാദിഷു. സദ്യഃ തൽകാലമേവ. സതതം നിരന്തരം. ഭൃശം അത്യൎത്ഥം. പ്രത്യുപ്ലയന്തീ ദിശന്തീ. ഭൃശമിത്യനേന ഋണലേശസ്യാപ്യഭാവ ഉക്തഃ. സാ രുക്മിണീ അച്യുതേ സ്വയം ച്യുതിരഹിതേ ഭക്താനാച്യാവയതീതി ഭക്തരക്ഷാദീക്ഷിതേ ച ശ്രീകൃഷ്ണേ രക്തൈഃ ഭക്തൈഃ അത ഏവ പുഷ്പൈഃ സുമനോഭിഃ സജ്ജനൈഃ ജുഷ്ടാ സേവിതാ. അനേന ബാല്യാൽ പ്രഭൃത്യച്യുതചരിതാമൃതശ്രവണസൌകൎയ്യം ദ്യോതിതം. അച്യുതേ രക്തം പുഷ്പം യൽ ശോഭനമനസാംഗണജുഷ്ടാ ഉപലക്ഷിതാ ഇതി വാ. പ്രശസ്താഭിഃ കലാഭിഃ പാലിതാ സാധാരണവസ്ഥാതിശായിനീഭിഃ സ്വാനുരൂപാഭിരിതി യാവൽ, ആളിഭിഃ സഖീഭിഃ ശ്ലിഷ്ടാ സഹിതാ. നിർഭരസാ പ്രവൃദ്ധകേളിരാഗാ. 'രാഗേ ദ്രവേ രസഃ' ഇത്യമരഃ. സഖീഭിസ്സഹ വിവിധക്രീഡാലോലേതി യാവൽ സൎവ്വമിദം വിശേഷണകദ്വയേ ഹേതുഃ വിശേഷാം സൎവ്വേഷാം ജനാനാം ഏകദൃശ്യാ അത്യന്തദൎശനീയാ അഭവൽ. അത്ര ഹൃദയഹാരിണീമുപമാമാഹ—കല്പലതേവേതി. സാപി ഖലു തത്തദ്ദോഹളദാനേന പ്രണയിഭിർവ്വൎദ്ധിതാ പ്രതിദിനം വൎദ്ധമാനൈവ തേഭ്യഃ സുഖവിശേഷം സമ്പാദയന്തീ, അച്യുതാഭിഃ വൃന്താദപതിതാഭിഃ രക്താഭിഃ അരുണാഭിഃ പുഷ്പാഭിഃ വികസിതാഭിഃ സുമനോഭിഃ പുഷ്പൈഃ ജുഷ്ടാ വ്യാപ്താ 'സ്ത്രിയഃ സുമനസഃ പുഷ്പം' ഇത്യമരഃ, പ്രശസ്തൈരളിഭിഃ ഭ്രമരൈശ്ശ്ലിഷ്ടാ സംഗതാ പരിപൂൎണ്ണമധുരസാ ജനാനാമത്യന്തദൃശ്യാ ഭവതി. ലതാം പ്രത്യപി വാത്സല്യാതിരേകാൽ പിത്രാദിവ്യവഹാരോസ്തീതി പിത്രാദിഭിരിത്യുക്തം. അത ഏവ ശാകുന്തളേ വനജ്യോത്സ്നാം പ്രതി ശകുന്തളായാഃ 'ലതാഭഗിനി' ഇതി സംബുദ്ധിഃ. ലതാപക്ഷേ ദോഹളന്നാമ വൃക്ഷലതാദിവൃദ്ധിഹേതുഭൂതദോഷധിവിശേഷഃ. ശ്ലേഷമൂലകാഭേദാദ്ധ്യവസായാദത്ര ധൎമ്മാണാം സാധാരണതേതി പൂൎണ്ണോപമേയം.

സാ—പിതൃജനങ്ങൾക്കു വാത്സല്യാതിരേകത്താൽ അവളെ

അതാതു് അഭീഷ്ടവസ്തുക്കളെക്കൊടുത്തു വളൎത്തി. അതിന്നുപകാരമായി ഉടനെതന്നെ അവരും അവൎക്കു് എല്ലായ്പോഴും അമന്ദമായ ആനന്ദത്തെക്കൊടുത്തു. ശ്രീകൃഷ്ണനിൽ ഭക്തന്മാരും അതുനിമിത്തം സന്തുഷ്ടന്മാരായ സജ്ജനങ്ങളും അവളോടു സദാ സഹവസിച്ചു. ഈ വിധം ഉത്തമന്മാരായ സഖികളോടു ചേൎന്നു് കൌമാരത്തിൽ ക്രീഡാസക്തയായ രുക്മിണി; അതാതു വളം ചേൎത്തു് രക്ഷിതാക്കന്മാർ വളൎത്തിക്കൊണ്ടുപോന്നതും, അവൎക്കു് സദാ ആനന്ദത്തെക്കൊടുത്തുകൊണ്ടു് ഞെട്ടിയററു വീഴാതെ ചുവന്നു വികസിച്ചുനില്ക്കുന്ന പൂക്കളോടുകൂടി ചുററും വണ്ടുകളോടു ചേൎന്നു് തേൻ നിറഞ്ഞുനില്ക്കുന്നതുമായ കല്പലതപോലെ സകല ജനങ്ങൾക്കും ദൎശനീയയായിത്തീൎന്നു.

അഥ യൌവനാവിൎഭാവം വൎണ്ണയതി—

പ. കാലം സമീക്ഷ്യ ചിരമാവസതാ സകാശം
കാമേന രോധശിഥിലീകൃതചാരുബാല്യാ
സേയം തദന്തരവിദാ സരസം സമാസാ-
ദ്യാചുംബിതാ മൃദു ശനൈൎന്നവയൌവനേന. 7

വ്യാ—കാലമിതി. കാലം ഉചിതാവസരം. സമീക്ഷ്യ പ്രതീക്ഷ്യ. ചിരം ചിരകാലാദാരഭ്യ. സകാശമാവസതാ സമീപേ വസതാ. വസതേരദ്ധ്യോഗാത്സകാശപദാത്തരം ദ്വിതീയാ. ഏതാവതാ ആചുംബനേ സ്പൃഹാതിശയഃ പ്രകാശിതഃ. തദന്തരവിദാ തദേവാന്തരം ഛിദ്രമവസരോ വാ തജ്ജ്ഞേന. തച്ഛബ്ദേനാത്ര കാമേത്യാദിസമാസേ ഉപസൎജ്ജനീഭൂതമപി ബാല്യശിഥിലീകരണം പരാമൃശ്യതേ. നവയൌവനേന പ്രത്യഗ്രേണ താരുണ്യേന. നവതോപാദാനം മനോഹാരിതാവ്യഞ്ജനദ്വാരം താദൃശനായികാചുംബനൌചിതീ സൂചിതം. കാമേന കൎത്രാ, അനുരോധേന ഛന്ദാനുവൎത്തനേന ഹേതുനാ ശിഥിലീകൃതം, ന തു നിശ്ശേഷമുന്മൂലിതം, അത ഏവ ചാരു മനോഹരം ബാല്യം യസ്യാസ്സാ ദൃശീ. വയസ്സന്ധ്യവസ്ഥാഗതാ മുരാരിപ്രതീതിമിവിഷ്ണിതാ. കാമേനാനുരോധബാല്യാത്രാൎത്ഥാദ്യൌവനസ്യ. കാമയൌവനയോസ്സഖിത്വം പ്രസിദ്ധം. ഉക്തഞ്ച കുമാരസംഭവേ 'ആരോഹണാൎത്ഥം

നവയൌവനസ്യ കാമേന സോപാനമിവ പ്രയുക്തം' ഇതി. കാമസ്യാനുരോധായ ശിഥിലീകൃതം അത്ഥാൽ കാലേന ദൈവേന വേതി കേചിൽ. സാ പൂൎവ്വമേവ ഗിരിശൈകദൃശ്യാ. ഇയം രുക്മിണീ. സരസം സരാഗം. ശനൈഃ ന തു സഹസാ. സമാസാദ്യ പ്രാപ്യ. ഋജു നതു ഹാരാൽ. ആചുംബിതാ സ്പൃഷ്ടാ. സഹസാ ആസാദനം ഹാരാച്ചുംബനഞ്ച കന്യായാം ഉദ്വേഗം ഖലു ജനയതഃ. തൽപരിഹാരോക്ത്യാ കന്യാവഞ്ചനകൌശലം ദ്യോത്യതേ. അത്ര യൌവനേ കാമുകവ്യവഹാരസമാരോപാൽ സമാസോക്തിരലംകാരഃ. തേന ശൃംഗാരധ്വനിഃ. പ്രബലം സഹായമാസാദ്യ പരാധിഷ്ഠിതദുസ്സമ്പാദനവൃത്താന്തസ്യാപ്യത്ര സമാധിഃ.

സാ—ക്രമേണ രുക്മിണിയുടെ ബാല്യം കുറഞ്ഞു. ഇതു് യൌവനത്തിന്റെ ഇഷ്ടംനോക്കി സഖിയായ കാമദേവൻ ചെയ്യു പ്രവൃത്തിയാണോ എന്നു തോന്നും. ഈ തക്കം നോക്കി, വളരെക്കാലമായി കാലം പ്രതീക്ഷിച്ചുകൊണ്ടു അടുത്തു നിന്നിരുന്ന നവയൌവനം രാഗത്തോടെ സാവധാനത്തിൽചെന്നു് അവളെ മെല്ലെ ചുംബിച്ചു.

ആചുംബനകൎമ്മമാഹ—അംസേത്യാദിപദ്യേന

പ. അംസൗ പുനരനേന ബാലികാ
വ്യഞ്ജിതാഞ്ചിതകുചാങ്കുരാ കൃതാ
രഞ്ജിതസ്മരചലദ്ദൃഗഞ്ചലാ
മഞ്ജുലാലസഗതിശ്ച വിഭ്രമൈഃ. 8

വ്യാ—അംസൗ പുനഃ സൎവ്വ ഏവ. അനേന യൌവനേന. ബാലികാ പ്രകൃതേ രുക്മിണീ. വ്യഞ്ജിതൌ പ്രകാശിതൌ അഞ്ചിതൌ സുന്ദരൌ പൂജാൎഹകേനാഞ്ചതിനാ തൽകാരണം സൌന്ദൎയ്യം ലക്ഷ്യതേ, കുചാങ്കുരൌ ഉരസി ക്രമേണോന്മിഷന്തൌ കുചൌ യസ്യാസ്സാ തഥാവിധാ. ഏവം, രഞ്ജിതസ്മരം പ്രകാശിതകന്ദൎപ്പം, 'സൎവ്വേ ഭാവാശ്ചക്ഷുഷി വ്യജ്യന്തേ' ഇതി ന്യായാൽ. ദ്രവ്യാന്തരത്രപേണ പ്രകാശനാത്മകരഞ്ജനശബ്ദോऽത്ര ലക്ഷണയാ പ്രകാശനമാത്രമഭിധത്തേ. ഹൃദയഹാരിതാപം വ്യംഗ്യം. അത ഏവ ചലൽ ലോലതാരകഞ്ച ദൃഗഞ്ചലം കടാക്ഷോ യസ്യാസ്സാദൃശീ.

അനേന 'തരളന്ത്വിതി പ്രേക്ഷൎല്ലോലതാരകനീനികം' ഇതി ലക്ഷിതാ തരളാപ്യേദൃഷ്ടിരുക്താ. തസ്യാശ്ച രാഗാനുഭാവതയാ വ്യഞ്ജിതസ്മരതാ. ഏവം, വിഭ്രമൈഃ വിലാസൈശ്ച ഹേതുഭിഃ മഞ്ജുലാ മനോഹരാ അലസാ മന്ദാ ച ഗതിർഗ്ഗമനം യസ്യാസ്താദൃശീ ച കൃതാ. ഉക്തഞ്ച 'ഉപദിശതി കാമിനീനാം യൌവനമദ ഏവ ലളിതാനി' ഇതി. അത്ര പ്രഥമവിശേഷണേന അവ്യക്തയോഃ കുചാങ്കുരയോർവ്യഞ്ജനം, ദ്വിതീയതൃതീയാഭ്യാം ദൃഗഞ്ചലഗതിധർമ്മാണാമന്യഥാകരണഞ്ചോത്തരശ്ലോകപ്രതിപാദ്യമാനം യൌവനസ്യ വൈഭവം കിഞ്ചിദാവിഷ്കൃതം. സ്വഭാവോക്തിരലങ്കാരഃ.

സാ — ഉടനെതന്നെ ആ നവയൌവനം അഴകേറിയ മുലമൊട്ടുകളെ ഇവളിൽ ക്രമേണ കാണുമാറാക്കി. കാമനെ പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നവയും, ചഞ്ചലങ്ങളുമായ കടാക്ഷങ്ങളേയും ആവിർഭവിപ്പിച്ചു. ഗതിയെ വിലാസങ്ങളെക്കൊണ്ടു സുന്ദരവും, മന്ദവുമാക്കിച്ചെയ്തു.

ഇതോപ്യദ്ഭുതതരം കിമപി സഞ്ജാതമിത്യാഹ—

പ. ഏവമേവ വിവിധം സ്വവൈഭവം
കേവലം പ്രഥയതാമുനാ പുനഃ
ഭാവികാമജനനീത്വമത്ര ത—
ത്താവദേവ സമപാദ്യഹോ ദൃശം. 9

വ്യാ — ഏവമിതി. ഏവം ഈദൃഗ്വിധം, വിവിധം സ്വവൈഭവം വലിത്രയരോമാവല്യാദിവ്യഞ്ജനേന ബഹുപ്രകാരം സ്വീയമപരിച്ഛേദ്യം കൌശലം. കേവലം നിശ്ചിതം. 'നിർണ്ണീതേ കേവലം' ഇത്യമരഃ. പ്രഥയതാ പ്രഖ്യാപയതാ, സർവ്വജനാനുഭവവിഷയം കുർവ്വതേതിയാവൽ. അമുനാ യൌവനേന. പുനശ്ശബ്ദോ വിശേഷേ. തമേവാഹ — ഭാവീതി. അത്ര അസ്യാം രുക്മിണ്യാം. ഭാവി പ്രദ്യുമ്നജനനേ ഭവിഷ്യൽ. തൽ പ്രസിദ്ധം. കാമ ഏവ പ്രദ്യുമ്നരൂപേണ രുക്മിണ്യാമജായതേതി—പുരാണപ്രസിദ്ധിഃ. കാമജനനീത്വം കാമപ്രസൂത്വം സമപാദി സമ്പാദിതം. സമ്പൂർവ്വകാൽ പദിധാതോർണ്ണിജന്താൽ കർമ്മണി ലുങ്. സാ തദാനീമേ

വ യുവജനഹൃദയസ്ഥാനതാഗമകരയാമാസേത്യർഥഃ. ഭൃശമഹോ അത്യുത്തമം. ബ്രഹ്മാദയോ ഽപി ശരാഃ കാലസഹകാരേണൈവ സൃഷ്ട്യാദികം കുർവന്തി, യൌവനന്തു തമപ്യതിക്രമ്യ കാര്യകരോതീ ത്യാശയാത്യദ്ഭുതമിതി ഭാവഃ. അത്ര കാലരൂപസഹകാരിണമന്ത രമപി കാര്യസമ്പാദനേ ഭിയാനാംഷ്ച വിഭാവനാ, സ ച വൈദഗ്ധ്യപ്ര ബ്ബ്രഹ്മപാദ്യ പരം കിഞ്ചിദാരംഭേണ ഭാവികാമജനനീതസ്യ ത ദാനീം സമ്പാദനരൂപശക്യവസ്ത്വന്തരകരണസ്യ വർണ്ണനാദ്വി ശേഷാഖ്യാലങ്കാരഃ കാമശബ്ദശ്ലേഷമൂലക ഇതി സംബോദ്ധ്യം.

സാ — ഇപ്രകാരം വലിത്രയം മുതലായി ഓരോ പലവിധ ത്തിലും തന്റെ വൈദഗ്ധ്യത്തെ വെളിവാക്കിയ ആ യൌവനം കാമികളുടെ ഹൃദയത്തിൽ കാമത്തെ ജനിപ്പിക്കുന്ന ഇവളിൽ വ രാൻ പോകുന്നതായ കാമജനനീത്വത്തെ ഇപ്പോൾതന്നെ സ മ്പാദിച്ചു.

അഥ താദൃശീം താരുണ്യേനൈവ തന്നിമിത്തകഃ കാമജ രോ ഽ ജനി കിന്തു സാപി ദയനീയാം കിമപി ദശാന്തരമവാപേ ത്യാഹ —

ഗ. സാ ഖലു സാരസാക്ഷീ ആദിത ഏവ താലിതവംശ സ്യ സ്വദിതകംസസ്യ ഋക്ഥകലാവതംസസ്യ യദിവരമാന സസരോഹംസസ്യ ഗോകുലധാരസ്യ ഗോപികാജാരസ്യ സ്വാസക്തചിത്താനുവർത്തനൈകതൃഷ്ണസ്യ ശ്രീകൃഷ്ണസ്യ നി ഗ്ഗുണസ്യാപി സദ്ഗുണഗണാനാകർണ്ണ്യ തൽപ്രത്യേകമ പ്രതികേഽപി സുപ്രതീകേ തസ്മിൻ വിപ്രസക്തമാനസാ "അ പ്രമേയസ്യ തസ്യ അല്പഭാഗിന്യാ മമ ചാല്പേതരവിപ്രകൃഷ്ട ത്വാന്മൽസ്പൃഹയന്നിഷ്ഫലൈവേ"തി സപ്രമാദം വിപ്രല പന്തീ ഉദ്വേലമേവം സദ്യോ വിജൃംഭമാണേന തദ്രാഗേ ണൈവ ഹൃദ്രോഗേണാത്യർഥമഭിഭൂയമാനാ താന്നിദ്രാദരിദ്ര താംദ്രേകമപ്യനുഭവന്തി, "അതസ്സ്വതോപി സുഭഗശക്യശതരം സ്വശരീരമശരീരശരാപ്ലുതം ഗാഢഖേദേനാസൌ ബോദ്ധുംക്ഷ ണാമപ്യക്ഷമാ ഹൃദന്തരനിരന്തരദുരന്തസന്താപചിന്താകു ലാ ഹ്രിയാ ഭിയാ ച സ്വാന്തന്താമതീവ നിഗൃഹമാണാപ്യ

ഭക്തിതാവിർഭവദ്വിവിധവിഭ്രമാ, സലജ്ജനാശങ്കയാ വിജന വാസിനീ, യദുകുലാഭരണസ്മരണൈകശരണാ, കഥമപി കാലം വിനോദയാമാസ. 10

വ്യാ—സാതേതി. സാരസാക്ഷീ സരോജലോചനാ. ഇദമനുപദവക്ഷ്യമാണഭഗവദനുരാഗൗചിത്യാപാദനായ ലോകോത്തരമസ്യാഃ സൌന്ദര്യമിതി ദർശയതി. സാ ഭക്തിമതീ. അതികഷ്ടാം അസ്യാ അവസ്ഥാവിശേഷം സൂചയന്ത്യാ ദ്യോതയതി. ചലതീതി വിസ്മയേ. യാ കാമജനനീ സാപി കാമേന പീഡ്യതേത്യത്ഭുതമിത്യർത്ഥഃ. ഉചിത ഏവ ബാല്യ ഏവ. അസ്യ ആകൃഷ്ടഃ പ്രത്യുത്ഥാനാദയഃ. ലാളിതഃ കപാലിതഃ വംശോ വേണുര്യേന തസ്യ. അനേന കലാകൌശലമുച്യതേ. സൂദിതോ ഹതഃ കംസോ യേന തസ്യ. അനേന വീര്യാതിശയഃ. യദുകുലാവതംസസ്യേതി മഹാഭിജനത്വം. അത്രാവതംസപദം ലക്ഷണയാ ശ്രേഷ്ഠവാചി. യതിവരാണാം മാനസമേവ സരഃ തസ്യ തസ്മിൻ യാ ഹംസസ്യ. യഥാ ഹംസസ്സ്വച്ഛേ സരസി സതതം സഞ്ചരമാണേഷു തഥാ യതിവരമാനസേ ഭഗവാൻ പ്രസന്നഃ പ്രകാശത ഇത്യർത്ഥഃ. അനേന പൂജനീയാനാമപി പൂജനീയതാ പ്രതിപാദ്യതേ. സന്തതസ്മരണവിഷയതയാ ഭക്ത്യാ നിരതിശയസൌന്ദര്യഞ്ച. ഗോകുലാധാരസ്യേതി ലീലാവതാരജഗദ്രക്ഷകത്വം. ഗോപികാജാരസ്യേതി കാമതന്ത്രപ്രാവീണ്യഞ്ച. സതസ്മിൻ സകലചിത്താനാം ഭക്താനാം അനവരതം മനോരഥപരിപൂരണേ സന്താപശമനോചിതാനുവർത്തനേ ഇതി വാ വിഗ്രഹഃ, ഏകാ കേവലാ 'ഏകേ മുഖ്യാന്യകേവലാഃ' ഇത്യമരഃ, ഇത്ഥം അഖിലാവയവാതിശയോ യസ്യ പാദൈശ്വര്യസ്യാനേന ഭക്തവാത്സല്യകഥനം. വിശേഷണൈരേതൈർബലം ബാലവിശേഷണസ്യോൽകർഷഃ പ്രതിപാദിതഃ. ദൌത്യപ്രകാരശ്ച ഗാംഭീര്യമേവ നായകഗുണാന്തരാണ്യപ്യുപലക്ഷിതാനി വേദിതവ്യാനി. അത ഏവ വക്ഷ്യതേ സദ്ഗുണഗണാനിതി. നിർഗുണസ്യാപി അഖണ്ഡസച്ചിദാനന്ദാത്മകതയാ ഭഗവതഃ പരമാർത്ഥതോ നിർഗ്ഗുണത്വം ഭഗവതി ശ്രുതിരേവ വേദയതി. അപിച്ഛിരോധഃ മായാ

വശാച്ച സദ്ഗുണതാമിതി തൽപരിഹാരഃ. സതോ മനോഹാരി ണോ ഗുണഗണാനാകർണ്ണ്യ. തൽപ്രത്യേവ. ഏവകാരേണ മാനസസ്യ വിപ്രസക്തൗ ഗുണാകർണ്ണനമേവാപേക്ഷിതമാസീൽ, നാന്യത്രേവ ദർശനാലാപാദികമിതി വ്യജ്യതേ. അപ്രതീകേപി പൂർവ്വവൽ പരമാത്മതോ നിരവയവേപി. പരമേശ്വരതയാ പ്രതികൂലരഹിതേ ഇത്യപി ശബ്ദശക്ത്യാ ദ്യോത്യതേ. സ്വപ്രതീകേ ശോഭനാംഗേ. 'അംഗം പ്രതീകോവയവഃ' ഇതി 'പ്രതികൂല പ്രതീകസ്ത്രിഷു' ഇതി ചാമരഃ. തസ്മിൻ ശ്രീകൃഷ്ണേ വിപ്രസക്തമാനസാ വിവിധം പ്രകർഷേണ സക്തപരതം. സൗന്ദര്യേണ കാമഃ. വീര്യേണ വിസ്മയഃ, അഭിജനേന ബഹുമാനഃ, സൗശീല്യേന വിസ്രംഭ ഇത്യേവമാദിരൂപേണ "അപി നാമ പരമതസീകസ്വയംസ്പൃശേയമദസീയമംഗമപി ലോകരമണം, അധരിതസുധാരസം സ്വദീയമാലാപാനാകർണ്ണയേയം, തദംഗസംസ്പർശസുധാസരിതി നിമഗ്നാഭവേയ"മിത്യേവമാകാരേണ ച ചിത്താസംഗ ഇതി വിവിധമിത്യുക്തം. പ്രകർഷശ്ച ചിത്താസംഗസ്യ നൈരന്തര്യേണ ഉദ്രേകേണ ചോക്തം. അനേന കന്ദുകക്രീഡാദൌ അപ്രവൃത്തിരുക്താ. ഏതാവതാ ശ്രവണാനുരാഗമാരഭ്യ സംഗസങ്കല്പാദയഃ കാമാവസ്ഥാഃ സൂചിതാഃ. അപ്രമേയസ്യ അചിന്ത്യപ്രഭാവസ്യ തസ്യ. അല്പം ഭാഗ്യം ഭാഗധേയമസ്യാ അസ്തീത്യല്പഭാഗിനീ താദൃശ്യാ മമ ച. അത്യല്പതരം മഹൽ നിരീക്ഷാമുദ്ബോധനാകൃത്യാ അപ്രതിപ്രസംഭാവനായാ അപുനരവകാശഃ സൂച്യതേ. വിപക്ഷേതം അന്തരം അസ്മാദഭേദതഃ. ശശ്വൽസ്പൃഹാ മമാഭിലാഷഃ. ത്വയം ശ്രീകൃഷ്ണോ മേ പതിർഭൂയാദിത്യേവംരൂപം. ന ക്ഷുലോ വിസം വാദിനീ. ഏവകാരോഽയോഗവ്യവച്ഛേദേ. ന കദാപി സഫലമവിളംബത്തിത്യർത്ഥഃ. ഇതി ഏവംപ്രകാരേണ. സപ്രമാദം നിരവധാനം സോന്മാദമിതിവാ. വിപ്രലപന്തീ വിവിധം പ്രലപം കുർവ്വതീ. അനേന ഉന്മാദാവസ്ഥാ വർണ്ണിതാ. ഉദ്വേലം അത്യന്തം ഉന്മാദാവസ്ഥാപർയ്യന്തം. സദ്യഃ ഝടിതി ഏവ വിജൃംഭമാണേന വിശേഷേണ വർദ്ധമാനേന. വർത്തമാനാർത്ഥകശാനചാ വിജൃംഭണസ്യ തദാനീം പ്രസക്തിർദ്യോത്യതേ തദ്വേഗേനൈണ

വ ഭഗവദ്വിഷയകോ യോഽനുരാഗസ്തദാത്മകേന. പ്രേമ്ണേണ. ദുസ്സഹവേദനാകാരിതാപദ്രാഗേ പ്രേമാഗതാപാരോപഃ. അത്യർത്ഥം ഭൃശം. അഭിദ്രൂയമാനതാപാൽ വിധുരീക്രിയമാണതാപാൽ. നിദ്രായാഃ യാ ദരിദ്രതാ ഹ്രാസഃ തദുദ്രേകം ആധിക്യം. അപിശബ്ദേന സ്മൃതികൃത്പ്രതാപന്ത്യാരയതി. അനുഭവന്തീ. അനേന നിദ്രാത്യാഗരൂപകാമാവസ്ഥാകതാ. യഥാ കുമാരസംഭവേ ദേവ്യാ വിരഹവർണ്ണനപ്രസ്താവേ 'ത്രിഭാഗശേഷാസു നിശാസു ച ക്ഷണം നിമീല്യ നേത്രേ സഹസാ വ്യബുധ്യത' ഇതി. അതഃ നിദ്രാദരിദ്രതയാ. സ്വതോഽപി സ്വാഭാവികാവസ്ഥാമപേക്ഷ്യാപി തതോഽപി താനവമചിന്ത്യമിത്യപിനാ ദ്യോത്യതേ. സുഭൃശകൃശതരം അത്യന്തകൃശം. അനേന വേദനാഽസഹതാം സൂച്യതേ. സശരീരം. ശീര്യത ഇത്യനാത്ഥകേന ശരീരപാദേന സ്ഥൂലവേദനതാപാധാനിതം. അശരീരസ്യ കാമസ്യ ശരവ്യഭൂതം ശരലക്ഷ്യഭൂതം. അശരീരപാദേന അനംഗതാപാൽ കേനാപി പ്രതികർത്തുമശക്യതാപം കമേസ്യ സൂച്യതേ. ഗാഢയാ തീവ്രയാ വേദനയാ. ക്ഷണമപി അത്യല്പകാലമപി. വോഢും ധർത്തും. അക്ഷമാ അനീശാ. മൂർച്ഛാമാപന്നവതീതി യാവൽ. അത്ര ദുരന്തമൂർച്ഛാ കാമാവസ്ഥാ ഉക്തേ. പൂർവ്വാന്തരേ പ്രാണാധിഷ്ഠാനഭൂതേ വർത്തമാനേ നിരന്തരേ അവിച്ഛിന്നേ ദുരന്തേ പ്രതികാരാദർശനാൽ നിരവധികതയാ പ്രതീയമാനേ ച യേ സന്താപചിന്തേ താഭ്യാമാകുലാ പരവശാ. ഹ്രിയാ ബാലികാസുലഭയാ സങ്കോചാത്മികയാ മനോവൃത്ത്യാ. ഭിയാ കിമന്യേ മന്യന്തേ ഇതി ശങ്കയാ ച. സ്വയന്തനാം. 'യാതനാ തീവ്രവേദനാ' ഇത്യമരഃ. അതീവ നിഗൂഹമാനാപി മഹതഃ യത്നേന ഗോപനം കുർവ്വത്യപി. ശനൈശ്ചാ സന്തതന്നിഗൂഹനായത്നോ ദ്യോത്യതേ. അപിച്ഛിദ്രോധേ. അതർക്കിതം ഹഠാൽ ആവിർഭവന്ത്യഃ പ്രകാശമാനാഃ വിവിധാഃ സ്തംഭപ്രളയരോമാഞ്ചാദ്യാഃ വിക്രിയാ വികാരാഃ യസ്യാസ്സാ. സ്വജനാശങ്കയാ കിമയം സ്വജനോ വക്ഷ്യതീതിശങ്കയാ. വിജനാവാസിനീ രഹോവാസശീലാ. തർഹി നിസ്സരണൈഷാ കഥം പ്രാണിതീത്യത്രാഹ-യദീതി. യദുകുലാഭരണസ്യ ശ്രീകൃഷ്ണസ്യ സ്മരണമേവ ഏകം കേവലം ശരണം

വിനോദോ യസ്യാസ്യോദ്ദേശീ. ഏതദ്ധ്യാനം ഹി വിരഹിണീനാം വിനോദനേഷു വിശിഷ്ടം. കഥമപി കൃച്ഛ്രേണ. കമപി അനല്പം കാലം. വിനോദയാമാസ യാപയാമാസ. അത്ര അല്പഭാഗില്യാ ഇതി നിർവ്വേദഃ മൽസ്പൃഹേയന്നിഷ്ഫലേതി വിഷാദഃ വിപ്രലപന്തീതി ചാപല്യം സ്മരശൈത്യാദീനാം ഗ്ലാനിഃ നിഗ്രഹമന്യേത്യവഹിത്ഥാ, സ്മരണൈകശരണേതി ഹർഷശ്ച വ്യഭിചാരിഭാവാസ്സൂച്യന്തേ. ഹ്രീശങ്കാ ചിന്താശ്ച ശബ്ദത ഏവോപാത്താഃ. 'ദൂരാദുത്സുകമാഗതേ വിവലിതം' ഇത്യത്ര 'ലജ്ജാനമ്രമുഖീ പ്രിയേണ ഹസതാ ബാലാ ചിരം ചുംബിതാ' ഇത്യത്ര ച ഔത്സുക്യലജ്ജയോശ്ശബ്ദത ഉപാദാനസ്യ ദുഷ്ടത്വേപ്യത്രാപി ദുഷ്ടതാ. ഇത്ഥഞ്ച ഭഗവദാലംബനഃ തദ്ഗുണശ്രവണോദ്ദീപിതോ നിർവ്വേദാദിഭിർവ്യഭിചാരിഭിഃ സ്വേദാദിസാത്വികഭാവൈഃ പ്രലാപോന്മാദാദ്യനുഭാവൈശ്ച സമ്യഗഭിവ്യക്തോ രുക്മിണീഗതോഽയോഗവിപ്രലംഭശൃംഗാരഃ പ്രാധാന്യേന വ്യജ്യതേ. വിദർഭാദീനാം ലക്ഷണാനി സാഹിത്യദർപ്പണാദൌ ദ്രഷ്ടവ്യാനി. അത്ര കാവ്യലിംഗം രൂപകം വിരോധാഭാസഃ അതിശയോക്തിശ്ചാലങ്കാരാഃ.

സാ—നീരിൽത്താർമിഴിയായ രുക്മിണിയാകട്ടെ, വേണുഗാനകുശലനും, കംസഹന്താവും, യദുകുലശ്രേഷ്ഠനും, മാമുനിമാരുടെ മനസ്സിൽ സദാ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നവനും, യദുകുലത്തിന്നാഭരണനും, ഭക്തന്മാരുടെ മനോരഥത്തെ നിറവേററുന്നതിൽ അത്യന്തം തൽപരനുമായ ശ്രീകൃഷ്ണൻെറ കാര്യങ്ങളായ ഗുണഗണങ്ങളെ മുഴുവൻ ബാല്യത്തിൽത്തന്നെ കേട്ട് അന്നുമുതൽക്കുതന്നെ നിരവയവനെങ്കിലും സുന്ദരാംഗനായ അദ്ദേഹത്തിൽ ഏററവും അനുരക്തയായിത്തീൎന്നു. ക്രമേണ വൎദ്ധിച്ചുവൎദ്ധിച്ച് അനുരാഗം പരമകാഷ്ഠയിലെത്തി. രുക്മിണിയുടെ കഥ വളരെ ശോച്യമായി. 'അചിന്ത്യപ്രഭാവനായ അദ്ദേഹത്തിനും മന്ദഭാഗ്യയായ എനിക്കും തമ്മിൽ അല്പമല്ലാത്ത അന്തരമുള്ളതുകൊണ്ട് എൻെറ ഈ ആഗ്രഹം നിഷ്ഫലംതന്നെ' എന്നിങ്ങനെ പലവിധത്തിലും ഉന്മാദത്തോടെ പ്രലപിച്ചുകൊണ്ടും, ഇപ്രകാരം അതിരുവിട്ട് പൊടുന്നനവേ വൎദ്ധിക്കുന്നതായ കൃഷ്ണനിലുള്ള അനു

രാഗമാകുന്ന ഹൃദ്രോഗത്താൽ ഉറക്കംകൂടി തീരെ ഇല്ലാതെയും, ഇതുനിമിത്തം സ്വതേയുള്ളതിനേക്കാൾ കൂടുതൽ കൃശതയാൎന്നതും അനംഗബാണങ്ങൾക്കു ലാക്കായിത്തീൎന്നതുമായ ശരീരത്തെ വലുതായ വേദനകൊണ്ടു ക്ഷണനേരംപോലും ചുമക്കാൻ ശക്തയല്ലാതെയും, ഉള്ളിൽ ഇടവിടാതെയുള്ള അവസാനമില്ലാത്ത സന്താപംകൊണ്ടും, ചിന്തകൊണ്ടും കുഴങ്ങിയും, ലജ്ജയും ഭയവുംനിമിത്തം തന്റെ കഠിനമായ ദുഃഖത്തെ മറയ്ക്കുന്നുണ്ടെങ്കിലും അറിയാതെ പുറപ്പെടുന്ന പലവിധം വികാരങ്ങളോടുകൂടിയും, സ്വജനങ്ങളെ ശങ്കിച്ചു വിജനത്തിൽ വസിച്ചുകൊണ്ടു യദുകുലാഭരണമായ കൃഷ്ണന്റെ സ്മരണംമാത്രം ശരണമാക്കി പണിപ്പെട്ടു വളരെക്കാലം കഴിച്ചുകൂട്ടി.

അഥ താരുണ്യമാവിശന്തീന്തനയാമാലക്ഷ്യ തൽപ്രദാനം പ്രാപ്തകാലമാകലയതോ ഭീഷ്മകസ്യ രാജ്ഞഃ പ്രവൃത്തിമാഹ.—

പ. കാലേ തത്ര തു ഭീഷ്മകോ നിജസുതാമുന്മിഷദ്യൌവനാം
വ്രീളാവേശവിലുപ്തബാലരുചിരക്രീഡാവിശേഷോദ്യമാം
ദൃഷ്ട്വാ പുഷ്ടമുദൈകദാ സുതസുഹൃജ്ജ്ഞാതിദ്വിജാദീൻ സ്വകാൻ
സ്വത്രാഹൂയ സമാഗതാൻ ഗദിതവാൻ ഹൃദ്യം സ മദ്ധ്യേസഭം.

വ്യാ.—കാല ഇതി. തത്ര തസ്മിൻ കാലേ, രുക്മിണ്യാമേവമതിക്രമേണ കാലം വിനോദയന്ത്യാമിത്യൎത്ഥഃ. ഏകദാ ഏകസ്മിന്ദിനേ. സഃ തസ്യാമതീവവത്സലഃ ഭീഷ്മകസ്തു. തു ശബ്ദേന ജനാന്തരാത്തസ്യ തച്ഛ്രേയസ്സമ്പാദനജാഗരൂകതാം സൂചയതി. നിജസുതാം പരമപ്രേമാസ്പദഭൂതാം തനയാം. ഉന്മിഷൽ മിഷൽ ആവിർഭവൽ യൌവനം യസ്യാസ്താദൃശീം. അത ഏവ, വ്രീളാവേശേന ലജ്ജാഭരേണ വിലുപ്തഃ അസ്തമിതഃ ബാലരുചിരക്രീഡാവിശേഷേഷു ബാലോചിതേഷു മനോഹരേഷു ലീലാഭേദേഷു പാഞ്ചാലികാമിഥുനസംഗമനാദിഷു ഉദ്യമഃ ഉത്സാഹോ യസ്യാസ്താദൃശീം സതീം. ബാല്യരുചിരേത്യപി പാഠഃ. ദൃഷ്ട്വാ ഹേതുഗൎഭമിദം പുഷ്ടമുദാ പ്രവൃദ്ധേന ഹൎഷേണ പുഷ്ടമുദേകദേതി പാഠേ പുഷ്ടമുദിതി ഭീഷ്മകവിശേഷണം. സ്വകാൻ ആത്മീയാൻ സുതസുഹൃജ്ജ്ഞാതിദ്വിജാദീൻ. ആദിനാ അന്യേ പ്രജാപ്രവരാ ഗൃ

ഹ്വാനേ ആഹൂയ അനേന രാജ്ഞസ്വേഷു ബഹുമാനോ ദ്യോത്യതേ. തത്ര മദ്ധ്യസഭം പ്രസിദ്ധേ സഭാമദ്ധ്യേ സമാഗതാൻ സമ്പ്രാപ്താൻ സുതാദീൻ. കാര്യഗൗരവമിദമനേന ദ്യോതയതി. ഹൃദ്യം യഥാ ശ്രോതൄണാം ഹൃദയാവർജ്ജകം ഭവേൽ തഥാ മധുരശബ്ദാർത്ഥഘടിതം. ഗദിതവാൻ ഉക്തവാൻ. ഭീഷ്മകോത്ര പതാകനായകഃ.

സാ — അക്കാലത്ത് ഭീഷ്മകൻ തന്റെ പുത്രിയെ നവയൌവനയുക്തയായും, ലജ്ജാവേശംനിമിത്തം മനോഹരങ്ങളായ പലതരം ബാലക്രീഡകളിൽ ഉത്സാഹശൂന്യയായും കണ്ട് വളരെ സന്തോഷത്തോടെ ഒരു ദിവസം പുത്രന്മാർ, മിത്രങ്ങൾ, ബന്ധുക്കൾ ബ്രാഹ്മണർ മുതലായവരെ സഭാമദ്ധ്യത്തിൽ വിളിച്ചുവരുത്തി അവരോടീ ഭംഗിയിൽ പറഞ്ഞു.

ഉക്തിപ്രകാരമാഹ— ബാലേത്യാദിപദ്യാഭ്യാം.

പ. ബാലാ മേ നവയൗവനോദയവശാദാസന്നനവ്യാർത്തവാ
ജാതാ സമ്പ്രതി മാധവീവ ലതികാ സാ മാധവപ്രോന്മുഖീ
ദാതവ്യാ സദൃശായ രൂപകുലശീലൌദാര്യമുഖ്യൈർഗ്ഗുണൈഃ
പൂർവ്വം സാ പുരുഷോത്തമായ പുരുപുണ്യൈരുദന്വതാ ശ്രീരിവ.

വ്യാ — മേ ഇതി ധന്യസ്യ മമേത്യർത്ഥാന്തരസംക്രമിതം. ബാലേതി വാത്സല്യദ്യോതകം. നവയൗവനസ്യ ഉദയവശാൽ ആവിർഭാവാദ്ധേതോഃ. ആസന്നം അചിരഭാവി നവ്യാർത്തവം പ്രാഥമികം സ്ത്രീരജഃ യസ്യാസ്സൈതാദൃശീ സമ്പ്രതി ജാതാ അത്ര ഹൃദയംഗമമുപമാമാഹ. മാധവീതി. മാധവോ വസന്തഃ തൽപ്രോന്മുഖീ തദാരംഭപ്രതീക്ഷമാണാ. സാ പ്രസിദ്ധാ. മാധവീ തന്നാമികാ ലതേവ. അനുകമ്പായാം കൻ. സാപി നവയൗവനോദയവശാദാസന്നനവ്യാർത്തവാ ഭവതി. അത്രാർത്തവം കുസുമോദ്ഗമഃ. ഉദയദ്യൗവനാപി മാധവീ വസന്ത ഏവ പുഷ്പ്യതീതി മാധവപ്രോന്മുഖീതി വിശേഷണം. അത്ര വക്തൃവിവക്ഷാഭാവേഽപി ശ്രീകൃഷ്ണാനുരാഗിണീത്യർത്ഥകം മാധവപ്രോന്മുഖീതി പദം ബാലായാമപി സംബധ്യതേ. ഉപമയാ ഉപഭോഗയോഗ്യതാ, അസ്യാ ഉപഭോക്തുശ്ച പരഭാഗലാഭശ്ച വ്യജ്യതേ. അത ഏവാഹ ദാതവ്യേ

തി. രൂപം സൌന്ദര്യം, 'കന്യാ വരയതേ രൂപം' ഇതി പ്രഥമത സ്സൂക്തിഃ, കുലം വംശഃ, ശീലം ക്ഷമാദി, ഔദാര്യം വിതരണശീലിത്വം, ഏതാനി മുഖ്യാനി ആദ്യാനി പ്രധാനാനി വാ യേഷാം തൈസ്തൈർഗുണൈഃ. വിദ്യാവിനയാദയോഽപ്യനേന സംഗൃഹീതാഃ. സദൃശായ അനുരൂപായ. ദാതവ്യാ ദാതും യോഗ്യാ. താദൃശസമ്പ്രദാനകദാനേനൈവ കന്യായാ നിരതിശയസുഖലാഭസംഭവാൽ. ഏവമനുരൂപവധൂവരസംഘടനായാ അസംഭാവ്യതാശങ്കാമുപായാം പരിഹരതി പൂർവ്വമിതി. പൂർവ്വം പുരാ. പൃഥുപുണ്യേന മഹാഭാഗ്യശാലിനാ. പൃഥുപുണ്യത്വം ഹി തത്ര പിതര്യപേക്ഷിതമിതി ഭാവഃ. ഉദന്വതാ ക്ഷീരാബ്ധിനാ. അബ്ധിസാമാന്യവചനോയമത്ര വിശേഷപര്യവസായീ. പുരുഷോത്തമായ ശ്രീനാരായണായ. പുരുഷോത്തമശബ്ദേന ഭഗവതി സകലസദ്ഗുണാധാരത്വമുക്തം. സാ നിഖിലയോഷിദ്ഗുണാശ്രയതയാ പ്രസിദ്ധാ. ശ്രീഃ ഇന്ദിരാ ഇവ. യഥാ ശ്രീസ്തഥാ ഭൈമ്യപീത്യർത്ഥഃ. ഉപമയാ രുക്മിണ്യാ അസാധാരണസൌന്ദര്യാദിശാലിത്വം സൂചിതം. ശ്ലേഷകാവ്യലിംഗാവപ്യലങ്കാരൌ.

സാ — വസന്താവസരം പ്രതീക്ഷിച്ചുകൊണ്ടുനില്ക്കുന്ന മുല്ലലതക്ക് പുഷ്പോദ്ഗമംപോലെ യൌവനം ആരംഭിച്ചിരിക്കുന്ന എന്റെ കുട്ടിക്ക് ആദ്യത്തെ ആർത്തവകാലം ഇപ്പോൾ അടുത്തിരിക്കുന്നു. അതിനാൽ അവളെ രൂപം, കുലം, ശീലം, ഔദാര്യം തുടങ്ങിയ ഗുണങ്ങളെക്കൊണ്ട് സദൃശനായ ഒരു പുരുഷന്ന് മഹാഭാഗ്യശാലിയായ പാലാഴി പണ്ട് പുരുഷോത്തമന്ന് ശ്രീയെക്കൊടുത്തതുപോലെ ഏല്പിച്ചുകൊടുക്കണം.

കിന്താദൃശോ വരഃ കോഽപി തേ സ്മരണാപഥമധിരോഹതി ത്യേതത്രാഹ —

പ്രായഃ കാളാംബുകലായകാന്തിലളിതം യസ്യാനനായൈന്ദവാ
യച്ച സ്വാശ്രിതരക്ഷണൈകനിരതോ യശ്ചൈവമൂർത്ത്യർച്ചിതം
വിശ്വാകർഷണവൈഭവോ ജഗതി യഃ കൃഷ്ണാഖ്യയാ ഗീയതേ
തം ജാമാതൃതയാ സ്വയം വരയിതും മന്യേ മതം കിന്ന വഃ 13

വ്യാം — യ ഇതി. യഃ, കാളാബ്ദസ്യ നീലവലാഹകസ്യ, അ ബ്ദേത്യനേന ജലപൂർണ്ണത്വാൽ കാളിമാതിശയസ്സൂച്യതേ, കളായ സ്യ തദാഖ്യപുഷ്പസ്യ ച കാന്തിരിവ കാന്തിൎയ്യസ്യ. നാത്രോപമാ ഭേദോപാദാനാൽ കാന്തേഃ ക്രമേണ സ്നിഗ്ദ്ധതാ സൌകുമാൎയ്യ സാമാനാധികരണ്യഞ്ച ദ്യോത്യതേ. ദൂരേ സമീപേപി മനോഹാ രിതാ ച. സ ചാസൌ ലളിതസ്സുന്ദരശ്ച. യസ്യ അന്വയഃ വം ശഃ. ഐന്ദവഃ ചന്ദ്രസംബന്ധീ ച. ചസ്സ്വൃത്ത സമുച്ചയേ. യഃ സ്വാശ്രിതാനാം രക്ഷണേ ഏകനിരതഃ കേവലം തത്പരശ്ച. ഏധിതൈക്യഃ ക്രമാല്ലബ്ധേന കുലേന ശീലൌദാൎയ്യാദ്യൈശ്ചാനത്ര പ്യുരുപപാദിതം. യഃ ദ്വിഷാം ശത്രൂണാം ഭൂത്യഃ തമോന്മീതിരിഹ ഉന്നാശകരശ്ച. അനേനാത്യന്താവശ്യകപ്രതാപാതിശയഃ ഖ്യാ പിതഃ. യഃ വിശേഷാം സൎവ്വേഷാം ആകൎഷണേ സ്വായത്തീക രണേ യദൈശ്വരം സാമൎത്ഥ്യം തദസ്യാൽ. കൌശലൈരിതി ക ച്ചിൽ പാഠഃ. കൃഷ്ണാഖ്യയാ കീർത്തിതി കൃഷ്ണ ഇത്യന്വൎത്ഥയാ സം ജ്ഞയാ. ജഗതി സൎവ്വത്ര ആബാലഗോപാലം. ഗീയതേ. അ ത്രാപി ചകാരോനുഷജ്യതേ. ഗീയതേ ഇത്യുക്ത്യാ വിനോദായ ത ദീയചരിതാനി പദ്യരൂപേണ നിൎമ്മായ ജനാ ഗായന്തീതി സൂ ച്യതേ. യഥാ രഘുവംശേ 'ഇക്ഷുച്ഛായനിഷാദിന്യസ്തസ്യ ഗോ പ്തുൎഗ്ഗുണോദയം । ആകുമാരകഥോദ്ഘാതം ശാലിഗോപ്യോ ജ ഗുൎയ്യശഃ' ഇതി. തം ഉക്തഗുണവിശിഷ്ടം ശ്രീകൃഷ്ണം. ജാമാതൃത യാ. 'ജാമാതാ ദുഹിതുഃ പതിഃ' ഇത്യമരഃ. സുതാമിതി നാത്ര മ ഹാൻ ക്ലേശസ്യാദിത്യൎത്ഥഃ. വരയിതും മന്യേ വരത്വേന. തദേര ണാമേവ പരമുചിതമിതി തഥാഭിലഷാമി. തദ്യോഗ്യവരമേവ കതോ നിശ്ചിതമിത്യത്രാഹ—മതമിതി. വഃ മതം കിന്ന അസ്മിൻ കാൎയ്യേ ഭവന്തഃ കിമ്മന്യന്തേ. കിംശബ്ദഃ പ്രശ്നേ നാചിതി ജിജ്ഞാസായാം. പ്രശ്നേനാനേന രാജ്ഞഃ പ്രജാനുരഞ്ജനതൽപരതാ പ്രകടീകൃതാ. സൎവ്വഥാ പ്രജാനുരഞ്ജനം ഹി രാജ്ഞാം പരമോ ധൎമ്മഃ. ഉക്ത ഞ്ചോത്തരരാമചരിതേ 'യുക്തഃ പ്രജാനാമനുരഞ്ജനേ സ്യാഃ' ഇ തി 'സ്നേഹം ദയാഞ്ച സൌഖ്യഞ്ച യദി വാ ജാനകീമപി । ആരാ ധനായ ലോകസ്യ മുഞ്ചതോ നാസ്തി മേ വ്യഥാ' ഇതി ച.

സ്വ — ആർ കാർമ്മേഘത്തിന്റെയും കായാമ്പൂവിന്റെയും കാന്തികലർന്ന് അതിസുന്ദരനാകുന്നു. ആർ ചന്ദ്രവംശത്തിൽ ജനിച്ചു. ആർ ശത്രുക്കൾക്ക് അന്തകനാകുന്നു. സകലലോകത്തേയും ആകർഷിപ്പാനുള്ള സാമർത്ഥ്യംനിമിത്തം ആരെ കൃഷ്ണനെന്ന പേരുകൊണ്ട് ആബാലഗോപാലം പാടുന്നു. അദ്ദേഹത്തെ ജാമാതാവായി എളുപ്പത്തിൽ വരിപ്പാൻ ഞാൻ വിചാരിക്കുന്നു. നിങ്ങളുടെ അഭിപ്രായം എന്ത്?

രാജവചനഫലമാഹ —

ഗ. ഇതി കൃതാനുയോഗേ മഹാനുഭാവേ രാജനി "പ്രാജ്ഞസമ്മതേന രാജ്ഞാ സകലസാധുഹിതമസ്മത്സമീഹിതമസ്മത്സമീഹിതമേവാഭിഹിതമി"തി സന്തോഷഭരേണ സംഘോഷിതസാധുശബ്ദേഷു സകലസാമാജികേഷു, ഭുവനദുർല്ലഭസൗഹാർദ്ദമനുചിന്ത്യ സാനന്ദമഭിനന്ദ്യമാനേഷ്വപരേ പൗരനികരൈഃ, ചിരശ്രുതവിശ്രുതശ്രീകൃഷ്ണരൂപസൗന്ദര്യസന്ദോഹദർശനസനിമജ്ജനസജ്ജഹൃദയേഷു കാമിനീനിചയേഷു തദന്തരേ സമാനതവൃത്തമുദന്തമേനമനന്തരസമനന്തരമേവ സദ്ഗമിഥുനസംഘടനകുതൂഹലപ്രേരിതപ്രിയസഖീമുഖാന്നിഭൃതതരമുപാകർണ്യ ചിരപ്രാർത്ഥിതവരപ്രാപ്തിം സമുൽപ്രേക്ഷ്യ ന്യഞ്ചിതാന്തഃകമുദഞ്ചദാനന്ദസഞ്ചിതരോമാഞ്ചകഞ്ചുകിതാഞ്ചിതതനുവല്ലികായാം രാജകന്യാമതല്ലികായാം തത്ര സമാന്തരേ കിമപ്യവസ്ഥാന്തരമാപപാത.

വ്യാ — ഇതീതി. മഹാനുഭാവേ അനുഭാവോ നാമാധൃഷ്യത്വപ്രതീതിഹേതുഭൂതോ ഭാവവിശേഷഃ. അപ്രിയവചനേഭ്യോ ഭൃത്യാപഗമ ഏവ വരമിത്യനേന സൂച്യതേ. അഥാപി രാജനി തഥാ പ്രജാനരഞ്ജനാദന്വർത്ഥരാജശബ്ദേ ഭീഷ്മകേ. ഇതി ഉക്തപ്രകാരേണ. കൃതഃ അനുയോഗഃ പ്രശ്നഃ യേന താദൃശേ സതി. പ്രാജ്ഞാനാം വിദുഷാം സമ്മതേന ബഹുമതേന രാജ്ഞാ. സകലേഭ്യഃ സാധുഭ്യോ ഹിതം പഥ്യം. അനേന വചനസ്യ ശ്രദ്ധേയതോക്താ. അസ്മത്സമീഹിതം അസ്മദഭിപ്രേതം. വീപ്സായാന്ദ്വിരുക്തിഃ ഏവകാരോ വിസ്മയദ്യോതകഃ, അഭിഹിതം ഉക്തം. ഇതീതി ഭേ

തൌ. സകലസാമാജികേഷു നിഖിലസദസ്യേഷു. സന്തോഷഭരേണ പ്രീത്യതിരേകേണ. സംഘോഷിതഃ സാധു സാധ്വിതി ശബ്ദോ യൈസ്തേഷു സാധു സാധ്വിതി ഉച്ചൈരുക്തവത്സു സദസിത്യർത്ഥഃ. അത ഏവ രുക്മിണോ ഝടിതി വചനാവസരാലാഭഃ. പൌരനികരേ പുരവാസിപുരുഷസമൂഹേ. ഭുവനദുർല്ലഭഃ അന്യാദൃശമഹിമാസ്പദത്വാൽ സുകൃതിമാത്രസുലഭഃ യസ്സുഹൃൽ മിത്രം തസ്യ ലാഭം. ലബ്ധശബ്ദേന തൽപ്രാപ്ത്യാ കൃതകൃത്യതാബുദ്ധിർദ്യോത്യതേ. അനുചിന്ത്യ മുഹുർമ്മുഹുർവ്വിചിന്ത്യ. ഇദമാനന്ദേ അഭിനന്ദനേ ച ഹേതുഃ. പൌരാണാം സഖ്യസ്സമാവൃത്താന്തശ്രവണമനേനാക്ഷിപ്യതേ. സന്തോഷവാർത്താ ഹി ലഘു സഞ്ചരതി. സാനന്ദമിത്യഭിനന്ദനക്രിയാവിശേഷണം. അഭിനന്ദ്യമാനഃ ശ്ലാഘ്യമാനഃ നൃവരോ രാജാ യേന തഥാവിധേ സതി. കാമിനീനിചയേഷു വനിതാസമൂഹേഷു. ചിരശ്രുതഃ പഥികാദിമുഖാച്ചിരാദാകർണ്ണിതഃ തത്ര ഹേതുഃ വിശ്രുത ഇതി പ്രഖ്യാത ഇത്യർത്ഥഃ, താദൃശോ യഃ ശ്രീകൃഷ്ണരൂപസൌന്ദര്യസന്ദോഹഃ ശ്രീകൃഷ്ണകളേബരസ്യ യദംഗപ്രത്യംഗസൌഷ്ഠവം, ലാവണ്യാദീനാമപ്യുപലക്ഷണമേതൽ, തസ്യ സഞ്ചയഃ തദ്ദർശനേ യോ രസ ആനന്ദഃ സ ഏവ വരസോഽദ്ഭുതം തന്നിമജ്ജനായ തസ്മിന്നവഗാഹായ യാവദവതാരഘനതരമഭവാമേതി യാവൽ സഹജം സന്നദ്ധം ഏതം യോഷിന്താട്ടേഷു. അത്രൌത്സുക്യം ഹർഷശ്ച ഭാവൌ വ്യജ്യേതേ. രാജകന്യാമതല്ലികായാം പ്രശസ്തായാം രാജകന്യകായാം രുക്മിണ്യാം. തദന്തരേ തസ്മിന്നവസരേ. സഭാന്തരവൃത്തം സഭാമദ്ധ്യേ സഞ്ജാതം 'അന്തരമവകാശാവധിപരിധാനാന്തർദ്ധിഭേദതാദർത്ഥ്യേ ഛിദ്രാത്മീയവിനാബഹിരവസരമദ്ധ്യേന്തരാത്മനി ച'. ഇത്യുഭയത്രാമരഃ. ഉദന്തം വൃത്താന്തം. അനന്തരസം നിരവധികപ്രീതിജനകം. അനന്തരമേവ അവ്യവഹിതോത്തരമേവ. അനേന സഖീനാം പ്രിയാഖ്യാ തൽപരതാ സൂച്യതേ. സദൃശമിഥുനസ്യ അനുരൂപവധൂവരയോഃ സംഘടനേ സമ്മേളനേ യൽ കുതൂഹലം തേന പ്രേരിതാനാം പ്രിയസഖീനാം മുഖാൽ. നിഭൃതതരം അതിഗൂഢം രഹസീതി യാവൽ. ധാത്ര്യാദിസമീപേ ബാലാനാമുപോഹകഥാ

ലാപേ സങ്കോചാൽ നിഭൃതതരമിതി. ഉപകർണ്ണ്യ ശ്രുത്വാ. ചിരപ്രാർത്ഥിതസ്യ ബഹുകാലാഭികാംക്ഷിതസ്യ വരസ്യ പ്രാപ്തിം ലാഭം. സമുൽപ്രേക്ഷ്യ സംഭാവ്യ നൃഭഞ്ജിതാതങ്കം വിലുപ്തഖേദം യഥാ തഥാ. ഖേദഃ പൂർവപ്രസ്തുതഃ. ഉദഞ്ചൻ ഉദ്ഗച്ഛൻ യ ആനന്ദഃ തേന സഞ്ചിതസ്സമ്പാദിതോ രോമാഞ്ചഃ, രോമാഞ്ചസ്യ ഹർഷാനുഭാവത്വം പ്രസിദ്ധം, തേന കഞ്ചുകിതാ വ്യാപ്താ. അത്ര ശബ്ദശക്ത്യാ പുനർദുഃഖബാധാനിവാരണാർത്ഥം ധൃതകഞ്ചുകേവേത്യുൽപ്രേക്ഷാ വ്യജ്യതേ രോമാഞ്ചകഞ്ചുകിതതനുരേവ അഞ്ചിതാ മനോഹരാ തനുവല്ലികാ കോമളവല്ലീവ സുകുമാരാ തനുര്യസ്യാസ്സാദൃശ്യാം സത്യാം. അത്ര വിഷാദശാന്തിർഹർഷോദ്ഗമശ്ച. പൂർവോക്തക്രിയാണാം സമുച്ചായകചകാരോനുപാത്തോപ്യർത്ഥാല്ലഭ്യതേ. തത്ര സംഭ്രമേ രാജസഭാമധ്യേ. കിമപി അനാല്പാസുഖനിദാനം. അവസ്ഥാന്തരം ദശാവിശേഷഃ. ആപപാത സമജായത. ആപതനോക്ത്യാ അശനിപാതവദിവതസ്യാവിതർക്കിതത്വം ഭീഷണത്വഞ്ച ധ്വന്യതേ.

സാ—മഹാനുഭാവനായ രാജാവ് ഇപ്രകാരം ചോദിച്ചപ്പോൾ സകല സാമാജികന്മാരും. "വിദ്വത്സമ്മതനായ രാജാവു പറഞ്ഞതു് സജ്ജനങ്ങൾക്കെല്ലാം ഹിതമായിട്ടുള്ളതാകുന്നു. ഇതുതന്നെ ഞങ്ങളുടെ അഭിപ്രായം, ഞങ്ങളുടെ അഭിപ്രായം" എന്നു പറഞ്ഞു് സാധുശബ്ദത്തെ ഉറക്കെ ഘോഷിച്ചു. ലോകത്തിൽ ദുർല്ലഭമായ മിത്രത്തെക്കിട്ടിയതു വിചാരിച്ചു പൌരന്മാരെല്ലാം സന്തോഷത്തോടെ മഹാരാജാവിനെ അഭിനന്ദിച്ചു. കാമിനിമാരെല്ലാം മുമ്പുതന്നെ കേട്ടിട്ടുള്ളതും പ്രസിദ്ധവും ആയ ശ്രീകൃഷ്ണന്റെ സൌന്ദര്യത്തെക്കണ്ടു് ആനന്ദത്തിൽ മുഴുകുവാൻ മനസ്സുകൊണ്ടൊരുങ്ങി. ആ അവസരത്തിൽ, അനുരൂപന്മാരായ വധൂവരന്മാരെ പരസ്പരം ഘടിപ്പിപ്പാനുള്ള കൌതുകത്താൽ പ്രേരിതമാരായ സഖിമാരുടെ മുഖത്തിൽനിന്നു്, സഭാമദ്ധ്യത്തിൽ നടന്ന അതിരസമായ ഈ വർത്തമാനത്തെ ഉടനെതന്നെ കേട്ടു് ആ രാജകന്യകയാകട്ടെ വളരെക്കാലമായിക്കാമിച്ചുകൊണ്ടിരുന്ന വരനെ ലഭിച്ചതു വിചാരിച്ചു് ദുഃഖമെല്ലാം നീങ്ങി പര

മാനന്ദപൂരംകൊണ്ടു. അതുനിമിത്തമുണ്ടായ രോമാഞ്ചത്താൽ അവളുടെ ശരീരമാസകലം കുപ്പായമിട്ടതുപോലെ മൂടി. ഈ ഘട്ടത്തിൽ ഒരു സഭയിൽ പെട്ടെന്ന് മറെറാരവസ്ഥയുണ്ടായി.

അവസ്ഥാന്തരമേവാഹ—

പ. സഗർഭ്യോ വൈദർഭ്യാഃ കുമതിരജിതദ്വിട് പ്രകൃതിത-
സ്സുധായാഃ കാകോളസ്സുദരഭിദഭവോഷ്മേവ സഹസാ
സ്വതന്ത്രീമോ രുക്മീ ഹരിഗുണകഥാമർഷണബലാ-
ദുദസ്ഥാദാസ്ഥാനാദഹിരിവ പദാഘാതകുപിതഃ 15

വ്യാ— സഗർഭ്യ ഇതി. രുക്മീ ഹരേഃശ്രീകൃഷ്ണസ്യ ഗുണാനാം കഥായാം വർണ്ണനേ അമർഷണം അസഹനം തദ്ബലാൽ. ആസ്ഥാനാൽ പീഠാൽ. അധികരണേ ല്യുട്. പദാഘാതേന പാദഹനനേന കുപിതഃ അഹിഃ സർപ്പഃ ഇവ. സഹസാ വേഗേന. ഉദസ്ഥാൽ ഉദതിഷ്ഠൽ. അഹിരുക്മിണോസ്സാധാരണധർമ്മമാഹ— സ്വതന്ത്രീമേതി. സ്വഭാവത ഏവ ക്രൂര ഇത്യർത്ഥഃ. ഉപമയാ വിഷസമ്പാദകത്വദ്രഷ്ടൃതികരത്വാദികം വ്യംഗ്യം. കുതോസ്യ ഹരിഗുണകഥാമർഷണമിത്യത്രാഹ—പ്രകൃതിതോഽജിതദ്വിഡിതി നിസർഗ്ഗാദേവ ഭഗവദ്ദ്വേഷീത്യർത്ഥഃ. അജിതശബ്ദേന ഭഗവദ്ബോധനാൽ തദ്ദ്വേഷിണോ രുക്മിണോ ദ്യോതിതാ. അജിതദ്വിട്ത്വമേവ കുത ഇത്യത്രാഹ—കുമതിരിതി. ജന്മാന്തരകൃതപാപവാസനാവാസിതബുദ്ധിരിത്യർത്ഥഃ. അഥാപി കോയമസ്മിൻ കാര്യേ ഭാഷിതുമിതിചേദാഹ—വൈദർഭ്യാസ്സഗർഭ്യ ഇതി. രുക്മിണ്യാസ്സോദര ഇത്യർത്ഥഃ. അതിവിരുദ്ധസ്വഭാവയോരേതയോരേകസ്മാദുത്പത്തേരസംഭാവ്യതാശങ്കാമുപമയാ പരിഹരതി—സുധായാ ഇതി. സുധായാം അമൃതസ്യ സഗർഭ്യഃ കാകോളഃ വിഷ ഇവ. തസ്യ സുധാസഹജത്വഞ്ച കാളകൂടാഖ്യസ്യ വിഷസ്യാമൃതമഥനകാലേ ക്ഷീരാബ്ധിത ഏവ ജാതത്വാൽ. കാകോളരുക്മിണോസ്സമാനധർമ്മമാഹ—സുദരഭിദഭവോഷ്മേതി. സുതരാം ദരഭിദഭവോ ദുർന്നിവാര ഊഷ്മാ പ്രതാപഃ പക്ഷേ ദാഹകത്വശക്തിര്യസ്യ താദൃശ ഇത്യർത്ഥഃ. അത്ര സുധാവൈദർഭ്യോർബിംബപ്രതിബിംബഭാവഃ. സ്പൃഹണീയതാതിശയശ്ച വൈദർഭ്യാസ്സൂന സൂച്യതേ. ദ്വയോരുപമയോസ്സംസൃഷ്ടിഃ.

സാക്ഷീരാബ്ധി കന്നിൽനിന്നുതന്നെയാണല്ലൊ അമൃതിന്റെയും അതിഭയങ്കരമായ കാളകൂടത്തിന്റെയും ഉൽപത്തി. ഇതുപോലെതന്നെയാണ് രുക്മിണിയുടെയും, സഹോദരനായ രുക്മിയുടെയും അവസ്ഥ. ദുഷ്ടബുദ്ധിയും പ്രകൃത്യാ ഭഗവദ്ദ്വേഷിയും മഹാപ്രതാപശാലിയും സ്വതവേ ക്രൂരനും ആയ ഈയാൾ ശ്രീകൃഷ്ണന്റെ ഗുണഗണങ്ങളെ വർണ്ണിക്കുന്നതുകേട്ട് സഹിച്ചില്ല. കാലുകൊണ്ടു ചവുട്ടിയ സർപ്പംപോലെ പെട്ടന്നു കോപിച്ച് ആസ്ഥാനത്തിൽനിന്നെഴുന്നേറ്റു.

ഉത്ഥാനാനന്തരഭാവം രുക്മിണഃ പ്രവൃത്തിമാഹ—

പ. ശപൻ ഭൂയസ്തീവ്രം ജ്വലദനലതീക്ഷ്ണാക്ഷിയുഗളോ
ദശൻ ദന്തൈരോഷ്ഠം ഭ്രുകുടിവികടസ്വിന്നനിടിലഃ
തലാഘാതൈർദ്ദോഷ്ണോരഹഹ! സ ഹി കൃഷ്ണസ്തുതിപരാ-
ന്നിവാര്യാര്യാനുച്ചൈരധിസഭമഭാണീദവിനയഃ 16

വ്യാ—ശപന്നിതി. സഃ ക്രൗര്യാദിവിശിഷ്ടോ രുക്മീ. കൃഷ്ണസ്യ സ്തുതൌ ഗുണവർണ്ണനേ പരാൻ സക്താൻ. ആര്യാൻ വിദ്യാവയഃപ്രതിഭിഃ പൂജ്യാൻ. നിവാരണസ്യാനൌചിത്യമേതൽസൂചയതി. ദോഷ്ണോഃ ഭുജയോഃ. തലാഘാതൈഃ പാണിഘട്ടനൈഃ. നിവാരണകരണമപി തദംഗീകൃതമത്യന്തമസാധിത്വമനേന പ്രകാശ്യതേ. നിവാര്യ. പ്രതിഷിദ്ധ്യ. അനേനാസൂയാ വ്യജ്യതേ. അധിസഭം സഭായാം. വിഭക്ത്യർത്ഥേഽവ്യയീഭാവഃ. ഉച്ചൈഃ അഭാണീൽ അവദൽ. ഹീതി പ്രസിദ്ധൌ യദ്വാ ഹിരവധാരണേ. തലാഘാതൈർഹീതി യോജനാ. അഹഹേതി ഖേദേ. തഥാവിധോച്ചൈർഭാഷണഹേതും ക്രോധമനുഭാവാന്തരൈഃ സ്ഫുടീകരോതി—ശപന്നിത്യാദിനാ. ഭൂയഃ പുനഃ പുനഃ. തീവ്രം അതിദീർഘമത്യുഷ്ണഞ്ച, ശപൻ. ജ്വലദനലവൽ ജ്വലൻ വഹ്നിരിവ തീക്ഷ്ണം ക്രൂരം അക്ഷിയുഗളം യസ്യ താദൃശഃ. ദന്തൈഃ ഓഷ്ഠമധരോഷ്ഠം ദശൻ മർദ്ദയൻ. ഭ്രുകുട്യാ വികടം കരാളം, സ്വിന്നഞ്ച നിടിലം ലലാടം യസ്യ താദൃശഃ. നന്വസൌ തത്സമീപേപ്യേവഞ്ചാപല്യം കഥം കൃതവാനിത്യത്രാഹ—അവിനയ ഇതി. വിനയോ നാമ ഗുരുദേവാദിസവിധേ പ്രഹ്വീഭാവഃ, ത

ച്ശ്രുത്വ ഇത്യർത്ഥഃ. അത്ര ഭഗവദാലംബിതഃ തദ്ഗുണവർണ്ണനോദ്ദീപിതഃ അസൂയാദിഭിസ്സഞ്ചാരിഭിഃ ദീർഘശ്വാസാദിഭിരനുഭാവിതഃ ക്രോധസ്ഥായികോ രൌദ്രോ രസോ വ്യജ്യതേ. സ്വഭാവോക്തിശ്ചാലങ്കാരഃ.

സാ — ഇടവിടാതെ ദീർഘശ്വാസം വിട്ടും, കത്തുന്ന തീപോലെ രൂക്ഷങ്ങളായ കണ്ണുകളെ ഉരുട്ടിമിഴിച്ചും, പല്ലുകൊണ്ടു ചുണ്ടുകടിച്ചും, വിയർത്ത നെററിത്തടത്തിൽ ചുളിക്കൊടികൾ വളച്ചും കൃഷ്ണനെ സ്തുതിക്കുന്ന പൂജ്യന്മാരായ സാമാജികന്മാരെ — കഷ്ടം. കഷ്ടം — കൈ കൊട്ടിത്തുടങ്ങി വിനയവിഹീനനായ അവൻ സഭയിൽ ഉറക്കെപ്പറഞ്ഞു:

വചനപ്രകാരമാഹ — ചതുർഭിരാർയ്യേ ഇത്യാദിഭിഃ. തത്ര പ്രഥമേന സഭാസദാന്നിന്ദാ; ദ്വിതീയേന ഭഗവതി ദോഷാരോപണം; തൃതീയേന ജനകപരിഹാസഃ; ചതുർത്ഥേന സ്വാഭിമതകർത്തവ്യോപദേശ ഇതി വിവേകഃ.

പ. ആര്യാ രാജസദസ്സദോ നയവിദോ ലോകേ ഭവന്തസ്ത്വസൽ
കാര്യാ ഭർത്തൃമതാനുസാരസരസാ നാര്യോ ഹി നാര്യഃ ഖലു
ജ്ഞാനാദ്യേവ വിരമ്യതാമലമലഞ്ചൈതദ്ഗുണവ്യാപനൈർ—
ജ്ഞാതം കിഞ്ചിദഹഞ്ച കിഞ്ച കഥയാമ്യാമൂലതശ്ശ്രൂയതാം. 17

വ്യാ — ലോകേ ദിവി, പൃഥിവ്യാം, പാതാളേ വാ. രാജസ്സദസി സീദന്തി ഉപവിശന്തീതി രാജസദസ്സദഃ. ഉദ്ദേശ്യവാചകമിദം. ആര്യാഃ സൽകാരാർഹാസ്സച്ചരിതാഃ, പ്രിയവചനേന രാജവഞ്ചനവിമുഖാ ഇതി യാവൽ. നയവിദഃ അർത്ഥശാസ്ത്രനിപുണാശ്ച ഭവന്തി. അത്ര കണ്ഠീരവോ ഇ. ഇ ശബ്ദോ വിശേഷഃ. തമാഹ — അസദിതി. അസൽകാര്യാഃ അസൽകർമ്മാണഃ അത ഏവ സൽകാരാനർഹാശ്ച. രാജസദസ്സദ ഇതി വിശേഷ്യമനുഷജ്യതേ. ഏവം, ഭർത്തൃമതം ഇഷ്ടം തദനുസാരേ സരസാഃ വിചക്ഷണാഃ. 'സർവ്വം വാക്യം സാവധാരണം' ഇതി ന്യായേന തത്രൈവ സരസാഃ, നതു വാച്യജ്ഞാതവ്യരാജനീതാവിത്യർത്ഥഃ. ഭർത്രിത്യനേന യാവൽ ഭരണം താവദേവാനുസരണമിതി സ്വാർത്ഥമാത്രപരതാ തേഷാം സൂചിതാ. അതഏവ നാര്യോ ഹി അംഗ

നാ ഏവ. പ്രഥിതങ്കില താസാം സ്വാർത്ഥസമ്പാദനായ ഭർത്തൃച്ഛന്ദാനുവർത്തനം രാജനീത്യജ്ഞാനാഞ്ച. ന ആപ്തൈഃഖലു നിന്ദിതം. ബാധതി ഖേദേ. അതിവിഷാദസ്ഥാനമേതദിത്യർത്ഥഃ. ഏവം സദസ്യാനാക്ഷിപ്യ താനഭിമുഖീകൃത്യാഹ—ജനാനാമിതി. അഹം ജാനാമ്യേവ. ഭവതാം രാജഭക്ത്യാ അലീകതാം ഏതസ്യ തത്ത്വഞ്ചേതി ശേഷഃ. ഏവകാരസ്ത്വേഷാന്തദ്വചനഹേതുഭൂതാം വിപരീതസംഭാവനാം വാരയതി. അത്രാസമ്പൂർണ്ണവചനം കാമപി ചതുരതാമാവഹതി. വിരമ്യതാമിതി വിധൌ ലോട്. സംയുവാദസംഭാഷണാദിതിശേഷഃ. തസ്യ രാജവഞ്ചനാതേഃ ദുസ്സഹതാദിതിഭാവഃ. ഇതോപി ദുസ്സഹതരാൽ സ്വവൈരിഗുണവർണ്ണനാൽ സദസ്യാൻ വാരയതി—അലമിതി. ഏതസ്യ കൃഷ്ണസ്യ. നാമാപ്യസ്യ നോപാദേയമിത്യേതദിത്യുക്തിഃ. ഗുണഖ്യാപനൈഃ ഗുണവർണ്ണനൈഃ. ബഹുവചനേന ഖ്യാപനസ്യ ബഹുപ്രകാരത്വം ബഹുകർത്തൃകത്വഞ്ചോക്തം. അലമലം ച താനി മാമ കരുത ച. അലംശബ്ദോത്ര നിഷേധേ. അത ഏവ തൃതീയായോഗഃ. യഥാ 'ഏതാവതാലമഘനിർഹരണായ പുംസാം' 'അലമഹീപാല തവ ശ്രമേണ' ഇത്യാദൌ. അലംശബ്ദസ്യ ദ്വിരുക്തിഃ കോപാനുഭാവഃ. നനു സജ്ജനസ്യ ഗുണകഥനാൽ കിമസ്മാന്നിവാരയസീതി ചേദാഹ—ജ്ഞാതമിതി. ജ്ഞാതം സുപ്രസിദ്ധം കൂപമണ്ഡൂകപ്രായൈർഭവദ്ഭിരേവാവിദിതം. കിഞ്ചിൽ, ന തു വിസ്തരേണ. വിസ്തരേണ കഥനസ്യ പുരുഷായുഷേണാപ്യശക്യത്വാദിതിഭാവഃ. ആമൂലതഃ ജന്മന ആരഭ്യ കഥയാമി. ശ്രൂയതാം കിഞ്ച ഭവദ്ഭിസ്സുശ്രൂഷൈരാകർണ്യതാഞ്ച. ന കേവലം യുഷ്മാകം വചനാവിരാമോ വിധീയതാം, അപി തു മദ്വചനശ്രവണമപീത്യർത്ഥഃ. അത്ര വ്യതിരേകേ ƒപഹ്നവഃ കാവ്യലിംഗഞ്ചാലങ്കാരാഃ.

സാ — ലോകത്തിൽ രാജാക്കന്മാരുടെ സദസ്യന്മാർ മാന്യന്മാരും സച്ചരിതന്മാരും അർത്ഥശാസ്ത്രനിപുണന്മാരും ആകുന്നു. ഇവിടെയാകട്ടെ നേരെ മറിച്ചാണ്. അവർ അകാര്യ്യകാരികളും ഭർത്താവിന്റെ ഹിതംമാത്രം നോക്കി പറയാൻ സമർത്ഥന്മാരും ആകുന്നു. ലേശം പോലും മാന്യന്മാരോ നീതിനിപുണന്മാരോ അ

ല്ലു കേവലം സ്ത്രീകൾ തന്നെ. കഷ്ടം! എനിക്കു അറിയാം. നി ന്ദ്യ. ഇവനെ സ്തുതിച്ചതു മതി, മതി. ഇവൻെറ ചരിതം പ്രസി ദ്ധമാണ്. പുസ്തകത്തിൽ ഞാൻ ആദ്യം മുതല്ക്കു പറയാം. കേട്ടോളു.

പ. ഗോപോയം സ്തേയശാലീ സ്വജനകുലവധൂർ–
ദ്ദൂഷയൻ ജാരവൃത്ത്യാ
സ്ത്രീഘാതീ ഗോഘാതീ ശിവ ശിവ! ഗുരുഘാ–
തീ ച ഹാ ധിക്കഥാപി
ശക്തശ്ചേൽ സ ത്വിദാനീം മഗധനൃപബല–
ഗ്രസ്തരാജ്യഃ കഥംവി–
ന്നഷ്ടോ ദിക്ഷ്വേവ ജീവത്യധിജലധി ഭയാ–
ദ്ഭൂത കുത്രാപി ഖേദേ. 18

വ്യാ — ഗോപ ഇതി. അയം യുഷ്മൽസ്തുതിഗോചരീഭൂതഃ കൃഷ്ണഃ. ഗോപഃ നീചജാതീയഃ 'യസ്യാന്വയശ്ചൈന്ദവഃ' ഇതി രാജ്ഞോക്തസ്യോത്തരമിദം. സ്തേയശാലീ ചോരണശീലഃ. സ്വജനസ്യ കുലവധൂഃ കുലാംഗനാഃ ജാരവൃത്ത്യാ ദൂഷയൻ തൽപാതിവ്രത്യഭഞ്ജകഃ. ആദ്യേന സ്വാശ്രിതരക്ഷണൈകനിരതത്വം പ്രതിക്ഷിപ്തം. വിശ്വാകർഷണേത്യാദ്യേസ്സമാധാനമാഹ — സ്ത്രീഘാതീത്യാദിത്രിഭിഃ. സ്ത്രീഘാതീ പൂതനാമാരണാൽ. ഗോഘാതീ വൃഷാസുരവധാൽ. ഗുരുഘാതീ ച കംസഹനനാൽ. പാപതരണീമപി കർമ്മാണീതി ബോധയിതും ഭഗവന്നാമോച്ചാരണം കരോതി — ശിവ ശിവേതി. ഹേതി വിഷാദേ. ധിക്, പാപിഷ്ഠന്തമിതി ശേഷഃ. ധിക്ശബ്ദയോഗേ ദ്വിതീയായാ ഏവ 'ധിഗുപര്യ്യാദിഷ്വി'തി ശാസ്ത്രേണ വിധാനാൽ, 'ധിങ്മാമുപസ്ഥിതശ്രേയോവമാനിനം' ഇത്യാദൌ ദർശനാച്ച ന 'കഥാപി' ഇത്യനേനാസ്യ സംബന്ധഃ. കഥാപി, പാപജനികേതി ശേഷഃ. കിമുത തസ്യ ദർശനാദികമിത്യപിനാ സൂച്യതേ. അഥാപി ബലവാനയം സ്വപക്ഷേ സർവ്വഥാ കരണീയ ഇതി നീതിവിദാം ശങ്കാം 'ബലൈശ്വര്യ മൃത്യുദ്വിഷാം' ഇത്യസ്യോത്തരദാനേന പരിഹരതി– ശക്തശ്ചേദിതി. 'പക്ഷാന്തരേ ചേദ്യദി ച' ഇത്യമരഃ. ചേദി

ത്യനന്തരം നേത്യധ്യാഹാര്യം. ന്യൂനപദതാഖ്യ ശബ്ദദോഷോ വ്യ ഞ്ജകതയാൽ ഗുണ ഏവ. കുതോ ന ശക്ത ഇത്യത്രാഹ—സന്തപി തി. സ തു യോ യുഷ്മത്സ്തുതിഗോചരസ്സ ഏവ. ഇദാനീം സ്വാ ധീനായാമപി യദുസേനായാം. മഗധസ്യപേ ജരാസന്ധസ്യ ബലേന സൈന്യേന ഗ്രസ്തം അപഹൃതം രാജ്യം യസ്യ താദൃശഃ. കഥഞ്ചിൽ പലായനസാമർത്ഥ്യമേവ. മുകുന്ദേ സൻ. ഭയാൽ മരണഭയാൽ. അംബുധിജലധി സമുദ്രേ. തത്രാപി മാഗധ ആഗച്ഛേ ദിതി ഭിയാ യത്ര കുത്രാപീതി. ജലൈരപിജ്ഞാതേ സമുദ്രകോ ണേ ഇത്യർഥഃ. ദിഷ്ട്യൈവ ജീവനാദൃഷ്ടവശാദേവ. തത്രാപി നൌകാദിഭിരനഭിഷ്യ ഗ്രഹണേ സ്വശക്തേപി മാഗധസ്യ തത്രാ നാസ്ഥാ ഗോപനസ്യ തസ്യ ജീവനാദൃഷ്ടകാരിതൈവേതി ഭാവഃ. ജീവതി പ്രാണിതി. ന തു തത്ഫലം പുരുഷാർഥലേശോ വാ ഇത്യു ന്നേന ദ്യോത്യതേ. അതോ നായം ബലവാനിതി ഭാവഃ. അത്ര സംബന്ധാനർഹതാദ്യോതനാദപ്രസ്തുതപ്രശംസാലങ്കാരഃ.

സാ—ഇവൻ ഇടയനാണ്. കക്കുകയും സ്വജനത്തിലുള്ള കുലസ്ത്രീകളെ ചെലയാടി ദുഷിപ്പിക്കുകയാണ് ജോലി. സ്ത്രീഹത്യ, ഗോഹത്യ, ശിവ! ശിവ! ഗുരുഹത്യ ഇതൊക്കെയും ഇവൻ ചെയ്തിട്ടുണ്ട്. കഷ്ടം. പാപിയായ ഇവനെ ഞാൻ ധിക്കരിക്കുന്നു. ഇവൻ്റെ കഥകൂടി പറഞ്ഞാൽ പാപമാണ്. ഇവൻ ശക്തനാ ണെങ്കിൽ—അല്ല. ജരാസന്ധൻ്റെ സൈന്യം രാജ്യമൊക്കെ അ പഹരിച്ചതിൽ പിന്നെ ഭാഗ്യംകൊണ്ടുതന്നെ ഒരുവിധം ഓടി രക്ഷപ്പെട്ടു. ഇപ്പോൾ സമുദ്രത്തിൽ എവിടെയോ ഒരു ദിക്കിൽ പോയി ഭയപ്പെട്ട് ഒളിച്ചു ജീവിച്ചിരിക്കുന്നു.

അഥ പിതൃവാക്യമംശാംഗീകാരേണ സോപഹാസം പ്രതി ക്ഷിപതി—

പ. സന്ധത്താം ബന്ധുതാം തത് പശുപകുലവധൂ-
ബന്ധകീർത്ത്യേവ ഭൂയോ-
പ്യന്ധസ്സം ഏവ സിന്ധും നയതു ജനക! തേ
വന്ധ്യയാ ചിന്തയാ കിം?

ബന്ധും നേച്ഛാമി താദൃഗ്ജനമപി ച ഗുണൈ-
ർബ്ബന്ധുമേവോത്സഹേഹം
ബന്ധുതേനാദ്യ ചൈദ്യേ സ്ഥിതവതി സദൃ-
ശേ കന്യകായാഃ കിമന്യൈഃ 19

വ്യാ — സന്ധത്താമിതി. തൽ തസ്മാൽ, കൃഷ്ണസ്യൈവം വിധതാപാരമ്യതോഃ. അന്ധഃ വിവേകശൂന്യഃ സ ഇതി പൂർവ്വശ്ലോകാദനുഷജ്യതേ. ബന്ധുതാം സന്ധത്താം കരോതു. ഏതാവന്തമപി സമ്മതമിതി ഭാവഃ. കാമചാരാനുജ്ഞായാം ലോട്. പരന്തു വിഷയ ഏവ മതിഭേദ ഇത്യാഹ പത്ത്രപേതി. പത്ത്രപാനാം കലേ യാ വധൂഃ താസു യാ ബന്ധുകൃൽ കപടാഃ 'ബന്ധക്യസതീ കുലടേത്വരീ' ഇത്യമരഃ. താസേവ. ഏവകാരേണ നതു ചിതരവധൂഷു, കിമുത മത്സദൃശ്യാം രുക്മിണ്യാമിതി ലഭ്യതേ. താസു ബന്ധുതാകരണേ സൌകര്യമാഹ — ഭൂയോപീതി. യഥാപൂർവ്വം ഗോകുലവാസേ താസു ബന്ധുതാ കൃതാ തഥാദ്യാപീത്യർത്ഥഃ. ഏവം, സിന്ധും സമുദ്രം നയതു ച. അത്രാപി ന മേ വിസമ്മതിഃ, കിന്തു താ ഏവ പത്ത്രപബന്ധകീരേവ. അഥ ഭാവിന്യതിരേകേണ താതമേവ സംബോധ്യാഹ — ജനകേതി. ഹേ ജനക തേ വന്ധ്യയാ നിഷ്ഫലയാ ചിന്തയാ കിം. കിമിതി ക്ഷേപേ. വന്ധ്യാമിമാം ചിന്താമ്മാ കൃഥാ ഇത്യർത്ഥഃ. തത്ര ഹേതും സൂചയതി — ബന്ധുമിതി. അഹം താദൃഗ്ജനം ഉക്തനിഖിലദോഷാസ്പദമേനം ജനം. ബന്ധും ഭഗിനീപതിം. നേച്ഛാമി. അപി ച അപി തു. ഗുണൈഃ പാശൈഃ. ബന്ധും ബന്ധംകർത്തും. ഏവകാരോ ഭിന്നക്രമഃ ഉത്സഹേ ഏവ. ലോകഹിതായ മഹീപതിർദ്ദുഷ്ടമേവാസ്യ കാര്യത്വാൽ. അത്ര ഗുണൈഃ സൌശീല്യാദിഭിഃ ഹേതുഭിഃ ബന്ധും സംബന്ധികർത്തും നേച്ഛാമി, അപി ച ഗുണൈർബ്ബന്ധുമുത്സഹേ ഇതി വിരോധോപി പ്രതീയതേ. തിഷ്ഠതു താവൽ മദ്ബന്ധനാദിചിന്താ, പരം ചിരേണൈവ ക്രിയതാമിതി ചേത്തത്രാഹ — ബന്ധുതേനേതി. ചൈദ്യേ ചേദിരാജേ ശിശുപാലേ ബന്ധുതേന മിത്രേണ. വിശേഷണേന തൃതീയാ. അദ്യ സ്ഥിതവതി വർത്തമാനേ സതി. അന്യൈഃ കിം രാജാന്തരചിന്താപി ന കാര്യാ കിം

പ്യനാഗ്ഗ്രാഹിചിന്തേത്യർത്ഥഃ. നനു കന്യാദാനേ മൈത്രീ നോ പാധിഃ കിന്തു ഗുണാനുരൂപ്യമിത്യത്രാഹ കന്യകായാസ്സദൃശ ഇതി.

സാ—അതിനാൽ അവിവേകിയായ അവൻ ഇനിയും ഇടയകുലത്തിൽ ഉള്ള കുലടകളോടുകൂടിത്തന്നെ ബന്ധുതയെ ചെയ്യട്ടെ. അവരെത്തന്നെ കടലിലേക്കു കൊണ്ടുപോകട്ടെ. അച്ഛാ! അങ്ങ് നിഷ്ഫലയായ ചിന്തയെ കൈക്കൊള്ളേണ്ട. ആ വിധത്തിലുള്ളവനെ ഞാൻ ബന്ധുവാക്കാൻ വിചാരിക്കുന്നില്ല. എന്നാൽ കയറുകൊണ്ടു പിടിച്ചുകെട്ടുവാനാണ് ശ്രമിക്കുന്നത്. ബന്ധുവായി ഇപ്പോഴും കന്യകയ്ക്കനുരൂപനായ ചൈദ്യനുള്ളപ്പോൾ മററുള്ളവരെ പററി എന്തിനു ചിന്തിക്കുന്നു.

ഉപസംഹരതി—

പ. നരപാലസുതാം കന്യാം പശുപാലഃ കഥം സ്പൃശേൽ
ശിശുപാലായ ദേയേയം ഗുണജാലാനുകൂല്യതഃ." 20

വ്യാ—നരപാലേതി. കഥം സ്പൃശേൽ ഇതിസ്പർശനമേവ നിന്ദ്യം കാകഥാ പരിണയസ്യേതിഭാവഃ. ഇയം രുക്മിണീ.ദേയാ ദാതും യോഗ്യാ. ഗുണജാലസ്യ ഗുണസമൂഹസ്യ സൌന്ദര്യാദേഃ ആനുകൂല്യതഃ ആനുരൂപ്യാദ്ധേതോഃ. ജാലശബ്ദോ ഗുണാനാം ഗണനാതീതത്വമാഹ. അത്ര നരപാലസുതാമിത്യനേനാഭിജാത്യാദിഗുണഃ, പശുപാല ഇത്യനേന തദഭാവശ്ച വ്യജ്യതേ. തേന ച സ്പർശനാനർഹത്വദ്യോതകമിതി വിശേഷണവിശേഷ്യയോസ്സാഭിപ്രായത്വാൽ പരികരതദങ്കുരാവലങ്കാരൌ.

സാ—ഒരു രാജകന്യകയെ ഇടയൻ തൊടുന്നതുതന്നെ എങ്ങിനെ, ഗുണങ്ങളെക്കൊണ്ടുള്ള ചേർച്ചഹേതുവായി ഇവളെ ശിശുപാലന്നുതന്നെ കൊടുക്കണം.

പ. ഇതി പരുഷവചോഭിർദ്ദർശയൻ കുത്സിതാത്മാ
ഹരിമഖിലഗുണാന്തം സച്ഛുഭം തത്സമക്ഷം
അഗണിതപിതൃവാക്യോ ചേദിപായൈവ ദാതും
ജളമതിരവികല്പം കല്പയാമാസ കന്യാം. 21

വ്യാ—ഇതീതി. കുത്സിതഃ പാപ ആത്മാ മനോ യസ്യ താദൃശഃ. ഇദം ഭഗവദ്ദർശനാദൌ ഹേതുത്വേനോക്തം. സ ഇതി

രുക്മീ തു വാ വിശേഷ്യമധ്യാഹർത്തവ്യം. ഇതി പൂർവ്വോക്തപ്രകാരൈഃ. ക്രൂരൈഃ. വചോഭിഃ വാക്യജാതൈഃ. അഖിലഗുരും. പരമേശ്വരസ്യാപി ഗുരൂണാം പരമേഷ്ഠിനാമപി ഗുരും. തം അന്വർത്ഥയാ അജിതാഖ്യയാ പ്രസിദ്ധം. വിശേഷണദ്വയം ഹരേർഭർത്സനകർമ്മതാനൌചിത്യം സൂചയതി. ഹരിം ശ്രീകൃഷ്ണം. സച്ശുഭാം സദ്ഭിർമ്മഹദ്ഭിഃ പൂജനീയാം. തത്സമാം രാജകീയാം സഭാം, സർവ്വഥാ ഭർത്സനാനർഹാം സഭാമിതി യാവൽ. ഭർത്സയൻ ഗർഹയൻ, അഗണിതം തിരസ്കൃതം പിതൃവാക്യം യേന താദൃശസ്സൻ. പിതുരിത്യനേന വാക്യസ്യാദരണീയതാപാദ്യതയതാ അഗണനേ ദോഷസ്സൂചിതഃ. ചേദിപായ ശിശുപാലായ ഏവ. കന്യാം ദാതും. അവികല്പം നിസ്സന്ദേഹം, യഥാ ഇതരേഷാമത്ര വിഷയേ ഇതഃ പരമന്യഥാകരണസന്ദേഹോപി ന ജായേത തഥേത്യർത്ഥഃ. കല്പയാമാസ നിശ്ചികായ. പാപാത്മാപി സ കഥന്നാ സാധ്യാസാധ്യവിചാരം കൃതവാനിത്യത്രാഹ — ജളമതിരിതി. മതിമാന്ദ്യമേവ തത്രഹേതുരിതിഭാവഃ.

സാ — ജളനും ദുഷ്ടാത്മാവുമായ രുക്മി ഇപ്രകാരം ക്രൂരവാക്കുകളെക്കൊണ്ടു അഖിലഗുരുവായ ആ ശ്രീകൃഷ്ണനേയും സജ്ജനങ്ങളെക്കൊണ്ടു മാന്യയായ ആ സഭയേയും നിന്ദിച്ചുകൊണ്ടു പിതൃവാക്യത്തെ ഗണിക്കാതെ കന്യകയെ ശിശുപാലന്നുതന്നെ കൊടുപ്പാനായി സംശയം കൂടാതെ നിശ്ചയിച്ചു.

അഥ താദാത്വികീം പരിഷദവസ്ഥാമാഹ —

പ. ആകർണ്ണ്യ കർണ്ണപരുഷം പരിഷദ്ഗതാസ്തേ
ഗോവിന്ദഭർത്സനമിദം പരിവേപിതാംഗാഃ
കർണ്ണൌ പിധായ സഹസാ “ഹഹ! കൃഷ്ണകൃഷ്ണേ!”–
ത്യൂർണ്ണാജനോത്തമമമുമേവ ഹൃദാധിജഗ്മുഃ. 22

വ്യാ — ആകർണ്ണ്യേതി. പരിഷദ്ഗതാഃ സഭാസദഃ തേ, കർണ്ണപരുഷം ശ്രുതികഠോരം, ഇദം ഏവംരൂപം. ഗോവിന്ദസ്യ ഭർത്സനം നിന്ദാം. പരിവേപിതാനി പരിതോ ജാതകമ്പാനി അംഗാനി യേഷാന്തഥാവിധാസ്സന്തഃ. വേപനഞ്ചാത്ര കോപദുഃഖയോരനുഭാവഃ. ആകർണ്ണ്യ. ആകർണ്ണ്യ പരിവേപിതാംഗാ ഇതി

വാ യോജനാ. സഹസാ ഝടിതി, ഭർത്സനാരംഭ ഏവ. കർണ്ണൗ പിധായ പാപഹേതുതയാ തച്ഛ്രവണനിഷേധ ഇതി ഭാവഃ. ഉക്തഞ്ച 'ന കേവലം യോ മഹതോപഭാഷതേ ശൃണോതി തസ്മാദപി യഃ സ പാപഭാക്' ഇതി. ഹേതി ഖേദദ്യോതകമവ്യയം. ആവേഗാദ്ഭീതകരിഃ. സഹേതിപാഠേ സഹിതാ ഇത്യർത്ഥഃ. കൃഷ്ണകൃഷ്ണേതീതി ഉച്ചാരയന്തീതിശേഷഃ. പാപപരിഹാരായ ഭഗവന്നാമജപഃ. അന്യേന്തു ജന്യോത്രം സരസഹിതവികചാരവിന്ദസുന്ദരലോചനം. അനേന നൈസർഗ്ഗികീ ഭക്തേഷു പ്രസന്നതാ ദ്യോത്യതേ. അയം ഭർത്സനാവിഷയം ശ്രീകൃഷ്ണം ഏവ. ഏവംകാരഃ പ്രാനസ്യൈകമപി സൂചയതി. പുരാ മനസാ. അധിജഗ്മുഃ പ്രാപുഃ. അശക്താ വയമേതന്നിവാരണേ, തത് ത്വമേവാസ്മാകമഭിലഷിതം സാധയേതി പ്രാർത്ഥയമാനാ ഗോവിന്ദമേവാനുസ്മൃത്യേത്യർത്ഥഃ. താദൃശാവസരേഽപി വിഹിതമന്യതോഗമനമപി തേ നാതിഷ്ഠന്നിത്യധിജഗ്മുരിതി ത്യനേന വ്യജ്യതേ പരന്തു രുക്മിണ്യാദ്യാജന്മബഹുമാനാദേവ ന ശരീരേണൈവേത്യേവ വിശേഷഃ.

സാ — സാമാജികന്മാരായ സജ്ജനങ്ങളെല്ലാം കർണ്ണകഠോരമായ ഈ ഗോവിന്ദനിന്ദയെ കേട്ട് കോപംകൊണ്ടും ദുഃഖംകൊണ്ടും ശരീരമാസകലം വിറച്ചുകൊണ്ടു ഉടനെതന്നെ ഹഹ! കൃഷ്ണ, കൃഷ്ണ! എന്നിങ്ങനെ പറഞ്ഞു ചെവിപൊത്തി. "ഞങ്ങൾ ഇവനെ തടയുവാൻ അശക്തന്മാരാണ. അതുകൊണ്ടു നീയ് തന്നെ ഞങ്ങളുടെ അഭീഷ്ടത്തെ സാധിപ്പിക്കണേ" എന്നു പ്രാർത്ഥിച്ചുകൊണ്ടു താമരക്കണ്ണനായ അദ്ദേഹത്തെത്തന്നെ സ്മരിച്ചു.

ന കേവലം പിതരമനാദൃത്യ രുക്മീ ഗദിതവാനേവ കിന്തു സ്വേച്ഛാനുസാരേണ പ്രവൃത്തിമപി കൃതവാനിത്യാഹ—

പ. സ്വയമിതി കൃതചേതാസ്സോപി രുക്മീ സദൂതാൻ
സപദി വരവരാർത്ഥം ചേദിപായാദിദേശ
പുനരപി പുരമുച്ചൈസ്സജ്ഝർഝരീഭേരീവിരാവൈ-
ർവ്വിതരണമഹമസ്യാം ഘോഷയാമാസ സർവ്വാൻ. 23

വ്യാ — സ്വയമിതി. ഇതി ഉക്തപ്രകാരേണ. കൃതചേതാഃ

കൃതനിശ്ചയഃ, സഃ കുത്സിതജല്പധീ രുക്മ്യപി. സ്വസുഃ ഭഗിന്യാഃ വരസ്യ വരണാർത്ഥം ഭവാനേവ മേ ഭഗിന്യാ വരയിത്രാ വൃത ഇതി ബോധയിതും. സ്വയം പിതരമനാപൃച്ഛ്യൈവ. അഹോ അസ്യാംഹിനായ ഇതി ഭാവഃ. ചേദിപായ സ്വദൂതാൻ, ന തു രാജദൂതാൻ ആദിദേശ ന്യയുങ്ക്ത. പ്രേഷയാമാസേതി യാവൽ. പുനഃ പശ്ചാൽ. സൈന്യഃ സ്വീയൈഃ പുരുഷൈഃ ഭടൈഃ പ്രയോജ്യകർത്തൃഭിഃ ഭൂരിഭേരീവിരാവൈഃ ബഹുളദുന്ദുഭിപ്രധാനൈഃ കരണൈഃ അസ്യാഃ സ്വസുഃ. വിതരണം ദാനം തദേവ മഹ ഉത്സവഃ തം. നാനാജനാനന്ദജനകതയോചിതരണോ മഹതായാമോഷഃ. വിതരണസ്യ മഹ ഇതി വാ വിഗ്രഹഃ. സർവ്വാൻ രാജ്ഞഃ ഇതരാംശ്ച. 'ഗതിബുദ്ധീ'ത്യാദിനാ കർമ്മസംജ്ഞായാം ദ്വിതീയാ. ജ്ഞാപയാമാസ അപി ബോധയാമാസ ച. പുനശ്ശബ്ദോത്രാപി ശബ്ദേത്ര സംബധ്യതേ. സ്വയമിത്യസ്യാത്രാപി സംബന്ധഃ.

സാ — ഇപ്രകാരം നിശ്ചയിച്ച് ആ രുക്മി സോദരിയുടെ വരണത്തിന്നായി തന്നത്താൻ ശിശുപാലന്ന തന്റെ ദൂതന്മാരെ അയച്ചു. പിന്നീട്ട തന്റെ ആളുകളെക്കൊണ്ടു പെരിമ്പറ കൊട്ടി രുക്മിണിയുടെ വിവാഹോത്സവത്തെ എല്ലാവരെ അറിയിക്കയും ചെയ്തു.

അഥാചനാഫലമാഹ —

പ. തദനു ച തദുപാകർണ്ണ്യാഖിലാ രാജമുഖ്യാ-
സ്സരഭസമദനാവിഷ്ടാശയാ വ്യാധുതാശാഃ
മഹിതതരമഹേളാരത്നലാഭാനലോലാ-
ദധിരഥമഭിചേലുഃ കുണ്ഡിനം ചണ്ഡവേഗാഃ. 24

വ്യാ — തദന്വിതി. അഖിലാ രാജമുഖ്യാഃ രാജശ്രേഷ്ഠാഃ തൽ രുക്മിണ്യാസ്സ്വയംവരോഽചിരാദ്ഭാവീതി ജ്ഞാപനം. ഉപാകർണ്ണ്യ ശ്രുത്വാ. തദനു ച സദ്യ ഏവ. സരഭസഃ സവേഗഃ സാതിശയ ഇതി യാവൽ, മദനഃ ഉന്മാദയിതാ കാമഃ തേന ആവിഷ്ടം വ്യാപ്തം ആശയോ ഹൃദയം യേഷാം തഥാവിധാഃ. യഥാ കശ്ചിൽ ഭൂതേനാവിഷ്ടസ്സദായത്തചേഷ്ട ഉന്മാദവാനിവ ഭവതി, തദ്വന്മ

മനോധീനചേതസസ്സ്വംവരം ഇവ ജാതാ ഇത്യാദിഷ്വശബ്ദശ ക്ത്യാ വ്യജ്യതേ. മഹിതതരം നിഖിലലലനാഗുണസ്സമേതാൽ പൂജനീയതരം യദുമഹീപാലാർത്ഥം സ്ത്രീരത്നം മഹത്യാ വിസ്മിതസ്തോ യാ ഇദ്ദായാ വസുമത്യാ രത്നം സംവൃതമിതി വാ. രത്നശബ്ദേ ന 'രത്നഹാരീ തു പാർത്ഥിവഃ' ഇതി ന്യായേന രാജഭിരവശ്യസ മ്പാദനീയത്വം തദേകാർഹത്വഞ്ച ധ്വനിതം. തസ്യ ലാഭേ പ്രാ പ്ത്യാ അനുലോഭാൽ ആഗ്രഹാധിക്യതഃ വ്യാധുതാഃ കരിതുരഗാ ദിസകലസേനാസമേതത്വാൽ കമ്പിതാഃ ആശാ ദിശോ യൈ സ്തൈസ്തഥോക്താഃ. 'ചലിതപൃതനായാം കംപിതനീം കമ്പയന്തഃ' ഇതി പാ ഞ്ചാലീസ്വയംവരേ. സേനാസഹായത്വം സ്വസ്വമഹിമപ്രകട നാർത്ഥം. ഏവം, ചണ്ഡവേഗാ അതിതരാഞ്ച സന്തഃ. മണ്ഡി താംഗാ ഇത്യപി പാഠഃ. പരാർദ്ധ്യഭൂഷണൈരലംകൃതശരീരാ ഇ തി തദർത്ഥഃ. അതിതരാം ച മാ സ്വയംവരദിവസോതിവർത്ത താമിതി ചിന്തയാ. തയാ ച ചാപല്യം വ്യജ്യതേ. തസ്മാൽ ച ണ്ഡവേഗാ ഇതി പാഠ ഏവ സാധീയാൻ. അധിരഥം രഥേഷു. കുണ്ഡിനമഭിചേലുഃ തദഭിമുഖീകൃത്യജഗ്മുഃ.

സാ— പിന്നീട് യോഗ്യന്മാരായ രാജാക്കന്മാരെല്ലാം അതു കേട്ട ഏററവും കാമാതുരന്മാരായി സൈന്യങ്ങളെക്കൊണ്ടു ദിക് കളെ ഇളക്കിക്കൊണ്ടു അതിവിശേഷമായ സ്ത്രീരത്നത്തെ കി ട്ടുവാനുള്ള കൊതിനിമിത്തം വളരെ വേഗത്തിൽ തേരിൽ ഏറി കുണ്ഡിനത്തിലേക്കു പുറപ്പെട്ടു

ഏവം സംക്ഷേപതോ രാജ്ഞാം പ്രവൃത്തിമുക്ത്വാ ചേ ദിപസ്യ കന്യാവരണോദ്യതസ്യ താം വിസ്തരേണ വർണ്ണയതി—

ഗ. അപി ച പുനസ്സ ദാമഘോഷിശ്ചേദിരാട്കാങ്ക്ഷിതവ
ധൂവരണാശ്രവണമാത്രതസ്സ്വസമയ ഏവ തത്സമായോഗ
സത്രപൗരലോകസ്സ്വസ്ഥിതാലോചനസ്സഹചരീരംഭവിഭ്രമസമാ
രംഭോദിതാനന്തമനോരഥൈരത്യുന്നതൈഃ പ്രതപ്ഷ്ട്മാ
നോതാതസ്ത്രൈവ തപ്ത്രാത്ത്വാം പ്രത്യുഭൂതമാനസഃ വിജ്ഞാ
പിതസ്വാഗതസഞ്ജാതസചിവപുരോഹിതസ്സ്വാകാരാന്വിപ്ല

സ്സ്വാചാരളൿതഃ കരഗ്രഹമഹോത്സവപരിഗ്രഹസമുചി തൈസ്സമഗ്രവരദ്രവ്യൈരന്യൈസ്സ്വവിഗ്രഹമൂൎദ്ധഗ്രഹൻ, നമസ്കൃതഗുരുദ്വിജഃ, പുരസ്കൃതബാലവൃദ്ധഃ, പുരോഗതപുരോഹിതഃ, പുരോഹിതമിമമേത്യോദാരമുദമവഹൻ, ചണ്ഡവീൎയ്യന്നിവാൎയ്യേണ ചണ്ഡികാനുകമ്പിനാൎയ്യേണ പണ്ഡിതമന്യുകണ്ഠിതസ്ഥവിരമതഖണ്ഡനേ സദസി നിശ്ശങ്കേനാവികല്പമേവ പരമപ്രിയേ മയി സ്വയമൎപ്പിതായ്യ ജഗദ്ഭുതതേജസാ, വിധികല്പിതസ്യ ധന്യൈകലഭ്യസ്യ കന്യകാരത്നസ്യ ധന്യതാമിമാമന്യഗാമപായയിതും വന്യജീവികോപി മന്യതേ ചേദഹോ ബത മോഹമാഹാത്മ്യമിതി ശ്രീലശമനീ ശ്രീശാവമാനീ, വാത്യാഘൂൎണ്ണിതവാൎദ്ധിതരംഗവദ്വേല്ലദിധനപാംശ്വാനചരപ്രാസ്യൂലിത സൈനികാമ്പൂരിത പുരോഭൂമിഃ, ഹൃദ്ഗതദുഷ്ഖാനോമഗ്നിമാമൃജാൻ, ഉദ്ഗ[illegible]ദൎശങ്ങളും പരിനാരിക്കുമാണോ നിഷ്ക്രമ്യ വിദൎഭ[illegible]തമാൽ പ്രാസാദവാടികമഹോത്സവം പ്രേക്ഷമാണസ്താമാസ. 25

വ്യാ— അചിരേണേതി. അചിരേണേതി പൂൎവ്വവാക്യാൎത്ഥസമുച്ചയേ. [illegible] രുക്മിമിത്രതയാ ശ്രുതശത്രുതയാ ച പ്രസിദ്ധഃ. ഉമേഘാപി മേഘഛായസ്വരശ്ശിഷ്ടോപദേശഃ. അവഷ്ടബ്ധകന്ദുകിതഃ. [illegible]ത്ഥകഃ പുരശ്ശബ്ദ: രാജാന്തരേഭ്യസ്സ്യ വിശേഷമാഹ. ചിര[illegible]ഹാഃ കാലാന്തര്യ്യ പരികാംക്ഷിതം അഭീപ്സിതം തദേരവധാ ഉത്തമാംഗനായാഃ പ്രകരണാദ്രുക്മിണ്യാഃ കൎത്ര്യാഃ വരണം [illegible] ശ്രവണമാത്രതഃ ദ്രുതമുരോദകന്നിരോധൈവ. തസ്[illegible] ശ്രവണകാല ഏവ. മാത്രശബ്ദോവധാരകാരോപ്യസം[illegible]ദ്യോതയൻ വിസ്മയമാവിഷ്കരോതി. ഉദ്യൻ പ്രവൎദ്ധമാനഃ മനോരവോ യേഷു തൈഃ കാമവൎദ്ധകൈരിതി യാവൽ. തസ്യാഃ [illegible]ലോകോത്തരസൌന്ദൎയ്യാദിശാലിന്യാ രുക്മിണ്യാഃ. തല്പ്പസ്യ സമായോഗാദൌ സൎവ്വത്ര സംബന്ധഃ. തൽ കൎത്തൃകേതൃത്ഥഃ, സ്ത്രീരത്നേതഃ സ്പൃഹണീയതരതാൽ ത്രൈലോക്യസത്രപതാദ്യകേഷ്വേതി വേദിതവ്യം. സമായോഗാഃ സമാഗമാഃ,

സമീപാഗമനാനീതി യാവൽ. ബഹുത്വഞ്ച വസ്തുസൌന്ദര്യേണ പ്രത്യേകന്നവതാപ്രതീത്യാ, നൈഷധോക്തരീത്യാ ഏകൈകമേ ഭിന്നഭിന്നദേശാംഗനാപേക്ഷാവലംബനേന വാ. സത്രപാസ്സലജ്ജാ ആലോകാ ദൃഷ്ടയഃ. ദൃഷ്ടിഭേദാ നാട്യശാസ്ത്രേ ദ്രഷ്ടവ്യാഃ 'അലസവലിതമുഗ്ദ്ധസ്നിഗ്ദ്ധനിഷ്പന്ദമന്ദൈഃ' ഇത്യാദിനാ ഭവഭൂതിനാപ്യനുസൃതിതാഃ. ആലോകാനാം സത്രപത്വഞ്ച നായികായാം മുഗ്ദ്ധാത്വേനേതി സുജ്ഞേയം. സുസ്മിതാലാപാഃ ശോഭനസ്മിതസഹിതാനി സംഭാഷണാനി. സ്മിതലക്ഷണമുക്തം 'ഈഷദ്വികസിതൈർഗ്ഗണ്ഡൈഃ കടാക്ഷൈസ്സൗഷ്ഠവാന്വിതൈഃ । അലക്ഷിതദ്വിജം ധീരമുത്തമാനാം സ്മിതം ഭവേൽ' ഇതി. അത്ര സ്മിതഞ്ച ഉത്തമാനാം സ്മിതപൂർവ്വാഭിഭാഷിതാസാമർത്ഥ്യാൽ നായകചാടുശ്രവണാദേഃ. സുസ്മിതാശ്ചാലാപാ ഇതി വാ, 'ആലാപലീലാരസപ്രസൃതാവേശ്യ ച മുഗ്ദ്ധഹാസകലികാമാത്രേണ ദത്തോത്തരം' ഇതി സുഭദ്രാഹരണോക്തേഃ. സസ്പൃഹാ ഉൽകടേച്ഛാകാരിതാഃ പരിരംഭാഃ സമാശ്ലേഷാഃ. തേഷാം സ്പൃഷ്ടകാദിഭേദേന ബഹുവിധത്വം വാത്സ്യായനീയേ പ്രതിപാദിതം. കരൽകച്ച്യാഞ്ച്ഛയോസ്സ്വഹജലേഷു പരിഭാവിതമേവ. വിഭ്രമസമാരംഭാഃ സുരതപ്രാരംഭാഃ. സമന്വിതസ്ത്രീണാമനോചേഷ്ടാഭിധായ്യപി വിഭ്രമശബ്ദോത്ര സുരതേ പര്യവസ്യതി. സമാഗമാശ്ച സത്രപാലോകാശ്ച സുസ്മിതാലാപാശ്ച സസ്പൃഹപരിരംഭാശ്ച വിഭ്രമസമാരംഭാശ്ചേതി ദ്വന്ദ്വഃ. തേ ആദയോ യേഷാന്തേ. ആദിനാ സുരതാദന്താവസ്ഥാ ഗൃഹ്യതേ. തേഷാം തത്തന്മനോരഥൈഃ കല്പിതൈഃ. ചിന്തകതച്ഛബ്ദസ്യ മനോരഥശബ്ദേന കർമ്മധാരയഃ. വീപ്സയാ മനോരഥാനാം പ്രതിവിഷയം ബഹുത്വം ദ്യോത്യതേ. പ്രതാപശ്യമാണത്വാൽ ശീഘ്രം വ്രജേതി പ്രേഷ്യമാണത്വാൽ. സദ്യഃ ഝടിത്യേവ. തദ്യാത്രാം വരണയാത്രാം പ്രതി. ഉദ്യുക്തം ഉത്സാഹവന്മാനസം യസ്യ സഃ, കാർയ്യാന്തരാണി ത്യക്താ തദേകചിത്തസ്സന്നിത്യർത്ഥഃ. പൂർവ്വം വിജ്ഞാപിതാഃ അനന്തരമേവ സമാഗതാ യേ സ്വസ്യ ജ്ഞാതയോ ദായാദാഃ, സഹായാ വയസ്യാഃ, സുഹൃദോ മിത്രാണി ച തൈർവൃതഃ. പൂർവ്വം

സ്നാതഃ പശ്ചാച്ചന്ദനലിപ്തഃ. സ്നാനാനന്തരം ഹരിചന്ദനാദിനാ ക്ലൃ
പ്താംഗരാഗ ഇത്യർത്ഥഃ. സാചാരം ഭുക്തം ഭോജനം യസ്യ തദ്വി
ധഃ. പരിണയപൂർവ്വാംഗമിദം സാചാരഭോജനം 'ആയിനി ഊ
ണ്' ഇതി ഭാഷയാ കേരളേഷു വ്യവഹ്രിയതേ. ആചാരശ്ച ദീ
പാഷ്ടമംഗല്യാദിസന്നിധാനം, മന്ത്രപരിവേഷണം, ചാതുർവ്വിധ്യതേ
മന്ത്രയുക്തതാദിരവസേയഃ. കരഗ്രഹോ വിവാഹഃ സ ഏവ മ
ഹോത്സവഃ തസ്മിൻ പരിഗ്രഹഃ സ്വീകാരഃ യസ്യ സമുചിതൈഃ
യോഗ്യൈഃ. സമഗ്രവരഭൂഷണൈഃ ഹാരകിരീടകടകാദിഭിരഖില
മഹാർഹാഭരണൈഃ. സ്വവിഗ്രഹം നിജശരീരം. ഉദഗ്രയൻ ഉൽ
കൃഷ്ടം കുർവ്വൻ, അലങ്കുർവ്വന്നിതി യാവൽ. നമസ്കൃതാഃ ഗുരവോ
ദ്വിജാശ്ച യേന തഥാവിധഃ. പുരസ്കൃതബലവ്രജഃ അഗ്രതഃ കൃ
തസാമന്തരാജസമൂഹഃ. ബലശബ്ദോത്ര ബലപ്രധാനവാചീ,
തേന ന 'സൈനികൈശ്ചൂളിതപുരോഭൂമിഃ' ഇത്യനേന പൌനരു
ക്ത്യം. പുരോഗതഃ അഗ്രഗാമീ പുരോഹിതോ യസ്യ തഥോക്തഃ.
വിവാഹകർമ്മണി തസ്യ പ്രാധാന്യാദേഷ വിശേഷ്യോക്തിഃ. മയാ, ഇ
ദം രുക്മിണീലാഭരൂപം. പുരാ പൂർവ്വമേവ. ഊഹിതം അനുമി
തം. ഇതീതി ചാപല്യാദ് വദന്നിതി ശേഷഃ. ഉദാർമുദം മഹതീം
പ്രീതിം. ഉദാവഹൻ ബിഭ്രൽ. ന കേവലം ഹർഷ ഏവ ഗർവ്വോ
പി ജാത ഇത്യാഹ—ശ്രീലാഭമാനീതി. ശ്രിയഃ ഇന്ദിരാവതാരഭൂ
തായാ രുക്മിണ്യാ ലാഭേന തന്നിശ്ചയേന മാനീ ദൃപ്തിതഃ. ശ്രീ
ലാഭമന്യത ഇതി വാ വിഗ്രഹഃ, തേന രുക്മിണ്യാമിന്ദിരാപേ
ക്ഷയാ അനാപൃഷ്ടതച്ചുദ്ധിസ്തസ്യാസീദിതി പ്രകാശ്യതേ. അ
തശ്ച ഗർവ്വഃ. മഹന്നിന്ദാ ച തൽഫലഭൂതാ ആസീദിത്യാഹ—
ശ്രീശാവമാനീതി. ശ്രീകാന്തനിന്ദാശീല ഇത്യർത്ഥഃ. ധനലാഭമാ
നിനഃ ഖലഃ ഖലു ധനാഢ്യാനവമന്യതേ ഇതി ന്യായേനാസ്യ
തദാനീം ശ്രീശാവമാനനം യുക്തമിത്യപ്യനേന കവിരാസൂചയ
തി. ഗർവ്വാവമാനനയോഃ പ്രകാരം വിശദയതി—ചണ്ഡത്യാദി
നാ. ചണ്ഡം തീവ്രം യദീയം പ്രതിബന്ധകശതൈരപി ഫലലാ
ഭാവധി സ്വകാര്യാദനിവർത്തനരൂപചേഷ്ടിതവൃത്തിവിശേഷഃ. തേ
ന ഹേതുനാ ദുർന്നിവാര്യേണ ദുസ്സഹേന. അനേന പ്രതാപ ഉ

ക്തഃ. ദൈവാനുകൂല്യമപ്യസ്തീത്യാഹ — ചണ്ഡികേതി. ചണ്ഡികയാഃ പരദേവതായോപാസനാരാധിതായാ ദേവ്യാഃ അനുകമ്പാ കൃപാ അസ്മാസ്വസ്തീതി ചണ്ഡികാനുകമ്പിതാ. സൌശീല്യാദിഭിരപി പൂജ്യതാമാഹ — ആര്യ്യേണേതി. പണ്ഡിതമ്മന്യാഃ അപണ്ഡിതാസ്സന്തഃ പണ്ഡിതമാത്മാനം മന്യന്തേ യേ താദൃശാഃ കണ്ഡിനസ്ഥവിരാഃ കണ്ഡിനസ്ഥാ വൃദ്ധാ ശിഷ്ടകാലാഃ തത്വതസ്യ കൃഷ്ണായ കന്യാദാനരൂപസ്യ ഖണ്ഡനേ സയുക്തികവിഭാസേ നിർവ്വിശങ്കേന നിർഭയേന. തൽഖണ്ഡനഞ്ച ന രഹസീത്യാഹ — സദസീതി. അനേന രാജ്ഞാ/പ്രിയമപി പഥ്യമേവോക്തമിതി ബഹുമാനഃ സൂച്യതേ. തേന രുക്മിണാ തച്ഛ്രേഷ്ഠ്യേന പരാമർശസ്യ പ്രസിദ്ധിം സ്വസ്യ തസ്മിൻ ബഹുമതിഞ്ച സൂചയതി. അവികല്പം നിസ്സംശയമേവ. നിഷ്കല്പമിത്യപി പാഠഃ. പരമപ്രിയനിരതിശയപ്രേമാസ്പദേ. മയി കുലധനാദിസമ്പത്ത്യാ കന്യകാനുരൂപേ മയി. വിശേഷണവിശേഷ്യാഭ്യാം പൂർണ്ണഹേതുരുക്തഃ. സ്വയം ഇതരാനാഗണയിത്വാ. അപ്രിയസ്യ ഭേദസ്യ. ജഗദദ്ഭുതതേന ത്രിഭുവനസാരതരതയാ നിഖിലാദ്ഭുതവിഷയതയാ. വിധികല്പിതസ്യ ബ്രഹ്മണാ സൃഷ്ടസ്യ. അത ഏവ, ധന്യൈകലഭ്യസ്യ കൃതസുകൃതൈരേവ പ്രാപ്തും ശക്യസ്യ യോഗ്യസ്യ ച, കന്യകാരത്നസ്യ. ഇദം അനുരൂപമൽപ്രാപ്തിരൂപം. ധന്യതാം ഭാഗധേയം. അനേനാഹമേവ സർവ്വോൽകൃഷ്ട ഇതി വ്യഞ്ജിതാത്മകോ ഗർവ്വ ആവിഷ്കൃതഃ. അന്യഥാ ഭൂപാദയിതും സ്വയം പരിണയനേന അഭാഗ്യം കഷ്ടം. വന്യം കന്ദാദി തദേവ ജീവികാ ശരീരസ്ഥിതിസാധനം യസ്യ സഃ, അതശ്ചാൽ കൃഷ്ണഃ. കിം തൽ പരിണയനാദ്ദുഃഖതരമിത്യനേന വ്യജ്യതേ. അപിശബ്ദഃ ‘ശൈവലേനാപി രമ്യം’ ഇത്യാദാവിവ നികൃഷ്ടദ്യോതകഃ. മന്യതേ ചേൽ ചിന്തയതി യദി. ചേദിത്യനേന താദൃശസ്യ ഏവം മനനമത്യന്താനുചിതമിതി ദ്യോത്യതേ. മോഹമാഹാത്മ്യം അജ്ഞാനപ്രഭാവഃ. അഹോ ബത അത്യദ്ഭുതം. അഹോ ബതേതി വിസ്മയാതിശയബോധകൌ/വ്യയസമുദായഃ, യഥാ ‘അഹോ ബതാസി സ്പൃഹണീയവീര്യഃ’ ഇത്യാദൌ. യേനാജ്ഞാനേന നിശ

കരകരഗ്രഹണവദത്യന്താസാധ്യമപി സുസാധം കലയതേ തസ്യ പ്രഭാവോ വാചാമഗോചര ഇതി ഭാവഃ. അനേന ഭഗവദവമാനനോക്തം. ഇതീതി പ്രകാരേ. വാദ്യേതി. വാദ്യയാം ഘോഷവാതസമൂഹേന ആസമന്താൽ പൂൎണ്ണിതാ ആപൂരിതാഃ വാൎദ്ധിതടംഗാഃ സമുദ്രവീചയസ്സുഭടാൾ. ഉപമയാ സൈനികാനാം നിരവസാനോപസ്ഥിതിപരതാഽഭിവ്യജ്യതേ. വേത്രാദിധരൈഃ പാൎശ്വചരൈഃ അതിവിസംകടൈസ്സുഭടൈഃ. തേഷാം വേത്രാദിധരാണാമാചാര ഇതി ശ്ലോകാന്തരേ കഞ്ചുകിസംഗതേ ദൃഷ്ടം. പ്രോച്ചാലിതാഃ പ്രസ്ഥാപിതാഃ യേ സൈനികാഃ തൈരാച്ഛാദിതാ വ്യാപ്താ പുരാട്ടമിഃ അഗ്രപ്രദേശോ യസ്യാ തഥാവിധാഃ. അത്ര പാൎശ്വാനുചരപ്രതിബിംബഭൂതാ വാദ്യാ. സൈനികൈരാച്ഛാദിതേതി പാഠസ്സാധിഷ്ഠഃ. ഉദ്ഗതാഃ നഭസ്പൃഹാഃ തത്സമാഗ്രോഗേത്യാദിനാ പൂൎവ്വമുക്താ ദൃഷ്ടമനോരഥാഃ താസാം. അൎഗ്ഗളം പ്രതിബന്ധം. കവാടവിഷ്കംഭശ്ശകതായം ശബ്ദഃ പ്രതിബന്ധനിരൂപലക്ഷണികഃ. അൎഗ്ഗളമിതിവാ പാഠഃ. അപ്രജ്ഞാനാൻ കിഞ്ചിദപ്യജാനാനാഃ. അഹോ ബതാസ്യ മോഹമാഹാത്മ്യമിതി കവിരേനം പരിഹസതി. ഉദ്ഗതസ്യ ഉദ്ഭൂതസ്യ മദസ്യ ദൎപ്പസ്യ സ്യന്ദാൽ വേഗാൽ.'യേഗസ്യന്ദഃ' ഇത്യമരഃ. ഉദ്ഗളം ഉന്നതകന്ധരം യഥാ തഥാ. ഗളസ്യോന്നമനം അന്തരമാനേന ബഹിരുദ്ഗച്ഛതോ മദസ്യ സ്യന്ദാദിവേത്യുൽപ്രേക്ഷാ വ്യജ്യതേ. പരിനിരീക്ഷമാണഃ പരിതോ വിലോകയൻ. അയം ദൎപ്പാനുഭാവഃ. നിജപത്തനോത്തമാൽ ശ്രേഷ്ഠാൽ സ്വമന്ദിരാൽ. നിൎഗ്ഗത്യ ബഹിൎഗ്ഗതാ. പ്രാസ്ഥാനികമഹോത്സവം മഹോത്സവസദൃശീം യാത്രാം. വിവിധവാദ്യഘോഷാദിവിശിഷ്ടതയോത്സവസാദൃശ്യം. പ്രസ്ഥാപയാമാസ. പ്രോത്ഭിതഞ്ചകാര, ആരേഭേ ഇതിയാവൽ. യദ്വാ പ്രസ്ഥാനകാലോചിതമഹോത്സവം കാരയാമാസേത്യൎത്ഥഃ. അത്ര ഭാവികം, കാവ്യലിംഗം, ഉപമാ ചാലങ്കാരാഃ.

സാ—അത്രതന്നെ അല്ല. ആ ശിശുപാലനാകട്ടെ വളരെക്കാലമായി ആഗ്രഹിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന രുക്മിണിയുടെ വരണത്തെ ദൂതന്മാരിൽനിന്നു കേൾക്കുകയേ ഉണ്ടായുള്ളൂ. അപ്പോൾ

തന്നെ ലോകൈകസുന്ദരിയായ അവളുടെ സമാഗമങ്ങളും, ലജ്ജയോടുകൂടിയുള്ള നോട്ടങ്ങളും, മന്ദഹാസത്തോടുകൂടിയ മധുരഭാഷണങ്ങളും, അത്യാവേശത്തോടുകൂടിയ ആശ്ലേഷങ്ങളും, സുരതാരംഭങ്ങളും മുതലായതിനെ പററിയുള്ള കാമോദ്ദീപകങ്ങളായ മനോരഥങ്ങളാൽ പ്രേരിതനായിട്ട് ഉടനെതന്നെ വിവാഹയാത്രക്കായി ഒരുങ്ങി. അറിയിച്ചുവന്ന ബന്ധുക്കളും, വയസ്യന്മാർ, മിത്രങ്ങളും ഇവരോടുചേൎന്നു കളിച്ചു കുറിയിട്ട് ആയിനി ഊൺകഴിച്ചു. വിവാഹമഹോത്സവത്തിൽ ധരിക്കുന്നതിന്നുചിതങ്ങളായ വരന്നുവേണ്ട എല്ലാ ആഭരണങ്ങളെക്കൊണ്ടും തന്റെ ശരീരത്തെ മോടികൂട്ടി. ഗുരുജനങ്ങളേയും ബ്രാഹ്മണരേയും നമസ്കരിച്ചു. സാമന്തരാജാക്കന്മാരെ മുൻനിൎത്തി മുമ്പിൽ പുരോഹിതനോടുംകൂടി "ഇതു ഞാൻ മുമ്പുതന്നെ ഊഹിച്ചിട്ടുള്ളതാണെ"ന്നുപറഞ്ഞുകൊണ്ടു പരമാനന്ദമുൾക്കൊണ്ടും "അതിയായ വീൎയ്യത്താൽ തടുക്കവയ്യാത്തവനും ചണ്ഡികയുടെ കരുണയുള്ളവനും, പണ്ഡിതന്മാരെന്ന് അഭിമാനിക്കുന്ന കുണ്ഡിനത്തിലുള്ള കിഴവന്മാരുടെ മതത്തെ സദസ്സിൽവെച്ചു ഖണ്ഡിപ്പാൻ ലേശം കൂസലില്ലാത്തവനുമായ രുക്മി അതിപ്രിയനായ എന്നിൽ തന്നെ ഞാൻ അൎപ്പിച്ചുള്ളതും ജഗത്തിൽവെച്ചുത്തമമായി ബ്രഹ്മാവു സൃഷ്ടിച്ചതും ധന്യന്മാൎക്കുതന്നെ ലഭിക്കപ്പെടാവുന്നതുമായ കന്യകാരത്നത്തിന്നു, അനുരൂപനായ എന്നെ ലഭിക്കുവാനുള്ള ഈ ഭാഗ്യത്തെ മറെറാരുവിധത്തിലാക്കിത്തീൎപ്പാൻ, കായും കിഴങ്ങും തിന്നുപജീവിക്കുന്ന ഒരുത്തൻ വിചാരിക്കുന്നു എങ്കിൽ അവന്റെ അറിവില്ലായ്മയുടെ ശക്തി അത്ഭുതം." എന്നിങ്ങിനെ ലക്ഷ്മിയെ കിട്ടി എന്നഭിമാനിച്ചുകൊണ്ടും ലക്ഷ്മീവല്ലഭനെ അവമാനിച്ചുകൊണ്ടും കൊടുങ്കാററിളക്കിത്തീൎത്ത കടലിലെ തിരമാലപോലെ, ചൂരൽ മുതലായ ആചാരചിഹ്നങ്ങളെ ധരിച്ചിരിക്കുന്ന ഭടന്മാരാൽ പുറപ്പെടുവിക്കപ്പെട്ട സൈന്യങ്ങളാൽ മുൻഭാഗം മറച്ചുകൊണ്ടും ഉള്ളിൽ ഉള്ള ദുരാഗ്രഹങ്ങൾക്കു തടവുപാരമെന്ന ലേശം കരുതാതേയും മദത്തിന്റെ ശക്തികൊണ്ടു കഴുത്തു

ഒപ്പാക്കി പുറവും നോക്കിക്കൊണ്ടും വിശേഷമായ തന്റെ മന്ദിരത്തിൽനിന്നു പുറപ്പെട്ടു മഹോത്സവത്തോടു തുല്യമായ യാത്രയാരംഭിച്ചു.

അഥ യാത്രാം വർണ്ണയതി—

ച. അന്ധ്യംfയം ദുരഹന്ത്യം സഹ ജരാ-
സന്ധാദിബന്ധുവ്രജൈ-
ർദ്ദന്ത്യാദ്യംഗചതുഷ്ടപുഷ്കലബലൈ-
സ്സന്തോദിതോർവ്വീ വ്രജൻ
സന്തോപ്യേവമനന്തവാഹനിവഹാ
യന്ത്രാദ്യപേക്ഷാമൃതേ
യന്തന്ത്രു മനോരഥം സ്വഗതയേ-
വാനുഗ്രഹീദഗ്രഗം. 26

വ്യാ — ആന്ധ്യമിതി. ദന്ത്യാദി ഗജാദി അംഗചതുഷ്ടം അവയവചതുഷ്ടയം യസ്യ താദൃശം പുഷ്കലബലം മഹതീ സേനാ യേഷാം താദൃശൈഃ. ഉർവ്വീതോദനഹേതുഗർഭിതം. ജരാസന്ധാദയോ ബന്ധുവ്രജാഃ സ്വസുഹൃത്സമൂഹാഃ തൈസ്സഹ. ചൈദ്യസ്യ താദൃശസേനാസനാഥത്വം പൂർവ്വമേവ വർണ്ണിതം. സന്തോദിതാ അതിപീഡിതാ ഉർവ്വീ ഭൂമിഃ, തത്സ്ഥാ ലക്ഷ്യന്തേ, ഫലതോ പീഡായാഃ പരിവ്യാപ്തിലാഭഃ, യസ്മിൻ കർമ്മണി തത്തഥാ. സമസ്താന്തവിശേഷണമിത്യർത്ഥാൽ കബന്ധാവഃ. വ്രജൻ ഗച്ഛൻ. ദുരഹന്ത്യം ദുർവ്വച്ഛേദ്യം ആന്ധ്യാ മോഹിതഃ. മാർഗ്ഗമദ്ധ്യേ ജരാസന്ധാദിഭിഃ മേളനേന ഗർവ്വസ്യാസ്യ ഭൂയൈവ്യവർദ്ധതേതി ഭാവഃ. ഉർവ്വീപീഡാപി ഉർവ്വീ തസ്യ ഗർവ്വപോഷണായൈവാഭൂദിതി ച സൂച്യതേ. അയം ചേദിപഃ. ഏവം ഉക്തപ്രകാരഃ, ദന്ത്യാദിരൂപാ ഇതി യാവൽ. അനന്താ ഗണനാതിക്രാന്താ വാഹനിവഹാഃ വാഹനസമൂഹാഃ. സന്തഃ അപി യദ്യപി ഭവന്തി. തഥാപീത്യർത്ഥ ഭായാതി. സത്യപ്യേവമനന്തവാഹനിവഹേ ഇതി വാ പാഠഃ. തം പ്രസിദ്ധം. മനോരഥം മനോരഥ ഏവ രഥസ്തം 'സഭാംശമുക്താമണിം' ഇത്യാദാവിവ ശ്ലിഷ്ടരൂപകം. ദുവിശേഷോ. അ

നുഗ്രഹീൽ സ്വാരോഹണേന കൃതാർത്ഥമകരോൽ, അനു പശ്ചാദഗ്രഹീൽ തസ്യപൃഷ്ഠമവാലംബതേതി വാ. യാത്രാരംഭ ഏവ മനോരഥേന കുണ്ഡിനം പ്രാപേതി ഭാവഃ. മനോരഥസ്യൈവാനുഗ്രഹേ ഹേതും വിശേഷണത്രയേണ സൂചയതി — യന്ത്രേത്യാദിനാ. യന്ത്രാദ്യപേക്ഷാം യന്താ സൂതഃ ആദിനാ അശ്വാദിഃ തത്സാഹായ്യം ഋതേ വിനാ. യാന്തം ഗച്ഛന്തം. അനേനാധ്വനി തദ്ദോഷവശാന്ന ഗതിവിളംബോ ഭവേദിതി ഭാവഃ. തത്സമ്പാതേനായാതാപി നേത്യാഹ — സ്വാഗതമിതി. സ്വാസ്ഥിനേവ വർത്തമാനമിത്യർത്ഥഃ. തഥാപി നാസ്യ സ്വതശ്ശീഘ്രഗാമീതി ചേദാഹ — അഗ്രഗമിതി. വാഹോത്തമാനപ്യതിക്രമ്യ ഝടിതി ഗന്തവ്യദേശഗാമിനമിത്യർത്ഥഃ. അഗ്രഹമിത്യപി പാഠോ ദൃശ്യതേ. തത്പക്ഷേ ഗ്രഹഃ പ്രതിബന്ധഃ പ്രകൃതേ ശൈലനദ്യാദികൃതഃ സോസ്യ നാസ്തീത്യർത്ഥഃ. അത്ര രൂപകം വ്യതിരേകഃ, സ്വീയതാപാദനേ ഗ്രാഹ്യാണാം വാഹനാമനനുഗ്രഹോക്ത്യാ വിശേഷോക്തിഃ, തദനുഗ്രഹസംബന്ധേപി തദസംബന്ധവർണ്ണനാദതിശയോക്തിശ്ച.

സാ — ജരാസന്ധൻ തുടങ്ങിയ ബന്ധുക്കളോടുകൂടി വലുതായ ചതുരംഗസൈന്യത്താൽ ഭൂമിയെ പീഡിപ്പിച്ചുകൊണ്ടുപോകുന്ന ദുരഹംഭാവംകൊണ്ടു വിവേകംകെട്ട ശിശുപാലൻ ഒട്ടനവധി വാഹനങ്ങളും ഉണ്ടെങ്കിലും പ്രസിദ്ധമായ മനോരഥമാകുന്ന തേരിൽതന്നെ കയറി. കാരണം, അതു യന്ത്രാദികളുടെ അപേക്ഷകൂടാതെ ഓടുന്നതും തന്നിൽതന്നെ ഇരിക്കുന്നതും ഒരിടത്തും തടവുകൂടാതെ മറ്റുള്ളവയേക്കാൾ വളരെ വേഗത്തിൽ എത്തേണ്ട ദിക്കിൽ എത്തുന്നതുമാണല്ലോ. യാത്രാരംഭത്തിൽതന്നെ മനോരഥംകൊണ്ടു ശിശുപാലൻ കുണ്ഡിനത്തിലെത്തി.

അഥ മനോരഥസ്വരൂപമവബോധയന്നതിദൂരമപ്യന്വ ദൈവവ്യവധാനം സ കുണ്ഡിനമാപേത്യാഹ —

പ. ദ്വാരാമേളനലോലനാദിരമണീയാകൃതസോപാനതോ
ദൂരാത്തദ്ധമനാ മനാഗപി വിദാമാമൈസവ നാസ്യ ഗതിം

പാരാവാരമിവാരമാര പ നൃണാം വാരാമിവ ക്ഷ്മാഭൃതാം
പൂരൈരാപരിപൂരിതം സ്തനിതഗംഭീരാരവം കുണ്ഡിനം. 27

വ്യാ—ദ്വാരേതി. അസൌ ചൈദ്യഃ. ഗതിം പന്ഥാനം. കഷ്ടനി കതിൻ. മനാക് അല്പമപി. നൈവ വിദാമാസ ബുബോധ. 'പുര ഖിരേ'ത്യാദിനാ ആശീഃപ്രത്യയഃ. തത്ര ഹേതും വിശേഷയന്നാഹ—ദ്വാരേതി ദ്വാരാണാം ജയായാഃ, 'ദ്വാസ്ഥം ജയായ ഘ പുംസ്ത്രീദാരാഃ' ഇത്യമരഃ. അനന്തരോപിപാദിതായേ ദ്വാരതോരണ രുക്മിണ്യാസ്സ്യന്ന നിശ്ചിന്തതാപൂര്വ്വമുക്തിഃ. ആമേളനം സമാഗമഃ, ലാളനം കാമ്യസമ്പ്രയോഗാധികരണ വാത്സ്യായനപ്രദര്ശിതം, തദാദീനാം മനീയാനി പ്രീതികരാണി ആകൃതാനി മനോരഥഃ താന്യേവ സോപാനാനി തൈഃ. ഈതീയാര്ത്ഥേ തസിഃ. ദൂരം അത്യന്തം ആരൂഢം മനോ യസ്യ താദൃശഃ. ആരോഹണാജ്ഞ്യ ഭാൽ പരമാനന്ദപ്രാസാദസ്യേതി ലഭ്യതേ. അരം ദ്രുതം. കുണ്ഡിനം, ആര പ്രാപ ച. കുണ്ഡിനസ്യ താദാതാത്മികമവസ്ഥാം ദര്ശയതി—പാരാവാരമിവേതി. സമുദ്രസദൃശമിത്യര്ത്ഥഃ. സാധാരണധര്മാവാഹ—നൃണാമിത്യാദിനാ. ക്ഷ്മാഭൃതാം ഭൂമിഗതാനാം വാരാം സലിലാനാം ഇവ ക്ഷ്മാഭൃതാം നൃണാം പൂരൈഃ പ്രവാഹൈഃ ആപരിപൂരിതം ആഭിമുഖ്യേന പരിതഃ വ്യാപ്തം, അത ഏവ സ്തനിതവൽ മേഘഗര്ജിതവൽ ഗംഭീരഃ ആരവഃ ശബ്ദോ യത്ര താദൃശഞ്ച. ക്ഷ്മാഭൃതാം നൃണാമിത്യനേന ഭൂസ്ഥിതിസ്തരതാമിത്യര്ത്ഥമേവാഗമനേ നിമിത്തമിതി സൂച്യതേ. പൂരശബ്ദേനാഗമനസ്യ നൈരന്തര്യഞ്ച. ദ്വയോരപി സ്വച്ഛതയാ സാദൃശ്യപ്രതീതയേ തത്രാപീവശബ്ദപ്രയോഗഃ. ഉപമയാ നാനാദിഗന്തേഭ്യോ വിവിധജനാഗമനം, തേഷാമസംബാധസ്ഥിതിദായീ കുണ്ഡിനസ്യ വിസ്താരാതിശയഃ, കോലാഹലസ്യ സാതത്യഞ്ച വ്യജ്യതേ.

സാ—ഭാര്യയുടെ സമാഗമം, ലാളനം തുടങ്ങിയ മനോരഥങ്ങളാകുന്ന ചവിട്ടുപടികളിൽകൂടി മനസ്സ് പരമാനന്ദമാകുന്ന മാളികയുടെ മുകളിൽ കയറിയിരിക്കനിമിത്തം ശിശുപാലൻ വഴി തീരെ അറിയാതെതന്നെ ജലപ്രവാഹംപോലെ വന്നുചേരു

ന്ന ഭേരിയോടുകൂടിയുള്ള ജനങ്ങളെക്കൊണ്ടു നിറഞ്ഞ്, ഇടിമുഴക്കംപോലെ ഗംഭീരമായ ശബ്ദത്തോടുകൂടി സമുദ്രത്തോടു തുല്യമായ കുണ്ഡിനത്തിലെത്തി.

അഥ വിവാഹമഹോചിതാൻ പുരാലങ്കാരാദീൻ ശ്ലേഷം സ്വഭാവാലങ്കാരമിശ്രിതാഞ്ചോദിരാജചിത്തവൃത്തിം വർണ്ണയതി—

ഗ. അപി ച സമ്രാജചിഹ്നമിവ വജ്രാദിപരിബാഹ്യദൃശ്യം
യതച്ഛത്രരേഖം, സപാന്ഥകരണമിവ കാന്താരമണിസമു
ദായം, പദ്മനാഭമിവ പദ്മാകരമംഭോജസംസ്പർശനാലോഭി
തവിസ്തൃതവനാന്തം, വിധുമണ്ഡലമിവ സുധാശീതളവിമല
ധാരാവലീകം, വീരശയനമിവാനേകതോരണവിഭാതവി
താനാവലിവിലം, ഉദ്യാനമിവ വൈദൂര്യപത്രചിത്ര
തരുചിതാനം, സരസീജോദരമിവ പരമധുപബൃംഹിതം,
ജംഭാരിനഗരമിവ രംഭാലങ്കിതലക്ഷിതം, അംഗനാരത്നമിവ
മഞ്ജുലാസ്യവിലാസമനോഹരം, പശുപാലയമിവ വിത
താലംബിവിധഘോഷം, പൂർണ്ണിമാന്തമിവ പൂർണ്ണരാജമ
ണ്ഡലം, നഗരപുരവരം തദദ്ഭുതതരമഭിവീക്ഷ്യ തദ്ഭോ
ജൈകസ്യ പുത്രശ്രേയഃ ശ്ലാഘ്യശാലിനീ ബഭൂവ. 28

വ്യാ—അപിചേതി. അപിചേത്യന്യാനിർ പൂർവ്വവത്. അദ്ഭുതതരം അത്യന്തവിസ്മയോല്പാദകം. നഗരപുരവരം ശോഭനനഗരിഷു ശ്രേഷ്ഠം. തത് കുണ്ഡിനം. അഭിവീക്ഷ്യ സമന്തതോ വിലോക്യ. തത്ര ഭ്രൂപാസ്സമാനാകർത്തൃകതാപലാക്ഷായ സഹിതാന്യൂതിപൂർവ്വനിയം. ഏതസ്യ ഭോജപത്യു. പുത്രശ്രേയസ്സാ/വസ്ഥാപി. തദ്ഭോജ. കുണ്ഡിനസ്യാവസ്ഥയാ. ഉദ്ധർഷശാലിനീ അതിപ്രമോദവതീ, പരക്കെ ഉത്സവശാലിനീ, ബഭൂവ. കുണ്ഡിനസ്യാദ്ഭുതതരതാമുപപാദയതി—സമ്രാജേത്യാദിനാ. സമ്രാജചിഹ്നമിവ ശോഭനശ്ശ്വേതചാമരലക്ഷണമിവ. കഥം തത്സാദൃശ്യമിത്യാകാംക്ഷായാം സമാസോക്തിമാഹ — വജ്രേതി. വജ്രാദിപരിബാധൈസ്സകലിതൈഃ ഉല്ലാകരരാജപ്രാവിഭാവകൈഃ ദൃശ്യം ശ്രേഷ്ഠം, തഥാ ആയതാ ദീർഘാ ധ്വജഛായാ ധ്വജാകാരരേഖാ യസ്മിംസ്തദ്രേഖം. വിശേഷണാ

യുക്തധാരയഃ. വജ്രാദിരത്നാനാം രാജമാനാതപം സാമുദ്രികോ
ക്തം. പ്രകൃതേ, വജ്രാദീനാം മണിവിശേഷാണാം യഃ പരിബ
ന്ധഃ പരിതോബന്ധനം, അന്തരാന്തരാ ഘടിതരത്നവലയാനീ
തി യാവൽ, തേന ദൃപ്യാ ആയതാശ്ച ധ്വജാഗ്രാഃ ഉൽകൃഷ്ടക
ഇപ്രാതോ യസ്മിംസ്താദൃശം. സ്വാന്തഃകരണമിവ ചേദിരാജമാ
നസമിവ. കാന്തായാഃ കർത്ര്യാ വരണേന സമുന്നതം ദൃപ്തം. പ്ര
കൃതേ കാമ്രൈഃ മനോഹരൈരാവരണൈഃ പ്രാകാരൈഃ സമുന്ന
തം ഉൽകൃഷ്ടം. പത്മനാഭമിവ ശ്രീനാരായണമിവ. പത്മായാ
ഇന്ദിരായാഃ കരാംഭോജേന യൽ സുസ്പർശനം സുഖകരസ്പർശഃ
മാവേല്യട്, തേന ആപാദിതോ, ജനിതഃ നിസ്തുലോഽപരിമിതഃ
ആനന്ദോ യസ്യ തഥാവിധം. പുരപക്ഷേ പത്മാകരാണാം നളി
നീനാം യാന്യംഭോജാനി പത്മാനി തേഷാം സുസ്പർശനേന
തൽസംബന്ധിനാ ശോഭനേന വായുനാ ആപാദിതോ നിസ്തുല
ആനന്ദോ യസ്മിംസ്താദൃശം. അത്ര പത്മേഷു സിദ്ധസ്യാപി പത്മാ
കരസംബന്ധസ്യോക്ത്യാ തേഷാമമ്ലാനതാസൗഗന്ധ്യാദ്യതിശ
യോ വ്യജ്യതേ. വിധുമണ്ഡലമിവ ചന്ദ്രബിംബമിവ. സുധാ അ
മൃതമേവ ശീതളാ വിമലാ നിർമ്മലാ ച, ധാമ്നാം തേജസാം ആവ
ലീ സമൂഹോ യസ്യ തഥാവിധം. പ്രകൃതേ സുധയാ ലേപനദ്ര
വ്യവിശേഷേണ ശീതളാ, വിമലാ വിഗതപങ്കാ ച ധാമ്നാം നി
കേതനാനാം ആവലീ യത്ര താദൃശം. 'സുധാ ലേപോഽമൃതം സ്നുഹീ'
ഇതി 'ഗൃഹദേഹത്വിട് പ്രഭാവാ ധാമാനി' ഇതി ചാമരഃ. വീര
ശയനമിവ അരാതീനാം സമം ചിരതരം സമരമാചര്യ്യ വൈ
വാൽ ബലാദ്വാ തേന പരാജിതസ്യ സാഗരാണാമധീശ
സ്യ പീഠസ്യ യദ്ദർഭാങ്കണ ഏവ ശയനം തദ്വൽ. പ്രസിദ്ധമേത
ദഖിലപ്രഖ്യാതിവിശിഷ്ടസ്യ വിഷ്ണോഃ. യഥാ വീരശയനം രണാങ്ഗ
മിഃ 'സ വീരശയനേ ശിശ്യേ' ഇതി ശ്രീമദ്രാമായണേ. അനേക
തഃ പ്രായശസ്സർവ്വാംഗേഷു, ബഹുപ്രദേശേഷ്വിതിവാ അനേകൈ
രിതി തൃതീയാന്താദ്ധ്യാതേസിഃ രണേ യുദ്ധേ നിപാതാഃ ആവൃ
ഖാഞ്ജിതാഃ, നിരന്തരാഃ വ്യവധാനരഹിതാഃ വിശിഖാശ്ശരാഃ യ
സ്മിംസ്താദൃശം. പുരപക്ഷേ അനേകാ ബഹ്വ്യഃ തോരണാനിപാ

നിരന്തരവിശിഖാ യസ്മിംസ്താദൃശം. തോരണാനി ബഹിർദ്വാരാണി, നിഖാതാനി പരിഖാഃ; 'തൌ പേതതുസ്സാലനിഖാതമധ്യേ' ഇതി രാമായണേ; നിരന്തരവിശിഖാഃ ജനാദിപൂർണ്ണാ രഥ്യാഃ. ത്രയാണാം ദ്വന്ദ്വഃ. ഉദ്ഗാതുകാമമിവ ഗഗനോല്ലേഖം പുഞ്ജമിവ. ഉച്ചൈഃ താരം യഥാ തഥാ ഉപാത്താഃ സ്വീകൃതാഃ, ചിത്രതരാ അത്യദ്ഭുതാഃ, വിവിധാഃ, താനാഃ രാഗാധാരഭൂതാ അംശസ്വരാ ഗാന്ധർവ്വനാട്യപ്രതിപാദിതാഃ യേന താദൃശം. 'താനസ്യാംശസ്വരോ മതഃ' ഇത്യഭിനവഗുപ്താചാര്യ്യാഃ. പ്രകൃതേ, ഉച്ചൈരുന്നതം യഥാ തഥാ ഉപാത്തം രചിതം, ചിത്രതരം അതിശബളവർണ്ണം, വിതാനം പട്ടാദിഭിരുപരിനിർമ്മിതോഽലങ്കാരവിശേഷഃ യസ്മിംസ്തഥാവിധം. 'അസ്ത്രീ വിതാനമുല്ലോചഃ' ഇത്യമരഃ. സരസിജോദരമിവ പദ്മാന്തർഭാഗമിവ. പരേണ ശ്രേഷ്ഠേന മധുനാ മകരന്ദേന ഉപബൃംഹിതം പരിപൂർണ്ണം. പുരപക്ഷേ, പരമേണ ഉൽകൃഷ്ടേന ധൂപേന ഗുല്ഗുലുചന്ദനാദിസാധിതേന ബൃംഹിതം വർദ്ധിതം, വ്യാപ്തമിതി യാവൽ. ജംഭാരിനഗരമിവ അമരാവത്യാഖ്യമിന്ദ്രപുരമിവ. രംഭാദിഭിഃ രംഭാപ്രധാനാഭിരപ്സരോഭിഃ, പ്രകൃതേ കദള്യാദിവൃക്ഷൈഃ, അലംകൃതം. അംഗനാരത്നമിവ ഉത്തമനിതംബിനീമിവ. മഞ്ജുളാ മനോജ്ഞാ യേ ആസ്യസ്യ വദനസ്യ വിലാസാഃ മദനാഭിവ്യഞ്ജകചേഷ്ടാവിശേഷാഃ തൈഃ മനോഹരം. പുരപക്ഷേ, മഞ്ജവോ ഹൃദ്യാ യേ ലാസ്യവിലാസാഃ നൃത്യക്രീഡാഃ തൈർമ്മനോഹരം ചിത്താവർജ്ജകം. പശുപാലയമിവ ഗോപാനാം വസതിമിവ. വിതതം വിസ്തൃതം യഥാ തഥാ ആനദ്ധാസ്സമന്താന്നിർമ്മിതാഃ വിവിധാഃ ഘോഷാഃ ആഭീരപല്ല്യോ യസ്മിംസ്താദൃശം. പ്രകൃതേ, വിശിഷ്ടം തതം വീണാദി, ആനദ്ധം മുരജാദി, 'തതം വീണാദികം വാദ്യമാനദ്ധം മുരജാദികം' ഇത്യമരഃ. തദ്രൂപ ഏവ വിവിധോ ഘോഷോ വാദ്യം, വിസ്തൃതഃ തതാനദ്ധാനാം വിവിധോ ഘോഷഃ ശബ്ദോ വാ, യത്ര തഥാവിധം. പൂർണ്ണിമാന്തമിവ പൌർണ്ണമാസ്യാ അവസാനമിവ. പൂർണ്ണം രാജ്ഞഃ ചന്ദ്രസ്യ മണ്ഡലം ബിംബം, പ്രകൃതേ രാജ്ഞാം നൃപാണാം മണ്ഡലം വ്രാതോ യസ്മിംസ്താദൃശം. പൂർണ്ണിമാന്ത ഏവ

ചന്ദ്രസ്യ സകലകലാപരിപൂൎത്തിരിതിജ്യോതിശ്ശാസ്ത്രപ്രസിദ്ധം. അത്രോപമാ ശ്ലേഷശ്ചാലങ്കാരൌ. തയോസ്സങ്കരഃ. ഇത്ഥമേവ ശ്ലേഷമൂലാമുപമാമാശ്രിത്യ പൂൎവ്വം ബാണാദയോപി കവയോ നഗരാദികമവൎണ്ണയന്നിതി തദ്ഗ്രന്ഥപരിശീലിനാമതിരോഹിതം. വൎണ്ണനമിദഞ്ചൈതം ശ്രോതൄണാം മനസി കമപി വിസ്മയമാപാദയിതുമിതി ബോദ്ധ്യം.

സാ — അത്രതന്നെയല്ല, വജ്രാദിരേഖകളെക്കൊണ്ട് ഉത്തമവും നീണ്ട ഭുജരേഖയോടു ചേൎന്നതുമായ നല്ല രാജലക്ഷണം പോലെ വജ്രം മുതലായ രത്നങ്ങൾ പതിച്ച വളകളെക്കൊണ്ട് ഇടക്കിടെ കെട്ടിയിരിക്കയാൽ ഭംഗികൂടിയ ഉയൎന്ന കൊടിമരങ്ങളോടുകൂടിയതും, കാന്തതന്നെ വരിച്ചിരിക്കുന്നു എന്നു വിചാരിച്ച ഗൎവ്വിഷ്ഠനായ ശിശുപാലൻെറ അന്തഃകരണംപോലെ മനോഹരങ്ങളായ മതിലുകളെക്കൊണ്ടു വിശേഷപ്പെട്ടതും, ലക്ഷ്മീഭഗവതിയുടെ കൈത്താമരകൊണ്ടുള്ള സ്പൎശനത്താൽ അളവററ ആനന്ദമുൾക്കൊണ്ട പത്മരാഗങ്ങളെപ്പോലെ പൊയ്കകളിൽ നില്ക്കുന്ന താമരപ്പൂക്കളിൽ തട്ടിവരുന്ന മന്ദമാരുതനെക്കൊണ്ട് ഏററവും സുഖത്തെ കൊടുക്കുന്നതും, സുധാമയങ്ങളായ തണുത്ത നിൎമ്മലരശ്മികളെ പൊഴിക്കുന്ന ചന്ദ്രബിംബംപോലെ കുമ്മായംതേച്ച ശീതളവും വിമലവും ആയ സൌധനിരയോടുകൂടിയതും, യുദ്ധത്തിൽ സൎവ്വാംഗം കടവരെ ശരംതറച്ചു കേറിക്കൊണ്ടുള്ള വീരശയനംപോലെ അനേകം തോരണങ്ങൾ, കിടങ്ങുകൾ, ജനത്തിരക്കുള്ള പെരുവഴികൾ എന്നിവയോടു കൂടിയതും, അത്യുത്തുംഗങ്ങളും വിവിധങ്ങളുമായ അംശുപടങ്ങളെ ഉച്ചത്തിൽ പാടുന്ന ഗാനോദ്യുക്തരെപ്പോലെ പൊക്കത്തിൽ കെട്ടിയിട്ടുള്ള പല നിറത്തോടുകൂടിയ മേക്കട്ടികളോടുകൂടിയതും, നല്ല തേൻനിറഞ്ഞ താമരപ്പൂവിൻെറ അന്തൎഭാഗംപോലെ ഉൽകൃഷ്ടമായ ധൂപംകൊണ്ടു വ്യാപിച്ചതും, രംഭ തുടങ്ങിയ അപ്സരസ്ത്രീകളെക്കൊണ്ടു മേളംകൂടിയ അമരാവതിപോലെ വാഴകളെക്കൊണ്ട് അലങ്കരിക്കപ്പെട്ടതും, ഭംഗിയേറിയ മുഖത്തെ വിലാസങ്ങളെക്കൊണ്ടു മനംകവരുന്ന പെൺമണിയെപ്പോലെ ഹൎമ്മ്യങ്ങളായ

ഗീതങ്ങളെക്കൊണ്ടു മനസ്സിനെ ഹരിക്കുന്നതും, വിസ്താരത്തിൽ നിൎമ്മിച്ചിട്ടുള്ളപലതരംതൊഴുത്തുകളോടുകൂടിയ ഇന്ദ്രഭവനംപോലെ വീണ മുതലായ തതങ്ങളുടെയും മിഴാവു തുടങ്ങിയ ആനദ്ധങ്ങളുടെയുംപലതരംശബ്ദങ്ങളോടുകൂടിയതും,തികഞ്ഞ ചന്ദ്രമണ്ഡലത്തോടുകൂടിയ പൌൎണ്ണമാസിയുടെ അവസാനംപോലെ നിഖിലഗുണസമ്പൂൎണ്ണന്മാരായ രാജാക്കന്മാരോടുകൂടിയതും, വിശേഷപ്പെട്ട നഗരങ്ങളിൽ വെച്ചു മുന്നണിയിൽ നില്ക്കുന്നതും, കാണികൾക്കു് അത്യത്ഭുതത്തെ കൊടുക്കുന്നതുമായ കുണ്ഡിനത്തെക്കണ്ടു് ശിശുപാലന്റെ മനസ്ഥിതി ഉത്സവം കൊണ്ടാടുന്ന ആ നഗരത്തിന്റെ സ്ഥിതിപോലെ വളരെ പ്രമോദത്തോടുകൂടിയതായിത്തീൎന്നു.

അഥ തസ്മിൻ രുക്മിണഃ പ്രവൃത്തിമാഹ—

പ. സാന്ദ്രേ ശ്വഃശ്രേയസം സ്യാദിതിമഹിതമഹേ
തത്രനിൎവ്വൎത്ത്യമാനേ
ശ്രുത്വാഽഽയാന്തം സമിത്രം തദനുഗുണതയാ
കല്പിതോ മൂൎച്ഛിതഃ
സദ്യഃ പ്രത്യുത്യ രുക്മീ സ്വയമമിതഭ_
സ്ത്രീശിവാരാവഭേദൈ_
മിത്രം വ്യശ്രാമയത്തം ഭവന ഉപവനേ
ബാഹ്യ ഏവാത്രയോഗ്യേ. 29

വ്യാ—സാന്ദ്രേ ഇതി. സാന്ദ്രേ ഭഗിന്യൈ. 'ചതുൎത്ഥീചാശിഷി' ഇത്യനേന ചതുൎത്ഥീ. ശ്വഃശ്രേയസം ഭദ്രം. 'ശ്വഃശ്രേയസം ശിവം ഭദ്രം' ഇത്യമരഃ. സ്യാൽ ഭൂയാൽ ഇതി ഇതിപ്രാൎത്ഥനയാ. തത്രപ്രസിദ്ധേ. മഹിതമഹേ നാനാജനാദൃതേ ഉത്സവേ. നിൎവ്വൎത്ത്യമാനേ സമ്പാദ്യമാനേ സതി. അനേന വിവാഹദിനാൽ പൂൎവ്വമേവോത്സവാരംഭ ഉക്തഃ, രുക്മീ, സമിത്രം സ്വീയം സുഹൃദം ശിശുപാലം. ആയാന്തം ആയാതമിതി തദാഗമപ്രതിപാലനം ദ്യോത്യതേ. ഏതദുപപാദകമസാധാരണസ്നേഹബഹുമാനാദികം സൂചയിതുമേവ സ്വേതി വിശേഷണം മിത്രേ ഉ

ചാതം. ശ്രുത്വാ തജ്ജനാനായാജ്ഞപ്തനാം ഭടാനാം മുഖാൽ കർണ്ണ്യ. മുദാ പ്രീത്യാ പരിതഃ വ്യാപ്തസ്സൻ. സദ്യഃ ശ്രവണാവ്യവഹിതോത്തരമേവ. സ്വയം തത്ര സചിവാദിമുഖേന അനേനാദരാതിശയ ഉക്തഃ. അമിതാനാമനന്താനാം ഭടാനാം സ്ത്രീണാഞ്ചായേ ശിവാ മംഗളാ ആരാവഭേദാഃ ശബ്ദവിശേഷാസ്തൈരന്മിശ്രം സഹിതം യഥാ തഥാ. പ്രാത്യുത്ഥപ്രത്യുദ്ഗത്യ. വരാഗമനകാലേ മാംഗളികൈഃ ഭടൈഃ 'ആർപ്പുവൈ' ഇത്യുച്ചൈർഘോഷഃ, സ്ത്രീഭിരുലൂലുധ്വനിശ്ച കേരളേഷു ക്രിയതേ. തദനുസാരേണ ഉക്തിഃ. ശിവാശബ്ദസ്യ ഗോമായുപര്യായതയാൽ ഭടസ്ത്രീശിവാപദാനാം ചന്ദ്രാശ്രയണേന ഗോമായുത്വമപി ശാവ്യമംഗളസൂചകത്വമാനീമാസീദിതി ച കവിരത്രബോധയതീതി ജ്ഞേയം. അത്ര കുണ്ഡിനേ. യോഗ്യേ ഉചിതേ പ്രച്ഛായസുജലാദിസമ്പത്ത്യാ സുഖാവഹ ഇതി യാവൽ. ബാഹ്യേ പുരാൽ ബഹിഃസ്ഥിതേ. ഉപവനേ ഉദ്യാനേ ഏവ ന തു രാജധാന്യാമിത്യർത്ഥഃ. സുഹൃത്ത ഏവ വരസ്യ കന്യാപുരപ്രവേശ ഇത്യാചാരഃ. തദനുഗുണതയാ രാജ്ഞോ ശിശുപാലസ്യാനുരൂപേണ. വിശേഷണേ ഇതീയം. തസ്യാനുരൂപം യഥാ സ്യാത്തഥേത്യർത്ഥഃ. കല്പിതേ നിർമ്മിതേ ഭവനേ തം സമിത്രം. വ്യഗ്രാഗ്രൻ മാർഗ്ഗശ്രമാപനയനായ സുഖം ന്യവാസയൽ അത്ര രുക്മിശബ്ദപ്രയോഗാദപി യദ്യപി പ്രതിനായകതോപന വിവക്ഷിതോ ചാപല്യദർപ്പാത്മശ്ലാഘാദിധീരോദ്ധതലക്ഷണലക്ഷിതോ ച തഥാപി രുക്മിണ ഏവാത്ര പ്രാധാന്യമഭിപ്രേതം. അത ഏവ 'രുക്മിണീസന്ദേശേ ഭ്രാതൃപ്രയുക്തശിശുപാലബലഃ കിലാസ്യ്'ഇതിവക്ഷ്യതേ. അതഏവ ച കേചനതാപാദിനി ധീരോദ്ധതലക്ഷണാന്തരാണി, ഭഗവതാ സഹ സമരഞ്ച തസ്യൈവ വർണ്ണയിഷ്യതി കവിരിതി നിപുണന്നിരൂപണീയം.

സാ—സോദരിക്കു നല്ല വരണം എന്നു വിചാരിച്ച് രുക്മി കുണ്ഡിനത്തിൽ മഹോത്സവം നടത്തി വരുമ്പോഴാണ് തന്റെ മിത്രമായ ശിശുപാലൻ വരുന്നതായി കേട്ടു. എല്ലാവരും സന്തോഷത്തോടെ അസംഖ്യം ഭടന്മാരുടെ മംഗളമായ ആർപ്പുവിളി,

സ്ത്രീകളുടെ വാദ്യഘോഷങ്ങളോടുകൂടി താൻതന്നെ വേഗത്തിൽ ചെന്ന് എതിരേറ്റ് അദ്ദേഹത്തിന്നു യോജിച്ചവിധം നിർമ്മിച്ചതും സകലസുഖസൗകര്യങ്ങൾ തികഞ്ഞതും ആയ ബാഹ്യോദ്യാനത്തിലുള്ള ഭവനത്തിൽ കൊണ്ടുവന്ന് വിശ്രമിപ്പിച്ചു.

ഇത്ഥമനതിസംക്ഷേപേണ രുക്മിണ്യുദ്വേഗം, നഗരാലംകരണം തത്ര നാനാദിഗന്തവാസ്തവ്യാനാം രാജാദീനാം വിശേഷതസ്ത്രിലോകപാലസ്യാഗമനഞ്ചോപവർണ്യ പുനരപി നായികാവൃത്താന്തമേവാഹ —

ച. ദൃഷ്ട്വാഥ സ്വജനോദ്യമം സദസി തത്
സ്മൃത്വാ ച പിത്രോദിതം
പ്രസ്തുത്യ പ്രമദാളിമധ്യഗതയാ
ഭൈഷ്മ്യാ മുഹുഃ ക്രീഡിതം
അത്രൈവ ശ്രുതവത്സ്വഹാഥ ദ്രുതസ-
കല്പദ്രുമലബ്ധബോധവേ
ശേഷം തത്ര ച ബാന്ധവാന്തരകൃപാം
ലബ്ധ്വാ പുനർജീവിതം. 30

ദൃഷ്ട്വേതി. ഭൈഷ്മ്യാ രുക്മിണ്യാ. പ്രസ്തുത്യ സരഭസം സ്തുതിം കൃത്വാ. പ്രമദാഃ യുവതയഃ ഏവാളിഃ, അപരിമിതത്വം, സഖ്യാദിസമൂഹഃ, തസ്യ മധ്യം തത്ര ഗതയാ പ്രവിഷ്ടയാ, മുഹുഃ അനേകവാരം. ക്രീഡിതം ഭോഗാകൃതം. അചിരാദേവ ലോകാന്തരതോ മേ പാണിം ഗ്രഹിഷ്യതീത്യാദിവിചിന്ത്യാസൗ വിവിധപ്രകാരമാനന്ദാൽ ക്രീഡിതവതീ. യഥാ ബാലികാസ്സ്വോത്സാഹാതിരേകേണ പ്രാപ്തകാലികാഞ്ജലക്രീഡാകൃത്യോ ന കാലാദികം ഗണയന്തി വിസ്മരന്തി ചാത്മാനം, തഥാ തസ്യാ അപ്യാസീദവസ്ഥേതി ക്രീഡിതമിത്യനേന ദ്യോത്യതേ. നനു കഥം സാ ഉക്തപ്രകാരേണ നിശ്ചികായേത്യത്രാഹ — ദൃഷ്ട്വേതി. ഇമം സദേവീവിവാഹവിവാഹമഹവിജ്ഞാപനപുരമണ്ഡനാദിരൂപം. സ്വജനസ്യ രുക്മിപ്രമുഖസ്യ ഉദ്യമം ദൃഷ്ട്വാ അന്യവരണാശങ്കാനയേനിമിത്തമാഹ — സദസീതി. സദസീത്യനേന പ്രവൃത്തേഷ്വപ്രാനനസാരിതാവ്യക്തതാ വ്യഞ്ജിതാ. പിത്രാ ഉദിതം അഭിഹിതം തത്

'യഃ കാളംബ്യേ'ത്യാദിവചനം പൂൎവ്വമേവ പ്രിയസഖീമുഖാദാകൎണ്ണിതം. സ്മൃതാ ച. അഥ തദാനീം ജാതമവസ്ഥാന്തരമാഹ— അരമേതി. അൎത്ഥാ അഞ്ജസാ ഏവ. ശ്രുതം വത്സലാനാമപി നായികാപ്യുരമനോജ്ഞാനാം ചേടീനാം മുഖാദാകൎണ്ണിതം യദ്ദുസ്സഹം അത്യന്താപ്രിയം, രുക്മിണ്യാ ചേദിപായ ദാസ്യന്തീൎണ്ണിതമിതി വചനാത്മകം തസ്മാദ്ധേതോ ജാതോ യോ ദൃഢസങ്കല്പഃ കിമത്ര കരിഷ്യാമി കാ മേ ഗതിരിത്യാദ്യാകാരം തീവ്രചിന്താ, മരണോദ്യമോ വാ സ ഏവ ജ്വലൻ ബാഡവഃ ഔൎവ്വാഗ്നിസ്തത്ര. യദ്വാ ശ്രുതോ ദുഷ്ടസ്യ സഹോദരസ്യ സഹോദരസ്യ ദൃഢസങ്കല്പഃ ശിശുപാലായ ദേയേതി നിശ്ചലാഭിപ്രായഃ സ ഏവ ജ്വലൻ ബാഡവസ്തസ്മിൻ. ശേഷം അന്വേഷ്യതാ. പൂൎവ്വവൽ ഭാവേ ക്തഃ. സന്താപാതിശയവശാന്നിമഗ്നതയാ ബഭൂവേത്യൎത്ഥഃ. ബാഡവസ്യാഗ്നിവൃത്തിതയാൽ തത്ര ക്രീഡതാം കദാചിൽ തേന ദാഹസ്സംഭവേതി ബാഡവഗ്രഹണം. തസ്യാധികതരതയാൽ ദാഹസ്യ ദുസ്സഹതാ ച വ്യജ്യതേ. അഥ പുനരചിരാൽ പ്രാപ്സ്യമാനാമവസ്ഥാമാഹ—അത്രചേതി. തത്രച തദവസ്ഥായാഞ്ച. ബാഡവാന്തരസ്യ അന്യസ്യ ബാഡവസ്യ പ്രവേശനാസ്യേതി യാവൽ. 'അഗ്രജന്മഭൂദേവബാഡവാഃ' ഇത്യമരഃ. കൃപാം ലബ്ധ്വാ കൃപാലജേന. പുനഃ ദാഹാവാന്തരം ജീവിതഞ്ച ഇദമപി ഭാവകതാന്തം ബ്രാഹ്മണം സഹായമാസാദ്യ സാ സമാശ്വാസമഭിവൃത്യൎത്ഥഃ. അത്ര കൃപയാ ജീവനസാധനതയോക്ത്യാ അമൃതാഭിരൂപ്യതീത്യാം രൂപകധ്വനിഃ. ആപാതതസ്തൃതീയചതുൎത്ഥവാക്യാൎത്ഥയോൎവ്വിരോധപ്രതീത്യാ വിരോധാഭാസധ്വനിശ്ച, പ്രസ്തുതാപ്രസ്തുതോഭയലോകനാതില, പ്രമദാബ്ധീതി സങ്കല്പജ്വലദ്ബാഡവേതി ച രൂപകം ക്രീഡിതമിത്യാദൌ വിഷയനിഗരണാദതിശയോക്തിശ്ച. അത്ര പൂൎവ്വാൎദ്ധ ഹൎഷഃ, ഉത്തരാൎദ്ധപ്രഥമവാക്യേ വിഷാദഃ, ദ്വിതീയേ തച്ഛാന്തിശ്ച വ്യജ്യതേ. തൈരത്ര പാസ്തതോ വിപ്രലംഭശ്ച.

സാ—രുക്മിണിയാകട്ടെ സ്വജനങ്ങളുടെ ഈ ഉദ്യമത്തെ കണ്ടും സദസ്സിൽ അച്ഛൻ പറഞ്ഞതിനെ സ്മരിച്ചും ആനന്ദാബ്ധിയിൽ കിടന്നു വളരെ ക്രീഡിച്ചു. ഉടനെത്തന്നെ ദുഷ്ടനായ

സഹോദരൻെറ ദൃഢസങ്കല്പത്തെക്കേട്ടു് ദുഃഖാഗ്നിയിൽ ദഹിച്ചു. ഈ ഘട്ടത്തിൽ ഒരു ബ്രാഹ്മണൻെറ കൃപ ലഭിക്കകയാൽ പിന്നെയും ജീവിക്കുവാനിടയായി.

തഥാഹി—

വ്യാ—തഥാഹീതി. ബാന്ധവാന്തരകൃപാലാഭപ്രകാരമുപപാദയതീത്യർത്ഥഃ.

സാ—എങ്ങിനെ എന്നാൽ.

പ. ആപ്തസ്തത്ര തദാ പുരൈവ തമതി-
വാപ്തം ദ്വിജം സാ മിഥഃ
സ്വാർത്ഥം പ്രാർത്ഥയതി ച പാർത്ഥ സ്വഗൃഹേ
പ്രാസ്ഥാപയൽ പ്രാജ്ഞകം
ഹാർദ്ദേനാദ്യ ശപേ ജനാർദ്ദനമഹം
പ്രാഗേവയാത്രാവിധേ-
ർന്നോച്ചേദത്ര ഹി മാ സ്മ ശോച ഇതി തേ-
നോക്തം ഗതഞ്ച ദ്രുതം. 32

വ്യാ—ആപ്തമിതി. സാ രുക്മിണീ. തദാ യദാ ഭ്രാതൃഹഠവാർത്താശ്രവണേന പര്യാകുലാഭവത്തദാ. തത്ര കുണ്ഡിനേ, ആപ്തം ലബ്ധം രുക്മിണീഗൃഹേ ആഗതമിതിവാ പ്രിയസഖ്യാ രുക്മിണീവചനാദന്വിഷ്യ സമീപനീതമിതി യാവൽ. ദ്വിജം വിപ്രം. സ്വാർത്ഥം സ്വകാര്യം മുകുന്ദായ സന്ദേശഹരണരൂപം. മിഥഃ രഹസി പ്രാർത്ഥയതീ സ്വകന്ദനം യാചമാനാ സതീ. ഉപയാച്ഞാർത്ഥകസ്യാർത്ഥയതേരാത്മനേപദിത്വാൽ ശതൃപ്രത്യയോത്ര ചിന്ത്യഃ. ശതൃപ്രത്യയേപി നുമോഽഭാവശ്ച. അത്ര വ്യാപാരാംശപരിത്യാഗേന ഫലമാത്രാർത്ഥകോഽയമർത്ഥധാതുഃ തസ്മാദ്ധേതുമണ്ണിചി കൃതേ ണിജന്തസ്യ തസ്യ യാച്ഞാർത്ഥകതാം പരസ്മൈപദിതാഞ്ച സംഭവതീതി ശതൃപ്രത്യയോപപത്തിരിതി കേചിത്സമാദധതേ. ഉപപത്ത്യന്തരാണി ശാബ്ദികാനുഗ്രഹാദവഗന്തവ്യാനി. വയന്തു 'പ്രാർത്ഥയന്തി ശയനോത്ഥിതം പ്രിയാ' ഇതി മഹാകവിപ്രയോഗമേവ സ്മാരയാമഃ. നുമോഽഭാവശ്ചാഗമശാസ്ത്രാനിത്യതാകൃതോ വേദിതവ്യഃ. 'പ്രാർത്ഥയതേ സ്മ' 'പ്രാർത്ഥ

യതാം ഗ'' ഇതിവ്യാഖ്യാനേ തു ന പൂർവ്വോക്തോ ദോഷഃ. നനുകഥ
മേനമേവ സം പ്രാർത്ഥയതേതി ശങ്കാം വിശേഷണദ്വയേനാപന
യതി — പുരത്യാദിനാ പുരൈവ പൂർവ്വമേവ. അതീവ അത്യന്തം.
ആപ്തം വിശ്വാസപാത്രം. പ്രാജ്ഞകം പണ്ഡിതം. സ്വാത്മക പ്ര
ത്യയഃ. ആപ്ത്യം ദ്വിജസ്യ സന്ദേശഹരണാർഹത്വാദികം. പാർത്ഥ
സ്വപ്നേ. വീരാഗ്രണീഷ്വിജ്യയോപി യമേവ സുഹൃദമാസാദ്യ കൃതാ
ർത്ഥമാത്മാനമമന്യത തസ്മൈ ശ്രീകൃഷ്ണായ. തമിതി പ്രാസ്ഥാ
പയദിത്യനേന സംബധ്യതേ. തം പ്രാസ്ഥാപയച്ച അദ്യൈവ
ഗമ്യതാം ഭവതാ മൽപ്രാണദാനായേത്യാദിവചനൈസ്ത്വരിതഗ
മനായ ദ്വിജം പ്രേരയാമാസ ച. കന്യായാ ദൂതമുഖേന സന്ദേ
ശപ്രേഷണം പ്രയോജ്യോപാവർത്തനവിധിഷ്വന്യതമഃ കല്പ ഇ
തിവാത്സ്യായനീയാദൌ സ്പഷ്ടം. തേന ദ്വിജേന. ഇതി ഏവം
പ്രകാരം ഉക്തഞ്ച. ചകാരസ്യാത്രാപി സംബന്ധഃ. ഉക്തിപ്രകാര
മാഹ — ഹാർദ്ദേനേതി. മാ സ്മ ശോചഃ ത്വം ബാലമ്മാ കൃഥാഃ. 'സ്മോ
ത്തരേ ലങ് ച' ഇതി ശോച ഇതി ലങി മധ്യമൈകവചനം.
മാങ്യോഗാദഡഭാവഃ. കുതോ ന ശോചേയമിത്യത്രാഹ —
ജനാർദ്ദനമിതി. അഹം, പശ്യൈവ തേ ഭവതി സാമർത്ഥ്യമിതി ഗൂഢാ
ഭിമാനമഹംശബ്ദോപാദാനം ദ്യോതയതി. ജനാർദ്ദനം ജനൈഃ
സ്വാഭീഷ്ടാനി യാച്യമാനം ശ്രീകൃഷ്ണം. അനേന ഭഗവതോ ഭ
ക്താഭീഷ്ടസാധനപ്രവണതാദ്യോതനദ്വാരാ വസ്തുതോ നിരു
പ്യമാണോ ത്വദാനയനേ മമ ന മഹാനായാസ ഇതി സൂചയതി.
യാച്ഞാർത്ഥകത്വവദർദ്ദധാതോഃ വധാർത്ഥകത്വസ്യാപി
സത്വാത്തവാപ്രിയം സന്താപകാരീതി യുക്തം കൃഷ്ണസ്യ ജനാർദ്ദ
നനാമേത്യഭിപ്രായോപി വ്യജ്യതേ. തസ്യാത്രാഗമനേ ചൈദ്യാ
ദി പ്രതിബന്ധകചിന്തായാ അപി നാവകാശ ഇത്യപ്യനേനൈ
വ സൂച്യതേ. അത്ര കുണ്ഡിനേ. നേഷ്യാമി പ്രാപയിഷ്യാമി.
ഹിരേവാർത്ഥഃ. ത്വത്സന്ദേശം തന്നികടേ നിവേദയിഷ്യാമീത്യേ
വ, കിന്തു വചനഭംഗ്യാ തം വശീകൃത്യ ത്വത്സമീപം നേഷ്യാ
മ്യേവേത്യർത്ഥഃ. അധുനാഽതിദൂരത്വാന്നയനാസംഭാവ്യതാ ശ
ങ്കാ നിരാസായ ഹി ശബ്ദഃ. സത്യം ഭവാനത്ര നേഷ്യതി, പരന്തു

തൽപൂർവ്വമേവാഹം ശ്രുത്വാ ചൈദ്യായ ദത്താ ഭവേയമിതി ശോകേനമാംജ്ജഹാതീതി ചേത്തത്രാഹ— ദേവയാത്രാവിധൗ പ്രാഗിതി, വിവാഹപൂർവ്വദിനേ അവശ്യാനുഷ്ഠേയം ദുർഗ്ഗാലയഗമനവിധാനം തതഃ പൂർവ്വമേവേത്യർത്ഥഃ. ഉക്തഞ്ച ശ്രീഭാഗവതേ 'പൂർവ്വേദ്യുരസ്തി മഹതീ കുലദേവയാത്രാ' ഇതി. ശോകോപഹതാനാം സമാശ്വാസനമല്പീകൈരപി പ്രിയവചനൈർമ്മിത്രാണി കുർവ്വന്തി തദുപദേശമിതി രുഷാമപനയതി— ഹാർദ്ദേനേതി. ഹാർദ്ദേന സൗഹൃദേന കദാചിദ്വിരഹമസഹമാനേന. അദ്യ പ്രസ്ഥാനകാലേ. ശപേ ശപഥേന പ്രത്യായയാമി. യദ്യഹന്ത്വാമാത്ര നേഷ്യാമി തർഹ്യാവയോരിദം സൗഹൃദം നശ്യതാദിതി ശപഥം കരോമീത്യർത്ഥഃ. ഗതഞ്ച ദ്രുതം. സത്വരമിത്യേവ ജഗാമ ച. പൂർവ്വോത്തരാർദ്ധഗതചകാരാഭ്യാം പ്രസ്ഥാപനവചനഗമനക്രിയാണാമവ്യവധാനം വ്യജ്യതേ. തദാ ആപ്തം പുരൈവ പ്രാപ്തമിതി വിരോധാഭാസധ്വനിഃ. പരികരാദിരലങ്കാരഃ.

സാ— മുമ്പുതന്നെ വളരെ ആപ്തനും വിദ്വാനുമായ ഒരു ബ്രാഹ്മണൻ അപ്പോൾതന്നെ അവിടെ വന്നു. തന്റെ കാര്യം സാധിപ്പിച്ചുതരേണമെന്നു വിജനത്തിൽവെച്ച് രുക്മിണി അദ്ദേഹത്തോടപേക്ഷിച്ചു. ഉടനെതന്നെ ബ്രാഹ്മണൻ അതിനെ അംഗീകരിക്കുകയും രുക്മിണി അദ്ദേഹത്തെ കൃഷ്ണന്റെ സമീപത്തിലേക്കു യാത്രയാക്കുകയും ചെയ്തു. "നീ ദുഃഖിക്കേണ്ട. സൗഹാർദ്ദത്തോടുകൂടി ഇതാ ഞാൻ ശപഥം ചെയ്യുന്നു. നാളെ നീ ദുർഗ്ഗാലയത്തിലേക്കു പോകുന്നതിന്നുമുമ്പായി ജനാർദ്ദനനെ ഞാൻ ഇവിടെ കൊണ്ടുവരുന്നുണ്ട് നിശ്ചയം" എന്നുപറഞ്ഞു ബ്രാഹ്മണൻ വേഗത്തിൽ പോകുകയും ചെയ്തു.

അഥ വിപ്രസ്യാവിളംബേന ദ്വാരകാപ്രാപ്തിമാഹ—

പ. തോയധൌ സ ചരമേ രമേശിതുഃ
പ്രേയസീം സുമഹിതാം ഹിതാം പുരീം
ഭൂയസൈവ തരസാ രസാദത–
ക്ലാന്തമാപ വസുധാസുധാശനഃ. 33

വ്യാ— തോയധാവിതി. സഃ സന്ദേശഹാരകഃ. വസുധാ

സുധാശനാഃ ഭൂസുരഃ. അതഃ കുണ്ഡിനാൽ. ചരമേ പശ്ചിമേ തോയധൌ സമുദ്രേ. തന്മധ്യഗാമിത്യർത്ഥഃ. രമേശിതുഃ ശ്രീകാന്തസ്യ കൃഷ്ണസ്യ. പ്രേയസീം അതിപ്രിയാം. സുമഹിതാം അത്യന്തപൂജിതാം. വിശിഷ്യ കർത്തൃനാമിദാനാന്നിപിലൈരേവേതി ലക്ഷ്യതേ. ഹിതാം പാവനതാദർശനാദിഭിരേവ ശ്രേയസ്സമ്പാദയിത്രീം. പുരീം ദ്വാരകാം. അത്ര പുര്യാം ഭഗവൽപ്രേമഭാജനതാ ഹിതത്വേ തച്ച സുമഹിതത്വേ ഹേതുരിതി ബോധ്യം. രസാൽ അഭിലാഷാൽ ഭഗവദ്ദർശനതദാവഞ്ജനാദിവിഷയാൽ. ഭൂയസാ തരസൈവ അതിജവേനൈവ. ഏവംകാരേണ ശ്രമാദിജനിതഗതിമാന്ദ്യസംഭാവനാ വാരിതാ. സായം ദിനാന്തേ. ആപ. ദേവേഭ്യോ ദ്വിജാനാം വസുധാവാസമാത്രതോ ഭേദ ഇതി വ്യഞ്ജയതാ വസുധാസുധാശനശബ്ദേന തത്താദൃശപുണ്യപരിപാകശാലിനാമേവ ദ്വാരകാപ്രാപ്തിസ്സുലഭേതി സൂച്യതേ. അത്ര ഏവ പരികരാങ്കുരോഽലംകാരഃ.

സാ— സന്ദേശത്തെ വഹിച്ചുകൊണ്ട് ആ ഭൂസുരൻ സായംകാലത്തിൽ, ശ്രീകൃഷ്ണന്ന് അതിപ്രിയവും, ജനങ്ങളാൽ ഏററവും മാനിക്കപ്പെട്ടതും, കാണുകയോ സ്മരിക്കുകയോ ചെയ്യുൽതന്നെ നിഖിലശ്രേയസ്സിനെക്കൊടുക്കുന്നതുമായ, പടിഞ്ഞാറെ സമുദ്രമദ്ധ്യത്തിലുള്ള ദ്വാരകയിൽ ഭഗവദ്ദർശനാദികളിലുള്ള അഭിലാഷംനിമിത്തം വളരെവേഗത്തിൽ എത്തി.

അഥ ദിനാന്തം ദ്വാരകാഞ്ച യുഗപദ്വർണ്ണയൻ തൽകാലേ ദ്വിജസ്യ ദ്വാരകാപ്രാപ്ത്യാ ഹർഷം പ്രകാശയതി—

ച. അഭ്രേഽന്നാംബുനിധിം വിഗാഹ്യ ഗഗനാ—
ഞ്ചാരേഽന കർത്തസ്വര—
പ്രോദ്ദീപ്ത്വാ യുഗപത്സ്വഭാസിതരയം
പ്രോല്ലാസയംസ്സൂത്തരാം
ഭാസ്വാൻ ഭൂസുരചിൽപരത്തനിലയഃ
പ്രാഗ്ഭാഗിരാഗേരിതഃ
പ്രോദ്യന്തം ക്രമശോ ദ്വിജേന്ദ്രമധികം
പ്രാദ്യോതതോന്മേഷയൻ. 34

വിഃ — ആരബ്ധേനേതി. തദാ സന്ധ്യാകാലേ. ഭാസ്വാൻ പ്രശസ്തരശ്മിമാലീ സൂര്യഃ. പ്രാദുർഭൂതപ്രകർഷേണ ഉദയകാലേ. ദ്യോതനസ്യ പ്രകർഷസ്യ കാരണാന്തര ഇവ ദുസ്സഹതാപാഭാവാൽ സ്പൃഹണീയതമത്വാദേവ. ഭാസ്വതസ്സ്വാഭാവികമതിരമണീയമേവ സ്ഥാനമാഹ—അർദ്ധേനേതി. അർദ്ധേന അംശേന, അർദ്ധഭാഗേന. അംബുനിധിം വിഗാഹ്യ വ്യാപ്യ. അംഭസ്സു നിമജ്ജ്യേതി യാവൽ. അർദ്ധേന ഇതരാംശേന. അഗ്രേണേതി പാഠേപ്യയമേവാർത്ഥഃ. ഗഗനം ആകാശഞ്ച വിഗാഹ്യ വ്യാപ്യ. തദുഭയം അംബുധിമാകാശഞ്ച. സ്വഭാഭിഃ സ്വീയപ്രഭാഭിഃ. യുഗപൽ സമകാലമേവ. പ്രോല്ലാസയൻ അതിതരാം ശോഭയൻ. തദാനീന്തനം ഭാസ്വതോ വർണ്ണമാഹ—കാന്തസ്വരേതി. കാന്തസ്വരവൽ ദഹനതപ്തകനകഫലകവൽ പ്രോദ്ദീപ്തഃ അതീവ ജ്വലൻ. അനേന പീതാരുണവർണ്ണതോക്താ. 'ഉപമാനാനി സാമാന്യവചനൈഃ' ഇതി ശാസ്ത്രേണ സമാസഃ. കുതോ ഭാസ്വതഃ പാരാവാരതാരാപഥപ്രോല്ലാസനശക്തിരിതി ചേദാഹ— ഭാസ്വരേതി. ഭാസ്വരാ സ്വതഃപ്രകാശാ യാ ചിൽ സംവിൽ സൈവ പരാത്മാ പരം ബ്രഹ്മ, ഭാസ്വരഃ പ്രഭാമയത്വാദ്ദീപ്യമാനോ യഃ ചിൽപരാത്മാ ഇതി വാ, തസ്യ നിലയഃ ജഗദനുഗ്രഹായ സ്വീകൃതദിവ്യശരീരേണാവിർഭാവസ്യ സ്ഥാനം. പരാത്മനഃ അഖിലാത്മകത്വം സൂര്യമണ്ഡലസ്യ തന്നിലയത്വഞ്ച ക്രമേണ 'സത്യംജ്ഞാനമനന്തം ബ്രഹ്മ', ഇത്യാദിഷു 'യ ഏഷോന്തരാദിത്യേ ഹിരണ്മയഃ പുരുഷഃ' ഇത്യാദിഷു ച നിഗമമൂർദ്ധസു സ്പഷ്ടം. താദൃശേ സൂര്യേ ഘടത ഏവേതി ഭാവഃ. ന കേവലമയം സ്വയം. പ്രകാശതേ, പരമപ്യുദ്യോതയതീത്യാഹ—പ്രാഗിതി. പ്രാഗംബുരാശേഃ പൂർവ്വസമുദ്രാൽ. ഇതഃ അസ്മിൻ ഗഗനഭാഗേ. ക്രമശഃ ക്രമേണ. പ്രോദ്യന്തം സമ്യഗാവിർഭവന്തം. ദ്വിജേന്ദ്രം ചന്ദ്രം. 'ദ്വിജരാജശ്ശശധരഃ' ഇത്യമരഃ. അധികമുന്മേഷയൻ പൂർവ്വാവസ്ഥാതോധികകാന്തിമന്തമാതന്വൻ. രവികിരണകരോരതാഹ്രാസാനുസാരേണ ഹി സുധാംശോഃ പ്രഭാപൗഷ്കല്യം. തത്സമ്പാദനകർത്തൃത്വം ഭാസ്വത്യാരോപിതം. അത്ര ധരണീസ്ഥ

രേന്ദ്രം ഹർഷയന്നിത്യത്രാപി വിവക്ഷിതഃ. തസ്യ തദാ ഹർഷേ തദാനീന്തനസാമ്പ്രതികശോഭാവിശേഷസ്യ ഏതദേഹാരിണോ ദർശനാൽ നിശാനിമിത്തകതമഃപ്രസരാൽ പ്രാഗേവ ദ്വാരകാപ്രാപ്തേശ്ചേതി വേദിതവ്യം. അഥ ച, ഭാസ്വരസ്യ സഹജയാ ശ്രേഷ്ഠതാജനിതയാ ച സുഷമയാ ഭാസമാനസ്യ ചിദ്രൂപസ്യ പരമാത്മനഃ ഈശ്വരസ്യ ശ്രീകൃഷ്ണസ്യ നിലയഃ വാസസ്ഥാനം ദ്വാരകേതി യാവൽ. പ്രാഗ്വാരിരാശേഃ തത്സമീപവർത്തിനോ വിദർഭദേശാൽ. ഇതഃ പശ്ചിമസിന്ധുതടേ. ക്രമശഃ സ്തത്തദ്ദേശാനതീത്യ. പ്രോദ്യന്തം പ്രകാശമാനം ഉദയന്തമിതി യാവൽ. ദ്വിജേന്ദ്രം വിപ്രശ്രേഷ്ഠം. അധികമുദമേധയൻ അത്യന്തം ഹർഷയൻ. പ്രോദ്യോതതാ. നഗരാന്തരപ്രകാശാപേക്ഷയാ ഏതൽപ്രകാശസ്യോൽകർഷം പ്രശബ്ദഃ സൂചയതി. തസ്യാ ഉപപത്തിന്ദർശയിതും ഭഗവന്നിലയം വിശിനഷ്ടി അർദ്ധേത്യാദിനാ. അച്ഛസ്ഫടികാദിബദ്ധസലിലാവഗാഹാദിവിശിഷ്ടതയാ വിശ്വകർമ്മകൌശലേന ജലാന്തർഗൃഹാദിമത്തയാ ചാർദ്ധേനാംബുധിവിഗാഹനം ബോധ്യം. അർദ്ധേന ഗഗനവിഗാഹനഞ്ച തൽപ്രാസാദാനാമത്യുന്നതതയേതി സ്പഷ്ടപ്രായം. തദ്ദ്വയപ്രോല്ലാസനഹേതുമാഹ—കാന്തസാലപ്രോദ്ദീപ്തഃ ഭാസ്വാനിതി ച. കാന്തസാലേന സുവർണ്ണേന തന്മയപ്രാകാരാദിനേതി യാവൽ, പ്രോദ്ദീപ്തഃ. ഭാസ്വാൻ ഭിത്ത്യാദിപ്രത്യുപ്തമാണിക്യാദിമണിജാലേന കാന്തിമാൻ. രൈവതകാധിത്യകാമാരോഹതോ ധരണീസുരസ്യാക്ഷിണീ സ്വകാന്തിഭരേണാദ്ദൂരാദേവാകൃഷ്യ ദ്വാരകാ തസ്യ പരമമോദമാപാദയദിതി ഭാവഃ. അത്ര ശ്ലേഷഃ, ഉപമാ സ്വഭാവോക്തിഃ സ്വഗുണേന കുലദ്വയം പ്രകാശയതഃ കസ്യചിദ്വരാരത്നസ്യ ഗൃഹസ്ഥസ്യാഗന്തുകവിശിഷ്ടവിപ്രസന്ദർശനവൃത്താന്തസ്യ പ്രതീത്യാ സമാസോക്തിശ്ച.

സാ—തിളങ്ങുന്നതും ചിദ്രൂപവുമായ പരബ്രഹ്മത്തിന്റെ ആവിർഭാവസ്ഥാനമായ ആദിത്യൻ അപ്പോൾ പകുതിഭാഗം സമുദ്രത്തിലും പകുതി ആകാശത്തിലും ആയിനിന്ന് അവയെ രണ്ടിനെയും തന്റെ പ്രഭകളെക്കൊണ്ട് ഏററവും ശോഭിപ്പിച്ചു

കൊണ്ടും കാച്ചിയ കനകത്തിന്റെ കാന്തിപൂണ്ടും കിഴക്കെ സമുദ്രത്തിൽനിന്ന ആകാശത്തിൽ ക്രമേണ ഉദിച്ചുയരുന്ന ചന്ദ്രന്ന് അധികമായ ശോഭയെ കൊടുത്തുകൊണ്ടും അതിരമണീയമായ ഒരവസ്ഥയെ കൈക്കൊണ്ടിരുന്നു. ഇരുട്ടാകുന്നതിന്നുമുമ്പ് സമുദ്രതീരത്തിൽ എത്തുവാൻ സാധിച്ചതുകൊണ്ട് ബ്രാഹ്മണന്നും സന്തോഷമായി.

പുരോഭാഗത്തിൽ ദ്വാരക ആദ്ദേഹത്തിന്റെ കണ്ണുകൾക്കു ലക്ഷീഭവിച്ചു. ഇറക്കിക്കെട്ടിയിരിക്കകൊണ്ട് പകുതിഭാഗം സമുദ്രത്തിൽ ആണ്ടും, മുകളിലെ പകുതി ആകാശത്തിൽ പൊങ്ങിയും നിന്ന് രണ്ടിനേയും തന്റെ സ്വവർണ്ണഭിത്തികളുടെ പ്രഭകളെക്കൊണ്ട് ശോഭിപ്പിക്കുന്നതും, രത്നങ്ങളെക്കൊണ്ടു തിളങ്ങുന്നതും ആയ വാസുദേവന്റെ ആ ആവാസസ്ഥാനം വിദൂരത്തിൽനിന്ന് ക്രമേണ പടിഞ്ഞാറെ സമുദ്രതീരത്തിൽ വന്ന ഭൂസുരന്ന് ഏറ്റവും ഉന്മേഷത്തെക്കൊടുത്തുകൊണ്ട് വിളങ്ങി.

അഥ മഹീസുരസ്യ രൈവതകാദ്രിതോ ദ്വാരകാദർശനമാരഭ്യ ഭഗവദ്ദാസഭവനദ്വാരപ്രാപ്തിപര്യന്തം വിസ്തരേണ വർണ്ണയതി—

ഗ. തഥാഹി. മഹീയാനയമ്മഹീസുരഃ ബാഡവാഗ്നിമിവ ഹാടകോജ്ജ്വലം സാഗരാന്തരാദുദ്ഗതം ദ്വാരകാപുരവരം ദൂരതോവിലോക്യ, കാന്താരചംക്രമണതാന്തോപ്യയമപി സന്തോഷകഞ്ചുകഭരസഞ്ചോദിത ഇവ സന്ധ്യാവാന്നിവ സന്ധ്യാസമീരസന്നൂയമാനവിന്ധ്യായമാനവീചീസന്താനസന്ധൂതബന്ധുരസിന്ധുതീരമവതീർയ്യ, ക്ഷുത്തോ മുക്ത ഇതി സച്ഛന്ദഗതിഃ, സച്ഛന്നതേന കച്ഛപൈരെവ ഗച്ഛം സ്പൃഷ്ടിതശീകരൈസ്സ്പൃഷ്ടീകൃതശ്രമഃ, ഭക്തിയോഗസംസിദ്ധതത്ത്വബോധേനേവ സജ്ജനസംഗമേനാപി ദുർജ്ജനദുരാസദേന ശുദ്ധസ്ഫടികദീർഘബദ്ധമാർഗ്ഗേണ കാമാദികാനിവ ക്ഷീരോർമ്മിസഞ്ചയാൻ ധീരയോഗീവ ദൂരതോ ഹിത്വാ, അവിദ്യാന്ധകാരമിവ സമുദ്രാവരണം സമുത്തീർയ്യ, അല്പേതര

കൌതുകം ചില്പുരുഷധാമസ്പൃഷ്ടമാനസകലേന്ദ്രിയഃ, തി
മേദുരമണ്ഡലമിവ രുക്മമണിസമുജ്ജ്വലദദ്ഭുതതരം തൽ
പുരദ്വാരമധിഗമ്യ, വിദ്യുദ്ഭ്രമമാതന്വാന തദ്വാരമാർഗ്ഗേണ ക്ഷി
ത്യാദികാന്തീവ തത്ത്വഹേമരത്നവിരചിതക്ലൃപ്തസപ്താവരണാ
നി സമുല്ലംഘ്യ, ശൈശവതോപി ക്ലേശരഹിതം കേശവപദം
കേവലമിവ സമ്പ്രാപ്യ, ഇത്ഥമേവ പൂർണ്ണാനന്ദമനുഭവൻ,
തൽപുരവാസിഭിരപി പുരുഷാനുചരൈരസ്വൽക്രിയമാണഃ,
അനാഥമണിധാമകീർണ്ണമന്ദരോ നിരന്തരിതേ തത്ര അ
ന്ധകേന്ദ്രലക്ഷ്മീസംപൂർണ്ണമണിമയധാമനി നിർണ്ണീയമാന
മിന്ദിരാരമണമന്ദിരദ്വാരമിന്ദ്രോപലപ്രഘണമിന്ദുകരരഞ്ജി
തം മന്ദതരകൌതുകമാസസാദ. 85

വ്യാ — തദേതി. തദേതി പുരപ്രാപ്തിപ്രകാരഃ കഥ്യത ഇത്യർത്ഥഃ. മഹീയാൻ പുരാണപുരുഷദർശനാദ്യനുകൂലപുരപുണ്യശാലിതയാ പൂജ്യതരഃ. അയം രുക്മിണീസന്ദേശഹരഃ. മഹീസുരഃ വിപ്രഃ. വസുധാസുധാശനപദവാച്യോപി ധാനിഷ്ഠോ ധ്യഃ. ബാഡവാഗ്നിരിവ ഔർവ്വാനലസദൃശം സ ഏവേതി സംഭാവ്യമാനം വാ. ദ്വാരകാപുരവരം ദ്വാരകാഖ്യം പുരോത്തമം. സമഗ്രപ്രമോദകസാധാരണധർമ്മാധാര — ഹാടകേത്യാദിനാ. ഹാടകേന സുവർണ്ണേന ഉജ്ജ്വലം പ്രദീപ്തം. അഗ്നിപക്ഷേ ഹാടകവദുജ്ജ്വലം. 'ഹിരണ്യം ഹേമ ഹാടകം' ഇത്യമരഃ. സാഗരാന്തരാൽ സമുദ്രമധ്യാൽ. ഉദ്ഗതം. ഇദമുഭയത്ര സമാനം. ദൂരതോ വിലോക്യ ദൂരാദേവ ദർശനീയതാബുദ്ധ്യാ വിശേഷേണാവലോക്യ. കാന്താരേഷു അധ്വനി വിദ്യമാനേഷ്വരണ്യേഷു യച്ചംക്രമണം ഭ്രമാൻ സഞ്ചാരഃ തേന താന്താഃ പരിശ്രാന്താഃ അവയവാഃ അംഗാനി യസ്യ താദൃശോപി. അപി സ്വാദൃശസ്യ സന്ധാവനോ വിരോധദ്യോതയതി. സന്ധാവനേനൈവ അതിശയേന ധാവനേനൈവ. 'ധാവിതൈനവ കൃതപ്രണാമകം' ഇത്യമരുകശ്ലോക ഇവാത്രാപി ധാവനേ വിശൃംഖലതാമേവകാരോ വ്യഞ്ജയതി. ശൃംഖലാപാത്ര ചപലായമിതി ചശ്യതാംപ്രതീതിരങ്കം, സന്ധാവനേ ഹേതുരുൽപ്രേക്ഷതേ — സന്തോഷേതി. സന്തോഷഃ ദ്വാരകാദർശന

ജോ മഹാൻ ഹർഷഃ, കൗതുകം ഭഗവദ്ദർശനൌത്സുക്യം, തയോ ർ ആധിക്യം തേന സഞ്ജാതിതേന നിതരാം പ്രേരിത ഇവ. പ്രേരണാത്മകശ്ചേതനധർമ്മസ്സന്തോഷകൗതുകയോ രാരോപ്യതേ. തേന ച വിപ്രസ്യ ഗമനമാന്ദ്യകരണാശങ്കാ നിരസ്യതേ. സന്ധാവനസ്യ ചരമമാത്മീയകരഹേതുസ്സത്യവ്രതലോകേ സിന്ധുതടപ്രാപ്തിരപ്യേവേതി വേദിതവ്യം. അത ഏവോത്തരത്ര സപക്ഷന്ദഗതിരിതി വക്ഷ്യതി. ഭാരവാഹനേന പീഡിതോ നാപി പ്രാപ്യദേശദർശനോ ഝടിതി തച്ഛോപനയനായ ധാവതി തദ്വൽ ത്വമപി മോദസഞ്ജാതിതപാദശക്ത്യാ ധാവ്യസേ. സന്ധ്യാസമീരഃ പ്രദോഷാനിലഃ തേന സന്ധൂയമാനഃ പ്രകമ്പ്യമാനഃ ചാല്യമാനഃ അത ഏവ വിധൂയമാനഃ വിന്ധ്യ ഇവാചരൻ, മന്ദാന്ത്യേന വിന്ധ്യാദ്രിമനുകുർവ്വന്നിതിയാവൽ, വീചീസന്താനഃ തരംഗപരമ്പരാ തേന സമേധിതം വിമലം യഥാസ്യാത്തഥാ ക്ഷാളിതം, അത ഏവ ബന്ധുരം മനോഹരം, യത്സിന്ധുതീരം സമുദ്രതടം തൽ. അവാപ്യ സിന്ധുനികടവർത്തിനം രൈവതകാദ്രേരവതരണേന പ്രാപ്യ. സന്ധ്യാഗ്രാമി സിന്ധുതീരവിശേഷണാത്ത്വം തത്ര ഗച്ഛതസ്സപക്ഷചക്ഷുഷോഃ പ്രീതികരതാ. ക്ലിഷ്ടൈഃ ദുസ്സഞ്ചരകാന്താരാദിപ്രദേശാൽ. ശ്രമ ഇതി നഭസ്തീർണ്ണാഗതോസ്മി നാതഃ പരം ക്ലേശലേശോപി സ്യാദിതി മതം. സപക്ഷഗതിഃ യഥേഷ്ടസഞ്ചാരഃ, മന്ദിതഗമന ഇതി യാവൽ. സപക്ഷേണ ധവളേന. തേന താദൃശവീചീസന്താനസമേധിതേന. കച്ഛേനൈവ ജലപ്രായേണ തീരേണൈവ. 'ജലപ്രായമനൂപം സ്യാൽ പുംസി കച്ഛസ്തഥാവിധഃ' ഇത്യമരഃ. ഗച്ഛൻ. തപോഗമനായ ബലമാഹ — തദിതി. തസ്യ വീചീസന്താനസ്യ ശീതൈഃ ശീകരൈഃ കണൈഃ ഉച്ഛീകൃതഃ പൂർവ്വമവാപ്ലുതഃ തതോവിമപ്ലുതഃ കൃതഃ ശ്രമോ യസ്യ താദൃശസ്സൻ. അഥ തഥാവിധയാക്ഷിപ്രപ്രാണസമുദ്രാഗന്തരണാദിപ്രകാരം തത്ര പൂർവ്വമംഗമാരൂപമാരോപയതി — ഭക്തിരൂപാദിനാ. ധീരയോഗീവ ധീരോ യോ യോഗീ നിരുദ്ധചിത്തവൃത്തിഃ പ്രത്യക്ഷഃ ശ ഇവ. 'യോഗശ്ചിത്തവൃത്തിനിരോധഃ' ഇതി പാതഞ്ജലം സൂത്രം. യോഗിനി ധീരേതി വിശേഷണേന പ്രലോഭനാദ്ഭിപ്രതി

ബന്ധകത്വേഷ്വപി യോഗാൽ പ്രവൃത്തിസംഭവനാ വ്യജ്യ
തേ. 'വികാരഹേതൗ സതി വിക്രിയന്തേ യേഷാം ന ചേതാംസി
ത ഏവ ധീരാഃ' ഇതി ഹി ധീരശബ്ദനിരുക്തിഃ കാളിദാസേന
കൃതാ. ഭക്തിയോഗഃ ഭക്ത്യാഖ്യ ഉപായഃ 'യോഗസ്സന്നഹനോ
പായധ്യാനസംഗതിയുക്തിഷു' ഇത്യമരഃ. ഭക്തിർന്നാമ ഭഗവദാ
ലംബനോ നിരതിശയഃ പ്രേമവിശേഷഃ പ്രഹ്ലാദനാരദാദൗ പ്ര
സിദ്ധഃ. തേന സംസിദ്ധഃ യഥാ ശുദ്ധഃ സ്യാൽ തഥാ സമ്പാദി
തഃ യഃ തത്ത്വബോധഃ വിഷയഗതബന്ധഹേതുത്വാദിദോഷാ
ണാം പാരമാർത്ഥികത്വബുദ്ധിഃ, അഥവാ ആത്മനഃ അകർത്തൃ
ത്വാഭോക്തൃത്വാദിബുദ്ധിഃ, തേനൈവ. അത്ര ശുദ്ധേ ഹി തത്ത്വബോ
ധേ കാമാദിഗന്ധമസംഭവീതി ഭക്തിയോഗസംസിദ്ധേതി തത്ത്വ
ബോധോ വിശേഷിതഃ. ഭക്തേശ്ശുദ്ധതത്ത്വബോധജനകത്വം
ബഹുത്ര പുരാണേഷു ശ്രൂയതേ. ഭക്തിയോഗശ്ച ശുദ്ധസ്ഫടികപ്ര
തിബിംബതയാ നിർദ്ദിഷ്ട ഇതി ബോധ്യം. ശുദ്ധോ നിർമ്മലോ യ
സ്സ്ഫടികാദിഃ, ആദിനാ വജ്രാദിമണയോ ഗൃഹ്യന്തേ, തേന ശുദ്ധം
യഥാ തഥാ ബദ്ധോ മാർഗ്ഗസ്സുരത്നഃ പന്ഥാഃ തേന ഇദം സമു
ത്തീര്യ്യ ഗന്തേതി. തത്ത്വബോധമാർഗ്ഗയോസ്സമാനധർമ്മാവാ
ഹ—സദ്ഭിരിതി. സജ്ജനാനാം സുകൃതിനാം സുഗമേനാപി, ദുർജ്ജ
നാനാം പാപിനാം ദുരാസദേന അപ്രാപ്യേണ ദൃഢാംസതേച
ച പൃഥുബലൈർദ്ദൃപ്തൈർദ്ദൈത്യൈ രക്ഷ്യമാണേനാപി ഭഗവദിച്ഛ
യാ ദേഷാമദൃശ്യമാനേന. സുഗമത്വദുർഗ്ഗമത്വയോസ്സിദ്ധിദ്യോ
തകാവപിശബ്ദൗ. കർത്തൃഭേദാച്ച പരിഹാരഃ. കാമാദികാ ഇവ,
ആദിനാ ക്രോധലോഭാദയോ ഗൃഹ്യന്തേ. കാമസ്യ സ്വശബ്ദേന ഉ
പാദാനം തസ്യ ദുസ്ത്യജത്വം ക്രോധാദീനാം തദനുകൂലത്വഞ്ച
ദ്യോതയതി. ഭീമാർമ്മിസഞ്ചയാൻ അതിതുംഗതയാ ഭീഷണാൻ
സ്വതരംഗനിവഹാൻ. ദൂരത ഇതി ലംഘതോപി തത്സംബന്ധാഭാ
വമാഹ. ഹിത്വാ പരിത്യജ്യ. പുംഭാവനപുംസകതയാ പ്രാപ്തേഃ വി
പാദകഹേതുത്വമിത്യാദയഃ കാമാദേരൂർമ്മിസഞ്ചയസ്യ ച ഗമ്യാ
സ്സമാനധർമ്മാഃ. അവിദ്യാ അനാദ്യന്തരം സംസാരബന്ധകാരണം
നിബിഡാന്ധതമസമിവ. പരമാത്മാവാരകത്വേനാവിദ്യായാ അ

ന്ധകാരതേന രൂപണം. സപ്തൈവാവരണം പരിഖാസ്ഥാനീയം തൽ. സമുത്തീർയ്യ സ്വഖേനോല്ലംഘ്യ. അത്രോപമാനോപമേയേഷു സാദൃശ്യസ്യ സ്ഫുടാവഗതയേ പ്രത്യേകമിവശബ്ദപ്രയോഗഃ. അവിദ്യാസമുദ്രയോരിന്ദിരാരമണമന്ദിര പ്രാപ്തിപ്രതിബന്ധകത്വമേവ മുഖ്യം സാധർമ്മ്യം ബോദ്ധ്യം. അല്പേതരകൌതുകം കൌതുഹലാതിശയസഹിതം യഥാ തഥാ. ചിൽപുരുഷഃ ജ്ഞാനമയോഽനന്താത്മാ, ശ്രീകൃഷ്ണഃ, തസ്യ ധാമനി നിലയേ, ദ്വാരകായാമിതി യാവൽ. യോഗിപക്ഷേ ചിൽപുരുഷസ്യ ശ്രീനാരായണസ്യ ധാമനി പ്രഭായാം. യോഗിനോ ഹി ഹൃദയാംബുജമദ്ധ്യവർത്തിനം പ്രഭാമയമേവ പുരുഷം ധ്യായന്തി. അഷ്ടപ്രമാണാനി തദേകവിഷയാണി ക്രിയമാണാനി, അഷ്ടാണാകൃത്യാ തത്ര ചിരസ്ഥായിതം സൂച്യതേ, സകലേന്ദ്രിയാണി യസ്യ സഃ. ചിത്തായത്തത്വാൽ സകലേന്ദ്രിയാണാം ചിത്തസ്യ ച തദേകപ്രവണത്വാൽ സകലേന്ദ്രിയാഷ്ടാണാകതിഃ. തിമിരാന്തഃ സൂര്യഃ തന്മണ്ഡലമിവ. പ്രാണോൽക്രാന്തിസമയേ യോഗിനാമാദിത്യമണ്ഡലപ്രാപ്തിസ്തദ്വാരേണ വൈകുണ്ഠഗമനഞ്ച വേദാന്തേഷു ഘുഷ്യതേ. തൽപുരദ്വാരം ഭഗവന്നഗരിദ്വാരം. അധിഗമ്യ പ്രാപ്യ തൽപുരദ്വാരതിമിരാന്തമണ്ഡലയോസ്സാദൃശ്യപ്രയോജകധർമ്മാവാഹ — അർക്കമേതിവിശേഷണാഭ്യാം. അർക്കമേണ മണിഭിശ്ച, പക്ഷേ അർക്കമണിവൽ, സൂര്യവൽ പ്രദീപ്യമാനം. അത്ഭുതതരം നിരുപമത്വാദതിവിസ്മാപകം. ദ്വാരമാർഗ്ഗേണ ദ്വാരകാദ്വാരമാർഗ്ഗേണ, പക്ഷേ സൂര്യമണ്ഡലദ്വാരമാർഗ്ഗേണ. ക്ഷിത്യാദികാനി പൃഥിവ്യാദിസൂക്ഷ്മഭൂതപഞ്ചകം, അഹങ്കാരഃ, മഹത്തത്വഞ്ചേതി ബ്രഹ്മാണ്ഡസ്യ സപ്താവരണാനി ഉത്തരോത്തരം ദശഗുണവിസ്താരാണി പുരാണപ്രസിദ്ധാനി താനീവ. തപ്തഹേമ്നാ അഗ്നിപ്രക്ഷേപാന്നിർമ്മലീകൃതേന സുവർണ്ണേന രത്നഭേദൈഃ മരതകാദിമണിവിശേഷൈശ്ച പരിക്ലപ്താനി നിർമ്മിതാനി സപ്ത ആവരണാനി പ്രാകാരാൻ. സമുല്ലംഘ്യ സമതീത്യ. യോഗിനഃ ക്ഷിത്യാദിസമതിലംഘനം വൈകുണ്ഠസ്യ തതോപ്യുപരിവർത്തമാനത്വാദി

തിജ്ഞേയം. ലേശതോപി ക്ലേശരഹിതം ദുഃഖലേശേനാപ്യസം
സ്പൃഷ്ടം. കേശവപദം ശ്രീകൃഷ്ണമന്ദിരം, സപ്തപ്രാകാരാന്തർവ്വർത്തി
നഗരപ്രധാനം. കേവലമിവ മുക്തിമിവ. കേവലശബ്ദോത്ര
കൈവല്യേ വർത്തതേ. യഥാ 'നിരുത്സുകാനാമഭിയോഗഭാജാം
സമുത്സുകേവാങ്കമുപൈതി സിദ്ധിഃ' ഇത്യത്ര നിരുത്സുകപദമലേ
കോത്സുകശബ്ദ ഔൽസുക്യേ. മുക്തിശ്ചാത്ര സാലോക്യാദികമേവ
സഗുണസ്യ നിർഗ്ഗുണസ്യ വാ ഉപാസനാസാദ്ധ്യം, നതു വിദേഹ
കൈവല്യം, തഥാസതി സൂര്യമണ്ഡലപ്രാപ്ത്യാദ്യുക്തിർന്നോപ
പദ്യേത. അത ഏവ പൂർവ്വോക്തതത്തപോബലേനാപി നാപരോ
ക്ഷാ ജീവപരൈക്യബുദ്ധിഃ, ജാതായാന്തസ്യാം വിദേഹകൈവ
ല്യമിത്യവാദൈപതിസിദ്ധിരാസിദ്ധതയാ. ഉപൈതിമതാവലം
ബനാ സർവ്വേഷാമുക്തിരിതിവാ ബോദ്ധ്യം. കേശവപദസ്യ ക്ലേശ
രാഹിത്യം പാദന്യാസവിശേഷപ്രയുക്തം. അസാധാരണസാമ
ർത്ഥ്യം കേശവശബ്ദസ്സൂചയതി. കശ്ച ഈശശ്ച കേശൗ ബ്രഹ്മ
രുദ്രൗ താവവതി പാലയതീതി ഹി കേശവശബ്ദവ്യുൽപത്തിഃ.
തത്ര പദത്രയഞ്ച ശകന്ധപാദിതപാഠേ. കേവലസ്യ ക്ലേശരാഹിത്യ
ഞ്ച നൂതനദിവ്യശരീരസ്യ സുഖാനുഭവമാത്രായതനതയാൽ തദ
തഃ പുനസ്സംസാരാഭാവാച്ച. സമ്പ്രാപ്യ സാദരം പ്രാപ്യ. ഇണ്ണ
മേവ സമ്പ്രാപ്തിസമയ ഏവ. പൂർണ്ണാനന്ദം അപരിച്ഛിന്നം സു
ഖം. അനുഭവൻ. തൽപുരവാസിഭിഃ ദ്വാരകാവാസിഭിഃ, പക്ഷേ
വൈകുണ്ഠവാസിഭിഃ. ചിൽപുരുഷസ്യാനപരൈഃ ഭാസൈഃ. അ
നുചരശബ്ദേന ഭഗവത്സന്നിധൗ സതതവർത്തനബോധകേന
തേഷാന്താസാന്തരേഭ്യ ഉൽകർഷസ്സൂച്യതേ. തേഷാം സൽകാരക
ർത്തൃതോപലക്ഷ്യാ ച ധീരയോഗിഭിരഗവതാ വാത്സല്യാതിരേക
ശ്ച. സൽക്രിയമാണഃ സൽകാരോ നാമ പ്രീതിബഹുമാനാദിവ്യ
ഞ്ജകചേഷ്ടാവിശേഷോ മധുരഭാഷണാദിരൂപഃ തേനാ പൂജ്യമാനഃ.
ശാനാ ചാ സൽകാരസ്യ സകൃൽകരണേനാലംഭാവോ നാസ്തീതി
സൂച്യതേ. അനന്താനാം ബഹൂനാം മണീനാം ധാമഭിഃ കാന്തി
ഭിഃ, പക്ഷേ അനന്തസ്യാദിശേഷസ്യ യേ ഗുണാഃ ഫണാമണ്ഡല
സ്ഥിതാനി രത്നാനി തേഷാന്ധാമഭിഃ. സമന്തതഃ സർവ്വതഃ. നി

ന്തരിതേ വ്യാപ്തേ. അനേന ഭഗവദ്ദ്വാരസൗധസ്യൗന്നത്യം നി
ർണ്ണയദൃശ്യകത്വമുദ്യോതിതം. തത്ര ദ്വാരകായാം, പക്ഷേ വൈകു
ണ്ഠേ. അണ്ഡജരാജോ ഗരുഡഃ സ ഏവ ലക്ഷണം ചിഹ്നം യ
സ്യ തദ്രൂപേണ സുവർണ്ണമണിമയേന സ്വവർണ്ണപ്രത്യുപ്താനേകരത്ന
ഖചിതേന, ധ്വജേന കേതുനാ നിർണ്ണേയമാനം. താദൃശധ്വജ ഏ
വ തദ്ദ്വാരസ്യ ഗൃഹാന്തരതോ വിവിച്യ ഗ്രഹണേ നിദാന
മിതി ഭാവഃ. ഇദമുഭയത്ര സമാനം, പരന്തു ഗരുഡ ഏകത്ര ധ്വ
ജേ പ്രതിമാത്മനാവർത്തതേ അന്യത്ര ദിവ്യശരീരേണേതി വി
വേകോ ബോദ്ധ്യഃ. ഇന്ദിരാരമണസ്യ ശ്രീകൃഷ്ണമൂർത്ത്യാ അവതീ
ർണ്ണസ്യ, പക്ഷേ ആദിനാരായണസ്യ, മന്ദിരദ്വാരം. ഇന്ദിരാരമ
ണേത്യുക്ത്യാ യസ്യ വശേ പരശതമിന്ദിരാമായാ ലക്ഷ്മീസ്സ്വയം
വർത്തതേ തദ്ദ്വാരസന്ധാനസ്യ നിരതിശയസൗഭാഗ്യസൂചിതമേ
വേതി ധ്വനയതി. ഇന്ദ്രോപലപ്രഘണം ഇന്ദ്രനീലമണിനിർമ്മി
താളിന്ദം. 'പ്രഘാണപ്രഘണാളിന്ദാ ബഹിർദ്വാരപ്രകോഷ്ഠകേ'
ഇത്യമരഃ. ഇന്ദുകരരഞ്ജിതം ചന്ദ്രകിരണൈർഭാസിതം. നീലോ
ദിതസന്ധ്യാദ്രവ്യയോഗേന യഥാ പടാദീനാം പൂർവ്വാധികശോഭാ
തിശയഃ തഥാ വേശ്മനോഽപീന്ദുകരസമ്പർക്കാദിതി രഞ്ജിതേത്യ
നേന വ്യജ്യതേ. കൃഷ്ണമന്ദിരദ്വാരസ്യേന്ദുകരസംബന്ധ ഇന്ദ്ര
യാൽ, ശ്രീനാരായണമന്ദിരദ്വാരസ്യ ച ഭഗവതഃ സൗധമിന്ദോ
രിന്ദുശേഖരസ്യ വാ തത്ര സ്ഥിതേരിതി വേദിതവ്യം. സോൽക
കൗതുകം അതികുതൂഹലസഹിതം. കുതൂഹലാധിക്യഞ്ച അ
ചിരാദേവ പരമാനന്ദപ്രദഭഗവദ്ദർശനാദിലാഭബുദ്ധ്യാ. ആദ
സാദരം ആദരേണ പ്രാപ. അത്രോപമായാ അസാധാരണം സൗ
ന്ദര്യം സഹൃദയസംവേദ്യം. ഉൽപ്രേക്ഷാശ്ലേഷാദയോഽപ്യലങ്കാരാഃ

സാ—പൂജ്യനായ ഈ ഭൂസുരൻ സമുദ്രത്തിൽനിന്നുയർന്നുവ
ന്നതും കനകംപോലെ ഉജ്ജ്വലവുമായ ബാഡവാഗ്നിപോലെ സ
മുദ്രമദ്ധ്യത്തിൽ പൊങ്ങിനില്ക്കുന്നതും കനകംകൊണ്ട് ഉജ്ജ്വല
വുമായ ദ്വാരകാപുരിയെ ദൂരത്തുനിന്നുതന്നെ കണ്ട് കാട്ടിൽ സ
ഞ്ചരിക്കയാൽ തളർന്നിരുന്നു എങ്കിലും വർദ്ധിച്ച സന്തോഷകൗ
തുകങ്ങളാൽ ഏറ്റവും പ്രേരിതനായിട്ടോ എന്നു തോന്നും മാറ്

കൊണ്ടുതന്നെ രൈവതകം പൎവ്വതത്തിന്മേൽനിന്നു സന്ധ്യാസമ
ത്തെക്കാററടിച്ചിളക്കുകയാൽ വിന്ധ്യൻ പൎവ്വതംപോലെ ഇരി
ക്കുന്ന തിരമാലകളാൽ വഴിപോലെ കഴുകപ്പെട്ടതും മനോഹരവു
മായ സാഗരതീരത്തിറങ്ങി. ദുഷ്കരമായ വനമാൎഗ്ഗത്തിൽനിന്നു്
താൻ മുക്തനായി എന്നു വിചാരിച്ചു് സാവധാനത്തിൽ നിൎമ്മ
ലമായ കച്ഛപ്രദേശത്തിലൂടെ നടന്നു് അലകളിൽനിന്നു പുറ
പ്പെട്ടു് ശരീരത്തിൽ തട്ടുന്ന തണുത്ത വെള്ളത്തുള്ളികളെക്കൊണ്ടു്
ശ്രമംപോക്കി, ധീരനായ യോഗി സജ്ജനങ്ങൾക്കു സുഗമമാണെ
ങ്കിലും ദുൎജ്ജനങ്ങൾക്കു ദുൎല്ലഭമായ ഭക്തിയോഗംകൊണ്ടു വഴിപോ
ലെ സിദ്ധിച്ച തത്വജ്ഞാനം വഴിയായി കാമക്രോധാദികളെ ദൂ
രെകളഞ്ഞു് അവിദ്യയാകുന്ന അന്ധകാരത്തെ നശിപ്പിച്ചു് അ
നല്പമായ കൌതുകത്തോടെ ഹൃദയാംബുജമദ്ധ്യത്തിലുള്ള ചിൽ
പുരുഷപ്രഭയിൽ സകല ഇന്ദ്രിയങ്ങളെയും അൎപ്പിച്ചു് ദേഹത്യാ
ഗാനന്തരം സ്വൎണ്ണംപോലെയും, രത്നംപോലെയും സമുജ്ജ്വലവും
അത്യത്ഭുതവുമായ സൂൎയ്യമണ്ഡലത്തിൽ ചെന്നു് തിളങ്ങിക്കൊ
ണ്ടിരിക്കുന്ന തദ്ദ്വാരമാൎഗ്ഗത്തിലൂടെ പൃഥിവ്യാദിപഞ്ചസൂക്ഷ്മഭൂത
ങ്ങൾ, അഹങ്കാരം, മഹത്തത്വം എന്നീ ബ്രഹ്മാണ്ഡാവരണങ്ങ
ളെക്കടന്നു് ലേശംപോലും ക്ലേശത്തിന്നു് പിന്നീടു് ഇടവരാത്ത
തായ മുക്തിയെ പ്രാപിച്ചു് ഉടനെതന്നെ പൂൎണ്ണാനന്ദം അ
നുഭവിച്ചു്, വൈകുണ്ഠവാസികളായ ശ്രീനാരായണന്റെ അനു
ചരന്മാർ ചെയ്യുന്ന സൽക്കാരമേറ്റുകൊണ്ടു്, അനന്തന്റെ ഫ
ണങ്ങളിലുള്ള രത്നങ്ങളുടെ രശ്മികളെക്കൊണ്ടു ചുററും വ്യാപിച്ചി
രിക്കുന്ന വൈകുണ്ഠലോകത്തിൽ ഗരുഡനാകുന്ന അടയാളത്തോ
ടുകൂടിയതും സ്വൎണ്ണംകൊണ്ടുണ്ടാക്കി രത്നം പതിച്ചിരിക്കുന്നതുമാ
യ കൊടിമരംകൊണ്ടു് വേർതിരിച്ചറിയാവുന്നതും ഇന്ദ്രനീല
ക്കല്ലുകൊണ്ടുണ്ടാക്കിയ തറകളോടുകൂടിയതും സേവിപ്പാനായി വ
ന്നിരിക്കുന്ന ചന്ദ്രന്റെ രശ്മികളാൽ ശോഭിപ്പിക്കപ്പെട്ടതുമായ
ലക്ഷ്മീവല്ലഭന്റെ ഭവനത്തെ അതികൌതുകത്തോടുകൂടി പ്രവേ
ശിക്കുന്നതുപോലെ ഒരു ബ്രാഹ്മണൻ സജ്ജനങ്ങൾക്കു് എളുപ്പ
ത്തിൽ പ്രവേശിക്കാവുന്നതാണെങ്കിലും ദുൎജ്ജനങ്ങൾക്കു് അല

ന്യമാകകൊണ്ടു ദുഷ്പ്രവേശവും ശുഭ്രമായ സ്ഫടികാദിശിലകളെക്കൊണ്ടു ഉറപ്പിൽ കെട്ടിയിരിക്കുന്നതുമായ ചിറമേൽക്കൂടി തരംഗങ്ങളായ തിരമാലകളെ അകലെവിട്ടു് കിടങ്ങിന്റെ സ്ഥാനം വഹിക്കുന്ന സമുദ്രത്തെക്കടന്നു് വളരെ കൌതുകത്തോടുകൂടി സകല ഇന്ദ്രിയങ്ങളേയും ദ്വാരകയിൽതന്നെ ചേൎത്തുകൊണ്ടു് സ്വൎണ്ണംകൊണ്ടും രത്നങ്ങളെക്കൊണ്ടും ഏററവും പ്രകാശിക്കുന്നതും അത്ഭുതത്തെക്കൊടുക്കുന്നതുമായ നഗരദ്വാരത്തിൽചെന്നു് വിശേഷപ്പെട്ട അതിന്റെ മാൎഗ്ഗത്തിലൂടെ പഴുപ്പിച്ച കനകംകൊണ്ടും രത്നംകൊണ്ടും നിൎമ്മിച്ചതായ ഏഴുകോട്ടകളെക്കടന്നു് കഷ്ടം തന്നെ ക്ലേശംതീണ്ടാത്തതായ ദ്വാരകയുടെ പ്രധാനനഗരത്തിൽ ചെന്നു് പുണ്യജനങ്ങൾകൊണ്ടു് അവിടെ വസിക്കുന്ന വാസുദേവന്റെ ദാസന്മാരാൽ സൽകൃതനായിട്ടു് അനവധി രത്നങ്ങളുടെ പ്രഭകൊണ്ടു നാലുപാട്ടും വ്യാപിച്ചിരിക്കുന്ന അവിടെ പ്രതിമാരൂപരായ ഗരുഡനെക്കൊണ്ടടയാളപ്പെട്ട രത്നംപതിച്ച പൊൻകൊടിമരം കൊണ്ടു് വേറിട്ടറിയാവുന്നതും ഇന്ദ്രനീലക്കല്ലുകൊണ്ടു നിൎമ്മിച്ച താഴികകളോടുകൂടിയതും ആകാശത്തിൽ ഉദിച്ചു നിൽക്കുന്ന പനിമതിയുടെ കതിരുകളാൽ പ്രകാശിപ്പിക്കപ്പെട്ടതുമായ ശ്രീകൃഷ്ണന്റെ ഭവനത്തിൽ അത്യന്തം കുതൂഹലത്തോടുകൂടി ചെന്നു.

അഥ ബ്രാഹ്മണസ്യാഗ്രഗണ്യസ്യ ഭഗവതസ്സൽകാരോചിതാം പ്രവൃത്തിമാഹ —

പ. ധാത്രീദേവമുപാഗതം സകലവിലോ
കാൎത്ഥം സ്വകീയാലയ
ദ്വാസ്ഥം ദ്വാസ്ഥമുഖാദവേത്യ സഹസാ
പ്രോത്ഥായ തേനൈവ തം
സ്വാസ്ഥാനാഗമിതം യഥാവിധി കൃതാ-
തിഥ്യോ ഹരിഃ പ്രീണയൻ
പൃഷ്ട്വാദൌ കുശലം കുലാദിഷു പുനഃ
പപ്രച്ഛ ശംസ്യാം ഗിരം 36

വ്യാ — ധാത്രീതി. ഹരിഃ ശ്രീകൃഷ്ണഃ. ധാത്രീദേവം വിപ്രം. സകലവിലോകാൎത്ഥം സമസ്തദൎശനായ. ഉപാഗതം പ്രാപ്തം. സ്വ

ക്രീയാലയദ്വാരസ്ഥം സ്വാസനേദ്വാരേ സ്ഥിതഞ്ച. ദ്വാരസ്ഥൈര്യാൽ ദ്വാരപാലമുഖാൽ അവേത്യ ബുദ്ധ്വാ. സപദി ബോധകാല ഏവ. പ്രോത്ഥായ സ്വാസനാൽ സസംഭ്രമമുത്ഥായ. അനേന ബ്രാഹ്മണേന ഭക്ത്യതിശയഃ സൂച്യതേ. തേന ദ്വാരസ്ഥേനൈവ ച യോഗ്യകർത്തും. സ്വാസ്ഥാനാഗമിതം സ്വസ്യ സമാഗമിതം. തം ധാത്രീദേവം. യഥാവിധി കൃതാതിഥ്യഃ വിധിമനുസൃത്യാനുഷ്ഠിതാതിഥിപൂജനസ്സൻ. ആദൌ പ്രഥമം. കുലം വംശഃ പിതൃപുത്രാദിതൃപ്തരാദിഷു. ആദിനാ ഭൃത്യ, ഗോ, ഭ്രാതൃണാം ബോദ്ധ്യന്തേ. കുശലം പൃഷ്ട്വാ. തൽപ്രശ്നസ്യ പ്രഥമം കർത്തവ്യതാ ലോകതുഷ്ടാസ്യതയാ സിദ്ധം. പ്രീണയൻ പ്രീതിമന്തമതനാൻ യഥാസ്യ പ്രീതിർഭവേത്തഥേതി യാവൽ. പുനഃ കുശലപ്രശ്നാനന്തരം. ഭംഗ്യാ ഉപലക്ഷിതാമിതി ശേഷഃ, മോദായിനീം ഭാവഗർഭാഞ്ചേത്യർത്ഥഃ. ഗിരം പപ്രച്ഛ പ്രഷ്ടുരൂപാം വാണീം വ്യാജഹാര.

സാ—ബ്രാഹ്മണൻ തന്നെക്കാണ്മാനായി വന്ന് ഭവനദ്വാരത്തിൽ നിൽക്കുന്നു എന്ന് കാവൽക്കാരന്റെ മുഖേനയറിന്ന് കേട്ട ഉടനെ ശ്രീകൃഷ്ണൻ ആസനത്തിൽനിന്നു പരിഭ്രമിച്ചെഴുന്നീറ്റ്, കല്പനപ്രകാരം അവൻതന്നെ തന്റെ സമീപത്തിലേക്ക കൊണ്ടുവന്ന അദ്ദേഹത്തെ യഥാവിധി സൽക്കരിച്ചു സന്തോഷിപ്പിച്ചു. ആദ്യം പിതൃജനങ്ങളുടേയും പുത്രമിത്രാദികളുടേയും കുശലം ചോദിച്ചതിന്നുശേഷം അദ്ദേഹം ഭംഗിയിൽ ഇങ്ങിനെ ചോദിച്ചു.

ഗിരഃ പ്രകാരമാണ—

പ. "നിഷ്കാമാ നിത്യതൃപ്താ നിരുപമമഹിമാ—
നോƒപി ലോകേ മഹാന്തഃ
സ്വച്ഛന്ദം പശ്യതാന്താ വിദധതി പരകാ—
ര്യാർത്ഥമിത്ഥം പ്രയാസം
തസ്മാദസ്മത്കൃതേ കിം വ്യവസിതിരിഹ തേ
മൽപ്രിയാപാദനാർത്ഥിൻ!
ഹന്താഹോ കാമസ്തുഃശ്രീസ്വച്ഛപാഗതിവശാ—
ദിത്യഹം നിശ്ചിനോമി"

വ്യാ—നിഷ്കാമാ ഇതി. മഹാന്തഃ പൂജനീയാ നാരദാദയഃ. ലോകേ ഭുവനത്രയേപി. സ്വച്ഛന്ദം യഥേഷ്ടം. പര്യടന്തഃ പരിതസ്സഞ്ചരന്തസ്സന്തഃ. പരകാര്യാർത്ഥം അന്യാനുഗ്രഹായ. ഇത്ഥം ഏതൽപ്രകാരം. പ്രയാസം കായക്ലേശാദിജനകം വ്യാപാരം. വിദധതി കുർവ്വന്തി. പ്രയാസവിധാനഫലസ്യ ശ്രേയസഃ പരഗാമിത്വാൽ പരസ്മൈപദം. നനു സർവ്വോപി ജനസ്സാക്ഷാൽ പരമ്പരയാ വാ സ്വാർത്ഥസമ്പാദനായൈവ സപ്രയാസസ്സന്ദൃശ്യതേ, തന്മഹതാമേകോ വിശേഷ ഇതി ചേദാഹ—നിഷ്കാമാ ഇതി. ക്വചിദപ്യഭിലാഷരഹിതാ ഇത്യർത്ഥഃ. അപിരത്ര സംബധ്യതേ. തേന ച ഉത്സർഗ്ഗതോ നിഷ്കാമതയാ പര്യടനാസംഭാവനാ സൂച്യതേ. നിഷ്കാമതൈവ കുത ഇത്യത്രാഹ—നിത്യതൃപ്താ ഇതി. നിരതിശയാത്മാനന്ദാനുഭവേന സദൈവ തൃപ്താ ഇത്യർത്ഥഃ. താവദേവ ച തത്ര ഭോഗ്യവിഷയേഷ്വഭിലാഷഃ, യാവന്ന തത്സാധനഭവജനിതാ തൃപ്തിർജ്ജായതേ, ബ്രഹ്മാനന്ദകലാമാത്രഭൂതാശ്ച വിഷയാനന്ദാഃ, തൽ പരിപൂർണ്ണബ്രഹ്മാനന്ദാനുഭവേ സതി ഭവതി നിത്യതൃപ്തതേതി ബോദ്ധ്യം. തദനുഭവ ഏവ കഥമേതേഷാമിതി ചേദാഹ—നിരുപമമഹിമാന ഇതി. അതുലതപഃപ്രഭാവാ ഇത്യർത്ഥഃ, സാംഖ്യയോഗാദ്യൈഃ സാക്ഷാൽകൃതബ്രഹ്മാണ ഇതി ഭാവഃ. യോഗസിദ്ധ്യാ ലോകത്രയേപി സ്വച്ഛന്ദപര്യടനം സംഗച്ഛത ഇത്യപ്യനേനൈവ ദ്യോതിതം. തസ്മാൽ മഹതാം പ്രയാസവിധാനസ്യ പരാനുഗ്രഹമാത്രഫലകത്വാൽ. തേ നിരതിശയതേജോരാശേസ്തവ. ഇഹ [illegible] വ്യവസിതിഃ ഉദ്യമഃ, പ്രയാസ ഇതി യാവൽ. അസ്മൽകൃതേ കിം അസ്മദനുഗ്രഹായ നനു. അസ്മദിത്യുക്ത്യാ തദാനീന്തനീ ധന്യതാബുദ്ധിഃ ധ്വനിതാ. കിംശബ്ദോത്ര ഇഷ്ടപ്രശ്നേ. യഥാ ഭഗവൽപാദകൃതേ ശിവഭുജംഗേ 'തദാമാമഹോ നാഥ കിന്താരയിഷ്യസ്യനാഥം പരാധീനമർദ്ധേന്ദുമൌലേ' ഇതി. ഏവഞ്ച മേ ശ്രേയോഽചിരഭാവി നിരതിശയഞ്ചേത്യവധാരയാമീത്യാഹ—മദീതി. മൽപ്രിയാപാദനാർത്ഥിൻ മദിഷ്ടസമ്പാദനതൽപര. കാമസ്യഃ സകലാഭീഷ്ടസാധയിത്രീ. ശ്രീഃ സമ്പൽ. സൈവ ഫലൈഹികാമുഷ്മികനിഖില

ഭോഗസാധനേ പ്രധാനാനിമിത്തം, തദുപജീവകത്വാൽ പ്രഭുശക്തേശ്ശുഗാദീനാഞ്ച. ഹസ്തപ്രാപ്താ മമ കരാഗതാം അതോന സ്വസ്യാനായാസേന ലഭ്യത്വമുച്യതേ. ഭൂതവാചിനാ ക്തപ്രത്യയേന ആഗമേഽത്രാവിളംബശ്ച. ഇതി, തദുപഗതിവശാൽ ഭവതോ മത്സമീപാഗമനബലമേധതേഃ, അഹം നിശ്ചിനോമി. അവ്യഭിചാരിതമല്ലിംഗസ്യേതി ഭാവഃ. മമ ഹിതാനുസന്ധാനമേവ പ്രയോജനം യസ്യ താദൃശസ്യ ഭവതോ ദൂതഭാവേനാഗമനാൽ കാമദേവാവതാരപ്രദ്യുമ്നജനനീ സാ ഇന്ദിരാ രുക്മിണീരൂപിണീ മയാ ലബ്ധൈവേതി നിശ്ചിനോമീത്യേവ ഭഗവദ്ഗുണാദിപ്രായവിഷയോഽർത്ഥോ മൽപ്രിയേത്യാദേരിതി സഹൃദയഹൃദയമതിരം ഹിതപ്രായം. അനന്തരശ്ലോകസ്ഥാനാർത്ഥസാരചോദനാച്ചൈവമേവാർത്ഥോ ബോദ്ധ്യതേ. ഏവഞ്ച വിവൃതോക്തിരലങ്കാരഃ. അത്ര ഭഗവതോ വിപ്രവിഷയാ രതിർവ്യജ്യതേ.

സാ— ഒന്നിലും ആഗ്രഹമില്ലാത്തവരും എന്നും തൃപ്തിപൂണ്ടവരും എതിരറ്റ തപശ്ശക്തിയുള്ളവരുമായ മഹാന്മാർ യഥേഷ്ടം സഞ്ചരിച്ചുകൊണ്ട് അന്യന്മാർക്കുവേണ്ടി ഈ വിധം കായക്ലേശം ചെയ്യുന്നു. അതിനാൽ അങ്ങയുടെ ഈ ഉദ്യമം എന്നെ അനുഗ്രഹിപ്പാനൊ? അല്ലയൊ, എന്നിഷ്ടംനേടാൻ തൽപരനായുള്ളോവെ! അങ്ങയുടെ വരവു നിമിത്തം കാമജനനിയായ 'ശ്രീ' കയ്യിൽ വന്നു എന്നു ഞാൻ ഉറപ്പിക്കുന്നു.

പ. ബുദ്ധിമാനപി നാചിന്തീദർത്ഥസാരം ഹരേർഗ്ഗിരാം
ലബ്ധോഽവകാശ ഇത്യേവ പ്രീത്യാ പ്രതിജഗാദ സഃ. 38

വ്യാ— ബുദ്ധിമാനിതി. ബുദ്ധിമാൻ പ്രശസ്തബുദ്ധിശാലീ. അപിർവിരോധേ, ബുദ്ധിമതാമർത്ഥസാരഗ്രഹണസ്യൈവ ലോകേ ദൃഷ്ടത്വാൽ. നാചിന്തീൽ നാഗ്രഹീൽ. അർത്ഥസാരം പരമതാൽപര്യവിഷയീഭൂതമർത്ഥം. തസ്യാർത്ഥസാരാഗ്രഹണഞ്ച രുക്മിണ്യാ ഇന്ദിരാവതാരത്വപരിജ്ഞാനാദിതി ജ്ഞേയം. അവകാശഃ സന്ദേശവചനാദ്യവസരഃ. ലബ്ധ ഇത്യേവ ലബ്ധ ഇതി മത്വൈവ. പ്രീതിസന്നിധൌ തല്ലാഭസ്യാസുകരത്വമേവകാരേണ വ്യജ്യതി. ഭഗവൽസൂചിതസ്വാഭീഷ്ടസിദ്ധ്യജ്ഞാനേപീത്യേവകാരേ

ർത്ഥഃ. സഃ സന്ദേശഹാരകോ ദ്വിജഃ. പ്രീത്യാ, വിശേഷണേന ഇതീയാ, പ്രീതിമാൻ സൻ. പ്രതിജഗാദ പ്രതിവചനമദാൽ.

സാ— ബുദ്ധിമാനാണെങ്കിലും ബ്രാഹ്മണൻ ഹരി പറഞ്ഞതിൻ്റെ സാരമായ തൽപര്യം ഗ്രഹിച്ചില്ല. സന്ദേശത്തെ അറിയിക്കാനും മററും അവസരം ലഭിച്ചതോർത്തുതന്നെ സന്തോഷപ്പെട്ടു മറുപടിപറഞ്ഞു.

പ്രതിവചനപ്രകാരമാഹ—

പ. "കന്യാകാചിൽ കമലനയനാ ധന്യതേവ ത്വദീയാ
കുന്ദസ്മേരാ വിലസതി പുരേ കുണ്ഡിനേ 'രുക്മിണീ'തി
സന്ദേശോഽയം ധിതതരമാകർണ്ണ്യതാം വർണ്ണ്യതേ തൽ
സന്തുഷ്ട്യൈഽസ്യാസ്സഫലയ വിധന്മിതൈ ച പ്രയാസം.

വ്യാ—കന്യേത്യാദിനാ. പരനാരീകഥേയമതോ ന ശ്രോതവ്യേതി മാ വിമുഖോ ഭൂരിതി ബോധയിതും പ്രഥമമാഹ—കന്യേതി. കാചിദിതി—ന ജാനേ ത്വയാ ശ്രുതപൂർവ്വാ ന വേത്യർത്ഥഃ. കമലായതനാ, കുന്ദസ്മേരാ ഇത്യാഭ്യാം സൌന്ദര്യാതിശയഃ സാമുദ്രികാഭിഹിതോത്തമസ്ത്രീലക്ഷണയോഗശ്ചോക്തഃ. കുന്ദപുഷ്പവൽ സ്മേരം മന്ദഹാസോ യസ്യാസ്സാ കുന്ദസ്മേരാ. സ്മേരശബ്ദോഽത്ര ഭാവപ്രധാനഃ. ധാവള്യാദിരാമണീയമിഹ സാധാരണോ ധർമ്മോ ബോദ്ധ്യഃ. വിലസതി നിഖിലജനാനാം നയനാനന്ദമാപാദയന്തീ പ്രകാശതേ. ഭാതീത്യാദ്യനുക്ത്വാ വിലസതീത്യുക്ത്യാ വിലാസോദയോഽപി ജ്ഞാപിതഃ. തേന യൌവനാവിർഭാവശ്ച സൂചിതഃ. കിന്തത്ര സുന്ദരീജനദൌർല്ലഭ്യാദേവ ജനാപവാദോഽയമേവമന്യത ഇതി ചേന്നേത്യാഹ—പുരേ കുണ്ഡിനേ ഇതി. ഏവം സാമാന്യതഃ പരിണയയോഗ്യതാം പ്രസാദ്ധ്യ താദൃശൈവേഷാ പരിണേതവ്യേത്യർത്ഥമുൽപ്രേക്ഷയാ ധ്വനയതി—ത്വദീയാ ധന്യതേവേതി. മഹാപ്രഭാവസ്യ ഭവതോ ഭാഗ്യസമ്പത്തിരിവ സ്ഥിതേത്യർത്ഥഃ. മഹാനന്ദപ്രദത്വമുൽപ്രേക്ഷാനിമിത്തം. ത്വദേകോപഭോഗ്യതാരൂപം ഫലഞ്ച വ്യംഗ്യം. ഏതാദൃശസ്യ സ്ത്രീരത്നസ്യ നാമശ്രവണാഭിലാഷമാകലയ്യാഹ—രുക്മിണീതീതി! തല്ലാവണ്യജനാനാമസൂദിമൈശ്വര്യംനാമത്വിതഃ കഥം തൽപരിണീതൈ യതി

ഷ്യ ഇതി ചേത്തത്രാഹ—സന്ദേശ ഇതി. അയം തല്ലാഭാവേദ
കോ മന്മനസിവർത്തമാനഃ, സന്ദേശഃ. നിഭൃതതരം അതിഗൂഢം.
കന്യാസന്ദേശോ ഹി നാന്യൈഃ ശ്രോതവ്യഃ. ആകർണ്ണ്യതാമി
തി ലോട് പ്രാർത്ഥനായാം. വർണ്ണ്യതേ വക്ഷ്യതേ. വർത്തമാനസാ
മീപ്യേ ലട്. ന കേവലം സന്ദേശാകർണ്ണനം, അനന്തരകരണീ
യമപി പ്രാർത്ഥ്യതേ തദിതി—തദിതി തത ഇത്യർത്ഥഃ. ആകർണ്ണ
നാനന്തരമിതിയാവത്. തത്സന്തുഷ്ട ഇത്യേകം പദം. തേന
ശ്രുതേന പ്രീതസ്സന്നിത്യർത്ഥഃ. തത്സന്ദിഷ്ട ഇതി പാഠേ ത
യാ രുക്മിണ്യാ സന്ദിഷ്ടസ്സമുപദിഷ്ട ഇതി സന്ദേശവിശേഷണ
തയാ യോജ്യം. അസ്യാ നിർമ്മിതൌ വിധേഃ പ്രയാസം സഫല
യ ചേത്യന്വയഃ. അസ്യാഃ ലലനാലലാമഭൂതായാ രുക്മിണ്യാഃ.
നിർമ്മിതൌ സൃഷ്ടൌ. വിധേഃ ബ്രഹ്മണഃ. വിദധാതി സൃജതീതി
നാമാർത്ഥ വിധിശബ്ദേന സൃഷ്ടിപ്രവണതാ തത്സൃഷ്ടിപ്രാവീണ്യ
ഞ്ച ദ്യോത്യതേ. പ്രയാസമിതി ലോകോത്തരരാമണീയകരൂപ
നിർമ്മാണമാകാംക്ഷമാണസ്യ വിധേരസാധാരണസൌഭാഗ്യതത്ത
ദുപാദാനസമ്പാദനക്ലേശം, തതസ്തദുപയോഗപ്രകാരചിന്തായാ
സം, തതോനിർമ്മാണമാരബ്ധവതോഽപരിതുഷ്ട്യാ പുനഃ പുനർന്നി
ർമ്മാണയത്നഞ്ച സൂചയതി—സഫലയേതി അനുരൂപോപഭോ
ക്തൃലാഭോ ഹി ഫലം, തദാപ്തം കുർവ്വിത്യർത്ഥഃ. താം പരിഗ്രഹ
ണേനേതി ഭാവഃ. ചകാരഃ ക്രിയാദ്വയസമുച്ചയേ. യദ്വാ നിർമ്മി
തൌ ചേത്യത്രൈവ ചകാരയോജനാ. സ ച പരസ്പരയോഗ്യ
സമാഗമരൂപസ്യാനുക്തസ്യ സമുച്ചായകഃ. ഉക്തഞ്ച നൈഷധേ
'വിധേരപി സ്വാരസികഃ പ്രയാസഃ പരസ്പരം യോഗ്യസമാഗമാ
യ' ഇതി. വിധിസംബോധനസ്യ പ്രയാസേ ബോധനാത്തത്സാ
ഫല്യസമ്പാദനം ശ്ലാഘ്യതമമിതി സൂചിതം. വിധേർദ്രഷ്ടൃത്വവ്യഞ്ജ
കതാപ്രാധാന്യാദേകേ സ്പഷ്ടം പ്രതിപാദിതം. അത്ര വിധേഃ
പ്രയാസാസംബന്ധേഽപി തത്സംബന്ധകഥനാദതിശയോക്തിഃ,
പരിഗ്രഹണസ്യ കാര്യരൂപേണ പ്രതിപാദനാദപ്രസ്തുതപ്രശം
സാ ച.

സാ—"കുണ്ഡിനമെന്ന രാജധാനിയിൽ കമലലോചനയും മുല്ലപ്പൂവിനൊത്തിരായ മന്ദഹാസമുടയവളും ആയി 'രുക്മിണി' എന്ന്, അങ്ങയുടെ ഭാഗ്യമോ എന്നു തോന്നുമാറ് ഒരു കന്യക ഉണ്ട്. അവളുടെ ഈ സന്ദേശം അങ്ങ് കേൾക്കണേ. ഇതാ ഞാൻ പറയുന്നു. അതുകേട്ട സന്തോഷിച്ച്, ഇവളെ സൃഷ്ടിക്കാൻ ബ്രഹ്മാവു പണിപ്പെട്ടതിനെ അങ്ങു സഫലമാക്കുകയും വേണം.

ഏവം രുക്മിണ്യാ നിരതിശയം സൗന്ദര്യം, തത്പ്രതിഭാവേ ഭഗവത ഏവ യോഗ്യതാഞ്ച പ്രതിപാദ്യ തസ്യാ ഹൃദയമാവർജ്ജ്യ സന്ദേശപ്രേഷണേന കന്യകായാസ്സംഭാവ്യമാനാൻ ധാർഷ്ട്യാദിദോഷാൻ പരിഹരന്നാഹ—

ഗ. സാ സതീ സാതിശങ്കമേവം ഭവന്തം സ്വാർത്തിമൂല-
വിജ്ഞാപനപൂർവ്വം പ്രാർത്ഥയതേ. 40

വ്യാ—സതീതി. സാ രുക്മിണീ. സതീ അസ്പൃഷ്ടദോഷലേശാ. മാസ്യാം പാപാനി ശങ്കിഷ്ഠാ ഇതി ഭാവഃ. സാതിശങ്കം ആധിക്യേന, ധാർഷ്ട്യസംഭാവനാ, ഭീതിവിഷയയാ മഹത്യാ ഭീത്യാ സഹ. ഏവം വക്ഷ്യമാണപ്രകാരേണ. ഭവന്തമിതി പ്രാർത്ഥിതാർത്ഥദാതൃതാ ആർത്തിഹരതാദ്യർത്ഥാന്തരസംക്രമിതം. സ്വാർത്തിമൂലസ്യ സ്വദുഃഖനിമിത്തസ്യ വിജ്ഞാപനപൂർവ്വം നിവേദനപുരസ്സരം. ഏതേനാവിഷഹ്യദുഃഖമേവ സന്ദേശപ്രേഷണേ ഹേതുരിതി സൂചിതം. ക്രിയാവിശേഷണാദ്യൈഃ ധാർഷ്ട്യം പരിഹൃതം. പ്രാർത്ഥയതേ പ്രസാദ്യ യാചതേ.

സാ—സതിയായ അവൾ വളരെ ശങ്കയോടെ ഇപ്രകാരം തന്റെ ദുഃഖകാരണത്തെ ആദ്യം അറിയിച്ചുകൊണ്ട് അങ്ങയോട്ട അപേക്ഷിക്കുന്നു.

സന്ദേശമാഹ—വീരേത്യാദിത്രിഭിഃ.

പ. "വീരാവതംസ! യദുവംശമണേ! പ്രസീദ
ശ്രീരാധികാസുകൃതസൂചകചാരുമൂർത്തേ!
നാഥ! ത്വദേകനിരതാം ബത! മാന്നിനീശ്വർ—
ഭ്രാതൃപ്രയുക്തശിശുപാലഖലഃ കിലൈനസ്യ. 41

ഉഗ്രോഽയമഗ്രജവൃതോഽപി ഭവദ്വിരോധീ
വ്യക്തം മമാപ്യസുഹൃദേവ സ ചാദ്യ ചൈദ്യഃ
തൽ പ്രേത്യ ഭ്രൂക്ഷവിധിനാഽജിത! സാധയേയം
വിശേഷാന്തരവ്യവസിതിഃ ക്ഷിതിഭൃത്സുതാവൽ 42

ഏഹി മാധവ! നമോഽസ്തു തൽപരം
പാപമുൽസൃജ സഹോത്ഥമപ്യരം
മാഥുരാര! ശരണാഗതാം സതീം
പാഹി ദേഹി പരമോചിതാം ഗതിം” 43

വ്യാ — അത്ര ച വിഷയവിരക്തയാ ഭഗവദ്ഭക്തൈക താൽപര്യാസ്സുസഹായേന കേനചിത്തസ്സന്നിവർത്തയിതും ശ്രീയമാണമൃത്യുമസഹമാനയാ മൃത്യുമൃത്യുഞ്ജയായാഃ കന്യായിൽ പാപാപനോദനപുരസ്സരസദ്ഗതിപ്രാർത്ഥനാരൂപോഽയം സന്ദേശ ഇതി ധ്വനിതഃ പ്രതിഭാതി. തഥാ സന്ദേശവിധാനഞ്ച തസ്യാം വൈദ്യഃ ശ്രവണാപ്യാരോപാത്, സ്വീയകലാചാതുരീപ്രകാശനായ ചേതി വേദിതവ്യം. ഭക്താപക്ഷേ വീരാവയംസേത്യനേന ചൈദ്യാക്രമണസാമർത്ഥ്യം ദ്യോത്യതേ. അവതാരം ബോധയതാ യദുവംശമണേ ഇത്യനേന അനുഗ്രഹേച്ഛുതാ, ശ്രീരാധികേത്യാദിനാ സൗന്ദര്യവിശേഷേണ ഭർത്തൃയോഗ്യതാ, നാഥേത്യനേനാവശ്യരക്ഷണീയതാ ച. പ്രസീദ, പ്രസാദ ഏവ പ്രഥമം പ്രാർത്ഥ്യതേ യതസ്സ ഏകായത്താസ്സകലാസ്സമ്പദഃ. കിന്തു കഷ്ടമാപതിതമിതി ചേദാഹ — താമിതി. താമേകനിരതാം ത്വയ്യേവ കേവലം ഭക്താം. മാം അബലാം ബാലാമമ്പാം. നിനീഷുഃ, അർത്ഥാദ്വൈവാഹികം മാർഗ്ഗം. ഭ്രാത്രാ പ്രയുക്തഃ പ്രേരിതഃ, അഹോ വിധിവൈചിത്ര്യം യതോ മമൈവ ഹിതായ യതിതവ്യം സ ഏവാഹിതായ യതതേ ഇതി ഭാവഃ. സ ചാസൗ ശിശുപാല ഏവ ഖലഃ ത്യാജ്യസംസർഗ്ഗോ ദുർജ്ജനഃ. 'കുത്സിതാനി കുത്സനൈഃ' ഇതി സമാസഃ. കിലേതി വാർത്തായാം. ഏവം ശൃണോമീത്യർത്ഥഃ. ബതേതി ഖേദേ. മാന്നിനീഷുരാസ്തേ കിലേതി സംബന്ധഃ. പ്രകൃതാർത്ഥേ ഉ ആദ്യം സംബോധനത്രയം പ്രസാദനായ സ്തുതിരൂപം നിരതത്വേ ഹേതുമപി സൂചയതി. വിസ്മാരിജന

സൌന്ദര്യശേഷസ്യൈവ ഗുണാ ഏവ മൽകർണ്ണവിവരമാഗതാ മാന്ത-രന്തരക്താം കുർവ്വന്തീതി ഭാവഃ. അനേന ശ്രുത്വാ ഗുണാൻ ഭുവന-സുന്ദര' ഇത്യാദിശ്രീമദ്ഭാഗവതശ്ലോകാർത്ഥഃ ക്രോഡീകൃതോ വേ-ദിതവ്യഃ. യദോഃ വംശഃ കുല ഏവ വംശഃ വേണുഃ തസ്യ മണിഃ തത്സംഭവോ മുക്താമണിഃ ഇതി പരമ്പരിതരൂപകം. യദുവം-ശ്യ പാണ്ഡിത്യധാർമ്മികത്വാദ്യനേകധർമ്മവൈശിഷ്ട്യപ്രത്യുപാത്മാ-ന്തരസംക്രമിതമിത്യതിശയേന തദ്ധർമ്മവിശിഷ്ടത്വം ഭഗവതോ-പി സൂചിതം. ശ്രീരാധികായാസ്സുകൃതസ്യ സൂചികാ ജ്ഞാപികാ ചാരുമൂർത്തിര്യസ്യ തദ്ദേശ. ശ്രീശബ്ദപ്രയോഗാദ്രാധികായാ അ-സാധാരണവനിതാഗുണസമ്പത്തികതാ. ഭഗവദനുരാഗഭാജനതാ-ഽന്യതമേയമിതിബുദ്ധിഞ്ച. സുകൃതസ്യ സൂചകത്വഞ്ച മൂർത്തേസ്സൽ-ഫലത്വേനോപാൽ, കാർഷ്ണ്യേന ഹരികാരണമനുമീയതേ. സംബോധ-നത്രയേണ വിശ്വാഭിജനസൌന്ദര്യാണി ക്രമേണാസ്പഷ്ടം പ്രതിപാ-ദിതാനി. ഗുണശ്രവണക്രമോച്ചനാനുദിതഃ. വീരകാമി-ന്യോ മാനിന്യഃ വിശേഷതശ്ച രാജന്യകന്യാ ഇതി ബോധയി-തും വീരാവതംസേതി പ്രഥമം സംബുദ്ധിഃ. നാഥേതി നിരത-ത്വഫലമാഹ. മയ നാഥത്വേന വൃണേ ഇതി തദർത്ഥഃ. ത്വദേക-നിരതാം ത്വയ്യേവ നിതരാമനുരക്താം. യഥാ കുലീനകന്യോചി-താം നിജഗുരുജനാനുവൃത്തിം ലജ്ജാഞ്ച പരിത്യജ്യ സന്ദേശഃ പ്രേഷ്യതേ തഥേതി 'നീ'ത്യുപസർഗ്ഗേണ ദ്യോത്യതേ നിഃശേഷ പരിണീയ സംഗ്രഹമിതി ശേഷഃ. ഫലേത്യനേന തേന സംഗ-മോ മരണാദപി കഷ്ടതര ഇതി ധ്വനയതി. ശേഷം പൂർവ്വവൽ. പരികരോലങ്കാരഃ.

നനു സ്വഭാവതഃ ഖലോപ്യയമൈദ്യസ്യാഗ്രജസ്യാ-ജ്ഞാതത്വാദപ്രിയമേവാചരിഷ്യതീതി ചേത്തത്രാഹ — ഉഗ്ര ഇതി. ഉഗ്രഃ സ്വഭാവതഃ ക്രൂരഃ. സഃ അഗ്രജസ്സ്നേഹപാത്രതേനാപ്രസി-ദ്ധഃ. അയം മാന്നിനിഷ്ടവൃത്തമാനഃ. ചൈദ്യഃ. ചന്ദ്യാർത്ഥം. അഗ്രജേന രുക്മിണാ വൃതോപി. അപിശബ്ദസ്യ ഭാവേത്യസ്യ-ത്തേ വിരോധന്യോതയതി. ഭവദ്വിരോധീ ഭവതശ്ശത്രുഃ. ഇദം ഹേതുഗർഭം, ഭവദ്ദ്വേഷ ഏവാസ്യൈതസ്യ ഹേതുരിതി ഭാവഃ.

അത്ര യദാപ്രഭൃത്യഹന്ത്വാസക്താ തദാപ്രഭൃതി. വ്യക്തം നിശ്ചിതം, സ്വാമിനി വിരോധേ ഭക്തസ്യാപ്യനർത്ഥമവശ്യംഭാവിത്വാൽ. മമ താദൃകനിരതായാ മമാപി. അപിർദൃഷ്ടാന്തേ യഥാ തവ തഥേത്യർഥഃ. അസ്യാഃ അപ്രിയകാരീ ഏവ. ഏവകാരേണ സ്വഥാസംഭാവനാം വാരയതി. അത്ര സ്വപ്രസാദനീതത്വേനാ തത്പാത്രപരിഹാരിത്വാദനിഷ്ടാചരണോപാദേയത്വാത്സമാനാബലത്വാച്ച കാപുരുഷേണായം ചൈദ്യേ ഉഗ്ര ഇതി വിശേഷണം. തഥാച ക്രോധസംഹൃതത്വാൽ ഭീതിയസ്യാഗ്രേ ബലീയസ്സ്വന്നിശ്ചിതമിതി ഭാവഃ. നനു ബലവാൻ ചേദ് ചൈദ്യഃ, സ ത്വാം സോദരസഹായോ നേഷ്യത്യേവേതി ചേത്തത്രാപ്യുപായോ മയാ ദൃഷ്ട ഇത്യാഹ—തദിതി. തൽ തസ്മാൽ, ചൈദ്യസ്യാസ്വപ്തത്വാൽ. ത്രക്ഷവിധിനാ ക്രൂരേണ കർമ്മണാ, ഭർതാപക്ഷേ അഗ്നിപ്രവേശാദിതാപാദിശേഷണ, നായികാപക്ഷേ ഉദ്ബന്ധനാദിനാ. പ്രേത്യ മൃത്വാ. അജിതേതി സംബുദ്ധ്യാ യദിമന്യസേ തർഹി ചൈദ്യാദ്രക്ഷണാത്തവ സുകരമിതി ദ്യോത്യതേ. സാധനേയം സംപാദനേയം. അസ്മാദിസ്സിതം തദേസ്വാപേതാത്രപം. ശകിലിങ് ച ഇതി ശാസ്ത്രാൽ ലിങ്ങ്ക്തിരർഥഃ സാധയിതും ശക്താസ്മീതി യാവൽ. കിന്തർഹമേവം ഭർത്താ ക്ഷമേത്യത്രാഹ—വിശേഷതോ അസാധാരണോ വ്യവസിതിഃ ഉദ്യമോ യസ്യാസ്സാദൃശീ. ഇദമധ്യാഹൃതകർത്രഹംപദാർഥവിശേഷണം. ഉക്താർഥേ വിശ്വാസായോപമാമാഹ—ക്ഷിതിഭൃൽസുതേവേതി ഹിമാദ്രിദുഹിതാ പാർവ്വതീവേത്യർഥഃ. സാ കില പരമേശ്വരം പതിമഭിലഷന്തീ മദനദഹനാനന്തരം തത്രോപായാന്തരമപശ്യന്തീ ശിരീഷസുകുമാരാപി ഘോരതപസൈവ സ്വാഭിമതം സാധയിതുമുദ്യുക്താ. നനു കഥം മയാ ഭവതീ രക്ഷണീയേതി ചേത്തത്രോപായമപി നിപുണാ നായികാ നിവേദയതി—തദിത്യാദിനൈവ. തൽ പൂർവ്വോക്താൽ കാരണാൽ. പ്രേത്യ പ്രകർഷേണാഗത്യ. പ്രകർഷശ്ചത്രാവിളംബിതത്വഗുപ്തത്വപ്രത്യാസന്നാപതിപരിവൃതത്വാരൂപഃ. ത്രക്ഷവിധിനാ രാക്ഷസനാമകേന വിവാഹവിധിനാ. രാക്ഷസോവിധിഃ ബലാദാഹരണമേവ. അത ഏവ തദ്ദേശാഗമനം പ്രാ

ർത്ഥിതം അജിതേതി സംബുദ്ധ്യാ വസ്തുതോ ഭീഷ്മാദിജയേ നതേ സേനാദിസാഹായ്യാപേക്ഷേതി സൂചിതം. സാധയ ഇതി പദച്ഛേദഃ. തദ്ദോഹദരൂപാം മൽപ്രാർത്ഥനാമിത്യാദിഃ. യഥാ ശ്രീമദ്ഭാഗവതേ ശ്വോ ഭാവിനി ത്വമജിതോദ്വഹനേ വിദർഭാൻ ഗുപ്തഃ സമേത്യ പൃതനാപതിഭിഃ പരീതഃ । നിർമ്മഥ്യ ചൈദ്യമഗധേന്ദ്രബലം പ്രസഹ്യ മാം രാക്ഷസേന വിധിനോദ്വഹ വീര്യശുല്കാം' ഇതി. താദൃശോദ്വാഹവിധേരൌചിത്യശങ്കാം പരിഹരതി_ഇയമിതി. ഇയം ത്വക്ഷവിധിനാ സാധനം. വിധേയാനുസാരേണ സ്ത്രീലിംഗതയാ നിർദ്ദേശഃ. അവധാരണാർത്ഥകസ്യൈവ ച്ഛബ്ദസ്യാത്ര സംബന്ധ്യതേ. ന തു ദൈവഗാന്ധർവ്വാദിവിധയേതി തദർത്ഥഃ. നനു രാക്ഷസവിവാഹസ്യ രാജോചിതത്വമേവ കഥമിതി ചേന്ന രാക്ഷസപാദസ്യ ക്ഷത്രോചിതത്വാർത്ഥകതയാൽ യഥോക്തം മനുനാ വല്ലപ്രസൂതിവ്യാഖ്യായാം ബാലക്രീഡായാം “ഭാരതേനാ_സാമന്യാൽ രക്ഷഃ ക്ഷത്രിയാഃ. തന്ന ഏനാമഹന്തീതി രാക്ഷസഃ ക്ഷത്ര ഇത്യർത്ഥഃ. തഥാ ച വസിഷ്ഠഃ ഭിത്വാ ഛിത്വാ പ്രസഹ്യ ‘ക്ഷത്രത്ര' ഇത്യാഹ” ഇതി. വിശേഷാന്തരം ലോകശ്രേഷ്ഠാം ‘ഉപദീച്യാശ്രേഷ്ഠോപ്യുപചൃതതരഃ' ഇതി കോശഃ. വ്യാസസിദ്ധിഃ കർമ്മ. ക്ഷിതിഭൃത്സു രാജസു. ശുശ്രൂഷ്യൈവാസ്യ കന്യകായാ ഇവ കീർത്തേരപി ലാഭാദിതി ബോധ്യം. നനു നാഹം ഭവതീം കാമയേ തസ്മാത്തോ ഹേതോ നിവർത്ത്യ ചൈദ്യേ സമാനകുലശീലാഭ്യാം താരം സപിതൃകേണ മാതുലേന വാ വിഭാവ്യ താപനേരക്തരാഗ്യം കന്യാം മഹീപാലം യഥേഷ്ടം വൃണീതി ചേത്തത്രാപ്യുത്തരം ഭവാതി_തദിത്യാദിനൈവ. തൽ പൂർവ്വപ്രാർത്ഥിതം ഭവത്പ്രസാദം, ത്വക്ഷവിധിനാ പ്രേത്യ കരിനഗരീമൈശ്ചര്യമിതിരേവ സാധ്യേന തപസാ പ്രാപ്നോതുമിതി. സാധ്യേയം ബഹുജന്മാന്തരപി സംപാദനീയം ഉക്തഞ്ച ശ്രീമദ്ഭാഗവതേ ‘യര്ഹ്യംബുജാക്ഷ! ന ലഭേയ ഭവത്പ്രസാദം ജഹ്യാമസൂൻ വ്രതകൃശാൻ ശതജന്മഭിസ്സ്യാൽ' ഇതി. തദനന്തരമേവ സപത്ന്യശങ്കിനീ സർവ്വശ്രേഷ്ഠം ദർശയതി—വിശേഷതി യതോഽഹം പാർവ്വതീവ വിശേഷാന്തരവ്യവ

സീദതി സ്ത ഇത്യർത്ഥഃ. താദൃശകാന്തഭക്താഹം കദാപ്യന്യന്നാശ്ര യാമിതി ഭാവഃ അത്ര ശ്ലേഷോപമാദയോഽലങ്കാരാഃ.

അഥൈവമതികഷ്ടാന്നിജാമവസ്ഥാന്നിവേദ്യ സപ്രണാമം സ്വാഭീഷ്ടം പ്രാർത്ഥയതേ — ഏഹീതി. യദ്യപി നായികാ 'ത്വക്ഷ വിധിനാ സാധയേ'ത്യനേന സ്വാഭീഷ്ടം വ്യഞ്ജിതവതീ, തഥാപി മഹാനർത്ഥോ ഭഗവതി ബോധ്യോ പ്രമദയാ ഉപായബോധന മത്യന്താനുചിതമിതി മന്യമാനാ തദംശം പരിത്യജ്യ സ്വാഭിമതം പ്രകടീകരോത്യേഹീത്യനേനേതി ജ്ഞേയം. ഏഹി ആഗച്ഛ. മാധവ രമാനാഥ. സംബുദ്ധ്യാ നതേഷ്വശക്യം കിഞ്ചിദിതി സൂചിതം. ദയിതാവിശിഷ്ടതയാ സ്തുതത്വാൽ പ്രസാദജനനായാപീയമുപയുജ്യതേ. നമോസ്തു തേ ഇതി പ്രണാമോപ്യേതദർത്ഥമേവ. മത്പരം മദാശ്രയം. പാപം പാതകം. ഉത്സൃജ നാശയ. സഹോത്ഥം സഹജം, ജന്മാന്തരാർജിതത്വാൽ. അപിനാ ഏതജ്ജന്മകൃതസ്യ സംഗ്രഹഃ. നിരം ദ്രുതം. അല്പേപി വിളംബേ പാപിഷ്ഠായാ മമാന്തകാലേ യമഭടേഭ്യോ ഭയം സ്യാദിതി ഭാവഃ. ഉദാരശ്രേഷ്ഠ, ദാനശൌണ്ഡ ച. ഉഭയോരപ്യർത്ഥസ്യത്രേണാത്ര വിവക്ഷിതഃ. ശ്രേഷ്ഠത്വാൽ പാഹീതി, ഉദാരത്വാദ്ദേഹീതി ച പ്രാർത്ഥനാ. ശരണാഗതാം, സതീം ഇതി വിശേഷണേ രക്ഷണസ്യാവശ്യകത്വദ്യോതനാർത്ഥേ. മാം പാഹി അന്തകഭടനരകാദിഭ്യോ രക്ഷ. പരമോചിതാം മരണസമയോചിതാം. ഗതിം സദ്ഗുണമൂർത്തി സാക്ഷാത്കാരരൂപാമിക്താം മുക്തിം, ദേഹി. അത ഏവ ഏഹീത്യു ക്തിഃ. അന്യ മപ്രകൃതാർത്ഥഃ- നായികാപക്ഷേ തു. മത്പരം മദാസക്തം. പാപം ദുഷ്ടം ചൈദ്യം. ഉത്സൃജ ദൂരീകുരു, ജഹീതി ഭാ വഃ. സഹോത്ഥമപി സോദരം രുക്മിണമപി. പാഹി ചൈദ്യ ഭൂതോ മദനതശ്ച. ദേഹി ചേതി ചകാരഃ പൂർവ്വക്രിയാസമുച്ചയേ. പരമോചിതാം മഹാലക്ഷ്മ്യാ അത്യുന്നതാം. ഗതിം ഭവത്പത്നീസ്ഥാനം. ഏവമുക്ത്വാ സ്വപാണ്യർപ്പണം, തേനൈവ പരിഗ്രഹണീയ ത്വഞ്ച സൂചിതം. ശേഷം പൂർവ്വവൽ. അത്ര വാച്യാർത്ഥീകൃതാ പ്രകൃതാർത്ഥാച്ഛാദിതസ്യ പ്രകൃതാർത്ഥസ്യ വ്യംഗ്യത്വമേവേതി ശ്ലോ കത്രയേപി വസ്തുധ്വനിഃ. അത്ര ഭക്തായാ ഭഗവദാലംബനസ്യ

ർഗ്ഗുണശ്രവണോദ്ദീപിതോ നിർവ്വേദൌത്സുക്യശങ്കാമത്യാദിഭി രുപസ്കൃതോ ഭക്തിരൂപോ ഭാവഃ പ്രാധാന്യേന വ്യജ്യതേ. നായ കാലംബനതാദൃശോ രതിസ്ഥായികഃ ശൃംഗാര ഇതി സ്വകേഷ്ഠക്ഷിക യാ ദ്രഷ്ടവ്യം.

സാ — വിഷയവിരക്തയും ഭഗവൽഭജനത്തിൽതന്നെ തൽപരയും ആയ ഒരുവൾ, തന്നെ അതിൽനിന്നും നിവർത്തിപ്പാനായി സഹായത്തോടുകൂടി ഒരുവൻ ചെയ്യുന്ന ഉദ്യമത്തെ സഹിക്കാതെ മരിപ്പാൻ ഒരുങ്ങിക്കൊണ്ടു തന്റെ പാപത്തെക്കളഞ്ഞ് സൽഗതിയെ കൊടുക്കേണമെന്ന് പ്രാർത്ഥിക്കയാണെന്ന് ആദ്യത്തിൽ കേട്ടാൽ തോന്നും. ആ വിധത്തിലാണ് രുക്മിണിയുടെ സന്ദേശം. അന്യന്മാർ കേൾക്കുന്നതായാൽ തന്നിൽ ദോഷത്തെ ആരോപിക്കരുത്. തന്റെ ചാതുര്യത്തെ പ്രകടിപ്പിക്കയും വേണം. ഈ രണ്ടാണ് ഇതിന്റെ ഉദ്ദേശം.

“അല്ലയോ, വീരന്മാർക്കു മകുടാലങ്കാരമേ! യദുവംശമുക്താമണേ! ശ്രീമതിയായ രാധയുടെ സുകൃതത്തിന്റെ ഫലമായ മനോഹരകളേബരമുടയവനേ! നാഥ! അങ്ങു പ്രസാദിക്കണേ. അങ്ങയിൽതന്നെ കേവലം തൽപരയായ എന്നെ—കഷ്ടം—സഹോദരന്റെ പ്രേരണയാൽ ദുഷ്ടനായ ശിശുപാലൻ കൊണ്ടുപോകാനായി ഉദ്യമിച്ചിരിക്കുന്നുപോൽ.

ജ്യേഷ്ഠൻ ബന്ധുവായി വരിച്ചിരിക്കുന്നു എങ്കിലും ക്രൂരനായ ആ ഈ ചൈദ്യനാകട്ടെ അങ്ങയുടെ വിരോധിയാകയാൽ ഇപ്പോൾ നിശ്ചയമായും എന്റെയും ശത്രുതന്നെയാണ്. അല്ലയോ, അജിത! അതിനാൽ ഞാൻ കഠിനകൃത്യം ചെയ്തു മരിച്ച് എന്റെ അഭീഷ്ടത്തെ സാധിക്കുന്നുണ്ട്. കഠിനതപസ്സുചെയ്ത് പരമേശ്വരനെ പതിയാക്കിയ പാർവ്വതിയെപ്പോലെ ഞാനും അസാധാരണകർമ്മം ചെയ്വാൻ പോന്നവളാണ്.”

“രാക്ഷസം എന്ന വിവാഹംകൊണ്ട് എന്റെ അഭീഷ്ടത്തെ സാധിപ്പിക്കണേ. രാക്ഷസവിവാഹം ക്ഷത്രിയർക്കു ലോകോത്തരമായ ഒരു കർമ്മമാണ്” എന്നിങ്ങനെ തന്നെ രക്ഷിക്കേണ്ട മാർഗ്ഗത്തെക്കൂടി രുക്മിണി ഇതുകൊണ്ട് ഭഗവാനെ അറിയിച്ചിരിക്കുന്നു.

"അല്ലേ, മാധവ! അഞ്ജവർണ്ണ. അങ്ങേക്കു നമസ്കാരം. എന്നിൽ കുടികൊള്ളുന്നതായ മുജ്ജന്മത്തിലേയും ഈ ജന്മത്തിലേയും പാപത്തെ വേഗത്തിൽ നശിപ്പിക്കണേ. അല്ലേ, ഉദാര! ശരണാഗതയും സതിയുമായ എന്നെ രക്ഷിച്ചാലും. അവസാനകാലത്ത് വേണ്ടതായ ഗതിയെ തന്നാലും."

"മൽപരം............മത്സരം" എന്നതിന്ന്—"എന്നിൽ അനുരക്തനായ രുഗ്മിയേയും സഹോദരനേയും വേഗത്തിൽ അകറ്റണേ." എന്നും, "ദേഹി............ഗതിം" എന്നതിന്ന്—"രക്ഷോചിതമായഗതിയെ—താങ്കളുടെ പത്നീസ്ഥാനത്തെ തരികയും വേണേ" എന്നും പ്രകൃതാർത്ഥം.

അഥൈവമതിരമണീയം രമണീസന്ദേശം വ്യാഹൃത്യ ധാത്രീസുരസ്സദനുഷ്ഠാനായ നായകം ഭംഗ്യാ പ്രേരയതി—

പ. ഏവമേതദഖിലം ശ്രുതന്ത്വയാ
സാവധാനമഥ കിന്നു മന്യസേ
സർവ്വഥാപി ശരണൈഷിണീം സതീം
നിർവ്വിചാരമവ ധർമ്മ ഏഷവഃ." 44

വ്യാ—ഏവമിതി. ഏവം ഇത്ഥപ്രകാരം. ഏതൽ സന്ദേശവചനം. അഖിലം നിശ്ശേഷം, നാല്പി കിഞ്ചിദത്ര മയാ വിസ്മൃതമിതി യാവൽ. ത്വയാ കരണീയാനേകകാർയ്യേണ ഭവതാ. സാവധാനം ശ്രുതം ഏകാഗ്രചിത്തം യഥാ തഥാ ആകർണ്ണിതം. അയമേവ മഹാൻ ലാഭ ഇതി ഭാവഃ. അഥ കിന്നു മന്യസേ അനന്തരം കിങ്കർത്തുമഭിലഷസി, സ്വീകാരം വാ, അവധീരണം വാ. പ്രഭൂണാമപാരതന്ത്ര്യാദിതി ഭാവഃ. ഇയമുപചാരോക്തിഃ. വസ്തുതോത്ര ന വിശയാവകാശ ഇത്യാഹ—സർവ്വഥേതി. സർവ്വഥാപി യുദ്ധാദിപ്രസംഗേ സത്യപി. ശരണൈഷിണീം രക്ഷിതാരമിച്ഛന്തീം. 'ശരണം ഗൃഹരക്ഷിത്രോഃ' ഇത്യമരഃ. ഏതൽ, സതീമിതി ച പൂർവ്വവദേനായോഗ്യതാദ്യോതകം. നിർവ്വിചാരം യോഗ്യായോഗ്യശക്യാശക്യചിന്താം വിനാ. അവ രക്ഷ. തഥാരക്ഷണസ്യാവശ്യകതാം സാധയതി—ധർമ്മ ഏഷ വ ഇതി. ധർമ്മ ഇതി പരിത്യാഗേ പ്രത്യവായമാഹ. ഏഷഃ ശരണാഗതരക്ഷണം. വി

യേതലിംഗാനുസാരേണ പുല്ലിംഗതയാ നിർദ്ദേശഃ. വഃ ക്ഷത്രിയാണാം, വിശേഷതോ യദൂനാം. അനേനാവയോ പാപമിവ പരീവാദവായമാരോപി തന്നിമിത്തകഃ കലേ സ്യാദിതി സൂചിതം. അർത്ഥാന്തരന്യാസോലങ്കാരഃ.

സാ — ഇപ്രകാരം ഇത്ര മുഴുവൻ താങ്ക് മനസ്സിരുത്തിക്കേട്ടു. ഇനി എന്തു വിചാരിക്കണ്ടു. എങ്ങിനെയായാലും ശരണമണഞ്ഞ ഈ പതിവ്രതയെ ലേശം സംശയംകൂടാതെ താങ്ക രക്ഷിക്കണേ. ശരണാഗതരക്ഷണം വീരന്മാരുടെ ധർമ്മമാകുന്നു.

അഥ തത്താദൃശദയിതാസന്ദേശശ്രവണാൽ ഉദിതാനുരാഗസ്യ തൽക്ഷണേ ക്ഷണമപി വിളംബമസഹമാനസ്യ വൈരിവിജയോത്സുകസ്യ ഭഗവതഃ പ്രവൃത്തിമാഹ —

പ. ശ്രുത്വാ ശ്രോത്രാഭിരാമം വചനമിതി തഥാ
പ്രത്യുവാച പ്രസന്നഃ
"തൂർണ്ണം വത്സ ക്ഷിപ്രമേഷാ മമ ഖലു ദയിതാ
മദൃതേ ജീവതീതി
ശൌരേഃ പ്രാതഃ പശ്യ പുഷ്യൽകുതുകമിതി കളേബരം
പശ്യതാം മദ്ധ്യതോഹം
ശത്രൂണാം സാഭാഗം ഹരിരിവ വനിതാ-
രത്നമേകോ ഹരിഷ്യേ." 45

വ്യാ — ശ്രുത്വേതി. ശ്രോത്രാഭിരാമം കർണ്ണമധുരം. ഇദം പൂർവ്വോക്തം. വചനം ശ്രുത്വാ. അഥ വിപ്രവചനാവിരതൌ. പ്രഭുഃ കർത്തുമകർത്തുമന്യഥാകർത്തും ശക്തഃ, ശ്രീകൃഷ്ണഃ അനേന യഥാവചനമനുഷ്ഠാനേ ക്ലേശാഭാവഃ സൂചിതഃ. തം ദ്വിജം, പ്രത്യുവാച. പ്രതിവചനപ്രകാരമാഹ — തൂർണ്ണമിതി. തൽ രക്ഷണസ്യാവശ്യമവിളംബേന ച കരണീയതയാൽ. ക്ഷിപ്രം ആവാം അസ്മിന്നേവ ക്ഷണേ ഗച്ഛാവഃ യാവേതി ലോഡന്തപാഠോന്തരഃ. ഏഹീതി പ്രഥമപ്രാർത്ഥനായാ ഉത്തരമിദം. നകേവലമേഷാ ശരണാഗതാ സതീ ചേത്യവരക്ഷണീയേത്യാഹ — ഏഷേതി. ഏഷാ ത്വദാദിഗുണഗണൈർമ്മമാന്തഃപ്രവിഷ്ടാ സതതധ്യാനേന പ്രത്യക്ഷായമാണാ രുക്മിണീ. മമ ദയിതാ ഖലു പ്രാണേഭ്യോപി മാനിനീ പ്രി

യതമൈവ. ദയിതപദസ്യാത്ര ദയിതതരേത്യർത്ഥഃ, യഥാ 'സര
സിജമനുവിദ്ധം ശൈവലേനാപി രമ്യം" ഇത്യത്ര രമ്യപദസ്യ ര
മ്യതരമിത്യർത്ഥഃ. സന്ദേശശ്രവണാൽ പൂർവ്വമേവ തദനുരക്തോ ഭ
ഗവാനഭവദിതി ശ്രീമദ്ഭാഗവതേ സ്പഷ്ടം. ദയിതതരത്വേ ഹേ
തുമാഹ—മദിതി. മൽകൃതേ മദർത്ഥം. ജീവതി, ഏഷേത്യത്രാനു
ഷജ്യതേ. ഇതീതി ഹേതൌ. യതസ്സാ മയി തഥാനുരക്താ, യ
ഥാ മത്സമാഗമാശാവിച്ഛേദേ ജീവിതമപി ജഹ്യാൽ, തത ഇതി
യാവൽ. മമ ദയിതാ ഏഷാ രുക്മിണീ മൽകൃതേ ഏവ മദർത്ഥ
മേവ ജീവതി ഇതി ഹേതോഃ ക്ഷിപ്രം യാവ ഇതി വാ. ജീവതീ
ഹി ഇതി പാഠേ ഹി യസ്മാൽ ഏഷാ മൽകൃതേ ജീവതീ ജീവ
ന്തീ, പ്രാണധാരണം കുർവ്വതീ ഭവതി, തസ്മാദിതി യോജ്യം. ജീ
വതീത്യത്ര സ്മരാവസ്ഥാ പ്രാർത്ഥയതീത്യത്ര ദർശിതമിത്യം ഉപപാ
ദനീയഃ. നനു നിസ്സ്പൃഹായാസ്യ ഭവതഃ കിമദ്യൈവ ഗമനമി
തി ചോദ്യമാഹ—ശ്വ ഇതി. ശ്വഃ പ്രാതരിതി ദേവയാത്രായാമന്യ
ദൈവ ഭാവിതപരാഗമാൽ. പൃഷ്ടാൽ പ്രതിക്ഷണവർദ്ധമാനം
കൗതുകം സഹർഷോദ്ഭുതം യസ്യാം തഥാവിധാ ധീഃ ചിത്തം യത്ര
താദൃശം യഥാ ഭവതി തഥാ, പശ്യ. തഥാ ദർശനീയം കിം സ്യാ
ദിത്യത്രാഹ—കളഭജാമിതി. പശ്യതാം മിഷതാം. കം ഭൂമിം ഭുഞ്ജ
ന്ത ഇതി കുഭുജാ രാജാനഃ തേഷാം. കുത്സിതം ഭുഞ്ജന്തി രക്ഷന്തീ
തി തന്നിന്ദാപി ശബ്ദശക്ത്യാ ദ്യോത്യതേ. മധ്യേത ഇതി രാജസ്വ
നാദരസ്യ കാഷ്ഠാ ദർശിതാ. അഹമിതി കേനാപ്യജയ്യ ഇത്യർത്ഥാ
ന്തരസംക്രമിതം. ഏകഃ നിസ്സ്പൃഹായസ്സൻ. വനിതാരത്നമിതി
ഹരണാർഹത്വം പ്രകാശയതി. ഹരിരേഷ്യ ബലാന്നേഷ്യേ. താദൃ
ശേ ഹരണേ സഹായാനായാസമപായരാഹിത്യഞ്ച ദ്യോതയിതു
മുപമാമാഹ—ശൃഗാലാനാമിതി. ഹരിഃ സിംഹഃ. പശ്യതാം ശൃ
ഗാലാനാം സാരമേയസമൂഹാനാം മധ്യതഃ. സ്വഭാഗം സ്വഭ
ക്ത്യൈതദനാപരികല്പിതം സ്വാനിഗ്രഹീതമുഗ്രാമിഷം ഇവ. അത്ര
ഭഗവതശ്ശൌര്യാദയോ ഗുണാഃ, രാജ്ഞാം ഭയശീലതാദയശ്ചോ
പമയാ വ്യജ്യന്തേ. 'തൽ പ്രേത്യ ത്വംഷവിധിനാജിത! സാധയ'
'മൽപരം പാപമുൽസൃജ' ഇത്യാദി പ്രാർത്ഥനായാമുത്തരമുത്തരാ

ദ്യോതനത്വം വേദിതവ്യം. അത്ര ഏഷാ മമ ഉല്പ ദയിതേത്യത്ര ധ്വന്യമാനശ്ശൃംഗാരഃ കുലജാമമയ്യുത ഇത്യാദിനാ പ്രകടിതമു ത്സാഹമേവ പോഷയതീതി വീരോ രസഃ പ്രാധാന്യേന വ്യജ്യതേ. അയമേവ ചാസ്മിൻ പ്രബന്ധേ പ്രധാനോ രസഃ, യത ആദൌ 'അഥ താമശ്രിതഃ' ഇത്യാദിനാ, അന്തേ ച 'ആദരവാഞ്ജൌ' ഇത്യാദിനാ ച ഭഗവത ഉത്സാഹസ്യൈവ വർണ്ണിതത്വാൽ. അത ഏവ പ്രതിനായകേഷ്വപി മുഖ്യതയാ രുക്മീ നിർദ്ദിഷ്ടഃ, ന ചൈദ്യഃ. അത ഏവ ച നായികായാ ഇവ നായകസ്യ നിർവ്വേദാദയശ്ശൃംഗാരവ്യഭിചാരിഭാവാ ദീർഘനിശ്വാസാദയോऽനുഭാവാ വാ ന വർണ്ണ്യന്ത ഇതി സഹൃദയാ വിഭാവയന്തു.

സാ — കർണ്ണങ്ങൾക്കാനന്ദത്തെക്കൊടുക്കുന്ന ഈ സന്ദേശം കേട്ടതിന്റെ ശേഷം സർവ്വജ്ഞനായ ശ്രീകൃഷ്ണൻ ബ്രാഹ്മണനോടു മറുപടിപറഞ്ഞു.'' അതിനാൽ നാം വേഗത്തിൽ പോകുക. എനിക്കുവേണ്ടിത്തന്നെ ജീവിച്ചിരിക്കുന്ന എന്നതു നിമിത്തം ഇവൾ എനിക്കു പൂർവ്വാധികം പ്രിയയായിത്തീർന്നിരിക്കുന്നു. നാളെ രാവിലെ അങ്ങ് ഏററവും കൌതുകത്തോടുകൂടികണ്ടോളൂ. നായ്ക്കൂട്ടങ്ങളുടെ നടുവിൽനിന്ന് സിംഹം തന്റെ പങ്കായ മാംസഖണ്ഡത്തെ എന്നപോലെ പിടിയാതെകണ്ടുള്ള രാജാക്കന്മാരുടെ മദ്ധ്യത്തിൽനിന്ന് ഞാൻ രമണീമണിയെ കററക്കൊണ്ടുപോരുന്നുണ്ട്.

വചനാനുസാരിണീ പ്രവൃത്തിരപി തസ്യൈവാസീദിത്യാഹ—

ച. ഇതി ദ്വിജം പ്രോച്യ ഗൃഹീതതത്കരഃ
പതിര്യദൂനാം പതഗധ്വജോർജ്ജിതം
സമാസ്ഥിതഃ സ്യന്ദനമാശു കുണ്ഡിനം
പ്രതി പ്രയാതഃ പ്രബലോച്ചൂഢബലൈഃ. 46

വ്യാ — ഇതീതി. പ്രോച്യ പ്രകർഷേണ ഉക്ത്വാ. പ്രകർഷശ്ച വചനസ്യ ശ്രോതുർഹർഷപ്രദത്വമേവ. ഗൃഹീതഃ തത്കരഃ ദ്വിജപാണിര്യേന താദൃശസ്സൻ. ദ്വിജകരഗ്രഹണഞ്ച സ്നേഹവിസ്രംഭാദിവ്യഞ്ജകം ബോദ്ധ്യം. യദൂനാം പതിഃ ശ്രീകൃഷ്ണഃ. പതഗേന ഗരുഡഃ തേന ലക്ഷിതോ ധ്വജഃ, മദ്ധ്യമപദലോപീ സമാസഃ,

മതേനോജ്ജ്വലിതം പ്രകാശമാനം. സമാസ്ഥിതഃ ആരൂഢഃ. സ്യന്ദനം രഥം. കുണ്ഡിനം പ്രതി കുണ്ഡിനപുരമുദ്ദിശ്യ. പ്രയാതഃ പ്രയയൗ. ക്തേ കർത്തരി ക്തഃ. പ്രബലോപി പ്രകൃഷ്ടശക്തിയുക്തോപി. അബലഃ ശക്തിഹീന ഇതി വിരോധഃ. ബലഭദ്രേണ സൈന്യേന ച രഹിത ഇതി തൽപരിഹാരഃ. അസഹായിന സൈന്യകതയാ കിമിദമബലതയേതി ശങ്കാനിരാസായൈവ യദൂനാം പതിരിതി പദപ്രയോഗേണ ഭഗവന്നിർദ്ദേശഃ. വിരോധാഭാസപരികരാലങ്കാരാവലങ്കാരൗ.

സാരം—യദുനായകൻ ഇപ്രകാരം ബ്രാഹ്മണനോടു പറഞ്ഞ് അദ്ദേഹത്തിന്റെ കൈപിടിച്ച് ഗരുഡനെക്കൊണ്ടടയാളപ്പെട്ട കൊടിമരംകൊണ്ടു മോടികൂടിയ തേരിൽകയറി ഉടനെ കുണ്ഡിനത്തിലേക്ക് എഴുന്നള്ളി. എന്നാൽ ബലഭദ്രരോടു കൂടാതെയാണ് ബലവാനായ അവിടുന്ന് എഴുന്നള്ളത്തുണ്ടായത്.

അഥ അബല ഇത്യനേന സംഭാവിതം ബലഭദ്രസ്യാസാന്നിദ്ധ്യം വ്യാവസിതും തദ്വൃത്താന്തമാഹ—

പ. താവദ്ദൗവാരികേഭ്യോ നിജസഹജഗതിം
നിസ്സഹായാം നിശമ്യ
"കഷ്ടം കഷ്ടം കുമാരോ ഗത" ഇതി സഹസൈവ
ബോധിതാശേഷവീരഃ
രാമഃ പ്രസ്ഥാനഭേരീനിനദനിചിതദി-
ങ്ഘോഷവ്യൂഹച്ഛാദിതോർവ്വീ—
നാനാസേനാനുയാതോ ദ്രുതമനുജമിതോ
തദ്ഗതാശഃ പ്രതസ്ഥേ.

വ്യാ—താവദിതി. താവൽ കൃഷ്ണപ്രയാണസമനന്തരമേവ. ദൗവാരികേഭ്യഃ ദ്വാരനിയുക്തേഭ്യോ ഭൃത്യേഭ്യഃ. നിജസഹജഗതിം സ്വഭ്രാതൃഗമനം. നിജശബ്ദേനാത്യന്തം സഹജവാത്സല്യാതിശയം വ്യഞ്ജയതി. നിസ്സഹായാമിതി; പുരുഷാന്തരസ്യ സഹായരാഹിത്യം ഗമനേ ആരോപ്യതേ. രാമസ്യ പ്രസ്ഥാനഹേതുഭൂതോക്തിഃ കഷ്ടം കഷ്ടം സസാദ്ധ്വസം. അചിരാദനുകാരവിഭാവം സൂചയതാ കഷ്ടമിത്യനേന തദാനീം ഗമനസ്യ പര

ത്വബാഹുല്യതയാൽ ത്യാഗാനർഹതാദ്യോത്യതേ. കുമാര ഇതി സർവ്വദാ സഹായാവശ്യകതാം പ്രതിപാദയതി. ഇതീതി ചിന്തയൻ വദന്നിതി വാ ശേഷഃ. സഹസൈവോത്ഥിത ഇതി വാത്സല്യകൃതമാവേഗാതിശയം സൂചയതി. ചകാരഃ രാമഃ ഇത്യസ്യാനന്തരം യോജ്യഃ. ആത്തസീരഃ സ്വീകൃതഹലഃ. ഏതേന രോദർക്ഷകതാനാഗ്രഹകതോക്താ. രാമഃ ബലഭദ്രഃ. പ്രസ്ഥാനസ്യ തത്കാലതാഡനീയതാളത്രസംബന്ധിനീ യാ ഭേരീ തസ്യാ നിനദേന താഡനോത്ഥേന നാദേന നിചിതാഃ ഏകത്ര മേളിതാഃ സഞ്ചിതാഃ, തദുപരിശ്രവണേ സൈനികൈസ്സന്നദ്ധൈർഭവിതവ്യമിതി ഹി സമ്പ്രദായഃ, വിദ്വിഷാഃ അഖിലാഃ, ഇദം കാർയ്യഗൌരവാന്ന്യാനയതി, വൃഷ്ണ്യാദിഭിഃ, ആദിനാ ഭോജാന്ധകാദിഗ്രഹണം, യോദ്ധ്യഃ പ്രചുരാഃ, നാനാസേനാഃ ഗജാദിഭേദേന നാനാവിധാസ്സേനാഃ താഭിരന്വയാതഃ. അനേന ബഹുഭിസ്സഹ ഗ്രാമശങ്കാപി രാമസ്യാസീദിതി സൂച്യതേ. അനുമിതാ ഊഹിതാ ഏതേന കൃഷ്ണാഗതാ ആശാ ദിക് യേന താദൃശഃ. അനുമിതാ ഏതദ്ഗതാ കൃഷ്ണാഭിലാഷാ, ആശാ രുക്മിണീപരിണയേച്ഛാ യേന താദൃശശ്ച സൻ. അനുമാനഞ്ച വിദർഭദേശാഗതേന ദൂതേന സഹ ഗമനാൽ തത്ര കുണ്ഡിനേ പരദിനേ രുക്മിണീസ്വയംവരോ ഭവിതേതി വിദിതപൂർവ്വതയാ ച. അത ഏവ സംഗ്രാമസംഭാവനാപി രാമസ്യേതി ജ്ഞേയം.

സാ — അപ്പോൾതന്നെ ബലഭദ്രൻ തവണക്കാരിൽ നിന്ന് തന്റെ അനുജന്റെ ഒററയ്ക്കുള്ള യാത്രയെക്കേട്ട് "ഈ സന്ധ്യക്ക് കുമാരൻ എങ്ങോട്ടുപോയി" എന്നു പറഞ്ഞുകൊണ്ട് ക്ഷണത്തിൽ എഴുന്നീററു. കരി കയ്യിലെടുത്ത്, പെരുമ്പറ കൊട്ടി അറിയിച്ച് ഒത്തുകൂടിയ എല്ലാ യാദവന്മാരോടും പലതരത്തിലുള്ള അനേകം സേനയോടുംകൂടെ കൃഷ്ണന്റെ ഉദ്ദേശം മനസ്സിലാക്കി അദ്ദേഹം പോയദിക്കിനെ ഊഹിച്ചറിഞ്ഞ് വേഗത്തിൽ പുറപ്പെട്ടു.

പ്രസ്ഥാനപ്രകാരം വിസ്തരേണ കഥയതി—

ഗ. തഥാഹി. അഭംഗുരതരതുംഗതുരംഗതരംഗാവലീ നിരന്തരഗതാഗതസ്ഫുരത്തുരവീഥികാന്തരഃ സന്തതമദമേദുരതരബന്ധുരഗന്ധസിന്ധുരവരസന്തതിവിനിർമ്മിതമഹോർമ്മികാശതസങ്കുലഃ ചണ്ഡരിപുവാരണോദ്ദണ്ഡശുണ്ഡാദണ്ഡഖണ്ഡനോഗ്രഹിണ്ഡമാനമണ്ഡലാഗ്രഭിണ്ഡിപാലശിതകാണ്ഡകോദണ്ഡചക്രമുദ്ഗരമുസൃണ്ഠിതോമരപ്രാസപട്ടസകഠോരകുഠാരശക്തിശൂലമുസലമുഖ്യശസ്ത്രജാലചടുലഭീമസുഭടജാലഭദ്രാസദഃ അഭ്രംലിഹരഥോത്തരവിഭ്രാജമാനശുഭ്രാതപത്രസുപ്രകടിതപീനാനേകകേതനകൂടകോടികാഡംബരഃ ഉദ്ഗച്ഛദുദ്ഗവീരോൽകരകരാഗ്രവല്ഗുതരവദ്ഗൃദ്ധ്രമനസൽഫലകസമുൽപാദിതാദ്ഭുതബുദ്ബുദപ്രസരഃ ഇതസ്തതഃപ്രസൃമരരഥവ്രാതപോതസംഘാതഃ മഹിതതരതരോവാഹവാഹിനീനിവഹാവഗാഹമഹാരയസമാഹതവിഹായോവിതാനഃ ഹരമുഖ്യശേഖരിതചരചിൽസ്വധാനിധിമുരജിദ്വിധുരതപരിവർദ്ധമാനനിജസമ്മദഃ പ്രലംബവശാസനപ്രചണ്ഡശാസനപ്രവർത്തവിഘൂർണ്ണിതഃ യദുചമൂനിചയമഹാർണ്ണവഃ പുനരപി നിജാം സ്വതാം നിഖിലലോകനാഥേ സമർപ്പയിതും സമുദ്യത ഇവ സമുത്തരോവിനിർജ്ജിതഘനാഘനസ്തനിതഗർജ്ജിതം നിജഗാമ. 48

വ്യാ— തഥാഹീതി. യദുചമൂനിചയമഹാർണ്ണവോ നിർജ്ജഗാമേത്യന്വയഃ. യദൂനാം ചമൂഃ സേനാസ്താസാം നിചയസ്സമൂഹ ഏവ മഹാർണ്ണവഃ വിപുലോ വാരിരാശിഃ. നിർജ്ജഗാമ ദ്വാരകാതോ നിശ്ചക്രാമ. സേനാർണ്ണവയോരഭേദാരോപഹേതൂൻ ധർമ്മാനാഹ— അഭംഗുരേത്യാദിഭിഃ. അഭംഗുരതരഃ അതിശയേനാഭംഗുരഃ കദാപി ഭംഗം നാശമപ്രാപ്തവാൻ. യദ്വാ സാന്തം സമാസഘടകമിദം പദം. അഭംഗുരം അപ്രതിഹതം തരഃ വേഗഃ യേഷാം തേഽഭംഗുരാഃ തുംഗാ ഉന്നതാശ്ച യേ തുരംഗവരാ അശ്വശ്രേഷ്ഠാഃ ത ഏവ തരംഗാ വീചയഃ തേഷാം യാ ആവലിഃ പങ്ക്തിഃ തം

സാം നിരന്തരൈഃ സഞ്ചാരൈഃ ഗതാഗതൈഃ ഗമനാഗമനൈഃ സുരങ്ഗാണി സുതരാം വിഷമാണി, പ്രവേഷ്ടുമശക്യാനീതി യാവൽ, വീഥികാന്തരാണി മാർഗ്ഗമധ്യാനി യസ്യ താദൃശഃ. 'രംഹസ്യരസീ തു രഥ്യസ്സൃജഃ' 'വീഥി പദവ്യപി' ഇതി ചാമരഃ. വീഥ്യേവ വീഥികാ. സന്തതോ മദോ യേഷാന്തേ സന്തതമദാഃ, ഉത്തമഗജാനാം സർവ്വദാ മദവാതപുഷ്കരം പാലകാപ്യാദയൊ അത ഏവ മന്ഥരതരം അതിമന്ദം ബന്ധുരം മനോഹരഞ്ച ഗതം യാനം യേഷാം തേഷാം സിന്ധുരവരാണാം ഗജോത്തമാനാം സന്തത്യാ സമൂഹേന വിനിർമ്മിതാനി ജനിതാനി മഹോർമ്മികാണാം പീനോന്നതതരംഗാണാം ശതാനി യൈസ്സകലോ വ്യൂഢഃ. അത്ര ഗജാനാമൂർമ്മികത്വേന രൂപണം. ചണ്ഡാഃ ക്രൂരാ യേരിപുവാരണാഃ ശത്രുഗജാഃ തേഷാമുദ്ദണ്ഡാഃ പീവരായതാഃ ശുണ്ഡാഷണ്ഡാഃ ഹസ്തസമൂഹാഃ, ശുണ്ഡാദണ്ഡസ്ത്വപി പാഠഃ, തേഷാം ഖണ്ഡനായ ച്ഛേദനായ ഉഗ്രം ഭീഷണം യഥാ തഥാ ഹിണ്ഡമാനാഃ ചലന്തഃ, ഗത്യർത്ഥകാൽ ഹിണ്ഡ്ധാതോഃ കർത്തരി ശാനച്, മണ്ഡലാഗ്രാഃ ഖഡ്ഗവിശേഷാഃ, 'കൌക്ഷേയകം മണ്ഡലാഗ്രഃ' ഇത്യമരഃ, ഭിണ്ഡിപാലാശ്ച ആയുധവിശേഷാഃ, ശിതേതി കാണ്ഡവിശേഷണം, കാണ്ഡാശ്ശരാഃ, 'കാണ്ഡോഽസ്ത്രീ ദണ്ഡബാണാർവ്വ'ത്യാദ്യമരഃ, കഠോരേതി കുഠാരവിശേഷണം, താദൃശമണ്ഡലാഗ്രാദിമുസലാന്തപദാനാം ദ്വന്ദ്വഃ. ഏതാന്യേവ ദൃപ്യച്ഛസ്ത്രാണി ശ്രേഷ്ഠായുധാനി തേഷാം ജാലം സമൂഹഃ തദേവ ചട്ടുലാനാം ചഞ്ചലാനാം ഭീമാനാം ഭയങ്കരാണാം സതൃണാനാം ജന്തൂനാം, അത്ഥാന്മകരാദീനാം, ജാതം നിവഹഃ തേന ദുരാസദഃ ദുർദ്ധർഷഃ. അഭ്രംലിഹാനി അത്യുന്നതാനി ഭദ്രതരാണി മഹാന്തി, 'ഭദ്രം ക്ലൈശന്തനം' ഇത്യമരഃ, വിഭ്രാജമാനാനി നിതരാം ശോഭമാനാനി ശുഭ്രാണി ശോഭനാനി ആതപത്രാണി ഛത്രാണി തൈഃ സുപ്രകടിതഃ സ്പഷ്ടീകൃതഃ പീനാനേകഫേനകൂടാനാം പീവരബഹുഫേനരാശീനാം യാഃ കോടികാഃ ഉൽകർഷാഃ, 'ആത്യുൽകർഷാശ്രയഃ കോട്യഃ' ഇത്യമരഃ താസാം ഡംബരോ/തിശയോ യസ്മിൻ തഥാവിധഃ. ഉദ്ഗർവ്വം ഉദ്ധതഃ വദ്ഗാ നാനാ

പ്രകാരം സഞ്ചരന്തോ യേ വീരാഃ തേഷാം ഉൽകരാസ്സമൂഹാഃ തേഷാം കരാഗ്രേ ചാപേന വർദ്ധിതം അതിമനോഹരം യഥാ തഥാ വർദ്ധ്യമാനാശ്ചാല്യമാനാഃ സൽഫലകാഃ വിശിഷ്ടചർമ്മാണി തൈരുൽപാദിതഃ കൃതഃ അദ്ഭുതോ വിസ്മയാവഹോ ബുദ്ബുദാനാം പ്രസര ആവിർഭാവോ യത്ര താദൃശഃ. ഇതസ്തതഃ പ്രസൃമരാ ഗച്ഛന്തോ ഗ്രാഹവ്രാതാ ഏവ പോതസംഘാതാഃ നൌസഞ്ചയാ യസ്മിംസ്തഥാവിധഃ. മഹിതതരാ അതിശ്രേഷ്ഠാഃ തരോവാഹം വേഗവത്ത്വം യാ വാഹിന്യഃ സേനാഃ ഏവ വാഹിന്യോ നദ്യഃ, 'ധ്വജിനീ വാഹിനീ സേനാ' ഇതി 'സ്രവന്ത്യാമപി വാഹിനീ' ഇതി ചാമരഃ. താസാം യേ നിവഹാസ്തേഷാം അവഗാഹേന സമാഗമേന യോ മഹാരവഃ ഗംഭീരഘോഷഃ തേന സമുഹതോ വ്യാപ്തഃ, ആഹനനേന വ്യാപ്തിർല്ലക്ഷ്യതേ, വിഹായോവിതാനഃ ആകാശവിസ്താരഃ യസ്മിംസ്താദൃശഃ. വിഗ്രഹവാക്യാന്തേ യസ്മിന്നിത്യപകർഷേണാന്വേതീതി ബോധ്യം. ഹരമുഖ്യൈഃ തത്പ്രഭൃതിഭിഃ ശേഖരിതോ വന്ദിതഃ, വിധുപക്ഷേ ശിരസി ധൃതഃ, പരചിൽ പരിപൂർണ്ണം ജ്ഞാനം സൈവ സുധാ തസ്യാ നിധിരാധാരഃ, അത്യാനന്ദകരത്വം ചിൽസുധയോസ്സാധാരണോ ധർമ്മഃ, താദൃശോ മുരജിൽ ശ്രീകൃഷ്ണ ഏവ വിധുഃ ചന്ദ്രഃ തസ്യോദയേന അഭിവൃദ്ധ്യാ, പക്ഷേ, ആവിർഭാവേണ, പരിവർദ്ധമാനാ, നിജാ സ്വീയാ സമൃദ്ധിഃ സമ്പൽ, പക്ഷേ ജലപുഷ്ടിഃ യസ്യ താദൃശഃ. ഉമാവിനായകാദീനാമപി തത്തൽസ്ഥാനേഷു ചന്ദ്രമൌലിത്വാദികമിതി വിധാവപി ഹരമുഖ്യശേഖരിതത്വസംഗമനം ബോധ്യം. പ്രലംബശാസനസ്യ ബലഭദ്രസ്യ പ്രചണ്ഡം ഉഗ്രം ശാസനമേവ പ്രവാതോ വാത്യാ തേന വിഘൂർണ്ണിതഃ അതിതരാഞ്ചാലിതഃ. അത്രാവിസർഗ്ഗപാഠോപി ദൃശ്യതേ. തത്രാപി നാർത്ഥഭേദഃ. കഥമർണ്ണവസ്യ വേലാപ്രതിബന്ധസ്യ നിർഗ്ഗമസംഭവ ഇത്യത്രാഹ—സമുത്ഥ ഇതി. വേലാമതിക്രാന്ത ഇത്യർത്ഥഃ. വേലാതിക്രമണേ പ്രയോജനമുൽപ്രേക്ഷതേ—പുനരിതി. അർണ്ണവഃ പൂർവ്വം മഥനസമയേ സ്വസുതാം പദ്മാലയാമർപ്പിതവാനിതി പുനരപീത്യുക്തിഃ. നിഖിലലോകനാഥ ഇതി സമർപ്പണഹേതു

സൂചകം. അപ്പ്യയിലും ദാമം. സമുദ്രസ്യ സോദ്യോഗ ഇവ. വേലാമുല്ലംഘ്യ ഗമനം സ്വതസ്സമുൽപ്പന്നോച്ഛ്രയവേദി യാവൽ. ഉൽപ്രേക്ഷയാ ച സേനായാ ഹർഷോത്സാഹസ്യാതിശയോ ഗമ്യതേ. നിർഗ്ഗമനക്രിയാം വിശിനഷ്ടി — നിർജ്ജിതേതി. നിർജ്ജിതം ഘനാഘനാനാം വർഷുകമേഘാനാം. സ്വനിതം യേന താദൃശം ഗർജ്ജിതം മഹാസൈന്യനാ യത്ര താദൃശം യഥാ സ്യാത്തഥേത്യർത്ഥഃ. മഹിതത്വാദിവിശേഷണാനാമസ്യ ചൈതന്യാക്ഷേപ്യത്വാശങ്ക്യം തത്രാനേകസേനാംഗസമാഗമജനിതമഹാരവസ്യ, അത്ര ച യാത്രാകാലികാഘോഷസ്യ വർണ്ണിതത്വാൽ. അത്രാർണ്ണവാമേരുപമേ ന സേനായാ ആനന്ത്യമഭിവ്യജ്യതേ. പ്രാധാന്യേന രൂപകം, ഉൽപ്രേക്ഷാ ചാലങ്കാരഃ. തുരംഗാദീനാം തരംഗാദി സാധാരണധർമ്മാഃ സ്പഷ്ടപ്രായാ ഇതി നാത്രോച്യന്തേ.

സാ — ഇടവിടാതെയുള്ള ഗതാഗതങ്ങളെക്കൊണ്ടു മാർഗ്ഗങ്ങളെ ദുഷ്പ്രവേശങ്ങളാക്കിത്തീക്കുന്ന അതിവേഗശാലികളും ഉയരം കൂടിയവയും ആയ കുതിരകൾ, എപ്പോഴും മദമൊലിക്കുന്നവയും അതുനിമിത്തം ഏറാവും മന്ദമായും ഭംഗിയിലും നടക്കുന്ന ആനത്തലവന്മാർ, ക്രൂരങ്ങളായ ശത്രുഗജങ്ങളുടെ തടിച്ച നീണ്ട തുമ്പിക്കൈകളെ ഖണ്ഡിക്കുവാനായി ഭയങ്കരമാം വണ്ണം ഇളകിക്കൊണ്ടിരിക്കുന്ന വളഞ്ഞ വാളുകൾ, കവണകൾ, കൂർത്തേറിയ ശരങ്ങൾ, വില്ലുകൾ, ചക്രങ്ങൾ, മുൾത്തടികൾ, മുസൃണ്ഠികൾ, തോമരങ്ങൾ, കുന്തങ്ങൾ, പട്ടസങ്ങൾ, വേലുകൾ, ശൂലങ്ങൾ, ഇരിമ്പുലക്കകൾ മുതലായ ആയുധങ്ങൾ, ആകാശം മുട്ടുന്ന നല്ല വെളുത്ത വെൺകൊറകുടകൾ, കൂട്ടംകൂട്ടമായി ചുവടുവെച്ചുനടക്കുന്ന ഗർവ്വിഷ്ഠന്മാരായ പോരാളികളുടെ കരങ്ങളിൽ ഭംഗിയിൽ ചുററുന്ന കണ്ണാന്തരം പരിചകൾ, അങ്ങോട്ടുമിങ്ങോട്ടും ഓടിക്കൊണ്ടിരിക്കുന്ന തേർക്കൂട്ടങ്ങൾ എന്നിവയോടുകൂടിയതും, വേഗത്തിൽ പായുന്ന ഊക്കേറിയ സൈന്യനിരകൾ വന്നുചേരുന്ന മഹാശബ്ദംകൊണ്ടു ആകാശം മുഴക്കുന്നതും, ഹരൻ മുതലായവർ വന്ദിക്കുന്നവനും പരചിത്സുധാനിധിയുമായ ശ്രീകൃഷ്ണന്റെ ആവിർഭാവം

കൊണ്ടു സമൃദ്ധിമത്തായതും, ബലഭദ്രന്റെ ഉഗ്രശാസനംകൊണ്ടു നടത്തപ്പെടുന്നതും ആയ യാദവസേന ഇടിവെട്ടിനെ ഇടിക്കുന്ന ഘോഷത്തോടുകൂടി അതിരുകവിഞ്ഞു പുറപ്പെട്ടു. ഇതു കണ്ടാൽ കാളങ്ങളും തിരമാലകളും നിറഞ്ഞ് അങ്ങുമിങ്ങും സഞ്ചരിക്കുന്ന ഘോരസത്വങ്ങളെക്കൊണ്ടു അടുക്കുവാൻ കഴിയാത്തതും, പാഞ്ഞുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന കപ്പൽസമൂഹത്തോടുകൂടിയതും, വേഗമേറിയ നദികളുടെ സമാഗമംകൊണ്ടു ഗഗനാങ്കണത്തെ ശബ്ദായമാനമാക്കുന്നതും, മഹേശ്വരൻ തുടങ്ങിയുള്ളവർ മുടിയിൽ ചൂടുന്ന സുധാദീധിതിയായ ചന്ദ്രന്റെ ഉദയംകൊണ്ട് ഏററംകൊള്ളുന്നതും, കൊടുങ്കാററടിച്ച് ഇളകിമറിയുന്നതുമായ വൻകടൽ — പാലാഴി പണ്ടുതന്റെ പുത്രിയായ പത്മാലയയെ നിഖിലലോകനാഥനായ നാരായണനിൽ സമർപ്പിച്ചു, ഒരിക്കൽ കൂടി അപ്രകാരം ചെയ്യാൻ ഒരുമ്പെട്ടുവലിയ ശബ്ദത്തോടുകൂടി കരകവിഞ്ഞു പുറപ്പെട്ടതാണോ എന്നു തോന്നും.

അഥ സോദരയോസ്സമാഗമമാഹ —

പ. നികടേ നിബിഡാന്നിശമ്യ ഘോഷാൻ
"നബലാർത്ഥീ സബലോ ബതായുനാസ്മി"
ഇതിവാദിനി മേദിനീസുരേന്ദ്രം
മുരമഥിന്യുപജഗാമ രാമഃ. 49

വ്യാ — നികട ഇതി. നികടേ സമീപേ. നിബിഡാൻ സാന്ദ്രാൻ. നിശമ്യ നിശമനാനന്തരം താദൃശഘോഷാണാമന്യഥാ അസംഭാവ്യത്വാൽ ബലചോദിതസേനാസമീപപ്രാപ്തിമവധാര്യ. ഘോഷാനിതി ബഹുവചനം ശംഖഭേര്യാദിഭേദേന ബഹുപ്രകാരതാമാഹ. അബലേത്യാദ്യസ്മീത്യന്തം വചനപ്രകാരഃ. അബലാർത്ഥീ നബലാർത്ഥീതി നഞ് തൽപുരുഷഃ. ബലഭദ്രസ്യ സേനായാ വാ ആഗമനമനിച്ഛന്നിത്യർത്ഥഃ. സേനയൈവ കാര്യസ്യ നിർവ്വോഢും ശക്യത്വാദിതി ഭാവഃ. അഥാപി സബലഃ ബലസഹിതഃ. ബതേത്യാശ്ചര്യേ. തദാഗമനസ്യാചിന്തിതത്വാൽ. അബലാം സ്ത്രിയമർത്ഥയതേ കാമയത ഇത്യബലാർത്ഥീത്യർത്ഥനാ

ച വിരോധപരിഹാരഃ. ഭവതീതി ഹർഷേ ച. സ ച ഭാവിസമരേ സപാസ്യ നാതിഭാരഃസ്യാദിതി ബുദ്ധ്യാ. ഉഭയോരപ്യർത്ഥാന്ത വിവക്ഷിതഃ നർമ്മാലാപശ്രുതാപദസ്യ വചനസ്യ. മുരമാരിണി മേദിനീസ്വരേണ്യം ഇതി വാദിനി സതീതി സംബന്ധഃ. ഇതീതി പ്രകാരേ. വാദിനീത്യനേന രാമാഗമനാപസമയേ വചനസ്യാനവസിതിഃ, തേന സഹദർശനതാദയാ രാമസ്യ സേനാമുല്ലംഘ്യ പുരതാഗമനഞ്ച സൂച്യതേ. മുരമാരിണി മുരാന്തകേ ശ്രീകൃഷ്ണേ. അനേന വസ്തുതോ ബലസഹായോ നാപേക്ഷിത ഇത്യത്ര ഹേതുഃ കവിർവ്യഞ്ജയതി. അരം മുരമാരിണം. അത്ര വിരോധാഭാസഃ.

സാ—അടുത്തു വലിയ ഘോഷംകേട്ട് മുരാന്തകൻ "ഓ! ജ്യേഷ്ഠനും സൈന്യങ്ങളും എത്തി. ഇതു ഞാൻ വേണമെന്നു വിചാരിച്ചിരുന്നില്ല." എന്നു ഭസ്യമോടു പറഞ്ഞുകൊണ്ടിരിക്കെ ബലഭദ്രൻ അദ്ദേഹത്തിന്റെ സമീപത്തുചെന്നു.

അഥാഗ്രജന്മനോ രാമസ്യോചിതാം പ്രവൃത്തിമുപവർണ്ണ്യ സാനുജസ്യ സസൈന്യസ്യ തസ്യ വിദർഭപ്രാപ്തിമാഹ—

പ. "വത്സ! ത്വത്സാഹസജ്ഞമചലമപി സമ
ഭ്രാമയൽ പ്രീതിഹേതോ
സ്ത്വത്സാഹായ്യജ്ഞമേമാവപി മുസലഹലൌ
വ്യർത്ഥജാതാം കഥം വാ
ഇത്യാസാദ്യോപഗൂഹ്യ പ്രണയപരവശഃ
പ്രശ്രിതം സോഽനുജം സ്വം
സത്രാ തേനാത്തസൈന്യസ്സമഗമദഖില
ക്ഷത്രഗർഭാൻ വിദർഭാൻ. 50

വ്യാ—വത്സേതി. വത്സേതി വാത്സല്യാതിശയവ്യഞ്ജകം സംബോധനം. ത്വത്സാഹസം ത്വയാനുഷ്ഠീയമാനമപായബഹുളകർമ്മ. കർത്തൃവാചകമിദം. അചലം ധീരം. ശബ്ദശക്ത്യാ പർവ്വതവച്ചാലനാശക്യത്വം സ്വഭാവതശ്ചലനവൈമുഖ്യഞ്ച വ്യജ്യതേ. അപിർവ്വിരോധേ. മാം, സമഭ്രാമയൽ സമചാലയൽ, സംഭ്രമാന്വിതം ഗമനോദ്യുക്തമകരോത്. അത്ര ഹേതുഃ പ്രേമഹേ

ഭോരിതി. നനു പിതൃഭ്യാം മമാപി പ്രദേയോത്ര ഭവതഃ, കഥമുപേ ക്ഷിതൂപപാദ്യസ്സ്വയമുചിതി, തന്നോചിതമാത്മാനമേവമായാസ യിതുമിതിഃ പരാമൃ — ത്വത്സാഹായ്യമിതി. ത്വത്സാഹായ്യം ഭവി ന്നി സംഗ്രാമേ തവ സാഹ്യം. ഏതൈര്‍ മദ്ഭേദ സഹിതാവിത്യംഇത്യാ ന്നിദ്ര്. ഭ്രാതൃസംബന്ധ വചനം, ഭ്രാതൃഭൂസലഹലധരന തിപ്രീതിഭാജനതാംഭക്തിയതി. മുസലംഹലംചതസ്സെ സംവൃത്തക വാദ്യോംധരംപിശബ്ദേയഥാ തവ ഗദാ ച ഗ്രാഹിക്യതിദ്ദ്യോ ന്തരബോധകശ്ലേഷന്യൂജേതാം ന്യൂജേതാം. സംഭാവനായാം ലിങ്.ക ഥം വേതി പ്രകരണഖണ്ഡേ. ത്വത്സാഹായ്യകരണേന്യ തത്സാങ്ഗ വതാ പാത ത്യാഃ ഗാഗ് ശത്രുമൂര്‍ത്ഥഃ. ത്വത്സാഹായ്യം കഥം വാ ഉല്‍ഗ്രാഹയമിത്യ പായഃ. അല്പാരേപാ ഉദേ പൂര്‍വ്വനിപാതാവ ശ്യകത്വം മന്യമാനാ 'മുസലഹലം'ചിത്യത്ര 'ഹലമുസലം'വിതി കേചില്‍ പഠന്തി, തന്നാദരണീയം വിപക്ഷേ പദേ പ്രധാനസമ്മ ന്ധപ്രാപ്തതാഭ്രൂര്‍ഹിതത്വസ്യ മുസലേ സത്ത്വാത്തസ്യൈവ പൂര്‍വ്വനി പാതൌചിത്യാല്‍. ഹലേനാകൃഷ്ടാന്‍ മുസലപാതേനാ ഹി രാമേ ഹന്തി. അത്രാചേതനയോഃ ശസ്ത്രയോരിവ കാ കഥാ പിചാസ്താം താവദിതി, 'യഥാ 'മൈനാകശ്ചൈത്തൈര്‍ദ്ദേശൈപ്രാന്ധികബലനലി ഖോല്ലമുദ് ബാലിവക്ഷോരക്തസ്രോതോജഠാലേ മമ നിശിതമുഖ സ്സായകാ നൈവ സോഢാ' ഇത്യാദൌ. തദാ ച മുസലഹല യോഃ പാത്രമാനയതാമിതി ഭാവഃ. ഇതി ഇത്യുക്തവാ. ഭ്രാതുസ്സ മീപം പ്രാപ്യ. ഉപഗൃഹ്യ ആലിംഗ്യ. സര്‍വ്വത്ര ഹേതുഃ പ്രണ യപരവശ ഇതി. പ്രശ്രിതം വിനീതം, ഗൃഹപ്രണാമമിതിയാ വാന്‍. സഃ ബലഭദ്രഃ താനുജം സാമിതി പ്രണയപാരവശ്യേ ഹേ തുഃസ്സൂചിതഃ. ഉഭയോസ്സമേനോപഗൂഹനായോഃ കര്‍മ്മ. സത്രാ, 'സാ കം സത്രാ സമം സഹ' ഇത്യമരഃ. തേന അനുജേന. ഭ്രാതൃഭ്യാസേ ന്യൂ, തത്താശ്രുവിദര്‍ശനാമഖിലക്ഷത്രഗര്‍ത്താപാദിതി ഗൂഢപ്രാ യം. നനു രക്ഷസ്സാഹിത്യം കിമിത്യത്രനോദ്ദ്യത ഇതി ചേന്ന സേനാനാമനുപയോഗസ്യ നിജാനുജേന സാധിതത്വേപി കന്യാ ഹരണാദര്‍നേ ജരാസന്ധാദിമദനിരാകരണേ ചോത്സുകാനാനന്ത സാം പ്രാര്‍ത്ഥനായാ തസ്സാമപി വിരോഗമനം ഭയാലുനാം രാമേ ണാനുമതമിത്യര്‍ത്ഥസ്യോര്‍ണ്ണാപലകതാല്‍. സമഗ്രമല്‍ സമേഖലേ

ഗങ്ങൾ. അഖിലാനി ക്ഷത്രാണി ക്ഷത്രിയാ ഗച്ഛ അന്വേഷ്യഷാ ന്താൻ. വിദർഭാൻ തന്നാമകദേശം.

സാ—"അല്ലേ, ഉണ്ണി! നിന്റെ സാഹസം കലുഷപ്പെട്ടു ത്തവനാണ് എങ്കിലും എന്നെ വാത്സല്യംനിമിത്തം ഒന്നു പരി ഭ്രമിപ്പിച്ചു. ഞാൻ മടിച്ചാലും എന്റെ ഈ ഇരിമ്പലക്കയും കരിയും നിനക്കു എന്തിന്റെ സഹായം ചെയ്യാതെല്ലാരിക്കും. അവതന്നേയാണ് എന്നെ ഇക്കാലപ്പെരപ്പെട്ടുവിച്ചത്". എന്നിങ്ങനെ അട്ടഹാസത്തോടെ പറഞ്ഞുംകൊണ്ടു ബലഭദ്രൻ വന്ദിച്ചു നിൽക്കുന്ന തന്റെ അനുജനെ പ്രണയപരവശനായി ആലിംഗനംചെയ്തു. അദ്ദേഹത്തോട് കൂടിച്ച് സൈന്യങ്ങളെയും കൂട്ടി കെട്ടാഴിയാതെയുള്ള രാജാക്കന്മാരെക്കൊണ്ടു നിറഞ്ഞിരിക്കുന്ന വിദർഭത്തിലേക്ക് സന്തോഷത്തോടെ പോകയുംചെയ്തു.

അഥൈവം ബലഭദ്രേ പ്രാപ്തവിദർഭസ്യ തത്രാദ്ധശപ്രിയതമാ വൃത്താന്തശ്രവണദുഃഖമാനമാനസസ്യ തദീയതിപ്രസന്നോപചാ നയനാസമുത്സുകസ്യ സൌജന്യവാരിധേർഗോവിന്ദസ്യ പ്രവൃത്തി മാഹ—

പ. "യാഹ്യാസല്ലേ സഖേ! മമ പ്രിയതമാം ശ്രീരുഗ്മിണീമാഗമം
പാഹ്യാർത്താം മമവാർത്തയാലഘുബഹിർഹ്ലാദ്രുതാമുദ്ഗതഃ വധി
ഷ്യാമ്യാഹ്യതഃ പുരം മദീയമചിരാദിത്ഥം വിസൃജ്യ ദ്വിജം
ബാഹ്യാരാമതലേ സ്വയം ന്യവിശത ദ്വാരേശ്വ ഹരിസ്സാഗ്രജഃ

വ്യാ—യാഹീതി. യാഹിത്യാദൌ സർവ്വത്ര പ്രാർത്ഥനായാം വിധിസ്മരണായാം ലോട്. യാഹി, മാക്ഷണമത്രവാസ്തുത്രവാ വി ളംബോ ഭവതി ഭാവഃ. കുത ഇത്യത്രാഹ—ഭ്രൂസാദ്വ്യേതി. സഖേ ഇതി ഇങ്കിലാ സഖിത്വം തദനന്തരോപ്യായാസം പ്രിയാചര ണം. ശ്രീരുഗ്മിണീമാഗമിതിതത്തദാതെ വാസ്യാ ഈ ഷമാ ശ്ലോകസ്യാഭിവേദിതിഭാവഃ.അപ്രാഭശ്രീ സ്നേഹ ഇതിതീവ്രാപന്നാ പി സമീഹിതാസിദ്ധിമാശങ്കമാനാ വിഷാദാതിശയാൽ പ്രതിപ ത്തിമൂഢാ ഭവേൽ,തദിദപിതാശ്വകർത്തവ്യമിത്യാഹ—പാഹ്യാ ർത്താമിതി. ദീനാമേനാം രക്ഷേത്യർത്ഥഃ. അതോന്ന തദകരണേ

ആൎത്ത്യതിശയാൽ പ്രാണത്യാഗോദ്യമസ്യാപി സംഭാവനാ സൂച്യതേ. 'പ്രത്യക്ഷവിധിനേ'ത്യാദിസന്ദേശകാരോഽനുസ്മാരിതഃ. രക്ഷണോപായമാഹ — മമ വാൎത്തയേതി. പ്രിയതമവാൎത്താ ഖലു വിരഹിണീനാം വിനോദനസാധനേഷു മുഖ്യതമം. വാൎത്താ ച ദിഷ്ട്യാ ത്വയ്യത്യന്താനുരക്തമസ്യാ ദയിതഃ, ത്വദനുരാഗാവേശനേന ച പരമാപ്തേഷ്ടോ ധന്യതമമാത്മാനമമന്യത, സഫലിതം ത്വദിഷ്ടം സാധയിഷ്യതീത്യാദിരൂപാ. ലഘു ക്ഷിപ്രം. ഇദം യാഹീത്യാദിസൎവ്വക്രിയാന്വയി. ബഹിഷ്കൃത്യമൂഹ്യത്താവധീതി പാഠഹിത്യൈവ. ദേവയാത്രാവസരപൎയ്യന്തമിതി ശേഷഃ. തദാനീമേവ ഖലു ഹരണാവസരലാഭഃ. അഥ താദൃശപ്രിയകാരിണസ്സുഹൃദോ വിരഹമസഹമാന ആഹ — ഏഹീതി. ഏഹ്യേവ അവശ്യമാഗന്തവ്യം. മാത്ര ഗൃഹകൃത്യാദിപ്രതിബന്ധകം ഗണനീയമിത്യേവകാരാൎത്ഥഃ. അഥ ഭാവിനി കാലേ. തദപി നാഭൂകൃദ്ധ്യാദിത്യാഹ — അചിരാദിതി. ക്ഷിപ്രമേവ രുക്മിണീപരിണയനോത്സവസമയ ഏവേത്യൎത്ഥഃ. തദൈവാവയോസ്സുഖിതം സ്യാദ്യസ്യ ഫലമനുഭവാവ ഇതി ഭാവഃ. ഇത്ഥം ഏവമഭിധായ വിസൃഷ്ട്യ ദ്വിജമിത്യനേന ഭഗവന്തം വിഹായാന്യതോ ഗമനേ ദ്വിജസ്യ സ്വയമപ്രവൃത്തിദ്ദ്യോതിതാ. ബാഹ്യാരാമതലേ നഗരബഹിസ്സ്ഥിതേ ഉദ്യാനപ്രദേശേ. ആരാമേത്യനേന സുഖാവാസൌചിത്യം സൂച്യതേ. തലശബ്ദോപി തദുപയോഗിനം വിസ്തൃതഭാഗം സൂചിതേ ഉവാസ. ആരാമാന്തരേഭ്യോഽസ്യ വൈശിഷ്ട്യം ദൎശയതി — ഗ്രാഹ്യ ഇതി വിപുലവിമലജലാശയതരുജ്ഞാപാദിസമൃദ്ധിരനേനോച്യതേ. ഹരിരിതി ശ്രിതസന്താപഹരണസ്വഭാവതാ തഥാ ദ്വിജം പ്രതിവചനമുചിതമിതി സൂചയതി. അത്ര നായകസ്യാവേഗൌത്സുക്യാദയോ ദ്വിജാലംബനാ രതിശ്ച വ്യജ്യന്തേ. കാരകദീപകമലങ്കാരഃ.

സാ — അല്ലയോ, സഖേ! പോകൂ. ചെന്നു് എന്റെ പ്രിയതമയോടു് ഞാൻ ഇവിടെ എത്തിയിരിക്കുന്നു എന്നു പറയൂ. പരവശയായിരിക്കുന്ന അവളെ വേഗത്തിൽ എന്റെ കഥപാ

ഞ്ഞ് നാളെ ദേവീദർശനത്തിന്ന് പുറത്തേക്ക പുറപ്പെടാറാകുന്നതു വരെ അങ്ങു രക്ഷിക്കണം. ഇനി അധികം താമസിയാതെ അങ്ങ് എൻ്റെ രാജധാനിയിലേക്കു വരണം". എന്നുപറഞ്ഞ് ഹരി ബ്രാഹ്മണനെപ്പറഞ്ഞയച്ച് നഗരത്തിൻ്റെ പുറത്തുള്ള വിശേഷമായ ഉദ്യാനത്തിൽ ജ്യേഷ്ഠനോടുകൂടി സുഖമായിരുന്നു.

അഥ താദാത്വികീം ഭീഷ്മകപ്രവൃത്തിമഹ—
പ ഋത്വാദിപ്രായഭംഗപ്രചിതഹൃദയതാ—
പോഷ്മകോ ഭീഷ്മകോത്ര
പ്രാപ്തം ശൌരിന്നിശമ്യ ത്വരിതമുപഗതഃ
പ്രാർത്ഥ്യമാനാഞ്ജലിരായ
പ്രത്യുദ്വ്രജ്യ പ്രപൂജ്യ പ്രമദപരവശ—
സ്സാഗ്രജം സാത്വതാനാം
സാർത്ഥൈഃ സാർദ്ധം സ്വയം സ്വന്നിഗമമഗമയൽ
സ്വാസ്ഥ്യമപ്യാത്തചേതാഃ 52

വ്യാ — ഋത്വേതി. ഋത്വാദിപ്രായസ്യ ശൌരിരേവമേജാമാതാ ഭൂയാദിത്യേവംരൂപസ്യ സ്വേഷ്ടസ്യ ഭംഗേന തർക്കിതേന പ്രചിതഃ പ്രവൃദ്ധഃ ഹൃദയതാപസ്യ ഊഷ്മാ യസ്യ താദൃശഃ. ബഹുവ്രീഹൌ കഃ. ഹൃദയേത്യനേന ഗാംഭീര്യപ്രയുക്തതാപസ്യ ബഹിരപ്രകാശഃ, തേന ദുസ്സഹതാ ച ദ്യോത്യതേ. അത്ര കുണ്ഡിനസ്യ ബാഹ്യാരാമേ. പ്രാപ്തം ആമന്ത്രണമന്തരാപ്യാഗതം. നിശമ്യ അനുചരമുഖാദാകർണ്ണ്യ. പ്രാർത്ഥ്യമാനാഞ്ജലിരായേതി ത്വരിതോപഗമനാദൌ ഹേതുഃ. പ്രത്യുദ്വ്രജ്യ പ്രത്യുദ്ഗമ്യ. പ്രത്യുദ്ഗമനം പൂജനഞ്ചാചാരഃ. പൂജനേ പ്രകർഷസ്ത്വാദരാതിശയഃ. പ്രമദേന ഹർഷേണ, ചിരാഭിലഷിതലാഭനിമിത്തകേന, പരവശഃ. സാത്വതാനാം യാദവാനാം. സാർത്ഥൈഃ സമൂഹൈഃ. സ്വയം ന തു രാജാന്തരവൽ ഭൃത്യാമാത്യാദിമുഖേന. ഹരൌ ബഹുമാനാത്യതിശയോഽനേന ദ്യോത്യതേ. സ്വം നിജം. നിഗമം പുരം. അ

ഗമയൽ അനായൻ. കർമ്മണാ തേന മഹാഫലമപി സദ്യഏവ പ്ലവമിത്യാഹ—സ്വാസ്ഥ്യമിതി. സ്വാസ്ഥ്യം പീഡാഭാവലക്ഷണം സുഖം. ആത്മഹേതോരപി സ്വാസ്ഥ്യമഗമയദിതി സംബന്ധഃ. അത്ര ശൌരിഹേതോസ്സാരണികത്വേണ്ണിജർത്ഥകർമ്മതാ. തുല്യയോഗിതാലങ്കാരഃ.

സാ—ശ്രീകൃഷ്ണന്നു തന്റെ പുത്രിയെ കൊടുത്താൽ കൊള്ളാമെന്നുള്ള മോഹം സാധിക്കാതെ വന്നാളുവിഷിതം അത്യന്തം സന്താപമുൾക്കൊണ്ടിരുന്ന ഭീഷ്മകൻ, ഒന്നാൽ വളരെക്കാലമായി കാണ്മാൻ ആഗ്രഹിക്കപ്പെട്ടിരുന്ന ഭഗവാൻ ബാഹ്യോദ്യാനത്തിൽ എഴുന്നള്ളി ഇരിക്കുന്നു എന്നു കേട്ട് വേഗത്തിൽ ചെന്നു തിരുവടിയെ പൂജിച്ചു. സന്തോഷപരവശനായി താൻ തന്നെ ബലഭദ്രരോടും യാദവന്മാരോടുംകൂടെ ഭഗവാനെ തന്റെ ഭവനത്തിൽ കൊണ്ടുചെന്നാക്കി. ഇത്രയും കഴിഞ്ഞപ്പോൾ മനസ്സിന്നു വളരെ സമാധാനം വരികയുംചെയ്തു.

അഥ പുരം പ്രവിഷ്ടേ ഭഗവതി തദ്ദർശനേന തത്രത്യജനാനാമ്മനസി കോപി വികാര ആവിരാസീദിത്യാഹ—

പ. ധൃതരസസുമനോഭിരഞ്ചിതേസ്മിൻ
സമുപഗതേ സതി മാധവേ സമാസാം
സമജനി സുദൃശാം ദൃശാം നവീനോ
മദനവികാസകൃദുത്സവോ മഹീയാൻ 52

വ്യാ—ധൃതേതി. ധൃതാ രസാ ഭക്ത്യാദ്യാ ഭാവാ യൈഃ താദൃശൈഃ. സുമനോഭിഃ സദ്ഭിഃ ദേവൈർവ്വാ. അഞ്ചിതേ പൂജിതേ. അസ്മിൻ ചിരപ്രാർത്ഥിതദർശനേ. മാധവേ ശ്രീകൃഷ്ണേ. സമുപഗതേ സമായാതേ സതി. സമാസാം സർവ്വാസാം. സുദൃശാം സുന്ദരീണാം. ദൃശാം നേത്രാണാം. നവീനഃ പൂർവ്വമനനുഭൂതഃ. മദനവികാസകൃൽ കാമോദ്ദീപകഃ. ഉത്സവഃ ആനന്ദഃ. മഹീയാൻ മഹത്തരഃ. സമജനി സഞ്ജാതഃ. അത്ര രസ, സുമനോ, മാധവാദിശ്ലിഷ്ടപദൈഃ കൃത്വാ യഥാ മകരന്ദഭരിതകുസുമവൃന്ദസുന്ദരസ്യ വസന്തസ്യാഗമേ വിലോചനാനാം മദനജനിതവികാസോദയീ മ

ഹീയാൻ മഹിളാനാം കാമോത്സവോ ഭവതീത്യർത്ഥഃ ധന്യമ നഃ തദാദരാപീത്യുപമായാം പശ്യവസ്യതി. ശബ്ദശക്ത്യാ ഉപ മാധവനീശ്വ 'രത്നാനന്ദാഃ പ്രജാനാം' ഇതി ശ്ലോകേ ധന്യശബ്ദേ കകാരൈരസ്സൃമൃക്പ്രദർശിതഃ. ഉപമയാ ചാത്ര സ്വദേശം ഭഗവദ്ദ ർശനജമവൈകപരതാരൂപം വസ്തു ച ധ്വന്യതേ. വസന്തോ ത്സവപ്രകാരോ രത്നാവല്യാദൌ വർണ്ണിതഃ തത്രൈവ ദ്രഷ്ടവ്യഃ.

സാ — ഭക്തിരസത്തോടുകൂടി സുമനസ്സുകളാൽ ആരാധി ക്കപ്പെടുന്നവനും കാണാൻ കൊതിക്കപ്പെട്ടുകൊണ്ടിരിക്കുന്നവ നുമായ മാധവൻ വന്ന സമയം സകല സുന്ദരിമാരുടേയും കണ്ണു കൾക്ക് കാമം നിമിത്തം വികാസത്തെക്കൊടുക്കുന്നതും പുതിയതു മായ ഒരു മഹോത്സവമായി.

അഥ പുരവാസിനാം വികാരമാഹ—

പ. അസിതമപിസിതായമാനമേതൽ—
മധുരതയാ മധുജിന്മനോജ്ഞരൂപം
പരമകൃത പുരൌകസാം മനാംസി
പ്രമദകുതൂഹലഖേദദന്തുരാണി. 54

വ്യാ — അസിതമിതി. അസിതം ശ്യാമളം. തഥാപി സി തായമാനം സിതം ധവളമിവാചരതീതി വിരോധഃ. സിതാ ശ ർക്കരേവാചരതീതി പരിഹാരഃ. സാദൃശ്യപ്രയോജകധർമ്മം ദർശയ തി — മധുരതയേതി. വപുഷോ മാധുര്യ്യന്നാമാന്യദൃശ്യഖിന്നാകർഷ കതാരൂപോ ഗുണഃ സിതായാസ്തു രസവിശേഷഃ. മധുജിതഃ ശ്രീ കൃഷ്ണസ്യ മനോജ്ഞം രൂപം വപുഃ കർത്തൃ. പരം അത്യർത്ഥം. അകൃ ത ചകാര. പുരൌകസാം പുരവാസിനാം. പ്രമദേതി. പ്രമദേന ഹർഷേണ, കുതൂഹലേന, ഖേദേന ച ദന്തുരാണി വ്യാപ്താനീ ത്യർത്ഥഃ. കന്യകാരൂപസ്യാത്യന്താനുരൂപമസ്യ രൂപമിതി പ്രമദഃ കഥമേതൽകന്യാം ലഭേമേതി കുതൂഹലം, രുക്മീ നൈതദനുമന്യേ ത, ബലഭദ്രേണാപ്യേവ ച സുകുമാരകളേബരോഽയമനിയതം സസഹായേന തേന പീഡ്യേതേതി ഖേദശ്ചേതി ബോദ്ധ്യം. അ ത്രോപമാ, വിരോധാഭാസശ്ച.

സാ — നീലവും മാധുര്യ്യംകൊണ്ടു പഞ്ചസാരക്കു തുല്യവുമാ

യ ശ്രീകൃഷ്ണന്റെ മനോഹരകളേബരം കണ്ടപ്പോൾ പൌരന്മാർ "ഇദ്ദേഹം കന്യകക്ക് അത്യന്തം അനുരൂപൻതന്നെ എന്നിങ്ങനെ സന്തോഷിച്ചു. ഉടനെതന്നെ, "ഇദ്ദേഹത്തിന്ന് എങ്ങിനെയാണ് കന്യകയെ ലഭിക്കുന്നത്" എന്നിങ്ങനെ കുതൂഹലത്തോടുകൂടിയവരായിത്തീൎന്നു. പിന്നീട് "രുക്മി ഇതിനെ ഒരിക്കലും അനുവദിക്കയില്ല. ബലമായി അപഹരിക്കയാണെങ്കിൽ സുകുമാരനായ ഇദ്ദേഹം അതിന്നും ശക്തനല്ല." എന്നിങ്ങനെ ഖേദിക്കയും ചെയ്തു. എന്നുതന്നെയല്ല ഈ വികാരങ്ങൾ അവരുടെ മനസ്സിൽനിന്നു പോകാതെ ഇടവിടാതെ മാറിമാറി ഉദിച്ചുകൊണ്ടും ഇരുന്നു.

അഥ മാധവമാനനേന മാഗധമനസി പരമമർഷ എവ സമജായതേത്യാഹ —

പ. മാനിതേ നിജപുരേ മഹീഭൃതാ
മാനനീയ ചരിതാനുയായിഭിഃ
മാഗധാദിഭിരശിഷ്ടതോപ്യസൌ
മാഗധോ ന കിമപ്യതുഷ്യത. 55

വ്യാ — മാനിത ഇതി മാനിത ഇത്യമർഷഹേതുകഥനം. മാനനഞ്ച ന യേന കേനാപീത്യാഹ — മഹീഭൃതേതി. സ്വയം രാജ്ഞാ ഭീഷ്മകേണേത്യർത്ഥഃ. തദപി ന യത്ര കുത്രാപി ഗൃഹ ഇത്യാഹ — നിജപുര ഇതി സ്വകീയേ സദ്മനീത്യർത്ഥഃ. തഥാചാത്മാപേക്ഷയാപി മാനനമതിശയിതമാസീദിതി ഭാവഃ. അത ഏവാമർഷസ്യാപ്യാധിക്യം. താദൃശാമർഷണമനുചിതമിതി ബോധയിതും ഭഗവന്തം വിശിനഷ്ടി — മാനനീയേതി. മാനനീയഃ അവശ്യമേഭ്യതേജനാ സമാദരണീയഃ ചരിതാനുയായിഭിഃ രാജ്ഞാം വൃത്താദിജ്ഞാദിഃ ബന്ദ്യാദ്യൈഃ. സതാംസ്വ തൽപ്രസ്താവോ ഹി മാഗധാദീനാം ധർമ്മഃ. മാഗധാദിഭിഃ, 'സൂതമാഗധാസ്തു മധുകാ വന്ദനഃ സ്തുതിപാഠകാഃ' ഇത്യമരഃ. ആദിനാ സൂതാദയോ ഗൃഹ്യന്തേ. അശിഷ്ടതഃ അമിതഃ സർവ്വദിക്ഷുസ്തുതഃ മാനനീയചരിതാനുയായിഭിഃ നിഖിലജനപൂജനീയൈർഭഗവതഃ പൂതനാമാരണാദിചരിതൈഃ കലനാ വിദ്യാദിഭിർഗ്ഗുണൈരശിഷ്ടതഇതി വാ യോജ

ത്താ. അപിശബ്ദോ വിരോധേ. താദൃശസ്യ സ്വജനസ്യ മാനനേ പ്രീതിരേവ യുജ്യതേ ന ത്വമർഷ ഇതി ഭാവഃ. അത്ര ശബ്ദശക്ത്യാ പൂജനീയചരിതാനാചാര്യാദിഭിഃ മാഗധവംശജസൂതാദ്യൈരിഭിരഭിഷ്ടുതതാപീത്യർത്ഥോപി വ്യജ്യതേ. തേന സത്ഭിസ്സ്തുതിഭിരഭിഷ്ടുതസ്യ സൌജന്യമത്യന്തമനുചിതമിതി ച. അപിരുക്താനൌചിത്യമേവ സൂചയതി. അസൌ മധുജിത്. മാഗധേന മഗധാധിപതിനാ ജരാസന്ധേന. ഏകേന സ്തുതിപാഠകേനാപി ച സ്തൂയതി. കിമപി അല്പമപി. നാമൃഷ്യത ന സേഹേ. അതിക്ഷുഭിതഹൃദയോ ഭൂദിത്യർത്ഥഃ.

സാ — എന്നാൽ നിഖിലജനപൂജനീയങ്ങളായ ചരിതങ്ങളെക്കൊണ്ടും, കുലം വിദ്യ മുതലായവയെക്കൊണ്ടും സദാ സ്തുതിപാഠകന്മാരാൽ സ്തുതിക്കപ്പെടുന്ന ഇദ്ദേഹത്തെ ഭീഷ്മകമഹാരാജാവ് തന്റെ മന്ദിരത്തിൽ കൊണ്ടു ചെന്നിരുത്തി പൂജിച്ചത് ജരാസന്ധന് ഒട്ടുംതന്നെ സഹിച്ചില്ല.

അഥൈവം നായികാപ്രഹിതസ്യ വിപ്രസ്യ ദ്വാരകാഗമനം, തത്സന്ദേശസംശ്രവണസഞ്ജാതചരിതാർത്ഥതാതിശയസ്യ ജവാൽ പ്രസ്ഥിതസ്യ മധ്യേമാർഗ്ഗം സസൈനികേന ബലരാമേണ സമുപാഗതസ്യ വിദർഭപ്രാപ്ത്യനന്തരമേവ പ്രിയാന്തികമനായ പ്രേഷിതദ്വിജസ്യ വാസുദേവസ്യ പുരപ്രവേശം, തൽകൃതാതങ്കിജനാദിവികാരാംശ്ച നാതിസങ്ക്ഷേപേണോപവർണ്ണ്യ തസ്യാ ഏവ നായികായാസ്തദന്തരഭവാമതിദയനീയാമേവാവസ്ഥാം പ്രതിപാദയതി—

ഗ. തദന്തരേ പുനർഗ്ഗൃഹാന്തരേ സാ രുക്മിണീ അപ്രതിമഗുണായ സ്വപ്രിയതമായ വിപ്രഹിതസ്യ തസ്യ വിപ്രവരസ്യ പ്രത്യാഗമനമേവ പ്രതിക്ഷണം പ്രതീക്ഷമാണാ, തദനാഖേദകേന മനോവേഗേന ച കദനാതിരേകസദനായമാനമാനസാ, "ആശാപായാസ്യതി സത്വരസ്സ കാര്യഞ്ചാസ്യത്" ഇതി പാർശ്വാനുചരീഭിരാശ്വാസ്യമാനാപി വിഗാഢവേദിനാമപി വിശസ്യജാഗതിന്ന വിശ്വസനീയേതി നി

ശ്വാസപരമ്പരാം നിസ്സീമദീർഘം നിസ്സാരയന്തീ, "ശരണാഗതവത്സല! കരുണാകര! ഹരി! ഭുവനൈകസുന്ദര! വരണേ മതൽ സർവ്വഥാപി നിർവ്വിവാദമനന്യസ്യൈവ, അഥവാ പുനസ്സഹസ്രവിരോധിനസ്സഹജേയമിത്യഭിമന്യമാനേന നിരാകരിഷ്യൈവ തേന ഭവിതവ്യം തതശ്ച ന ലജ്ജമേവ ചിരാഭൃതം നിരർത്ഥജീവിതമിദം കിമർത്ഥം പുനർദ്ധാരയാമീതി തത്ത്യക്തുമേവ കൃതചിത്തൈകമാനസാപി, ഹന്ത! ന കൃതശപഥസ്സ്യധാത്രീസുരോത്തമോ വാർത്താഹരോ ഹരേർമ്മാർത്തിഹാരീ ഭവിഷ്യതീതി സമുത്ഭവദേകസമാധിനാ പുനരന്തരാന്തരാ സമാചരിതാന്തരായശതശങ്കോപചിതചിന്താകൃതവിഘ്നമായിനാ ച സന്തോഷസന്താപസിന്ധുപ്രാപ്തിസമ്പാവിതസ്വതോപ്യാരബ്ധോളിതാന്തരാത്മാ, ക്രമേണ പുനഃ ക്ഷപായാഃ കതിപയസമയാൻ, കഥമപി ക്ഷപയിത്വാ, അത്യാകുലാത്മനഃ പാത്ര്യാഗമനാശംസായാം പുഥപീസുരസ്യ പ്രത്യാഗമനാശംസായാം പ്രത്യാവൃത്തചിത്തനേത്രവൃത്തിഃ, സമ്പ്രാപ്യ ശയനതലം സമ്പ്രാപ്തകമ്പമലം സംവേശാപദേശേന സമ്മീലിതാക്ഷി സന്താപശാന്തയേ ബന്ധുവത്സലന്തം സിന്ധുശായിനമേവ സന്ധ്യായ ചിരം പുടിസന്ധ്യായിനീ ബഭൂവ. 56

വ്യാ—തദന്തര ഇതി. തദന്തരേ ഭൂമിജപ്രസ്ഥാനപ്രത്യാഗമനയോരന്തരാളകാലേ. പുനസ്സുന്ദര്യസ്യാർത്ഥം. ഗൃഹാന്തരേ ഭവനോദരേ. സാ സർവ്വഥാ ക്ലേശാന്വിതാ തദസഹാ ച. അപ്രതിമഗുണായ അനിതരസാധാരണഗുണായ. ഇദം പ്രിയതമതേപദേഷുഃ. വിപ്രഹിതസ്യ വിശേഷേണ പ്രേഷിതസ്യ. വിശേഷശ്ച പ്രേഷണേ അസാവേവ സർവ്വഥാ മേ സമീഹിതം സമ്പാദയിഷ്യതി നാന്യോസ്മി ഗതിരിതി ബുദ്ധിപൂർവ്വകതാദി. പ്രത്യാഗമനമേവ പ്രത്യാവകാരേണ പ്രതിക്ഷണമിത്യനേന ചാപല്യ്യകത്വമേവ ചാപി കൃത്യാന്തരേഷ്വപ്രവൃത്തിശ്ച. തേനൌൽസുക്യാതിരേകശ്ച. പ്രതിക്ഷണം പ്രതീക്ഷമാണേതി രണരണികാതിശയജനിതം ചാപല്യമപി വ്യഞ്ജയതി. തദനാലോകേന ഉപസ്ഥി

തയാപി രജന്യാന്തസ്യ വിപ്രസ്യാദർശനേന. മദനാവേശേന കാമബാധയാ ച. കദനാതിരേകഃ ശരീരഹേതുകോ ജനിതസ്സന്താപാതിശയഃ തസ്യ സദനായമനം നിവാസസ്ഥാനാഗമിവാചരൽ മാനസം യസ്യാസ്സാ. സന്താപാതിശയമനുഭവന്തീതി യാവൽ. അത്ര ഗ്ലാനിർവ്യജ്യതേ. നന്വേവംവിധായാസ്സ കിമസ്മപി ഭിന്നാശംസിതേതി ചേത്തത്രാഹ— ത്ര്യശപിതി ആത്തേ പദേനാന്തരപ്യേവകാരം ദൃഷ്ടാന്തസ്യേതിത്യന്തരമപി യോജ്യഃ. തേന ച നാത്ര താദൃശാ സംശയിതവ്യമിതി ബോധ്യതേ. തസ്യാമാനമപി ന തേ ഭയിതേന വിനോദ്യമാന— സഹ്യേത ഇതി അപ്യേതേന സഹിത ഇത്യർഥഃ. അച്യുതപദേന ചൈതന്യാദ്യനഷ്ടവധീയതാം ഭക്തരക്ഷണാതൽപരതാ ച ഭഗവതഃ പ്രതിപാദിതം. സഃ അതീവ താഡിതകാംക്ഷി വിദഗ്ധതമശ്ച. കാര്യപിസ്വരഃ വിപ്രഃ. പാർശ്വാന്തചരീഭിഃ ആസന്നസഖീഭിഃ ആശാസ്യമാനാപീതി, താഭിരാശ്വാസനേ ശോകോപശമോ യുക്ത ഇത്യപിനാ സൂച്യതേ. വിശാലവേദിനാം സർവജ്ഞാനാം. അപിശബ്ദേന കിമുത കിഞ്ചിജ്ഞാനാമസ്മാകമിതി ദ്യോതിതം. വിശാലസ്യഃ കൃഷ്ണാച്യുതഹരബലസ്യ വിധേഃ. ഗതിഃ വ്യാപാരഃ. ന വിശാസനീയാ ഇത്ഥമിതി നിർണേതുന്ന ശക്യാ. സത്യപി പുഷ്കലേ ദൃഷ്ടകാരണകലാപേ യദി വിധിരനുകൂലസ്സർഹി ഫലസിദ്ധിരേവേതി നാത്രാശ്വാസഹേതുരിതി ഭാവഃ. അത്ര വിധിം പ്രത്യസൂയാ ധ്വന്യതേ. ഇതി ഇത്യുക്തപ്രം. നിസ്സീമദീർഘം അതിദീർഘം. നിശ്വാസാനാം പരമ്പരാഃ ധാരാഃ. നിസ്സാരയന്തീ പ്രേരയന്തീ, കുർവതീതി യാവത്. അത്ര മതിർവ്വിഷാദശ്ച. അഥ തൽകാലസുലഭാം ദൃഷ്ടകാരണസാമഗ്ര്യവിഷയാം ചിന്താമദർശയതി— ശരണേതി. ഏതദാദിധാരയമിത്യന്തം ചിന്താപ്രകാരകഥനം. ശരണാഗതവത്സല ഇത്യനന്തഭദ ഹേതുഃ. തത്താമേവ കിമ ഇത്യത്രാഹ— കരുണാകരേതി. സന്താപശമനശക്തിശങ്കാം വ്യനക്തി— ഹരിരിതി. ചരണദാസ്യമിതി. അത്യല്പമേവേദമേയാം പ്രാർത്ഥ്യത ഇതി ഭാവഃ. മമ വരണം മൽകർമ്മകം പരിണയം മയാ ഭീഷ്മകേന പ്രാർത്ഥിതം. തസ്യ ഭർതൃശുശ്രൂഷാപ്രധാനതയാ ചരണദാസ്യതയാ

കതിഃ. യദ്വാ മൽകർത്തൃകം വരണം, മയാ വൃതമിതി യാവൽ, ദാസ്യമിത്യസ്യ വിശേഷണം. ചരണദാസ്യാ മമ വരണമിതി പ പാഠോ ദൃശ്യതേ. ഏതൽ സതതാപേക്ഷ്യമേവത്തി. സർവ്വഥാപി ക മപി ക്ലേശമനുഭൂയാപി. നിർവ്വിചാരം നിഷേധകോടിമനാരൂഢമാ ദൈവ്യൈവ. അനന്യമനസ്സൈവ അംഗീകൃത്യൈവ. സംഭാവനാ യാം ലിങ്. ഏവകാരോഽയോഗവ്യവച്ഛേദേ. അത്ര വിഷാദേന ന്തിഃ. അഥൈവം കഥനമാശ്വാസനമിതി ധ്വനിത്വപായമാശങ്കതേ— അഥവേതി. ഇയം പുനരിതി സംബന്ധഃ. പുനരിതി വിശേഷേ. സഹജവിരോധിനഃ നിസർഗ്ഗശത്രോഃ രുക്മിണഃ. സഹജേതി താദൃശീ മയി രുക്മാ ന ഭവിഷ്യതീത്യേവ ന, കിന്തു പ്രതികൂലമേ വ്യാചരിഷ്യതീതി ഭാവഃ. അഭിമന്യമാനേന വിചാരയതാ. ഇദം നിരാകരണഹേതുകം. നിരാകരിണാ മൽപ്രാർത്ഥനാനിരസ്ക ർത്തം സതാ. ഭവിതവ്യമിതി ഭാവേ സംഭാവനായാന്തവ്യപ്രത്യ യഃ. നിരാകാരേണൈവ സഹരിഷ്യേദിത്യർത്ഥഃ. തതഃ നിരാകരണേ സ്യാവശ്യംഭാവിതാൽ. തദർത്ഥമേവ ഹസ്തർത്ഥമേവ, തദ്ധരണേ ദാസ്യം പ്രയോജനാഭ്യുദ്ധിരസ്ത്യേവേത്യർത്ഥഃ. ചിരേപ്സിതം സോ ഢമപി സന്താപസന്തതീശ്ചിരായ പരിപാലിതം. നിരർത്ഥജീ വിതം ഹരിലാഭരൂപഫലരഹിതം ജീവിതം. അത്രാർത്ഥപദസ്യാ ർത്ഥവിശേഷബോധകതാ, അന്ന കിമർത്ഥമിത്യനേന പൌനരുക്ത്യം. ഇദം ദുസ്സഹദുഃഖസ്വഭാവേനാനുഭൂയമാനം. കിമർത്ഥമിത്യത്ര കിം ശബ്ദഃ ക്ഷേപേ. പുനഃ നിരാകരണാനന്തരം. കിമർത്ഥം ധാരയാ മീതി ധാരണേ പ്രയോജനം നാസ്തീത്യർത്ഥഃ. ഹരിലാഭേതരസ്യ നിഷ്ഫലതാദിതി ഭാവഃ. ഇതി ഇതി വിചാര്യ. തൽ ജീവിതം. കപചിൽ കേഷ്വചിൽ ക്ഷണേഷു, യദ്വാ നിർജ്ജനേ കുത്രചിൽ പ്രദേശേ. ദ്വിതീയപക്ഷേ ത്യക്ഷ്യ ഇത്യനേനാസ്യ സംബന്ധഃ. ഉ ദൃശതമാനസേതി. ത്യാഗാനുകൂലചേഷ്ടാം ഇ ന ജാനേതി മാനസ പദേന ബോധ്യതേ. അത്ര നിർവ്വേദഃ. അപിശബ്ദസ്സുദുശ്ശോചി തസ്യാപി ത്യാഗസ്യാഭാവം സൂചയതി. അത്ര ഹേതുരനപേ ക്ഷ്യമാണമനോരഥസമാധിരേവ. അപിശബ്ദശൂന്യോഽപി പാഠോ ദൃശ്യതേ. ഹാർദ്ദേന കൃതശപഥഃ ഹാർദ്ദേനാദ്യ ശപേ ഇത്യുക്ത

രൂപേണ കൃതകൃഷ്ണനയനപ്രതിജ്ഞഃ. സ ഇതി പ്രതിജ്ഞാനിർവ്വഹണസാമർത്ഥ്യമാഹ. യാത്രിസ്വരോത്തമ ഇതി പ്രതിജ്ഞാഭംഗേ പ്രത്യവായഭയം സൂചയതി. ഹരേർവ്വാർത്താംഹര ഇതി ശ്രുതിഹരണഹേതുഗർഭം. ഇതി സ്വമനോരഥസാധിനാ ഇത്യേവം നിരൂപ്യ സ്വചിത്തസംശോധനേന. അത്ര ധൃതിർഭാവഃ. അയം സന്തോഷേ ഹേതുഃ. പുനഃ സമാശ്വാസനാനന്തരമേവ. നാനാന്തരാന്തരാ മധ്യേ മധ്യേ. സമാപതിതയാ ഝടിതി ജനിതയാ നാനാന്തരായശതാനാം ബഹുവിധാനാം ശങ്കയാ, കിം വാസവരണ്യേഷു മാർഗ്ഗാപരിജ്ഞാനാൽ പരിഭ്രമതി, സമാശ്വാസം വാ നിശാമുഷ്യാച്ഛിതഃ ഗതസ്യ കൃഷ്ണാവലോകനാവസരേ വാഽന്യേനാ നാലപ്തി, ശ്രുതേ ച വാ മമസന്ദേശമുകുന്ദോ ന മയി കൃപാം കരോതി, അന്തരിതാ ഗുരുജനൈർവ്വാ സ ദാത്ര്യനഞ്ജായതേ, പഥി വാ ചൈദ്യമാഗധാദിഭിർവൈരിഭിർന്നിരുദ്ധ ഇത്യാദിരൂപയാ ഉപചിതാ വർദ്ധിതയാ ചിന്തയാ കിമഥേദാനീം കർത്തവ്യം കാ മേ ഗതിരിത്യേവമാകാരയാ തയാ കൃതോ വിഷമാധിഃ അസഹ്യപീഡാ യേന ച. അയം സന്താപേ ഹേതുഃ. അത്ര ശങ്കാചിന്തയോർഭാവാഃ സന്തോഷസന്താപാവേവ സിന്ധുപയസീ നദീജലേ തയോസ്സന്ധൌ സംഗമേ. നദീജലതുല്യരൂപേണ സന്തോഷസന്താപയോരനവരതപ്രവാഹോ വ്യജ്യതേ. ഇതഃപൂർവ്വതോപി ഏകത്രാപരത്ര ച. ആന്ദോളിതാന്തരാത്മാ ചലിതമാനസാ. ഇദാനീമാശ്വാസഃ, ഉത്തരക്ഷണേ സന്താപഃ, പുനർഹർഷഃ, പുനരപി വിഷാദഃ ക്ഷണാന്തരഏവാശാ, പുനർന്നിരാശാ, ഇത്യേവഞ്ചിത്തസ്യാന്ദോളനം ബോധ്യം. ഏകദേശവിവർത്തിരൂപകഞ്ചേദം, അന്തരാത്മനി ശാഖാഽഭേദമാനാൽ. നദീദ്വയസമാഗമപതിതശാഖാ യഥാ ഏകജലവേഗേന ഏകദേശം ഗച്ഛതി തദൈവാപരജലവേഗേന തദ്വിരുദ്ധം ദേശം, തഥാന്തരാത്മാപി സ്വാസ്ഥ്യം സന്താപഞ്ചേതി ഭാവഃ. ക്രമേണ ഏകൈകക്ഷണപരിപാട്യാം. ക്ഷപായാ ഏകോപി ക്ഷണഃ കാഷ്ഠാന്തരവ്യാസംഗേനാവിദിതോ ന യാത ഇതി ഭാവഃ. പുനഃ ഉൽകണ്ഠിത്വാ കഥമപി കാലഞ്ചിത്താന്ദോളനാനന്തരം. ക്ഷപായാഃ ക്ഷപയതി ഗ്ലപയതി മനാപിധ

യാ വിരഹിണാം ശരീരമപ്യനപേക്ഷ്യാപൎത്ഥായം നിശായാഃ. ക തിപയസമയാൻ ത്രിചതുരമുഹൂൎത്താൻ. കഥമപി അതിക്രമ്യ ണെ. ക്ഷപയിതാ അതിവാഹ്യ. അത്യാകുലാൽ ദുസ്സഹപീ ഡായാഃ. ആകുലശബ്ദോത്ര ധൎമ്മവാചീ. പൂൎവ്വവൽ ക്ഷപണമ പ്യ രക്ഷ്യമാസീദിതി ഭാവഃ. അത്യാകുലേതി ഇത്ഥം പ്രഥമാന്തപാ ഠഃ. തതഃ അനന്തരം. പത്യാഗമന പതിതേന വൃതസ്യ ദയി തസ്യാഗമനേ യാ ആശാ സംഭാവ്യമാനസിദ്ധികഃ കമ്യോ ഭിലാഷഃ; 'ആശാ തൃഷ്ണാപി ചായതം' ഇത്യമരഃ, തസ്യാഃ പ്ര ത്യാവൃത്താ പ്രതിനിവൃത്താ ചിത്തവൃത്തിൎയ്യസ്യാസ്സാദൃശീ. ചി ത്തവൃത്തേരാശയോഃ പ്രത്യാവൃത്തിൎന്നാമ ചിത്തസ്യാശാന്മുഖേനാ പരിണാമ ഏവ. തസ്യ സന്ദേശഹരസ്യ. പൃഥ്വീസു രസ്യ വിപ്രസ്യ. യൽ പ്രത്യാഗമനം തസ്യാശാ ദിക്, 'ദിശ സ്തു കകുഭഃ കാഷ്ഠാ ആശാശ്ച' ഇത്യമരഃ, തസ്യാഃ പ്രത്യാവൃത്താ ത്തവൃത്തിഃ വ്യാവൃത്താനേത്രവ്യാപാരാ. ചിത്തനേത്രപദാഭ്യാ ന്തര'വൃത്തി'ശബ്ദഃ പ്രത്യേകം സംബദ്ധ്യതേ. അത്ര യഥാസംഖ്യ മലങ്കാരഃ. അത്ര വിഷാദാതിശയോ വ്യംഗ്യഃ. സമ്പ്രാപ്യ ശയന തലമിതി തദേവ ഹി ശോകോപഹതചേതസാം കൎത്തവ്യമ വധാരണമേകം ശരണം. സമ്പ്രാപ്താനി സംബന്ധാനി കുസുമദളാ നി യസ്മിംസ്തദ്ദൃശം. ഇദം സമീകൃതശിശിരോപചാരാന്തരാ ണാമുപലക്ഷണം. ദളെത്യുക്ത്യാ കൎക്കശതാബുദ്ധ്യാ വൃന്താനാ മപി നിരാസസ്സഖീഭിഃ കൃത ഇതി സൂച്യതേ. തേന രുക്മിണ്യാ സ്സൗകുമാൎയ്യാതിശയശ്ച. സംവേശാപദേശേന സ്വാപവ്യാജേന. ദൂരേ ഖലു യസ്യതഃ സ്വാപസ്യാവസ്ഥാനം വ്യാജാവലംബനഞ്ച സഖീസല്ലാപവൎജ്ജനായ. ബന്ധുവത്സലമിതി സന്ദേശാന്ത രേ തദ്ധ്യാനസ്യൗചിത്യം വ്യഞ്ജയതി. ബന്ധുൎഹി ഭഗവതസ്സ ൎവ്വോപി ദീനഃ. ഉക്തഞ്ച ശ്രീശങ്കരഭഗവൽപാദൈഃ 'പ്രമസൂപ ന്ദീനാനാം ഖലു പരമബന്ധുഃ പശുപതേ' ഇതി. സിന്ധുരായി നം തമേവ ക്ഷീരാബ്ധിശായിശ്രീനാരായണമിന്ദിരാപതിമേ വ. സിന്ധുശയനോക്ത്യാ അപ്രമേയപ്രഭാവത്വം ദ്യോതിതം. ഏ വകാരേണ ധ്യാനസമയേ വേദ്യാന്തരസ്ഫൂൎത്തിഃ അതിപ്രിയതയാ ന ധ്യാനസൗകൎയ്യഞ്ച സൂച്യതേ. അഥവാ തമിത്യസ്യ ശംഖരമി

ത്യാദ്യർത്ഥഃ. ഏഹി സന്ധ്യായേതി യോജനാ. ഹൃദയകമലപീഠം സ്ഥാപയിതേത്യർത്ഥഃ. സന്ധ്യായിനീ സമൃദ്ധ്യാനശീലാ. ധ്യാനസ്യ സമൃദ്ധത്വം ചിരൈകാഗ്ര്യസ്യ ബലവത്ത്വമേവ. അത്ര കേഷാഞ്ചിൽ ഭാവാനാം സന്ധിഃ, കേഷാഞ്ചിച്ച പൂർവ്വപൂർവ്വസ്യോത്തരോത്തരേണോപമർദ്ദാൽ ഭാവശബലതാ ചാവഗന്തവ്യാ. അത്ര വിഭാവാനുഭാവവ്യഭിചാരിണാം സമ്യഗുപവർണ്ണനാൽ രസപുഷ്ടാധിഷ്ഠിതാ വിപ്രലംഭശൃംഗാരസ്സ്ഫുടം വ്യജ്യതേ. അന്തേ ച ഭഗവദാലംബനോ ഭക്ത്യാഖ്യോ ഭാവഃ. അന്തേ ഭാവാന്തരപ്രവേശാഭാവരൂപം ശൃംഗാരസ്യ സംഭോഗായമാനത്വമിതി സൂചയിതുമിതി ജ്ഞേയം. ഉക്താതിരിക്താലങ്കാരാസ്സ്വയമൂഹ്യാഃ.

സാ — ബ്രാഹ്മണൻ പോയിമടങ്ങിവരുന്നതിന്നിടയിലാകട്ടെ ഒട്ടുംതന്നെ ക്ലേശം സഹിപ്പാൻ ത്രാണിയില്ലാത്ത രുക്മിണി എതിരറ്റ ഉന്നതഗുണങ്ങൾക്കിരിപ്പിടമായ തന്റെ പ്രിയതമന്റെ അടുക്കലേക്കയച്ച ആ ഭൂമീസുരന്റെ വരവിനെ തന്നെ ക്ഷണംപ്രതി പ്രതീക്ഷിച്ചുകൊണ്ടിരുന്നു. ഏകദേശം വരേണ്ട നേരം കഴിഞ്ഞപ്പോൾ, അദ്ദേഹത്തെക്കാണായ്കയാലും കാമബാധയാലും അവളുടെ മനസ്സ് അതിയായ ആധിക്കിരിപ്പിടമായി "അച്യുതനേയും കൊണ്ട് ഭൂസുരൻ ഇപ്പോൾതന്നെ വന്നുചേരും" എന്നിങ്ങിനെ അടുത്തുള്ള സഖിമാർ ആശ്വസിപ്പിക്കുന്നുണ്ടെങ്കിലും "വിധിയുടെ ഗതി സർവ്വജ്ഞന്മാർക്കുകൂടി വിശ്വസിക്കാവുന്നതല്ല" എന്നുപറഞ്ഞ് ഇടവിടാതെ ദീർഘശ്വാസങ്ങളെ വിട്ടുകൊണ്ട് "ശരണമണഞ്ഞവരിൽ കനിവുള്ളവനും കരുണാകരനുമായ ഹരി എന്നെ വിവാഹംചെയ്ത് അദ്ദേഹത്തിന്റെ കാലടികളിലുള്ള ദാസ്യത്തെ എന്തുതന്നേയായാലും അനുമതിക്കാതിരിക്കയില്ല നിശ്ചയം. അഥവാ ഇവളാകട്ടെ തന്റെ സഹജശത്രുവിന്റെ സഹോദരിയാണെന്നു വിചാരിച്ച് അദ്ദേഹം എന്റെ അപേക്ഷയെ തള്ളിക്കളഞ്ഞു എന്നു വരുമോ? എന്നാൽ അദ്ദേഹത്തിന്റെ പാദശുശ്രൂഷ ഒന്നിനുവേണ്ടിത്തന്നെ വളരെക്കാലമായി വഹിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന ഈ പാഴ്ജീവിത

ത്തേ പിന്നെ ഞാൻ എന്തിനായി ചുമക്കുന്നു?" എന്നിങ്ങനെ വിചാരിച്ച് ചിലപ്പോൾ മരിക്കുന്നതായി മനസ്സിൽ ഉറയ്ക്കും. ഉടനെ, "സൌഹാർദ്ദത്തോടെ ശപഥം ചെയ്തു പോയ ആ ബ്രാഹ്മണോത്തമൻ ഹരിയുടെ വർത്തമാനം വന്നുപറഞ്ഞ് എന്റെ ദുഃഖം ശമിപ്പിക്കും" എന്നിങ്ങിനെ തന്റെ മനസ്സിനെ സമാധാനിപ്പിക്കും. അപ്പോൾതന്നെ, തന്റെ ഉദ്ദിഷ്ടസിദ്ധിക്കു വരാവുന്ന അനേകം വിഘ്നങ്ങളെ ശങ്കിച്ച് ചിന്തമൂത്ത് അസഹ്യമായ മനോവേദനയിൽ പെടും. ഇങ്ങിനെ സന്തോഷവും സന്താപവുമാകുന്ന രണ്ടു നദികളുടെ സന്ധിയിൽപ്പെട്ട് മനസ്സ് തോണിപോലെ അങ്ങോട്ടുമിങ്ങോട്ടും കിടന്ന് ആടിക്കൊണ്ട് രാത്രി കുറച്ചുനേരം വളരെ പണിപ്പെട്ട് കഴിച്ചുകൂട്ടി. ഒടുവിൽ ദുസ്സഹദുഃഖത്താൽ അതിന്നും ശക്തയാകാതെ ഭഗവാന്റെ വരവിൽ മനസ്സ് നിരാശപ്പെട്ട് സുന്ദരൻ വരേണ്ട ദിക്കിൽനിന്നു കണ്ണെടുത്ത് കുസുമദളങ്ങളും അടുപ്പിച്ച് വിതറിയിട്ടുള്ള ശയ്യയിൽ ചെന്ന് ഉറങ്ങുകയാണെന്നു നടിച്ച് കണ്ണടച്ചുകൊണ്ടു സന്താപശാന്തിക്കായി പാലാഴിയിൽ പള്ളികൊള്ളുന്ന ബന്ധുവത്സലനായ ശ്രീനാരായണനെത്തന്നെ മനസ്സിൽ നല്ലപോലെ ഉറപ്പിച്ചു ധ്യാനിച്ചുകൊണ്ടു കിടപ്പായി.

അഥ താദൃശദശാവശ്യാനസ്യാ ഫലിതദൈവാജ്ഞതേതി സവിസ്മയമാഹ—

ഗ. തദാളു ഖലു തദീയഗൃഹസന്നിധ ഏവ ഹരിണാദിഷ്ട
സ്സധരണീസുരഃ. 57

വ്യാ— തദാളു തദൈവ. ഖലു വിസ്മയേ. തദീയസ്യ രുക്മിണീസംബന്ധിനോ ഗൃഹസ്യ സന്നിധേ സമീപേ. 'ഉപകണ്ഠാസമര്യ്യാദസവിധാനി സന്നിധകം ഉപാന്തേ' ഇതി വൈജയന്തീ. ആദിഷ്ടഃ 'മമ പ്രിയതമാം ബ്രൂഹ്യസ്മദീയാഗമം' ഇത്യാദ്യുക്ത്വാ പ്രേഷിതഃ. ധരണീസുര ഇത്യസ്യോത്തരപദ്യഗതേനാഘോഷയദിത്യനേനാന്വയഃ.

സാ— അപ്പോൾതന്നെയാകട്ടെ ശ്രീകൃഷ്ണൻ സന്ദേശവും കൊടുത്ത് പറഞ്ഞയച്ച ആ ബ്രാഹ്മണൻ.

പ. ഉദ്വാഹാർത്ഥം ഹരിം പ്രാപ്തം സദ്യോബോധയിതും വധൂം
ഏത്യോദ്ദിശ്യ സരസീം പദ്യമേതദലാപയൽ. 58

വ്യാ — ഉദ്വാഹേതി — ഉദ്വാഹാർത്ഥം പരിണയനാർത്ഥമിത്യ്. സദ്യോബോധയിതുമിതി രുക്മിണീസമീപമാസാദ്യ വചനേ കാലവിളംബസ്സ്യാൽ, മദുത്തരപരം ക്ഷണമേകമപി സാ തപസ്വിനീ വിഷാദമനുഭവേത് ഇത്യഭിപ്രായേണ സദ്യോബോധനം. വധൂം പ്രകരണാദ്രുക്മിണീം. 'ഗതിബുദ്ധി' ഇത്യാദിനാ കർമ്മസംജ്ഞയാ ദ്വിതീയാ. ഏത്യേതി പദ്യവിശേഷണം. ഉദ്ദിശ്യ സരസീമിതി അത്ര സരസീപദേന സാമാന്യവചനേന പത്മിനീരൂപവിശേഷോഽഭിധീയതേ. അതഏവോത്തരപദ്യേ പത്മിനീതി സംബുദ്ധിഃ. താമുദ്ദിശ്യ പദ്യാലാപനമന്യൈരശ്രുതേപി ബോധഭാവായ. അലാപയൽ ഉച്ചൈരുച്ചചാര.

സാ — വിവാഹത്തിന് ശ്രീകൃഷ്ണൻ വന്നിരിക്കുന്നു എന്ന് അന്യന്മാർ അറിയാതെ രുക്മിണിയെ ധരിപ്പിപ്പാനായി ഒരു താമരപ്പൊയ്കയെ ഉദ്ദേശിച്ച് മനോഹരമായ ഈ പദ്യത്തെ ഉറക്കെച്ചൊല്ലി.

പദ്യമേവദർശയതി —

പ. "ദ്വിത്രൈരേവ മുഹൂർത്തൈർമ്മിത്രകരസ്പർശമനുഭൂയാഃ
പത്മിനി! രക്തമപീദം നാഭ്യേതി രാജമണ്ഡലം പശ്യ". 95

വ്യാ — ദ്വിത്രൈരിതി. ദ്വിത്രൈഃ ദ്വാഭ്യാം ത്രിഭിർവ്വാ. അത്ര ദ്വിതീയപക്ഷോഽനാസ്ഥായാം 'ഇഷ്യതുരുഞ്ജനാഃ' ഇതിന്യായേന ഏവകാരേണ മുഹൂർത്തത്രയംപരമാവധിഃ തതഃ ക്ഷണാന്തരവിളംബസ്സംഭാവനായാ അപിനാവിഷയ ഇതിപ്രകാശ്യതേ. മിത്രകരസ്പർശം, നതുദർശനമാത്രം. മിത്രോ രവിഃ തസ്യകരോ രശ്മിഃ തസ്യസ്പർശം സമ്പർക്കം. 'മിത്രകരസ്പർശസൗഖ്യം' ഇത്യപിപാഠഃ. തത്സ്പർശജന്യംസുഖമിതിതസ്യാർത്ഥഃ. അനുഭൂയാഃ ഇത്യാശിഷി ലിങ്. ഏവകാരോഽത്രാപിസംബധ്യതേ. മാഽത്രശങ്കാംകൃഥാ ഇതി ഭാവഃ. അചിരാത്തദനന്തരമേവ ഉപചരതി ദൃശ്യതി — രക്തമിതി. രക്തം അരുണവർണ്ണം, അനുരാഗിമുഖതാഃ ഏതേന 'ദ്വിജരാജ

മധികം പ്രാദ്യോതതോമേഷ്യൻ' ഇതിപൂർവ്വോക്തേന, പ്രദോഷഏവ വന്ദിതാരോമന്ദിരദ്വാരസ്യേന്ദ്രകരരഞ്ജിതതോക്ത്യാ ചളുപ്തചതുർത്ഥ്യന്തഭവവിപ്രസ്യ ദ്വാരകാപ്രാപ്തിസൂച്ഛന്ന്യാരമേവഗേവതഃ കന്യാപ്രവേശ ഇതി ച ലഭ്യതേ. അതഏവ രാക്ഷസവിവാഹദിവസസ്യ പൌർണ്ണമാസീതാ ഉചിതൈവാദ്യം. സൂചിതഞ്ചൈതേനൈവ 'രുക്മിണ്യാഃ പരിണീതിപദ്യ' ഇത്യനേനേതിസ്പഷ്ടമിതി ഉപനീയം. അപിച്ഛന്ദ്യമാനവിശേഷണസമുച്ചയഃ. ഇദം പൂർവ്വതാദൃശ്യമാനം. നഷ്ടദൃഷ്ടി ഗതശോകം. ഉദയാദിമുഖ ഏവ ഭഗവതി മന്ദപദമാപതിദൃശ്യതേ ശോകഭയാശ്ലിഷ്ടതരന്തമണ്ഡലസ്യ, ന തു പൂർവ്വം, അതോ ƒപി ഭവിതാ തേ നിയതം ഭർത്തൃകരസ്പർശസൌഖ്യമിതി ഭാവഃ. രാജമണ്ഡലം ചന്ദ്രമണ്ഡലം. പശ്യ സ്വയം ദൃഷ്ട്വാ നിശ്ചിനു. അത്ര ചിരം പരിവിരഹേണ ശോചനീയാന്ദ്രശമാപന്നാം പത്മിനീം പ്രതി വക്തുഃ കാരുണ്യാദ്യാത്മ്യാന്ദ്യത. അത്ര പ്രകരണമഹിമ്നാ ശ്ലിഷ്ടപദസമർത്ഥ്യാച്ച പ്രസ്തുതോƒർത്ഥോƒപി സ്വയമേവ പ്രകാശതേ. തഥാഹി. ഭർത്തൃകരസ്പർശം ഭർത്തൃഭൂതേന തവാനേന വ്രതസ്യ പാണിസ്പർശം. രക്തം തവാനുരക്തം. രാജമണ്ഡലം നൃപസമൂഹം നഷ്ടദൃഷ്ടി പ്രഥമം തദ്ദർശനേന വിവർണ്ണവദനം, പശ്ചാദ്രണപരാജയേന ഗതപരാക്രമമേവാഞ്ജലികരം. ഇദമസ്മിൻ പക്ഷേ തൽകാലവിശേഷണമവസേയം. പശ്യ, ആശിഷി പ്രാർത്ഥനായാം ച ലോട്. അപിശബ്ദഃ അനന്തരവർത്തിക്രിയാസമുച്ചയേ അനേന തദനന്തരിഷ്ട രാക്ഷസവിവാഹ ഏവ ഭാവീതി ച ബോധിതം. ശോഭനലക്ഷണവിശിഷ്ടസീമന്തിനീപ്രതിപാദികയാ പത്മിനീതി സംബുദ്ധ്യാ അഭിലഷിതപതിലാഭയോഗ്യത്വം തവാസ്ത്യേവേതി ച സൂചിതം. ശേഷം പൂർവ്വവൽ. അത്ര ഗോപനീയസ്യാസ്യാർത്ഥസ്യ കവിനാ പൂർവ്വശ്ലോകേന സ്ഫുടീകൃതത്വാൽ വിവൃതോക്തിരലങ്കാരഃ.

സഖി — "അല്ലയോ, താമരപ്പൊയ്കേ! രണ്ടുമൂന്നു മുഹൂർത്തങ്ങൾക്കുള്ളിൽ നീ ഭർത്താവായ സൂര്യന്റെ കരസ്പർശത്തെ അനുഭവിക്കും. എന്തെന്നാൽ ഇതാ ചന്ദ്രമണ്ഡലം ചുവന്നു. കളികെ

ട്ടും വശായി. ഉദിക്കാൻ ഇനി അധികം താമസമില്ലല്ലോ. ഇതു നിന്നെത്തന്നെ കണ്ടാൽ അറിയുന്നതോ?"

"അല്ലയോ, പതിവ്രതേ! രണ്ടുമൂന്നു മുഹൂർത്തങ്ങൾക്കുള്ളിൽ നീ ഭർത്താവിൻെറ കരസ്പർശം അനുഭവിക്കും. നിന്നിൽ അനുരക്തന്മാരായി ഇവിടെ വന്നിരിക്കുന്ന രാജാക്കന്മാരെ മനോരഥം സിദ്ധിക്കായ്കയാൽ വിവർണ്ണവദനന്മാരും ഒടുവിൽ യുദ്ധത്തിൽ പരാജിതന്മാരും ആയി വളരെത്താമസംകൂടാതെ നിന്നെ കാണാൻ സംഗതിവരികയും ചെയ്യും."

അഥ സാത്വികീം നായികാവസ്ഥാം വർണ്ണയതി—

പ. ശ്രുത്വേദം ശ്രുതിസൂചനം സപദി തം
ദൃഷ്ട്വാ ച ഹൃഷ്ടം പതിം
ബുദ്ധ്വാ ബുദ്ധിമതീ വിശുദ്ധഹൃദയാ
ദുദ്രേകാൽപ്രമോദസ്യതാൽ
പ്രത്യുത്ഥ്യ പ്രതികർത്തുമക്ഷമതയാ
തത്ര ക്ഷമം തൽക്ഷണേ
ഭക്ത്യാ ഭർത്തൃസുഖം സ്വജീവശരണം
തൂഷ്ണീം സ്ഥിതൈവ സാ. 60

വ്യാ—ശ്രുത്വേതി. ശ്രുതിസൂചനം ശ്രോത്രയോഃ ശ്രവണേപി ശ്രവണാനന്തരമപ്യാനന്ദജനകം, അത്യാനന്ദജനകമിതി യാവൽ. 'ശ്രോത്രസൂചനകം ത്വപ്രീതാസ്യമേതാ സ്യൂരശ്രാവ്' ഇത്യമരഃ. കോശസ്ഥശബ്ദാഃ ശ്രവണാദീനാമപ്യുപലക്ഷകാഃ. ശ്രുതിസൂചനകമേവ സൂചനം. സപദി ശ്രവണാനന്തരക്ഷണ ഏവ. തം ദയിതസന്നിധൌ പ്രേഷിതം. ഹൃഷ്ടം ഹർഷപരിതോഷപ്രസാദാദിയുക്തം. ശ്രുത്വാ ദൃഷ്ട്വേതി ച ക്ത്വാന്തദ്വയേന ബോധനേ ഹേതുതയോക്തഃ. ബുദ്ധിമതീതിമതുപ് പ്രാശസ്ത്യേ. വചനതാൽപര്യാവഗമേ ഹർഷോത്പാദകാർത്ഥേ തൽകാരണാനന്തരേ ച നിപുണേത്യർത്ഥഃ. വിശുദ്ധിതം ബോധശുദ്ധിയ്ക്കും ഹർഷാഗമനാദി. ബുദ്ധ്വേതി പ്രമോദോദയാഹേതുഃ. ഉദ്രേകം ഉദ്ബോധം യഥാ തഥാ ഉദ്ഭൂതോ ജായമാനസ്യ പ്രമോദസ്യ ഹർഷസ്യ സ്യൂദാൽ വേ

ഗാൽ. ല്യബ്ലോപേ പഞ്ചമീ. ഹർഷാതിശയമവലംബ്യേത്യർത്ഥഃ തഥാ അസ്വസ്ഥശരീരായാസ്തസ്യാഃ പ്രത്യുദ്ഗമനേ ഗത്യാ ഹേതുൽപ്രേക്ഷാ വേദ്യം. പ്രഥമാന്തപാഠേ ഉദഗ്രോദ്യൻ പ്രമോദസ്യ ദോ യസ്യാ ഇതി ബഹുവ്രീഹിസ്സ്യാദ്യുഃ ഉദഗ്രേതി ക്രിയാവിശേഷണം തൽപദസ്ഥാനമനുഭൂതദുരവസ്ഥാതിശയനിശ്ശേഷീകരണസാമർത്ഥ്യം പ്രമോദസ്യ പ്രകാശയതി. അത്ര വിഷാദശാന്തിഹർഷോദയശ്ച. പ്രത്യേത്യ പ്രത്യുദ്ഗമ്യ. അയമുപചാരഃ. പ്രതികർത്തും പ്രത്യുപകാരം കർത്തും. അക്ഷമതയാ അശക്ത്യാ. നനുസ്തി ഖലു ഭൂപാലകന്യകായാ ധനധാന്യാദിനാ പ്രത്യുപകാരകരണസാമർത്ഥ്യമിത്യത ആഹ—അത്ര ക്ഷമമിതി. തത്താദൃശമഹോപകാരേ യോഗ്യം യഥാ സ്യാത്തഥേത്യർത്ഥഃ. അത്യുല്പ്രായം ധനാദിദാനമനനുരൂപമേവേതി ഭാവഃ. അനേന രുക്മിണ്യാ വിനയോ ദ്യോത്യതേ. തൽക്ഷണേ അക്ഷമതാ പ്രതീതിക്ഷണേഽപി വാ. ഭക്ത്യേതി. യാം വിനാ പ്രണാമോപി പരിഹാസ ഇവ ഭവതി. ഭർത്തൃസപര്യേതി പൂർവ്വാധികം ബഹുമാനാദികം ധ്വനയതി. ഭഗവദ്ദർശനാദിജന്യനിരതിശയമാനന്ദമനുഭൂതവതഃ കുത്ര വാഗ്വൃത്ത വാങ്മനോ ഭവേദിതി ഭിയായ തൽകിഞ്ചിദഞ്ചിതലോചനേനാപി പ്രത്യുപകാരകരണമശക്യമിത്യപ്യനേനൈവ സൂചയതി. സജീവനാനാം സപ്രാണാനാം രക്ഷകം. അനേന പിതൃവൽ പൂജ്യതാ വ്യജ്യതേ. ഉദാത്താം നമ്രതാ ച. ഉജ്ജീമിതി പ്രമോദപരവശാ നകിമപി വക്തും ശക്താഭൂദിത്യർത്ഥഃ. നാമൈവ അദൃഷ്ടനിഷ്ഠുരിതദുപകൃതിഭാരാക്രാന്തേവ കേവലം നതശിരാ ബഭൂവ. നമനേന അനിവേദനമേവ കൃതവതീതി ഭാവഃ. ഇദം ഖലു വിശേഷാത്തരം, യദാത്മസമർപ്പണേനാമ, സ്വസ്യ ഭിക്ഷാധീനതാബോധകേന നമനേന മഹാമായാരൂപിണ്യാ തയാ നിഖിലജഗന്നിദാനഭൂതംമായാസംബന്ധാന്നിവൃത്തിർമ്മത്യാപി വദതി. സാ രുക്മിണീ. തൽക്ഷണേ ഇത്യാദിനാ തസ്യാഃ പ്രത്യുൽപന്നമതിത്വം പ്രകാശിതം. പൂർവ്വോക്തവിഷാദസ്യാത്ര ശാന്തിഃ. പരികരാലങ്കാരഃ.

സാ—എത്രതന്നെ കേട്ടാലും തൃപ്തിവരാത്ത ഈ വാക്യം കേൾക്കുകയും ഉടനെതന്നെ സന്തുഷ്ടനായ ആ ബ്രാഹ്മണനെ കാണുകയും ചെയ്കയാൽ ബുദ്ധിമതിയായ അവൾ തനിക്കറിയേണ്ട കാര്യം ക്ഷണനേരത്തിൽ മനസ്സിലാക്കി. എന്തെന്നില്ലാതെകണ്ടുണ്ടായ സന്തോഷാധിക്യത്തോടുകൂടി ചെന്നെതിരേററു. വലിയ ആ ഉപകാരത്തിന്ന് പ്രത്യുപകാരം ചെയ്വാൻ യോജിച്ചതായി ഒന്നും കാണായ്കയാൽ അപ്പോൾതന്നെ അവൾ തന്റെ പ്രാണനെ രക്ഷിച്ചവനും ഭർത്താവിന്റെ സുഹൃത്തുമായ അദ്ദേഹത്തെ ഭക്തിയോടുകൂടി മിണ്ടാതെ ആത്മാർപ്പണമായി നമസ്കരിക്ക മാത്രം ചെയ്തു.

അഥ തൽപ്രമദോപചാരവൃത്തദർശനമാത്രേണ കൃതാർത്ഥസ്സ ധാത്രീസുരഃ പ്രഭാതാഗമപ്രബോധനാപദേശേന തസ്യാഃ കർണ്ണസുധായമാനാം കൃഷ്ണാഗമനവാർത്താം പുനരപി വർണ്ണയൻ തദാനീം കർത്തവ്യമപ്യുപദിശൻ ആശിഷം പ്രയുജ്യ പ്രയാത ഇത്യാഹ—

പ. "ആയാതം ഹരിണായതാക്ഷി! കമലാമോദി പ്രഭാതം സര
ഗാരാജ്യോപ്യവധാര്യതാം ദ്വിജകുലാലാപാ ഭവന്ത്യന്യഥാ
സ്നായാ മംഗളമണ്ഡനാദി തന്വയാ യായാസ്ത്രിവായാഃ പദം
ഭൂയാദത്രപതിവ്രതാതിരിതി സ പ്രായാൽ കൃതാശീർഭണിഃ

വ്യാ—ആയാതമിതി. ആയാതേതികർത്തരി ക്തഃ. നിഷ്ഠാ, ആഗതമിത്യർത്ഥഃ. നതപായാസ്യതി, ശനൈരായാതി വാ. അതഃ പരമപി വിളംബോƒനുചിത ഇതി ഭാവഃ. ഹരിണസ്യേവ ആയതേ ദീർഘേ അക്ഷിണീ യസ്യാസ്സാ തദ്ദശി. സംബുദ്ധ്യാ സൌന്ദര്യവത്താ വിഭവകാസ്തീതി പരിഹാസോ ദ്യോത്യതേ. അത ഏവാവധാര്യതാമിതി വക്ഷ്യതി. കമലാനാം പദ്മാനാമാമോദസ്സുഗന്ധോസ്മിന്നിതി കമലാമോദി. പ്രഭാതേ ഹി കമലാനാമുദ്യമോദോ വികാസഃ. സരാഗാരകതവർണ്ണാ ആശാ ദിക്, അർക്കാൽ പ്രാചീ യസ്മിംസ്തദ്ദശം. വിശേഷണാഭ്യാം പ്രഭാതലിംഗേ ദർശിതേ. പ്രഭാതസ്യ വൈകേന്ദ്രിയസന്തർപ്പകത്വം അത ഏവ ഭവനോദരതോ ബഹിരാഗത്യ സേവനീയത്വം ചാർത്ഥാമ

സൂച്യതേ. അഥ ഗൃഹാന്തസ്ഥയാ മയാ നജ്ഞാതും ശക്യേ ഉക്ത ലിംഗങ്ങളിലേദാഹ—ദ്വിജേതി. ദ്വിജകുലാനാം പക്ഷിസമൂഹാനാം ആലാപൈഃ സ്വനൈഃ. അന്യഥാ അപ്രഭാതായാമേവ നിശായാം. ഉപസ്ഥാനേഥ ഉ ആയാതമിതി ഭാവേ ക്തേ നിഷ്ഠാ. ഹരിണാ ശ്രീതജനസന്താപഹരേണ ശ്രീകൃഷ്ണേന. യുക്തമസ്യ ഹരിസംജ്ഞേതി ഭാവഃ. ഹരിരാഗതഇത്യർത്ഥഃ ക്തപ്രത്യയേന നാതഃ പരം വിളംബലേശസ്യാപ്യവസര ഇതി സൂച്യതേ. രാവണോപഹൃതസീതാവൃത്താന്തമപരിജ്ഞാനാദ്ധമാനമാനസം ശ്രീരാമദേവം പ്രതി പവനാത്മജവചനേ 'ദൃഷ്ടാ ദേവി നിശാചരേന്ദ്രഭവനേ സത്യജതാ മൈഥിലീ' ഇത്യാദൌ കർത്തൃകർമ്മവാചകപദദ്വയാഭാനാൽ പൂർവ്വമേവ ദർശനക്രിയോക്തിരിവ പ്രകൃതേപ്യായാതമിതിപ്രഥമോക്തിഃ കമപി സന്ദേഹോല്ലാസമുൽപാദയതി. ആയതാക്ഷീതിസ്വഭാവഃ താദൃശാക്ഷിപാലമെല്ലാവസ്ഥാ ലക്ഷ്യത ഇതി ശുദ്ധാഭിപ്രായം, തപസ്സെന്ദ്രശ്രേയോവാന്നിര്ദ്ധനമിതി പ്രശംസാഞ്ച വ്യഞ്ജയതി. വിവാഹോപാധിതാവധാനത്വം ഭഗവതോബോധയിതും ഗമനക്രിയാം വിശിനഷ്ടി—കമലേതി. കമലയാഃ ശ്രിയ ആഭാഃ പ്രീതിസ്സ്യാൻ താദൃശം പ്രഭാതം പ്രകൃഷ്ടശോഭാ യത്ര തത്തഥാ. ഭാതമിതിഭാവക്താന്തം. ശോഭാ ചാത്ര ഭൂഷാവിശേഷാദിജനിതാ. നിജകമിതൃകല്പ്പെ വരശോഭാവിശേഷാവലോകനേ ഹി മോദന്തേ പ്രമദാ ഇതി കമലാശോഭേത്യുക്തിഃ കമലേത്യസ്യ വരസ്ത്രീയ ഇതിവ്യക്തഃ ... സുന്ദരീപ്രീതികരാലങ്കാരാംഗരാഗാദിജാതകാന്തിധരാ മനോഹരമിതി താവൽ. 'കമലാ ശ്രീർവരസ്ത്രീയോഃ' ഇതി മേദിനീ. അന്യഥാസമ്പരിരക്ഷയൈവാഗമനേപി ഭൂഷണാദിനാ ശരീരൈശ്വര്യസമ്പാദനം സംഭവേൽ തൽ കിമേവമത്രേതി ശങ്കാനിരസ്യതി—സഭാഗാരേണേതി. രാഗേണ തദ്ദർശനേനാനുരാഗേണ, ആശുശാലിഃ തജ്ജനിതൈർമ്മനോരഥശതൈശ്ച സഹിതഞ്ച. ആഗാച്ച അചിരംഭാവംഗമംഗളഗ്രഹം തസ്യാമുഖം പശ്യേയം? 'ത്വദ്ദൃഷ്ടാ മുഗ്ധഭ്രൂലതാഭാവമധുരാപാംഗം ഭവേ യുഗ്മയി?' പല്ലവകോമളതൽകരസ്പർശസുഖമനുഭവേയം, തദാലാപസുധാമധുരീമാസ്വാദയേയം ഇത്യാദിരൂപ

ബോധ്യാഃ. അവധാര്യതാം നിശ്ചീയതാം. ശങ്കാതവാസംഭാവ്യതയാവിഷയാ മാസ്പൃശിത്യത്ഥഃ. അവധാരണേ ഹേതുന്ദർശയതി—ദ്വിജേതി. ദ്വിജകുലാനാം ബ്രാഹ്മണജനാനാം, കുലശബ്ദേന വ്യക്തിവിശേഷവിചാരോനാവശ്യക ഇതി സൂചയതി, ആലാപഃ വചനം. അന്യഥാ അനൃതം. അത്ര സാമാന്യനിബന്ധനാ പ്രസ്തുതപ്രശംസാ. മദ്ഭക്താനാമനൃതം ഭവേദിതി ഭാവഃ. ഏവം ബോധ്യമവബോദ്ധ്യ കർത്തവ്യമുപദിശതി—സ്നാതാ ഇതി. സ്നാതാ ഇത്യാദിലിങ്ത്രയം വിധൌ. വിവാഹാംഗദേവയാത്രാദിനേ ത്വയൈതദവശ്യാനുഷ്ഠേയമിത്യത്ഥഃ ഉപ്പാത്ഥേ ദേവയാത്രാവസര ഏവ ഹരിണാ തേ ഹരണം നിശ്ചിതമിതി യാനേസ്യ, പ്രിയപ്രഥമദർശനോചിതസ്സ്നാനക്ഷൌമധാരണാദേശോ കരണീയതാ ബോധിതാ. മംഗളം ശിവകരം സ്നാനം ക്ഷൌമയുഗളാദിധാരണം. ആദിപദേന ഗൃഹദേവതാർച്ചനസാസ്തികാചാരാദി ഗൃഹ്യതേ. തന്വയാഃ വിസ്തരേണ കരു. ശിവയോഃ മംഗളരുചിന്യാഃ പാർവ്വത്യാഃ. പദം ആലയം യത്ര ദേവീപ്രതിമായാം പൂജ്യതേ. ഇതിശബ്ദോത്രാപി സംബദ്ധ്യതേ. ഇത്യുക്തേ പത്യത്ഥഃ. അഥ പരമാശിഷം പ്രയുക്തേ—ഭൂയാദിതി. ഉദ്ധൃതാദേഃ കമ്പിതശത്രുവീരഃ തേ പതിർഭൂയാദിതിസംബന്ധഃ. വീരകാമിന്യോ ഹി ഗന്തിന്യോ ഭവന്തി. ഉപ്പാത്ഥേ ഉദ്ധൃതാദിഃ ഉദ്ധൃതചക്രായുധഃ, ശ്രീകൃഷ്ണ ഇതി യാവൽ തേ പതിർഭൂയാൽ, തേ പതിഃ യദ്യപി തേന വൃതഃ ഉദ്ധൃതാരിഃ ഭാവിനി യുദ്ധേ ലബ്ധവിജയഃ ഭൂയാൽ ഇതി ച യോജനാ. ഇതി കൃതാശീരിതി സംബന്ധഃ. പ്രായാദിതി, പ്രകർഷേണ യാനേ സമ്പ്രമോദേതാം തത്രാനോചിതാചാരോ. തദാ ച പരിണയോത്സവാദിദ്രഷ്ടാസമാഗതമഹീസുരകുലസൽകാരാദിഷ്വിതി ബോധ്യം. ദ്വിജ ഇതി കർത്തവ്യോപദേശേ തദ്ദശീർത്ഥാനേ ചാധികാരമാഹ. “ദ്വിജൈ”രിതി പൂർവ്വശ്ലോക ഇവാത്ര ദ്വിജസ്യ രുക്മിണീവിഷയകോ വാത്സല്യാത്മാ ഭാവോ വ്യജ്യതേ.

സാ—രുക്മിണിയുടെ സന്തോഷപാരവശ്യം കണ്ടു തന്നെ കൃതാർത്ഥനായ ഭൂസുരോത്തമൻ പ്രഭാതമായി എന്നറിയിക്കുക എന്ന

വ്യാജേന അവളുടെ കണ്ണുകൾക്കമൃതമായ കൃഷ്ണാഗമനവാൎത്ത യെത്തന്നെ പിന്നെയും വൎണ്ണിച്ചുപറഞ്ഞു:—"പേടമാൻ കണ്ണുപോലെ നീണ്ടിടംപെട്ട നയനമുള്ളവളേ! അല്ലേ സുന്ദരി! നേരം പ്രഭാതമായി. നീ അറിയുന്നില്ലേ. ദിക്കുകളെ അരുണവൎണ്ണമായിച്ചമഞ്ഞു. വിടൎന്ന താമരപ്പൂക്കളുടെ ഗന്ധം എല്ലായിടത്തും വ്യാപിച്ചു. അല്ലെങ്കിൽ പക്ഷികളുടെ ശബ്ദംകേൾക്കയില്ലേ. കുളിക്കൂ! മംഗളാലങ്കാരങ്ങളെ ധരിക്കൂ! പാൎവ്വതീക്ഷേത്രത്തിലേക്കു പോകൂ! ശത്രുക്കളെ ആസകലം കൊന്നൊടുക്കിയ ഒരു വീരൻ നിനക്കു ഭൎത്താവായിവരട്ടെ". എന്നു ആശീൎവ്വചനം ചെയ്തു് അദ്ദേഹം പോകയും ചെയ്തു.

"അല്ലേ, ആയതാക്ഷി! വിശേഷപ്പെട്ട ആഭരണങ്ങളെ അണിഞ്ഞു് വരസ്ത്രീകൾക്കു് നയനാനന്ദത്തെക്കൊടുത്തുകൊണ്ടു് നിന്റെ പ്രിയതമനായ ഹരി നിന്നിൽ അനുരാഗത്തോടും പലതരം മനോരഥങ്ങളോടുംകൂടി ഇതാ എത്തിക്കഴിഞ്ഞു എന്നു് അറിയുക. ബ്രാഹ്മണവചനം അസത്യമായിവരികയില്ല. കുളിക്കൂ. മംഗളാലങ്കാരങ്ങളെ, ധരിക്കൂ! പാൎവ്വതീക്ഷേത്രത്തിലേക്കുപോകൂ! ചക്രധരൻ നിന്റെ ഭൎത്താവായിവരട്ടെ. വരാൻപോകുന്ന യുദ്ധത്തിൽ അദ്ദേഹം തന്റെ ശത്രുക്കളെ ജയിക്കയും ചെയ്യട്ടെ" എന്നിങ്ങനെ ആശീൎവ്വാദം ചെയ്തു് ബ്രാഹ്മണൻ പോയി എന്നു പ്രകൃതാൎത്ഥം.

അഥ ദയിതാഗമനാദിശ്രവണമുദിതാ നായികാ ദ്വിജോദിതം സൎവ്വമവിളംബേനാനുതിഷ്ഠദിത്യാഹ—

ച. **പ്രാ**തഃ പ്രാണേശസന്ദേശസഫലലഗനരസ–
 സ്രോതസേവാഭിനന്നാ
സ്നാതാ ശാതോദരീ സാ കനകമണിമയൈർ–
 ഭൂഷണൈർഭൂഷിതാംഗീ
ആതോദ്യാപൂരിതാശം ദ്വിജനൃപകുലവൃ–
 ദ്ധാദിരാളീസമേതാ
നീതാ ഭൂദേവദാരാലയമതുലബല–
 വ്രാതചക്രാഭിഗുപ്താ

വ്യാ—പ്രാതരിതി. പ്രാതഃ പ്രഭാത ഏവ. സ്നാതേത്യനേനാസ്യ സംബന്ധഃ. പ്രാണേശ്വരസ്യ യദുരഃസ്ഥലം വിസ്തീർണ്ണമുരഃ തത്ര ലഗ്നേ ഗാഢാശ്ലേഷജനിതദൃഢസംബന്ധേ യോ രസോ ഭോഗസ്സ ഏവ രസോഽമൃതം തസ്യ സ്രോതസാ പ്രവാഹേണ. 'രസോ രാഗേ വിഷേ...നിര്യാസേഽമൃതശബ്ദയോഃ' ഇതി യാദവഃ. അമൃതാഭേദോക്ത്യാ ലഗ്നരസസ്യാത്യാനന്ദകരത്വം സൂചിതം. ഇവശബ്ദോ ഭിന്നക്രമഃ. അഭിനുന്നേവ പ്രേരിതേവ. ഉൽപ്രേക്ഷയാ സ്നാനാദൌ ത്വരാധിക്യം, ലജ്ജയാ തദ്ഗോപനൌദ്ധത്യമപി തസ്യ നൈപുണ്യഞ്ച വ്യജ്യതേ. ശാതോദരീ കൃശോദരീ. താവദേവ തപീഡാതിശയജനിതതാനവാതിരേകേണ വിവക്ഷിതഃ. അനേനാന്തരപ്രേരണം വിനാ ത്വരയാ അസംഭാവനാ സൂച്യതേ. കനകഞ്ച മണയശ്ച കനകമണയഃ തന്മയൈഃ ഭൂഷണൈഃ വലയൈഃ ആഭിർമ്മുഖരാ പൂരിതാ ആശാ ദിശോ യത്ര തത്തഥേതി നയനക്രിയാവിശേഷണം. ഭീജനാനാം നൃപസ്യ ച കുലേ വൃദ്ധാഭിഃ കർത്രീഭിഃ. താസാമേവ ഹി തത്രാധികാരഃ. ആളീസമേതാ സഖീപരിവൃതാ. ആളീതി ചേടീനാമപി സംഗ്രഹകം 'അപസരന്തിസ്മ കിങ്കരീവ്യാപകജഗതീഷു' ഇതിവാക്യമാണാത്. നീതാ ആനീയത. ഭൂതേശസ്യ ശിവസ്യ ഭാര്യാ കദംബിനീ, പാർവ്വതീ, തസ്യാം ആലയം ക്ഷേത്രം, അമ്പലമോ നിരുപമോ ബലഭ്രാതഃ സൈന്യസമൂഹഃ തസ്യ ചക്രേണ മണ്ഡലേന, മണ്ഡലാകാരസ്ഥിതേന സൈന്യസമൂഹേനേതി യാവൽ, അഭിഗുപ്താ പരിതോ രക്ഷിതാ സതീ. തത്തൽ രാജകന്യകേതി ചാൽ, ന തു ക്ഷത്രാൽ പരാഭവശങ്കയാ, ഉദ്ധതസ്യ രുക്മിണോ സ്ഥാഭസംഭവാൽ. വക്ഷ്യതേ ച 'സഹസൈവ ഹരേരിദം സഹജാഹരാഹരണം' ഇതി.

സാ—കൃശോദരിയായ രുക്മിണിയാകട്ടെ പ്രഭാതത്തിൽ തന്നെ പ്രാണേശ്വരന്റെ വിരിഞ്ഞ മാറിടത്തിൽ ഗാഢമായ ആശ്ലേഷത്തിലുള്ള രാഗമാകുന്ന അമൃതിന്റെ പ്രവാഹത്താൽ പ്രേരിതയോ എന്നു തോന്നുമാറ് വേഗത്തിൽ ചെന്നു കുളിച്ചു. സ്വ

ർണ്ണംകൊണ്ടും രത്നംകൊണ്ടും ഉണ്ടാക്കിയ ആഭരണങ്ങൾ അണിഞ്ഞു. ദ്വിജകുലത്തിലും രാജകുലത്തിലും ഉള്ള വൃദ്ധകളാലും സഖിമാരാലും ചുററപ്പെട്ട് വാദ്യഘോഷങ്ങളെക്കൊണ്ടു ദിക്കുകൾ മുഴക്കി വട്ടത്തിൽ നാലുപാടും നില്ക്കുന്ന അനവധി സൈന്യങ്ങളാൽ രക്ഷിതയായിട്ട് ശ്രീപാർവ്വതിയുടെ ദേവാലയത്തിലേക്കു പോയി.

അഥ ദേവ്യാലയം പ്രാപ്തായാ രുക്മിണ്യാഃ പ്രവൃത്തിമാഹ—

വ. നത്വാ ശിവാം ശിവയുതാമശിവാപഹർത്രീം
സ്തുത്വാ ശിവൈഃസ്തവവരൈസ്തനുമദ്ധ്യമാസൌ
അഭ്യർത്ഥമർത്ഥിതവതീ മനസാ ച കൃഷ്ണാത്
കൃഷ്ണാൽ ക്ഷണം പ്രതിനിവർത്തിതദുസ്ഥിതേന. 63

വ്യാ—നത്വേതി. ശിവയുതാമിത്യനേന സന്തുഷ്ടചിത്തതയാ ശിവായാഃ പ്രസാദൌന്മുഖ്യം വ്യജ്യതേ. ശിവസ്യ നമനകർത്തൃതാമപ്യത്ര വിവക്ഷിതം. അശിവസ്യ ദുഃഖസ്യ, പ്രാർത്ഥിതപതിനയപ്രതിബന്ധകപാപസ്യ വാ, അപഹർത്രീം നാശയിത്രീം. തം സമ്പാദയിതുമിത്യർത്ഥഃ. 'ക്രിയാർത്ഥേ'ത്യാദിനാ ചതുർത്ഥീ. ശിവൈഃ മംഗളൈഃ. സ്തവവരൈഃ ശ്രേഷ്ഠൈഃ സ്തോത്രൈഃ. തനുമധ്യമാ കൃശോദരീ. തീവ്രതപശ്ചര്യാദിനാ ദേവീപരിതോഷണശക്തിരനേന സൂച്യതേ. അഭ്യർത്ഥം അഭ്യർത്ഥ്യം. അർത്ഥിതവതീ യാചിതവതീ. മനസാ ച മനസൈവ ന തു വൈഖരീരൂപിണ്യാ പരജ്ഞേയാർത്ഥയാ വാചാ. പ്രാർത്ഥനായാ ഉൽകടതാഹേതും സൂചയിതും മനസസ്താൽകാലികീമവസ്ഥാന്തരമാഹ—കൃഷ്ണാദിതി. കൃഷ്ണാൽ തദ്രൂപാദേർവിഷയാൽ. കൃഷ്ണാൽ പ്രയാസേന. തഥാപ്യത്യല്പകാലമേവ പ്രതിനിവർത്തനമിത്യാഹ—ക്ഷണമിതി. പ്രതിനിവർത്തിതം വ്യാവർത്തിതം, അത ഏവ ദുസ്ഥിതം അസ്വസ്ഥം താദൃശേന. തസ്യാ മനസഃ ക്ഷണം പ്രതിനിവർത്തനമപി മഹതാ യത്നേനൈവ സിദ്ധ്യതീതി വേദനാം ജനയതി തല്ലാഭവിഷയിണീ പ്രാർത്ഥനാ കഥമനുൽകടാ സ്യാദിതി ഭാവഃ. ദുസ്ഥിതിരപ്യേഷാ രതിക്രാന്തിദുഃഖവശിഷ്ടചേതസാമനന്യവനാർത്ഥനേഷ്വസകാരമേവ ജനയതീതി നമനാദേവനാമ

ഭക്തകൃതാനൌചിത്യചിന്താത്ര ന കാര്യാ. അത ഏവാഗ്രേ 'അമിതാദരം പ്രണമ്യ' ഇത്യുക്തിരപി സംഗച്ഛതേ. അത്ര വിശേഷണസ്യ സാഭിപ്രായതയാ പരികരഃ.

സാ — അനന്തരമിട്ടമ്മിണി പാർവ്വതിയേയും പരമേശ്വരനേയും നമസ്കരിച്ച് മംഗളങ്ങളായ അനേകം സ്തോത്രങ്ങളെക്കൊണ്ടു സ്തുതിച്ചു. വളരെപ്പണിപ്പെട്ട് അല്പനേരം ക്ലേശത്തിൽനിന്ന പിൻവലിച്ചതും അത്യന്തിമിതം അസ്വാസ്ഥ്യവുമായ മനസ്സുകൊണ്ട് മാത്രം ഇപ്രകാരം ഏറ്റവും പ്രാർത്ഥിക്കയുംചെയ്തു.

പ്രാർത്ഥനാപ്രകാരമാഹ —

പ. ‘‘വരദേ! പരിചര്യാവശീകൃതശിവേ! ശിവേ!
വരയാ കൃപയാ ദേവ്യാ വരാ ഹ്യവരാ ഭവേൽ.’’ 64

വ്യാ — വരദേ ഇതി. വരദേ സമഭിലഷിതസകലശ്രേയോദാത്രി. പ്രാർത്ഥനൌചിത്യേന സംബുധ്യതേ. പരിചര്യാദിനാ ശുശ്രൂഷാദിനാ. 'പരിചര്യാ തു ശുശ്രൂഷാ' ഇതി യാദവഃ. ശുശ്രൂഷാപ്രകാരശ്ച പുരാണേ കുമാരസംഭവേ ച പ്രസിദ്ധഃ. ശുശ്രൂഷാം പ്രയച്ഛന്ത്യാ പാർവ്വത്യാ വിശിഷ്ടസ്യാന്തരാ മഹാകവിനാ കാമസ്യ ത്രകാരഃ. ആദിപദാൽ തപോ ഗൃഹ്യതേ. വശീകൃതഃ സ്വാധീനീകൃതഃ ശിവോ യയാ താദൃശി. ശുശ്രൂഷാമാത്രേണ ദുർല്ലഭം പതിം പ്രാപ്തും പാർവ്വതീ ലോകാന്തപസ്തതാപ, തേന ച ശിവോഽസ്യാ വശോഽഭവദിതി പൌരാണികീ കഥാ, കാളിദാസേന ച സരസതരം വർണ്ണിതം. പരിണയപരിപന്ഥിപ്രത്യൂഹവ്യൂഹശാന്തയേ പരമമംഗളസ്സർവ്വമംഗളായാ അതിപ്രിയഃ പരമേശ്വരപരിണയരൂപോ ലീലാവിശേഷസ്സംക്ഷേപതോ നായികയാ നിരൂപിത ഇതി ജ്ഞേയം. ഗീയതേ ഹി കേരളേഷു മംഗളാർത്ഥമേതച്ചരിതം സർവ്വേഷ്വപി വിവാഹകർമ്മസു. അനയാ സംബുദ്ധ്യാ ‘‘താമപി നനു ജാനീഷേ മദനാതുരാണാം കന്യകാനാമഭിലാഷാണാന്ദശാം, തദവശ്യം കൃപാ മയി കാര്യേ’’തി ച ഭംഗ്യാ സൂചിതം. അസംഭാവിതപരതന്ത്രാവസ്ഥശിവസ്യ വശീകരണേന കിന്ന തേ സുസാധ്യമിതി ച. വരയാ ശ്രേഷ്ഠയാ. കൃപയാ,

കൃപാ യാമനുഗ്രഹേച്ഛാം. തസ്യാ വരത്വഞ്ച സ്വാത്മാഭിസന്ധാനാഗന്ധരാഹിത്യമേവ. പരയാ കൃപയേത്യപിപാഠഃ. യദുവര ഇതി സർവ്വാത്മനാ അഭിലഷണീയത്വമസ്യാദ്യോതയതി. അലങ്കാരഃ പൂർവ്വവൽ. ദേവീവിഷയാ രതിർവ്യജ്യതേ.

സാ — "അഭീഷ്ടമാസകലം കൊടുക്കുന്നവളേ! ശുശ്രൂഷകൊണ്ടും തപസ്സുകൊണ്ടും ശിവനെ വശീകരിച്ചവളേ! അല്ലയോ ശിവേ! അവിടുത്തെ ശ്രേഷ്ഠമായ കൃപഹേതുവായി യദുവരൻ എന്റെ വരനായി വരണം."

പ. ഇതി താമമിതാദരം പ്രണമ്യ
ക്ഷിതിഭൃന്നാഥസുതാം ക്ഷിതീന്ദ്രകന്യാ
പ്രതിയാതുമഥ പ്രചക്രമേ സാ
ക്ഷിതിഗീർവ്വാണകുടുംബിനീകൃതാശീഃ. ൬൯

വ്യാ — ഇതീതി. താം ശിവാം ശിവയുതാം. അമിതാദരം പ്രചുരഭക്തിസമേതം യഥാ തഥാ. ക്ഷിതിഭൃതാം പർവ്വതാനാം നാഥോ ഹിമവാൻ തസ്യ സുതാം. ഭക്താനുജിഘൃക്ഷാ(നേന സൂചിതാ. ക്ഷിതീന്ദ്രസ്യ രാജ്ഞഃ, ഭീഷ്മകസ്യ, കന്യാ. സാർവ്വഭൌമവാചകക്ഷിതിഭൃന്നാഥപദപ്രയോഗാൽ ക്ഷിതീന്ദ്രകന്യാകൃതസ്യാമിതാദരപ്രണാമസ്യാവശ്യകതാമൌചിത്യഞ്ച കവിരാസൂചയതി. പ്രചക്രമേ ആരേഭേ. സാ രുക്മിണീ. ക്ഷിതിഗീർവ്വാണാനാം ബ്രാഹ്മണാനാം കുടുംബിനീഭിഃ പത്നീഭിഃ കൃതാശീഃ സതീ. ധനവസനാദിദാനസന്തോഷിതാഭിഃ ബ്രാഹ്മണീഭിഃ കൃതാ ആശിഷഃ പ്രതിഗൃഹ്യേതി യാവൽ. പ്രതിയയാവിത്യനുക്ത്വാ പ്രതിയാതും പ്രചക്രമേ ഇത്യുക്ത്യാ പ്രതിപ്രയാണസ്യാസ്വരസതയാൽ ദീർഘകാലനിർവ്വർത്ത്യത്വം ധ്വന്യതേ.

സാ — ഇപ്രകാരം അതിഭക്തിയോടുകൂടി ഗിരീശനേയും ഗിരിരാജപുത്രിയേയും നമസ്കരിച്ച് ആ രാജകുമാരി പണവും പുടവയും കൊടുത്ത് സന്തോഷിപ്പിച്ച ബ്രാഹ്മണസ്ത്രീകളുടെ ആശീർവ്വാദം വാങ്ങി മടങ്ങുവാനായി തുടങ്ങി.

പ്രതിഗമനസമയം ജനാൻ ബോധയിതും പൂർവ്വാധികം വാദ്യാനി സമഘോഷയന്നിത്യാഹ —

പ. ശംഖോരുതൂര്യപണവാനകകാഹളാദ്യൈ-
സ്സംഖ്യാവിഹീനമൃദുതാരഗഭീരവാദ്യൈഃ
സംഘോഷിതൈർഘനഘനസ്വനനിർവ്വിശേഷൈ-
സ്സങ്ക്ഷോഭിതാഖിലജനംസമജൃംഭി താവൽ. 66

വ്യാ—ശംഖേതി. ഉർവ്വിതി തൂര്യവിശേഷണം. സംഖ്യാവിഹീനാനി മൃദുതാരഗഭീരവാദ്യാനി തൈഃ കർത്തൃഭിഃ. മൃദൂനി ച താരാണി ച ഗഭീരാണി ചേതി ദ്വന്ദ്വഃ തദന്തശ്രൂയമാണവാദ്യപദം പ്രത്യേകം സംബധ്യതേ. മൃദൂനി വീണാദീനി, താരാണി പടഹാദീനി, ഗഭീരാണി ഭേര്യ്യാദീനീതി വിവേകോ ബോദ്ധ്യഃ. സംഘോഷിതൈഃ സമ്യക് ശബ്ദാപിതൈഃ. ഘനസ്സാന്ദ്രോ യോ ഘനോ മേഘഃ തസ്മാൽ സ്വനനിർവ്വിശേഷൈഃ സ്വനേന പ്രയോജകേനാത്യന്തം തത്സദൃശൈഃ. ഘനാൽ ഘനസ്വനേന ഗംഭീരഘോഷേണ നിർവ്വിശേഷൈരിതി വാ. സങ്ക്ഷോഭിതഃ ഉത്സവദർശനാർത്ഥം സഞ്ചാലിതഃ നിഖിലജനോ യേന താദൃശം യഥാ തഥാ. സമജൃംഭി വവൃധേ. ഭാവേ ലുങ്. താവൽ പ്രതിപ്രയാണാരംഭേ.

സാ—അപ്പോൾ ഉച്ചത്തിൽ കൊട്ടിഘോഷിക്കപ്പെടുന്നവയും വലിയ ശബ്ദംകൊണ്ടു മേഘത്തോടു കിടപിടിക്കുന്നവയും ആയ ശംഖുകൾ, പെരിമ്പറകൾ മൃദംഗങ്ങൾ, തപ്പുകൾ കുഴലുകൾ മുതലായി മൃദുക്കളും, താരങ്ങളും, ഗംഭീരങ്ങളുമായ അസംഖ്യം വാദ്യങ്ങൾ മുഴങ്ങിത്തുടങ്ങി. ജനങ്ങളെല്ലാം ഇതുകേട്ടു ഉത്സവം കാണ്മാനായി പുറപ്പെട്ടു.

അഥ സ്വയംവരാർത്ഥമാഗതാനാം വിശ്രുതലാവണ്യകന്യാവലോകനസമുത്സുകാനാം രാജ്ഞാം പ്രതിപ്രയാണാരംഭഘോഷശ്രവണകാലികീം പ്രവൃത്തിം വർണ്ണയതി—

ഗ. തത്ര തേ പുനഃ ക്ഷത്രസമൂഹാഃ ക്ഷിപ്രമേവ സപ്രമോദം വസ്ത്രഭൂഷണചിത്രകാദിചിത്രവേഷധാരിണഃ, സച്ഛതരച്ഛവിമത്രചാമരാദിഭൂച്ഛതരപരിച്ഛദോച്ഛ്രായിതനിജപ്രഭാവാഃ, സമന്തതോ ദിഗന്തരസ്സമഹാതനിരന്തരയാനാര

ന്തരിതവസുന്ധരേ വിശിഖാന്തരേ ഉഭയതോമാൎഗ്ഗമഭിമതനൃപം ഭംഗ്യാവിരാജമാനമംഗളമനോജ്ഞമണിമഞ്ചമണ്ഡപപരിവേദികാദ്യഖിലരംഗസ്ഥലസമാസ്ഥിതാഃ, പ്രതോളികാഗൃഹോപ്രസാരിതേക്ഷണാഃ, പ്രതിയാതമസ്യാഃ പ്രതിപാലയാമാസുഃ. 67

വ്യാ—തത്രേതി. തത്ര തസ്മിന്നവസരേ. തേ മഹിതതരമഹോല്ലാസാലോകനലോഭിനഃ. പുനശ്ശബ്ദേന ജനാന്തരേഭ്യസ്തേഷാം വിശേഷമാഹ. ക്ഷിപ്രമേവേതി, അത്യാദരകരണീയേ ചിത്രവേഷധാരണേ ത്വരോക്ത്യാ രുക്മിണ്യാ രഥ്യാപ്രവേശാൽ പൂൎവ്വമേവ മഞ്ചാധിരോഹണോത്കണ്ഠാ ദ്യോത്യതേ. സപ്രമോദമിതി, പ്രമോദശ്ച നിസ്സീമലാവണ്യകന്യാവലോകനാവസരസ്യ ചിരപ്രാൎത്ഥിതസ്യ ലാഭാൽ. വസ്ത്രഭൂഷണചിത്രകാദിഭിരേവ ചിത്രഃ അത്ഭുതഃ വേഷഃ പ്രസാധനം തം ധൎത്തും ശീലമേഷാമിതി താദൃശവേഷധാരിണഃ. ചിത്രകം തിലകം. ആദിനാ അംഗരാഗലേപനം ഗ്രാഹ്യം. സ്വച്ഛതരച്ഛവിഃ അതിവിമലകാന്തിഃ ഛത്രചാമരാദിഭിരേവ ഉച്ഛ്രിതഃ ശ്രേഷ്ഠഃ പരിച്ഛദഃ പരിബൎഹഃ തേന ഉച്ഛ്രായിതാം വൃദ്ധിം പ്രാതിരൂപ്യം പ്രാപിതേ നിജപ്രഭാവഃ സഹിതാ പ്രഥിതാ ധൈര്യോദ്ധരാഃ. 'അഥോപകരണം സൎവ്വം പരിബൎഹഃ പരിച്ഛദഃ' ഇതി യാദവഃ. ചിത്രവേഷധാരണേ പ്രഭാവപ്രകടനയോഃ ഫലം കന്യാപ്രലോഭനമിതി സംഗ്രഹം. സമന്തതഃ സൎവ്വതഃ. ദിഗന്തത ഇതി പഞ്ചമ്യൎത്ഥേ തസിഃ. സൎവ്വേഭ്യോ ദിഗന്തേഭ്യ ഇതി സമുദായാൎത്ഥഃ. അന്തശബ്ദേനാതിദൂരതോപ്യാഗമനം ദ്യോത്യതേ. സമാഗതാഃ പ്രാപ്താഃ, നിരന്തരാ അസംഖ്യാകാശ്ച ജനാസ്തൈൎന്നിരന്തരിതാ നിബിഡം വ്യാപ്താ വസുന്ധരാ ഭൂമിഃ, അവകാശ ഇതി യാവൽ, യസ്യ താദൃശേ. വിശിഖാന്തരേ രഥ്യാമധ്യേ. ഉഭയതോ മാൎഗ്ഗം മാൎഗ്ഗസ്യ പാൎശ്വദ്വയേ. 'ഉഭസൎവ്വതസോഃ' ഇത്യാദിവാൎത്തികേന ദ്വിതീയാ. അഭിമതനൃപം തസ്യ തസ്യ രാജ്ഞോ യഥാ പ്രിയം സദൃശഞ്ച സ്യാത്തഥാ. ഭംഗ്യാ രചനാവിശേഷേണ. വിരാജമാനേഷു, മംഗളേഷു, മനോജ്ഞേഷു, മണിമഞ്ചേഷു യന്മണ്ഡപപരിവേദികാദ്യേഷ്വഖിലരംഗസ്ഥ

ലം ഉന്നതപ്രദേശേ തൽ സമാസ്ഥിതാ ആശ്രിതാഃ. മണിമഞ്ചാനാമമംഗളതഃ മംഗളകരമഹൈദ്രപുഷ്പണാദിശാലിതഃ. മണ്ഡപഃ പരിഃവേദികാ ച ഗൃഹദ്വാരവാഹിശേഷഃ. ഇംഗനീ ദൂരത ഏവ ദർശനലാഭസൌകര്യദ്യോതകം. പ്രതോളികാമുഖപ്രസാരിതേക്ഷണാഃ രഥ്യാമുഖേ ഏവ ദത്തദൃഷ്ടയഃ. പ്രതിയാതമസ്യാഃ പ്രതിപാലയാമാസുഃ രുക്മിണ്യാഃ പ്രതിഗമനം പ്രതീക്ഷമാണാശ്ചിരം തസ്ഥുഃ. അത്ര രാജ്ഞാമൌൽസുക്യം വ്യജ്യതേ.

സാ — ആ അവസരത്തിൽ രുക്മിണിയെ കിട്ടുവാൻ കൊതിച്ചുവന്നിരിക്കുന്ന രാജാക്കന്മാരുടെ സമൂഹമാകട്ടെ പരിഭ്രമിച്ച് സന്തോഷത്തോടുകൂടി വസ്ത്രങ്ങൾ, അലങ്കാരങ്ങൾ, തിലകങ്ങൾ മുതലായി വളരെ വിശേഷപ്പെട്ട വേഷം ധരിച്ച് വെളുത്ത വെൺകൊറ്റക്കുടകൾ, വെൺചാമരങ്ങൾ ഇടങ്ങി വളരെ വിലപിടിച്ച സാധനങ്ങളെക്കൊണ്ടു തന്റെ ധാടിമുഴുവൻ കാട്ടിക്കൊണ്ട്, നാലുഭാഗത്തുനിന്നും വന്ന് കണക്കില്ലാതെ തിക്കിത്തിരക്കിനിൽക്കുന്ന ജനങ്ങൾ നിറഞ്ഞ പ്രധാനമാർഗ്ഗങ്ങളുടെ രണ്ടുവരിയിലും അതാതവരുടെ ഇഷ്ടത്തിനു യോജിച്ചവിധം ഭംഗിയിൽ നിൽക്കുന്നവയും മംഗളവസ്തുക്കളെക്കൊണ്ട് അലങ്കരിക്കപ്പെട്ടവയും മണിമയങ്ങളും ആയ മഞ്ചങ്ങൾ, മണ്ഡപങ്ങൾ, തട്ടുകൾ ഇടങ്ങി പൊങ്ങിയ സ്ഥലങ്ങളിൽ കയറി വഴിമുഖത്തിലേക്കുതന്നെ ദൃഷ്ടിവെച്ചുകൊണ്ടു രുക്മിണി മടങ്ങിവരുന്നതുനോക്കിക്കൊണ്ടിരുന്നു.

അഥ രുക്മിവൃതസ്യ ചേദിപസ്യാവസ്ഥാം വിശേഷേണ വർണ്ണയതി—

പ. ഗിരിവ്രജാധീശപാർശ്വസംശ്രയീ
മദാന്ധതസ്സോപി ച ചേദിപാധിപഃ
അവാപ്തവാനന്തരിപോഃ പുരോ ഹരേ
രവാപ്തുകാമസ്സ്വവശേതി തൽപ്രിയാം 68

ഗിരീതി. ഗിരിവ്രജന്നാമമാഗധാനാം രാജധാനീ തദീശസ്യ ജരാസന്ധസ്യ പാർശ്വസംശ്രയീ സഹിതഃ സമീപവ

ത്തി. ദ്വിപപക്ഷേ ശൈലസമൂഹാധിപസ്യ ഹിമവതഃ സാനുവ ത്തി. മദേന ദർപ്പേണ, പക്ഷേ ദാനേന ഉദ്ധതഃ അഹംകൃതഃ. അവാപ്തുകാമതാഹേതുഗർഭിതം. സഃ രുക്മിസഖഃ, പക്ഷേ ബലവത്തയാ പ്രസിദ്ധഃ. അഭിദ്രവതി സമൃദ്ധ്യേ. ചൈദ്യപ ദ്വിപഃ ശിശുപാല ഏവ ഗജഃ. അത്ര സാമാന്യപ്രയോഗാന്നോ പമിതസമാസഃ. അവാപ്തവാൻ ആഗതവാൻ. അരണ്യാന്തരേ പക്ഷേ വനപ്രദേശവിശേഷഞ്ച. ഇതരൈർദുഷ്പ്രാപേന ഹന്തേ സ്സ്വാനിഷ്ടകരണസാമർത്ഥ്യമസ്യ വിദിതപൂർവ്വമിതി ദ്യോത്യതേ. പുരഃ അഗ്രതഃ. ഹരേഃ ശ്രീകൃഷ്ണസ്യ പക്ഷേ ഹരേസ്സിംഹസ്യ. ഹരേഃ പുര ഇത്യനേന അതീവ മദാന്ധതായാഃ, പരാകാഷ്ഠേതി സൂച്യ തേ. സ്വവശാം സ്വാധീനാം, പക്ഷേ സ്വീയാം കരിണീം. 'കരിണീ ധേനുകാ വശാ' ഇത്യമരഃ. ഇതിമതാം, തത്പ്രിയാം, ന തു യാം കാഞ്ചിത്കരിണീം, പക്ഷേ സിംഹീം വാ, കിന്തു ഹരേഃ പരമപ്രേ മാസ്പദഭൂതാം. ഏതേനാവാപ്തുകാമതായാ അത്യന്താനൌചി ത്യം ഹരേസ്സ്വസഹനാതിശയശ്ച ദ്യോത്യതേ. അവാപ്തുകാമ സ്സന്നവാപ്തവാനിതി സംബന്ധഃ. അത്ര ദ്വിപാദിവർണ്ണനാച്ചേ ദിപസ്യശക്യാശക്യവിചാരവൈധുര്യം ധ്വന്യതേ. അത്ര രൂപക തദ്ബാധകശ്ലേഷയോസ്സങ്കരഃ!

സാ—ഹിമവൽ പാർശ്വത്തിലും മദം പൊട്ടി അഹങ്കരിക്കുന്നതും ആയ ഒരു ഗജം തന്റെ ശത്രുവായ സിംഹത്തിന്റെ മുമ്പിൽവെച്ച് അതിന്റെ പത്നിയെ പിടിയാനെന്ന വിചാരിച്ച് കിട്ടുവാൻ മോഹിച്ച് അണയുന്നതുപോലെ ഗർവ്വമുള്ള ശിശുപാലനും തന്റെ വൈരിയായ ശ്രീകൃഷ്ണന്റെ പുരോഭാഗത്തിൽ വെച്ച് അദ്ദേഹത്തിന്റെ പ്രിയയായ രുക്മിണിയെ തനിക്കധീനയാണെന്നുകരുതി ലഭിപ്പാൻ കൊതിച്ചുകൊണ്ടു ജരാസന്ധനോടുകൂടി വന്നിരുന്നു.

അഥ തത്ര ഭഗവതാപ്യാഗതമിതി സൂചയൻ തൽകാലഭവാം രാജസാമാന്യസ്യാവസ്ഥാം പ്രതിപാദയതി—

പ. സ്ഥായൽകളായകമനീയമുകുന്ദകായ—
ച്ഛായാനികായമയമൂനായിതരാജവീഥ്യാം

സ്ത്രീരത്നവീക്ഷണരസോന്നയനാസ്സമന്താ തേ
തീരദ്രുമാ ഇവ ബഭുർവ്വികചപ്രസൂനാഃ 69

വ്യാ—സ്മേരേതി. സ്മേരേന്ദ്യാ വർദ്ധമാനാഃ കളായകമ നീയസ്യ സ്നിഗ്ദ്ധശ്യാമളകളായകുസുമവന്മനോഹരസ്യ മുകുന്ദ കായസ്യ കൃഷ്ണകളേബരസ്യ യാശ്ഛായാഃ കാന്തയസ്താ സാംഗികാ യേന വ്യൂഢേന ഹേതുനാ യമുനായിതാ യമുനേവാചരന്തീ യാ രാജവീഥീ തസ്യാം. നീലജലവാഹി യമുനാ. അംഗപ്രഭാ ച ജല സദൃശീ. തത്സാദൃശ്യാതിരേകാദേവ തദ്ദേഹാംഗപ്രഭായാന്ത ത്രത്ര വർണ്ണിതാ, യഥാ നൈഷധീയേ 'സതതഭ്രമകർബ്ബുര ഭവൻ പ്രഭാഭര ചക്രഭ്രമമാതനോതി യദ്ഗ്ളതി. അത്ര ഛായായാ യമുനാജലസാദൃശ്യം വ്യംഗ്യം. തഥാ ചാഗാംവതി ഭഗവതി തത് കായനീലിമവ്യാപ്ത്യാ രഥ്യാ യമുനേവ ബഭാവേതി ഭാവഃ. സ്മേരേ തി ശത്രുപ്രത്യയേന ച യഥാ ഭഗവത്സാമീപ്യം രഥ്യായാംകാ ന്തിനികായസ്യ വിവൃദ്ധിരാസീദിതി സൂച്യതേ. വീഥ്യാവിസ്മര ദ്യോതകം രാജരഥ്യേത്യപി യമുനായിതത്വേ ഹേതുഭൂതമപി ബോധയതി. സ്ത്രീരത്നവീക്ഷണേ രസോഽഭിലാഷഃ തേന ഉന്ന യനാ ഉൽക്ഷിപ്തനേത്രാഃ. തേ ഭൂമിപാലാഃ. തീരദ്രുമാ ഇവ തീര സ്ഥിതവൃക്ഷാ ഇവ വികചാനി വികസിതാനി പ്രസൂനാനി പു ഷ്പാണി യേഷാം താദൃശാഃ. അത്ര നയനാനാം പ്രസൂനൈഃ ഉന്മേ ഷസ്യ ച വികാസേന ബിംബപ്രതിബിംബഭാവോ ബോധ്യഃ. യമുനോപമയാ രാജവീഥ്യാ ഭഗവദാഗമനപ്രയുക്തശോഭാതി ശയോ വ്യജ്യതേ. ഇയഞ്ചോപമാ തീരദ്രുമോപമായാ ഉത്ഥാപികാ. തീരദ്രുമോപമയാ ച രാജ്ഞാം ചിത്തൈകാഗ്ര്യകൃതാനന്ദോല്ലസി തം ച വ്യംഗ്യം. പ്രവർദ്ധമാനേ സതി പ്രവാഹേ യഥാ തീരദ്രുമാ ണാം ഭംഗസ്യ പ്രസക്തിഃ തഥാ ഭഗവദാഗമനേന രാജ്ഞാം പ രാജയസ്യേതി ച. അസ്മിൻ സമനന്തരേ ച പദ്യേ ശബ്ദാർത്ഥ നോന്നിരതിശയമാസ്തി സൗന്ദര്യമിതി സഹൃദയാനാമതാവേദനീ യം ഖലു.

സാ—ഭഗവാൻ ശ്രീകൃഷ്ണനും വന്നുതുടങ്ങി. ആ സമയം അ ടുക്കുന്തോറും അധികം അധികമായി വരുന്നതു. കായാമ്പൂനി റം പോലെ കമനീയവും ആയ അദ്ദേഹത്തിൻറെ ശരീരകാന്തി

തൊണ്ട് കാളിന്ദീകൂലെ എഴുതിത്തിന്ന രാജവീഥിയിൽ സ്ത്രീരത്നമായ രുക്മിണിയെക്കാണ്മാനുള്ള ഔത്സുക്യത്താൽ ഉഴറിച്ചുമിഴിച്ചു നില്ക്കുന്ന ആ രാജാക്കന്മാർ വിടർന്ന പൂക്കളോടുകൂടി നദീതീരത്തിൽ നിൽക്കുന്ന വൃക്ഷങ്ങളുടെ സാദൃശ്യം നേടി.

അഥ നായികാപി തദാനീം രങ്ഗം പ്രവിവേശേത്യാഹ—

ത. താവദ്ഭവ്യനികേതാദമരനിലയതോ
        രാജഹംസീവ ബാലാ
    ലീലാലോലാലസാഭിർഗ്ഗതിഭിരമലമ
        ഞ്ജീരമഞ്ജുസ്വനാ സാ
    ഗോവിന്ദസ്മേരവക്ത്രാംബുജരസരസനാ
        സ്വാദശ്രദ്ധാവിലംബാ
    ദ്വാരാത്പ്രാവിക്ഷദന്തസ്തരളിതനയനാ
        രംഗം ഗാഢം നതാംഗീ 70

വ്യാ— താവദിതി. താവത് തസ്മിൻ കാലേ, മഞ്ജായിത്ര ദ്രഷ്ടുകാമീപാലേഷു മഹീപാലേഷു സമാഗതേഷു ബാലോൽസുകതയാ തന്നിരീക്ഷമാണേഷു രങ്ഗാങ്കണമധ്യമാണേഷു, ഭഗവതി ചാഗതവതി സതി. ഭവ്യനികേതാത് സാ ഭവ്യാമരനിലയതോ രാജഹംസീവാന്തഃപ്രാവിക്ഷദിതി യോജനാ. അമരനിലയതഃ സ്വർഗ്ഗാത്. ഇതീത്ഥം വർഷാസു ഹംസാനാം നിവാസാത്. ബാലാ ഉദഗ്രയൗവനാ. ലീലയാ വിലാസേന ലോലാഭിശ്ചഞ്ചലാഭിഃ അലസാഭിർമന്ദാഭിശ്ച ഗതിഭിഃ ഗമനൈഃ. ഉപലക്ഷിതേതി ശേഷഃ. ചേഷ്ടാവിശേഷോപി ലീലാശബ്ദോഽത്ര തൽകാരണം യൗവനമദം ശൃംഗാരം വാ ലക്ഷയതി. തഥാ ച ലീലാലോലേത്യസ്യ ശൃംഗാരചേഷ്ടാവിശിഷ്ടേത്യർത്ഥഃ പര്യവസ്യതി. തദ്വൈശിഷ്ട്യം ച ഗതീനാം തദേകാർത്ഥസമവായ ഏവ. പാദവിന്യാസഗതം, പക്ഷപാലനഗതം ച, ബഹുതമാദായ, ഗമനാന്യേവ മനോഹരാൻ പ്രകാരവിശേഷാനാദായ വാ, ഗതിഭിരിതി ബഹുവചനോപപത്തിഃ. അമലയോഃ ലോഹാന്തരാസംസൃഷ്ടഹേമനിർമ്മിതത്വാന്നിർമ്മലയോഃ മഞ്ജീരയോർന്നൂപുരയോഃ മഞ്ജുർമ്മനോഹരഃ സ്വനോ യസ്യാസ്സാ തഥോക്താ. ഹംസീപക്ഷേ, അ

ചലന്മഞ്ജീരസ്യൈവ മഞ്ജുസ്വനോ യസ്യാസ്സ്തഥാഭൂതഃ. തത്തഞ്ച ഹംസഗമനേ പ്രസിദ്ധം, യഥാ നൈഷധീയേ 'ചലത്പദാം-ഭോജഹംസനൂപുരോപമാ ചുകൂജ കൂലേ കലഹംസമണ്ഡലീ' ഇതി, 'ആദിത്സുഭിർന്നൂപുരശിഞ്ജിതാനി' ഇതി കുമാരേ ച. സാ ന കമിതി. ഗോവിന്ദസ്യ യൽ സ്മേരം അംബുജമിവ വക്ത്രം; സ്മേരതാ ചൈകത്ര മന്ദഹാസഃ അപരത്ര വികാസഃ, തസ്യ യോ രസഃ അധരസുധാത്മകഃ, പക്ഷേ മകരന്ദാത്മകശ്ച, മാധുര്യം വാ യത്രാർത്ഥഃ, തസ്യ സാരസ്യേ സരാഗേ നിപുണാ വാ ഇത്യാസ്വാദേ അനന്യഭാവേ ദൂരാഭിലാഷേ ഉൽകണ്ഠേച്ഛാ യസ്യാസ്സാ തഥാവിധാ. വക്ത്രയോ രസഃ അനന്യാവലംബനോ വദനേ അതിപ്രത്യക്ഷാനന്ദജഃ ശൃംഗാരഃ തസ്യ സരസാസ്വാദേ ദൂരാഭിലാഷോ യസ്യാഃ ഇതി വാ യോജികാ പക്ഷേഽർത്ഥഃ. ഹംസീപക്ഷേ അവതരണേ ഇദമേവ വ്യാഖ്യേയം. അംബുജോപമയാ വക്ത്രസ്യ സൌരഭ്യസൌഗന്ധ്യസൌകുമാര്യാണി ദ്യോതിതാനി. തതശ്ച തദ്രസാസ്വാദസമയേ ഭിന്നാ ഇവ ചക്ഷുഷോ ഘ്രാണസ്യ ച സുഖാനുഭവത്തിസ്സൂചിതാ. രസാസ്വാദേ സരാഗതാ ച ഭാവയ്യാസ്വാദേ ഇച്ഛാപ്രഭാവാൽ പുനഃ പുനസ്സുദീർഘസാഹിത്യമേവ. അത്ര ഘ്രായതാം, പക്ഷേ ഭവി. അവതീർണ്ണാ പ്രവിഷ്ടാ. തരളിതാഃ നിഖിലാഃ ഗളന്നതാംശാ തത്ര തത്ര സഞ്ചാരണേന ചാലിതപ്രായാഃ കൃതാഃ ഭംഗാ ഇവ തരംഗാണാം യസ്യാം അപാംഗാഃ കടാക്ഷാഃ യസ്യാ താദൃശീ സതീ. ഹംസീപക്ഷേ മധുരമധുരോൽകടൈഃ കമലകൃതവാസതീൻ ഭംഗാന്നപൂരളിയാൻ കല്പിതീകൃതഃ. അപാംഗേഷു ഭംഗഗോചരസ്യാത്സ്യാ കാർശ്യപ്രാദിർഭൂതത്വതേ. നതാംഗീ സന്നതാംഗം. ഇദമേതത്സമാനം. 'സന്നതാംഗാഃ സ്ത്രിയഃ പൂജ്യാഃ' ഇതി സാമുദ്രികപ്രസിദ്ധിഃ. ഹംസ്യാ അപി സന്നതാംഗത്വം 'സ്ഖലദ്വ്യാളിധിലാംസഹംസചയോ ഗോദാവരീവീചയഃ' ഇത്യാദിഷു പ്രസിദ്ധം. അഥവാ നതാംഗീചരണശാത്രീ. 'നതം ചാരു സന്നതം' ഇതി ഭോജഃ. നായികാപക്ഷേ നതാംഗപാംഗതരള്കരണേ സൌന്ദര്യാതിരേകരൂപോ ഹേതുരനേനോക്തഃ. ഹംസീപക്ഷേ തു സ്വഭാവകഥനമാത്രം. അഥവാ അധോമുഖീകൃതാംഗീ

ത്യുത്പ്രേക്ഷയാ അവതരണകാലികാവസ്ഥാപ്രതിപാദനം വാ. പൂർണ്ണോപമാത്രാലങ്കാരഃ. തസ്യാ ച രുക്മിണ്യാ അസുഖദർശനത്വം ലജ്ജാ ച ദർശനേ ജനാനാം സ്വഭാവവിശേഷാദ്യാത്മകതാ ച ഗമ്യതേ. പൂർവ്വസ്മിന്നസ്മിന്നപി പദ്യേ വർണ്ണനാവിഷയസ്യ പ്രത്യക്ഷായമാണതയാ ഭാവികമപ്യലങ്കാരഃ.

സാ — ഇപ്രകാരം രാജാക്കന്മാരെല്ലാം മഞ്ചാരൂഢന്മാരായി ഇമച്ചിമിഴിക്കൂടാതെ നോക്കിനില്ക്കുന്നു. ഭഗവാൻ ശ്രീകൃഷ്ണനും എഴുന്നള്ളി. അപ്പോൾ, ആരബ്ധയൌവനയും നതാംഗിയുമായ രുക്മിണി ഗോവിന്ദന്റെ പുഞ്ചിരികൊണ്ടു മുഖാരവിന്ദത്തിലുള്ള ശൃംഗാരരസത്തെ മതിവരാതെ ആസ്വദിപ്പാനുള്ള അത്യാശയോടുകൂടി, വിലാസങ്ങളെക്കൊണ്ട് ചാഞ്ചല്യവും മന്ദവും ആകുംവണ്ണം നടന്നുകൊണ്ടും അപ്പോൾ പുറപ്പെടുന്ന കലപ്പില്ലാത്ത കാൽച്ചിലമ്പുകളുടെ ഒച്ചകൊണ്ട് കർണ്ണാനന്ദത്തെ കൊടുത്തുകൊണ്ടും വണ്ടുകളെപ്പോലിരിക്കുന്ന യുവാക്കന്മാരുടെ കടക്കണ്ണുകളെ ഇളക്കിത്തിരിച്ചുകൊണ്ടും ദൂരത്തുള്ള ദേവീക്ഷേത്രത്തിൽനിന്ന് സ്വർഗ്ഗത്തിൽനിന്ന് അരയന്നപ്പേട പറന്നപോലെ രാജവീഥിയിൽ ഇറങ്ങി.

അഥ താമിന്ദിരാനായികാവസ്ഥാമേവ വിസ്തരേണ വർണ്ണയതി—

ച. സവ്യേന സാ കരതലേന സഖീകരാഗ്രം
നവ്യപ്രവാളരുചിനാ രുചിരം ഗൃഹീത്വാ
ഭവ്യാ സലീലധൃതകേളിസരോരുഹേണ
സവ്രീളമാസ്യമപിധായ ചചാര മന്ദം. 71

വ്യാ — സവ്യേനേതി. സവ്യേന വാമേന. കരതലകരാഗ്രശബ്ദൌ പാണിവാചകൌ. നവ്യപ്രവാളസ്യ പ്രത്യഗ്രപല്ലവസ്യ രുചിരിവ രുചിര്യസ്യ തേന. നവ്യതോപാദാനം പാടലിമകോമളിമാദ്യതിശയസ്സൂച്യതേ. രുചിരമിതി വിശേഷണം കരാഗ്രസ്യ ഗ്രഹണീയതാം ധ്വനയതി. ഗ്രഹണക്രിയാവിശേഷണം വൈതൽ. ഭവ്യാ മംഗളവേഷാ; ഉദാരചരിതാ വാ. സലീലം യഥാ തഥാ ധൃതേന ചാലിതേന കേളിസരോരുഹേണ കരേണ

ന. സവ്രീളമിത്യപിധാനഹേതുരുച്യതേ. വ്രീളാ ച തരുണ പ്രാതരോത്രാവലീപാത്രീഭൂതതയാ വ്യക്തിപ്രയുക്താഽവസേയാ. ആസ്യം വദനം അപിധായ ആച്ഛാദ്യ. അത്രാപി ഭാവികമലങ്കാരഃ.

സാ — മംഗളാലങ്കാരങ്ങളെക്കൊണ്ടു അലംകൃതയായ അവൾ പുത്തൻതളിരൊളിപൂണ്ട ഇടത്തുകൈകൊണ്ട് മനോഹരമായ സഖിയുടെ കൈപിടിച്ചും, ഭംഗിയിൽ ആട്ടുന്ന കളിത്താമരപ്പൂകൊണ്ടു ലജ്ജനിമിത്തം മുഖം മറച്ചും സാവധാനത്തിൽ നടന്നുതുടങ്ങി.

അഥ തത്രാഗതനായികാംഗസൌന്ദര്യസന്ദോഹസന്ദർശനസമുദ്ഭൂതവിസ്മയാവിഷ്ടചേതസാം വസുമതീപതീനാം തൽസൂചകാ ആലാപാസ്സമന്തതഃ പ്രാദുരഭവന്നിത്യാഹ— 72

വൃ. തദാ ഇ ഖലു.

പ ഭൂപാസ്തേ ഭുവനൈകമോഹനവധൂ–
രൂപാമൃതം ലോചനൈ–
രാപീയാപ്യപരസ്പരം രസസമു–
ന്മേഷാദിമമൈഷർഭൃശം
ആശാമൈശത നൈവ പൂരയിതുമ–
പ്യേകാം ദശാപ്യദ്ഭുതാ–
ലാപൈരേവമപൂരയന്നിതി തദേവാ–
ഭൂദതീവാദ്ഭുതം 73

വ്യാ— തദാ ഇ ഖലു തേ ഭൂപാ ഇതി. തദാ ഇ തഥാസഞ്ചാരസമയ ഏവ. ഖലുർവ്വിസ്മയേ. വിസ്മയശ്ച കവേഃ പരിഭുക്ത സുന്ദരതരാണീമണീനാമപി ഭൂപതീനാമേതാദൃശവിസ്മയസ്യാസംഭാവിതത്വാൽ. തേ രുക്മിണീപ്രത്യാഗമനപ്രതിപാലകാഃ. ഭൂപാ ഇതി സ്വഭുജപാലനേന വശീകൃതവസുന്ധരാണാമേഷാമാശാപൂരണശക്തിരേവ സാമാന്യതോ ദൃശ്യത ഇതി സൂചയദേകാശാപൂരണാശക്താവദ്ഭുതത്വം ഭാവയതി. ഏകാമപ്യാശാം പൂരയിതുമൈശത നൈവേതി യോജനാ. ഏകാമപീത്യനേന പൂരണസൌകര്യം സൂചയതി. ഏകാം തദ്രൂപാമൃതപാനമാത്രവി

ഷയാം. ആശാം അഭിലാഷം, നൈവൈശത നൈവാശക്നുവന്തുഃ. ഏവകാരോഽയോഗവ്യവച്ഛേദോപി ശക്തിസംഭാവനാം ഉപാചിതാം പ്രതിഷേധതി. നനു ശക്തിരിയം കിം തദ്രൂപഗുണപാനാലാഭാൽ, നേത്യാഹ — ഭുവനേതി ഭുവനേഷു ഏകം മുഖ്യം മോഹനം മോഹകാരി, മനോഹാരീതിയാവൽ, യദ്രൂപമദ്യ്യാ രൂപം സൌന്ദര്യമേവാമൃതം തൽ. ആപീയാപി സർവ്വം നേത്രൈഃ പീതമപി. അപിഃ കാരണപൌഷ്കല്യേപി പൂർണ്ണശക്തിരൂപകാർയ്യാജനിരൂപം വിരോധം ദ്യോതയതി. അതഏവ വിശേഷോക്തിരലംകാരഃ. നനു ക്ഷണികത്വാത്സംപാദനമേവാസീൽ തൽ കഥം കാരണപൌഷ്കല്യമിതി ചേദാഹ — അപരസ്പരമിതി. അവിച്ഛേദേന നൈരന്തര്യേണ പിബന്ത്യാ, ഇത്യർത്ഥഃ. ക്രിയാസാതത്യേ അപരസ്പരമിതി നിപാതഃ. നനു നാനാസ്ഥാനേഷ്വ്യവിച്ഛേദേനപാനമപി കിമല്പമാത്രം, നേത്യാഹ — ഭൃശമിതി. താദൃശപാനേപ്യതിദൃശ്യത്വം ഭരണാദി ലോചനാനി വിശിനഷ്ടി — ഭൃശേതി. സൌസുമ്യേണ വിസ്മയാതിരേകാദ്യേയാ ആവിലമദ്യൈഃ, ക്ഷണമപിപാനപ്രതിബന്ധകം നിമേഷമപ്രാപ്നുവദ്ഭിരിതി യാവൽ. അനിമേഷൈരിത്യത്ര വിരോധേനാന്വയഃ. തഥാച താദൃശപാനയോഗ്യവികാസവിശിഷ്ടൈരിത്യർത്ഥഃ. അഥ ഇതോപ്യദ്ഭുതതരമപി സമജായതേത്യാഹ — ദേശേതി. ശോപീതി പൂർണ്ണപ്യഭ്യസൂയതന്ത്യാത്യുതേ. ആശാ ഇതി വചനവിപരിണാമേനാന്വയഃ. ലോകേ തൃഷ്ണാവ്യാവൃത്ത്യൈവ പാനസ്യ പൂർണ്ണകാരണേതി ദൃഷ്ടനി, അത്ര തു തദ്വിലക്ഷണമിത്യാഹ — അദ്ഭുതേതി. അദ്ഭുതസ്യ ചമൽകാരിണോ വചനൈരിത്യർത്ഥഃ ഏവംവാക്യഭേദേനാപ്രക്രമദോഷഃ. ഇതീത്യനന്തരം യദിത്യധ്യാഹാര്യം. ഉത്തരവാക്യേ തച്ഛബ്ദദർശനാൽ. തൽ ഏകദേശാപൂർണ്ണത്വാശക്താവപി ദേശാദേശപൂർണ്ണം തസ്യവാങ്മാത്രേണ സാധനാതു. ഏവകാരഃ പൂർവ്വോക്തോപനേഷ്വ്യകാശാപൂർണ്ണശക്തിത്വാദ്ഭുതത്വം വ്യവച്ഛിനത്തി. സത്യം തദദ്ഭുതം തഥാപീദമത്യദ്ഭുതമിത്യർത്ഥഃ. അതീവ അത്യന്തം 'സത്യതീവ ച നിർഭരേ' ഇത്യമരഃ. വിരോധപരിഹാരശ്ച

പൂർവ്വോക്തപൂരണോദ്ദേശേന ദർശനകർമ്മീഭൂതവസ്തുനിഷ്ഠോത്സേചന കതാരൂപധർമ്മവിശേഷാധീനതയാൽ, ദർശിതൃത്വോന്മുഖക [illegible] ഗതയ്ക്കതയാ ച, പ്രേരിതസ്യ: രുക്മിണീരൂപ ന്യസ്യ സ്മൃദർശനാപി രാജ്ഞാം തൃപ്തിന്നജാതാ [illegible] ഐഷൻ ദർശനാപി [illegible] ഇതി ലക്ഷ്യാർത്ഥഃ. അത്ര പാഠമൂതകിത്യത്ര രൂപകം, അതിമേധൈ [illegible] സതത [illegible] ഹേതുകസ്യാ കാവ്യലിംഗം, ദർശാപ്ത്യൈ [illegible] ലങ്കാരഃ. ദർശനാശപൂരണാശക്ത്യകസ്യാ രൂപസ്യ 'കാരണം കണ്ണോ നന്നാവാൻ [illegible] രമണീയതായാഃ' ഇതി ലക്ഷിതരമണീയതാത്യം വസ്തു ധ്വന്യതേ. രൂപാലംബനോ [illegible] ന്നിഷ്ഠോ വിസ്മയഭാവഃ.

സം — അപ്പോഴേക്കും പതിന്നാലു ലോകത്തിലും നോക്കിയാൽ കണ്ടുകിട്ടാത്ത സൗന്ദര്യവസ്തുവായ രുക്മിണിയുടെ അതിശയസൗന്ദര്യം, പ്രതീക്ഷിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന ഒരു രാജാക്കന്മാരുടെ മുമ്പിൽ പ്രത്യക്ഷപ്പെട്ടു. വിസ്മയവിസ്മിതന്മാരായി ഇമച്ചുമിഴികൂടാതെ ഇടവിടാതെ നല്ലപോലെ നോക്കിക്കൊണ്ടിരുന്നു. [illegible] കണ്ടിട്ടും അവരുടെ കണ്ണുകൾക്ക് ലേശംപോലും തൃപ്തിവന്നില്ല. ആശ്ചര്യം മുഴുവൻ [illegible] ഓരോരോ അത്ഭുതവാക്കുകൾ ഉറക്കെ പറഞ്ഞുതുടങ്ങി.

അദ്ഭുതാലാപപ്രകാരം ദർശയതി—

പ. "ഭോ! ഭോ! പശ്യത രൂപമീദൃശമഹോ! ലോകത്രയേ ദുർല്ലഭം
ഭൂഷാവൈഭവ വിഭൂഷണാനി സകലാന്യേതാനി സാരാണ്യപി
ലോകൈകാഭരണായമാനവപുഷഃ കാ നാമ [illegible]
സാരഃ കിമധുനാന്തരം [illegible]" 74

വ്യാ— ഭോ ഭോ ഇത്യാദിഭിഃ [illegible]. സംബോധ്യാനാമനേകത്വാൽ ഭോ ഭോ ഇതി ദ്വിരുക്തിഃ സംബുദ്ധിപദം വാക്യാനാം ശ്രോതൃണാമവധാനവിശേഷസമ്പാദനാർത്ഥം. പശ്യത ദൃശ്യവസ്തു സമ്യഗവലോകയത. അസ്യാ രൂപമിത്യർത്ഥാദേവേതി [illegible] ധാതോരത്ര വിധിഃ പ്രാർത്ഥനാ ച. തത്ര ഹേതുമാഹ— രൂപമിത്യാദിനാ. രൂപം ആകൃതിഃ. ഈദൃശം ലാവണ്യസൗന്ദര്യമാധുര്യാദി

നാം ഏതത്സദൃശം. ലോകത്രയേ നാകഭൂമിപാതാളരൂപേ. ദുർല്ലഭമിതി കദാചിൽ കുചാപി ദേവ സംഭവാൽ. അത ഏവാഹ — അഹോ ഇതി ആശ്ചൎയ്യഭൂതമിത്യൎത്ഥഃ. അസ്യ രൂപസ്യാസാധാരണതാന്ദർശയിതുമാഹ — ഭാരായേതി. ഭാരായൈവ ക്ലേശമാത്രഫലകായി. ഭവന്തീതി ശേഷഃ. കിമാഭരണദോഷാദേവം, നേത്യാഹ — സാരാണ്യപീതി അനാഘ്രാതാനേകരത്നപ്രത്യുപ്തതയാത്യുൽകൃഷ്ടാന്യപീത്യൎത്ഥഃ. ഭാരായൈവേത്യേവകാരവ്യവച്ഛേദ്യം കാന്തിവിശേഷാധായകത്വം ഹേതുപുരസ്സരം നിരസ്യതി — ലോകേതി. ലോകേഷു ഏകം മുഖ്യം യദ്വാ ലോകാനാമേകം കേവലം ആഭരണം ഇവാചരത്യം വപുഃ ശരീരം 'ശുഭാകാരേ തനൌ വപുഃ' ഇതി വൈജയന്തീ, തസ്യ കേത്യാക്ഷേപേ. നാസ്തീത്യൎത്ഥഃ. നാമേതി സംഭാവനായാം. സംഭാവനാവിഷയോപ്യലങ്കാരോ നാസ്തി, കിമുത പാരമാൎത്ഥിക ഇതി ഭാവഃ. യത്സ്വയം ഹാരകുണ്ഡലകടകാദീനാമാഭരണാനാമപി ശോഭാതിശയം സമ്പാദയതി ലോകത്രയഞ്ച മണ്ഡയതി, തസ്യ വപുഷസ്സൂന്ദരി ഹാരാദീനി ന കാമപി ശോഭാമാപാദയിതും ശക്നുയുരിതി ഭാവഃ. ഉക്താൎത്ഥേ ദൃഷ്ടാന്തമാഹ — സുധേതി. സുധായാ അമൃതസ്യ സാരഃ പ്രധാനാംശഃ കിമിതി പൂൎവ്വവൽ ക്ഷേപേ. മധുരാന്തരം സിതാദി. മൃഗയതേ അന്വേഷതേ. സ്വാദുതാസമ്പത്തയേ മാധുൎയ്യാധിക്യസമ്പാദനായ. സ്വാദുതാശബ്ദോത്രാധികസ്വാദുനി ലാക്ഷണികഃ യദ്വാ സമ്പത്തയേ ഇത്യസ്യ വൃദ്ധയേ ഇത്യൎത്ഥഃ. സുധാസാരസ്യ സ്വാദുതാസംപാദകം മധുരാന്തരം നാസ്തീത്യൎത്ഥഃ പൂൎവ്വാൎദ്ധേ കാവ്യലിംഗംവിശേഷോക്തിശ്ച. ഉത്തരാൎദ്ധേ പ്രതിവസ്തൂപമാ ച. തയാ ച സുധാസാദൃശ്യം വപുഷോ വ്യജ്യതേ. നിരതിശയാഹ്ലാദകത്വരൂപം വപുരാലംബനോ രാജ്ഞോ വിസ്മയശ്ച.

സാ — "ഹേ! ഹേ! നോക്കുവിൻ! ആശ്ചൎയ്യം! ഇപ്രകാരമുള്ള ഒരു രൂപം മൂന്നു ലോകത്തിലും ദുർല്ലഭം. വിശേഷപ്പെട്ടവയാണെങ്കിലും ഈ ആഭരണങ്ങളെല്ലാം ഇവൾക്കു ഭാരത്തിന്നുതന്നെ. ലോകത്തിന്നൊട്ടുക്കെതന്നെ ആഭരണമായിരിക്കുന്ന ഈ ശോഭനശരീരത്തിന്നു് അലങ്കാരം എന്തു്? അമൃതിൻെറ സാരം

സ്വാദുവർദ്ധിപ്പാൻ മറ്റൊരു മധുരവസ്തുവിനെ ആവശ്യപ്പെടുന്നുണ്ടോ?"

ആകൈവമേകേന രാജ്ഞാഭിഹിതേ ദ്വിതീയ ആഹ—

ഛ. "വിനിർമ്മിതാ കേന, ന കേന ലാലിതാ,
യതോ രസജ്ഞാ ന സമാഹിതാ യയാ
ഉമൈവ സാക്ഷാദ്ഭുതാ, സാ മനോഭുവഃ
ഫലായ ജാതാ, തപിതുർമുധാഽധികം 75

വ്യാ—വിനിർമ്മിതേതി. വിനിർമ്മിതാ വിശേഷേണ നിർമ്മിതാ, കന്ദർപ്പവരാദീന്യുപാദാനാനി സമ്യഗുപയുജ്യ സൃഷ്ടേതി യാവത്. 'ഇയ'മിത്യത്രാപി യോജ്യം. കേനേതി. കിംശബ്ദഃ പ്രശ്നേ. അസ്യാഃ സ്രഷ്ടാരന്നാവധാരയാമി, തമഖിലജ്ഞാ ത്വം ജ്ഞാതുമിത്യർത്ഥഃ. അഥ കിമത്ര ജിജ്ഞാസ്യം, നനു ബ്രഹ്മണൈവേതി ചോദ്യമാഹ—നേതി. ഇയം കേന ന വിനിർമ്മിതാ ലാലിതേതി യോജനാ. കേന ബ്രഹ്മണാ. 'കശ്ചാത്മനി വേധസി ബ്രഹ്മണ്യ പുംസികഃ' ഇത്യമരഃ. ലാല്യ നിശ്ചിതം. ബ്രഹ്മനിർമ്മിതത്വപ്രതിഷേധേ യുക്തിമാഹ—യത ഇതി. രസജ്ഞാ ജിഹ്വാ അത്ഥാൽ ബ്രഹ്മണഃ. അനയാ അനിർവ്വാച്യലാവണ്യാദിവിശിഷ്ടയാ വധ്വാ. ന സമാഹിതാ ന സഹിതാ കൃതാ. മദീയം ബ്രഹ്മണാ സൃഷ്ടമഭവൽ തർഹി സരസപ്രത്യഗ്രനൂതനാഗ്രസമാഗമേനൈവ സ്വരസനായാം സംസ്കാരോപായേൽ, യൽസ്യാൽ സമൈവമകരോൽ. തസ്മാദിയന്ന തൽസൃഷ്ടേതി നിശ്ചിനോമീതി ഭാവഃ. 'ജിഹ്വായാം കമലാഭൂൽ വസ്സ്വാദയിതാ സ്വധന്തേ' ഇതി സുധാകരഃ. സരസ്വതീവാസസംവേദിനീ രസനൈവാത്മനാനുഭവമാനയാ സമാധികരണായ ബ്രഹ്മണാം പ്രേരയേദിത്യാകൂതേന രസജ്ഞാപദേന ധ്വന്യതേ. ദൃശ്യതേ ഹി ലോകേ സമനന്തരഭുക്താദിരസാ രസനാ പുനരപി തത്സമാസ്വാദനേ പുരുഷം പ്രേരയതീതി. ഏവന്നിർമ്മാതൃജിജ്ഞാസായാമനന്യസ്യ സരസ്വതീസാമ്യം പ്രദർശ്യ തതോഽപ്യധികലാവണ്യമസ്യാസ്സംഭാവയൻ പക്ഷാന്തരമുത്ഥാപയതി—ഉമൈവേതി. ഉമാ സൌന്ദര്യസാരസർവ്വസ്വഭൂതേതി പ്രസിദ്ധാ പാർവ്വതീ. ഏവകാരേണ നാന്യേത്യേ ഏ

വം സൌന്ദൎയ്യം സംഭവേദിതി ദ്യോതിതം. സാക്ഷാദിതി ന ഇ
കലാമാത്രേണാവതീൎണ്ണേത്യൎത്ഥഃ, പ്രത്യക്ഷീഭൂതേതി കേചിൽ.
ഉമേതി പക്ഷാന്തരേ. അദ്വൈതമപി പക്ഷം യുക്ത്യാ നിരസ്യ
തി—ദേവതി. സാ ഉമാ. മനോഭുവഃ കാമസ്യ. ക്ഷയായ ജാതേ
തി. പുരാ കില ദാക്ഷായണീദേഹത്യാഗാനന്തരം ജാതവൈരാഗ്യ
സ്യ ഘോരന്തപശ്ചരതോ വിരൂപാക്ഷസ്യ ധൈൎയ്യച്യുതിം സുര
കാൎയ്യസമ്പാദനേച്ഛയാ ചികീൎഷ്യതോ മന്മഥസ്യോമൈവ തത്ര പ്രധാനം
സാധനമഭൂൽ. തതശ്ച കുപിതേന ഭഗവതാ നിടിലനയനാഗ്നിനാ
ദഗ്ദ്ധോഽനംഗഃ. തസ്മാദുമൈവ മദനനാശനിമിത്തമഭൂദിതി ഹൃദയം.
ഇയം പുനരദ്ഭുതരൂപാ രുക്മിണീ. ഉമായാ വ്യതിരേകം. ഇയന്തു
മദനാഭിവൃദ്ധികാരിണീ ജാതേത്യൎത്ഥഃ. കാമോദ്ദീപകത്വാദസ്യാ
സ്യാ അനങ്ഗസാക്ഷിരൂപത്വമേതി ഭാവഃ. അത്ര കേന ന കേനേ
ത്യത്ര വിരോധം ദ്യോതയതി. [illegible]
[illegible], [illegible]
[illegible], ഉമൈവ
[illegible], [illegible]. പൂൎവ്വ
[illegible]. നാ
യികായാ നിരതിശയസൌന്ദൎയ്യം വസ്തു പ്രാധാന്യേന ധ്വ
ന്യതേ തദാലംബനാം ദമയന്തി വിസ്മയം.

സാക്ഷാൽ രാജാവ് ഇപ്രകാരം പറഞ്ഞതുപോലെ മറ്റൊ
രാൾ പറയുന്നു—ഇവളെ ആര് ഇത്ര വിശേഷമായി സൃഷ്ടിച്ചു?
ബ്രഹ്മാവല്ല നിശ്ചയം. അങ്ങിനെയാണെങ്കിൽ സരസ്വതിയെ
ധരിക്കുന്ന അദ്ദേഹത്തിന്റെ രസജ്ഞ ഇവളെ പുകഴ്ത്തിക്കൊണ്ട്
വഹിച്ചില്ല. സാക്ഷാൽ ശ്രീപാൎവ്വതിതന്നെയോ? അതല്ല. പാ
ൎവ്വതി കാമദേവന്റെ നാശത്തിന്നു കാരണഭൂതയാണ്. ഇവൾ
കാമനെ അധികമായി വൎദ്ധിപ്പിക്കയാണ് ചെയ്യുന്നത്.

ഇതി വക്ഷ്യമാണത—

പ. "ഇയം ഹി സാക്ഷാദുദധേഃ ശ്രിയോഽപരാ
വിധിർമലാവണ്യസുധാദധേരിഹ

അമന്ദരാഗാന്ധരണീഭൃതോഽപിലാൻ
സ്വയംഭ്രമന്തീമപിതാമഹോബത." 76

വ്യാ__ഇയമിതി. ഇയംശ്രീയസ്സാക്ഷാദേവ ഉദയോ ഹിത്വ ന്ത്യയഃ. ഹിത്വവധാരണേ. ശ്രിയഃ ഇന്ദിരായാ ദേവ്യാഃ. സാക്ഷാദിത്യസ്യാർത്ഥഃ പൂർവ്വവൽ. അപര ഉദയഃ അന്യ ആവിർഭാവഃ. നിത്യായാസ്സസ്യാ നോത്പത്തിരിത്യാശയേനോദയ ഇതി. അപരത്വം സ്പഷ്ടയതി__പയസീമിതി ഇത്യാദ്യാത്ര്യം. പയസീമത്വാധാരോ നഃ സുധാത്മാ ഇവ ലാവണ്യസ്യാംബുധിസ്സമുദ്രഃ തസ്മാൽ. ലാവണ്യമേവാംബുധാ തസ്യൈമധേരിതിവാ. ഉപമിക ഉഭയഃ പയഃ പയോധേഃ, അനന്തലാവണ്യസുധാംബുധേരിതി ഭേദ ഇതി ഭാവഃ. ഇഹ ശ്രീലോകേ, പൂർവ്വാഹി വൈകുണ്ഠസമീപമേഗേ. വിശേഷാന്തരമപി ദർശയിതുന്നായികാംവിശിനഷ്ടി__അമന്ദേതി. അമന്ദരാഗാൻ പ്രവൃദ്ധാനുരാഗാൻ. മന്ദരഃ തദാഖ്യോ യോഗഃ പർവ്വതഃതാദിതരാനിതി ച ശബ്ദശക്ത്യാ ലഭ്യതേ. ധരണീഭൃതഃ ഭൂപാലാൻ പർവ്വതാനിതി ച. പുരാ മന്ദരാഗരൂപമൈന്യകമൈവ ധരണീഭൃതോ ഭ്രമന്നാസീൽ, ഇദാനീന്ത്വമന്ദരാഗാനന്തിപിലാനംധരണീഭൃതമിതിവിശേഷഃ. അമന്ദരാഗമിതി പാഠേ ഭ്രമണക്രിയാവിശേഷണതയാ കല്പനീയ്യോത്ഥം. സ്വയമിതി അന്യാപേക്ഷാംവിനേത്യർത്ഥഃ. തദാതപോദേവ സുരാസുരൈരന്യതോ വിഷ്ണുനാ ച. ഭ്രമന്തീത്യാന്തർഭാവിതണ്യർത്ഥഃ പ്രയോഗഃ, ഭ്രാമയന്തീത്യർത്ഥഃ. നാപിനാൽ സദ്യഃ. തദാനീന്തു മന്ദരസ്യ ഭ്രമണം ചിരകാലസാദ്ധ്യമഭൂൽ. അഹോ ബതേതിവിസ്മയാതിശയദ്യോതകൌനിപാതസമുദായഃ. അത്ര അപര ഉദയ ഇത്യത്ര രൂപകം, ലാവണ്യസുധേത്യുപമാ, രൂപകംചാ, അമന്ദേത്യാദൌവ്യതിരേകശ്ച. വസന്തതിലകാഃ. ധ്വനിഃ പൂർവ്വവൽ.

സാ__ശ്രീനാമമതാരാരാം ശ്ലാഘികണേ:__ഇവൾ ശ്രീയുടെ സാക്ഷാത്തായ മറൊരവതാരമാകുന്നു. എന്നാൽ അല്പം ഭേദമുണ്ട്. ശ്രീ പാലാഴിയിൽനിന്നാണ് ആവിർഭവിച്ചത്. ഇവൾ ലാവണ്യാംബുധിയിൽ നിന്നാണ്. ശ്രീ വൈകുണ്ഠത്തിലാണെ

ങ്കിൽ ഇവരും വിദർഭത്തിലാണ്. ശ്രീമന്ദരം എന്ന ഒരു പർവ്വതത്തെ അതുതന്നെ മറവുള്ള ദേവാസുരന്മാരെക്കൊണ്ട് വളരെക്കാലം കൊണ്ടു ചുററിച്ചു. ഇവളോ അത്യന്തം അനുരക്തന്മാരായ എല്ലാ രാജകുമാരന്മാരെയും താൻതന്നെ ക്ഷണത്തിൽ ഭ്രമിപ്പിച്ചു. അത്യാശ്ചര്യം!

അഥാപരോപി ഭൂപതിഃ നായികായാ ഗമനം പാദാദിവദനാന്തഞ്ച മുഹുർമ്മുഹുരവലോക്യ വിസ്മയാവിഷ്ടഹൃദയഃ ക്രമാൽ പ്രശംസതി.

പ. "യാനേ ദൈവോപമാനം, പദയുഗളതലാവാതഃ
പല്ലവോ/ഭൂത്സമർത്ഥഃ
ശ്രോണീഭാരോയമസ്യാസ്സഹഹ! പുനരതഃ
കാ കഥാന്ത്യാന്തഗുണ്ടേ
യുക്തം പ്രത്യർത്ഥിഭാവാദുരസിജയുഗയോ-
ർമ്മർദ്ദനം യന്മിഥസ്യ
ദൃക്ഛായായൈസ്തു നമോസ്തു ത്രിഭുവനഹൃദയ-
ധൈര്യചൗര്യവ്രതായ. 77

വ്യാ — യാന ഇതി. യാനേ ഗമനേ വിഷയേ. ദൈവോപമാനമിതി. കരിണ്യാദിഗത്യാനാമേതദപേക്ഷയാ/തിന്യൂനതാപത്തിർഭാവഃ. ദൂരതോ ദർശനേ ഗമനഭംഗ്യൈവ സർവ്വൈരുപലക്ഷ്യത ഇതി പ്രഥമാന്തപ്രപന്നം. പദയോഃ ചരണയോഃ യേ ഗുണാ ലൗഹിത്യസൗകുമാര്യാദയഃ തേഷാം ലവതഃ ലവാൻ ലബ്ധ്വാ. ല്യബ്ലോപേ പഞ്ചമീ. സമർത്ഥഃ തരുണജനസമാദരണീയതാലാഭേ ശക്ത്യാദിഃ. യദ്വാ സമർത്ഥഃ സംഗതാർത്ഥഃ അന്വർത്ഥ ഇതി യാവൽ. പദഃ പദസ്യ ലക്ഷണയാ തദ്ഗുണാനാം ലവോ ലേശോ യത്ര സ പല്ലവ ഇതി ഹി കവിപ്രസിദ്ധാ പല്ലവശബ്ദവ്യുൽപത്തിഃ. ശ്രോണീഭാരഃ ജഘനഗുരുത്വം. അയമിതി ദർശനൈകഗമ്യത്വം ഭാരസ്യാഹ. സുശ്രോണീ രുക്മിണീതി പൂർവ്വം ശ്രവണേപി ശ്രോണീഭാരസ്യേദൃശം മഹത്ത്വം ന വിചാരിതമിതി ഭാവഃ. അസ്യാസ്സഹഹേതി യാനാദൈശ്ച സർവ്വത്ര സംബധ്യതേ. ഇ

ശബ്ദോ വനിതാന്തരാദ്വിശേഷദ്യോതകഃ. ആഹരേതി പശ്ചത്താപഭീതാവഹ ഇത്യർത്ഥഃ. പുനരിതി വിശേഷഃ. സ ച പ്രാണിമാത്രാപേക്ഷയാ. അതഃ അസ്മിൻ. അതോഽത്യന്തശൂന്യേ പുനരിതി സംബന്ധഃ. കാ കഥേതി കഥനീയം കിമപി നാസ്തീത്യർത്ഥഃ. അത്യന്തശൂന്യേ ശശവിഷാണകല്പേ മയി. അയമ്മുഭയ്യോരത്യന്തശൂന്യതാച്ഛശവിഷാണായമാനാവണ്ണനാവിഷയ ഇതി യാവത്. അതികൃശ ഇതി ഭാവഃ. യുക്തമിതി. ഉരസിജഭരയോഃ മിഥോമർദ്ദനം യത് തത് പ്രത്യർത്ഥിഭാവാദ്യുക്തമിത്യന്വയഃ. പ്രത്യർത്ഥിഭാവാത് അന്യസ്മിൻസ്വാഖിലഗുണോൽക്കർഷനിമിത്തകാസൂയാജനിതാൽ സ്വപ്രഹസമഗ്രസാമ്രാജ്യവാഞ്ഛാകൃതാച്ച ശത്രുഭാവാത്. ഉരസിജഭരയോഃ പീനയോഃ കുചയോഃ. മിഥഃ അന്യോന്യം. നമോഽസ്ത്വിതി. ഉൽകൃഷ്ടാ ഹി നമസ്കാർയ്യാഃ ഇദഞ്ച വക്ത്രം നിരതിശയമഹിമശാലിത്വാൽ സർവ്വോൽകൃഷ്ടമിതിഭാവഃ. നമസ്കാർയ്യതാപ്രയോജകന്തസ്യ മഹിമാനമേവ സ്പഷ്ടയതി—ത്രിഭുവനേതി. ത്രിഭുവനസ്യ തൽസ്ഥജനസ്യ യദ്ധൈര്യമൈസ്ഥർയ്യം ചിത്തസ്യാചാഞ്ചല്യം തസ്യ ചൌര്യം ഹരണമേവ വ്രതം യസ്യ താദൃശായേത്യർത്ഥഃ. ധൈര്യം വിനാശ്യ നിഖിലാൻ സ്വാധീനാൻ കുർവ്വത ഇതി ഭാവഃ. ഹൃദയശബ്ദേന ധൈര്യസ്യാന്തരത്വം വ്യജ്യതേ. തദ്ധൈര്യസ്യാസുകരത്വം ധ്വന്യതേ. വ്രതത്വാരോപണാൽ ചൌര്യസ്യ നൈയത്യഞ്ച. ഋഷിവരിഷ്ഠാനാമപി ധൈര്യവ്രതശാലിത്വാദേതദ്വക്ത്രസ്യ നമസ്കാർയ്യതാ ചൌര്യവ്രതായേത്യനേന പ്രതിപാദിതം. അത്രാപി വസ്തുരസയോർധ്വനിഃ പൂർവ്വവൽ. അലങ്കാരാസ്സ്വയമൂഹ്യാഃ.

സാ—നാലാമത്തെതു രാജാവ്—"ഇവളുടെ നടപ്പ് ഇന്നതിനോടു തുല്യമെന്നു സാദൃശ്യപ്പെടുത്തുവാൻ ഒന്നുംതന്നെ ഇല്ല. ഇവളുടെ കാലടികളുടെ ഗുണലേശം ലഭിച്ചിട്ടാണ് പല്ലവങ്ങൾക്ക് ഇപ്പോൾ കാണുന്ന ശോഭ. ജഘനത്തിന്റെ വലിപ്പം ആകട്ടെ അത്യാശ്ചര്യം. കണ്ടുതന്നെ അറിയേണ്ടതാണ്. തീരെ ഇല്ലാത്ത മദ്ധ്യപ്രദേശത്തെപ്പറ്റി എങ്ങിനെ പറയുന്നു. ഞാനോ

നിരൂപ്യം പുണ്ണിയമായ മത്സരിച്ച് വർദ്ധിക്കുന്ന ഇവളുടെ തടിച്ച കുചങ്ങളുടെ അന്യോന്യസമ്മർദ്ദനം യുക്തംതന്നെ മൂന്നുലോകത്തിലും ഉള്ള ജനങ്ങളുടെ മനസ്സിലുള്ള ധൈര്യത്തെ കവരുവാൻ നോൽ പിടിച്ചിരിക്കുന്ന ഈ മുഖത്തിന്നായിക്കൊണ്ട് നമസ്കാരം"

അഥ ഭൂമിപാലാഃ ന കേവലമദ്ഭുതാലാപാനേവ കിന്തു മനോവിഷ്ടംഭചാപലാന്യപി പ്രതേനുരിത്യാഹ —

ച. സംഘർഷാപാദിതൈർമ്മിഥോ ധൃതമൌലിപാർശ്വ-
സംഘട്ടനാദപി ശിരസ്യഖിലാൻ ജനൌഘാൻ
സംഘോ ബഹുസ്വധിരയൻ ബത ബാഹുജാനാം
കിംകിന്ന ചാപലമസൌ കൃതവാൻ കിരീടോ 78

വ്യാ — സംഘർഷാപാദിതൈരിതി. ഇതി പ്രൈവാസ്മകാശൈഃ. മിഥ ഇതി സംഘർഷാപാദിതേഷു സംഘട്ടനേഷു ചാന്വേതി. ധൃതാ ഏവ മൌലയഃ കിരീടാനി, 'ചൂഡാ കിരീടം കേശാശ്ച സംയതാ മൌലയസ്ത്രയഃ' ഇത്യമരഃ, തേഷാം പാർശ്വയോസ്സംഘട്ടനാനാം വിസ്തൃതത്വാദുച്ചൈരലങ്കൃതാനാമഖിലാനാം ധ...ദിതി, നാപിസ്സമുച്ചയം ഇതി യാദൃശം ജനൌഘാനിതി ച ബധിരയന്തീത്യനേന സംബധ്യതേ. ബാഹുജാനാമസൌ ബഹുസ്സംഘ ഇതി ചാന്വയഃ. സംഘ ഇതി ബഹുരിതി ച ബാധിര്യകരണസാമർത്ഥ്യം പ്രതിപാദയതഃ. ബധിരയൻ ബധിരാൻ കുർവൻ. ബതേതി വിസ്മയേ, സാമാന്യതോ രാജ്ഞാം ചാപല്യാദർശനാൽ. ബാഹുജാനാം ക്ഷത്രിയാണാം. തേ ഖലു ബ്രഹ്മണോ വിരാൾപുരുഷസ്യ ബാഹുതോ ജാതാ ഇതി. കിംകിമിതി സർവ്വപ്രകാരാണി ചാപലാനി ചകാരേത്യർത്ഥഃ. താന്യപി ന കേവലം കർത്തൃമാത്രസ്ഥാനി കിന്തു സമഗ്രാണി കൃതാനീത്യാഹ — കിരീടേതി. ലീലാരവിന്ദഭ്രമണാദിശൃംഗാരചേഷ്ടാരൂപാണ്യപചാപലപ്രകാരാ രഘുവംശാദൌ കാളിദാസാദിഭിർവ്വർണ്ണിതാസ്തത്രൈവ ദ്രഷ്ടവ്യാഃ.

സാ — ഇപ്രകാരം അന്യോന്യം ഉരച്ചതിലുള്ള സംഘർഷങ്ങളെക്കൊണ്ടും ധരിച്ചിരിക്കുന്ന കിരീടങ്ങളുടെ പള്ളകൾ മുട്ടീട്ടുണ്ടാകുന്ന ശബ്ദങ്ങളെക്കൊണ്ടും ജനങ്ങളുടെ ആസകലം ചെ

വിപൊട്ടിക്കുന്ന രാജാക്കന്മാരുടെ ഈ വലിയസംഘം രുക്മിണി യെക്കണ്ടു് മദനോന്മത്തന്മാരായിട്ട് എന്തെന്തു് എത്രയെത്ര ചാപല്യങ്ങളെയാണു് ചെയ്യാതിരുന്നത്.

അഥൈവം രുക്മിണീദർശനസമയസമുദ്ഭൂതവിസ്മയാതിശയാനാം രാജന്യാനാം രാജ്ഞാം വ്യാപാരാനഭിധായ തദിതരജനാനാമവസ്ഥാമാഹ —

ഗ. അനയോശ്ച പുനരന്യോന്യസദൃശയോരന്യാസദൃശയോഃ
കന്യാകുമാരയോഃ സൌരൂപ്യാഭോഗമന്യൂനകൌതുകന്നിർന്നി
മേഷന്നിർവ്വർണ്ണ്യ മന്ദേതരാനന്ദതുന്ദിലോപ്യസൌ ജനോപി "വിഷ
മശീലേസ്മിൻ വിധാതരി വിവേകശൂന്യേ ഘടിതവതി സ
തി ഹന്ത! "കിമഭവനോ"ത്യന്തരാന്തരാ പരിതാപചിന്താനു
ബന്ധമനുഭവന്നന്തരാന്തരാ ദൈവമേവം പരമേഷ്ഠിന
മേവം പരിഭാഷതേസ്മ 79

വ്യാ — അനയോശ്ചേതി. പുനശ്ശബ്ദോ ബാഹുജേഭ്യോ വിശേഷദ്യോതകഃ. അന്യോന്യസദൃശയോഃ പരസ്പരാനുരൂപയോഃ. അന്യോന്യമേവാനുരൂപ്യേ ഹേതുഃ അന്യാസദൃശയോരിതി. അന്യൈ അസദൃശാ അതുല്യാ യയോസ്തയോഃ, നിരുപമയോരിതി യാവൽ. അന്യോന്യസദൃശയോരിത്യപി പാഠഃ. സൌരൂപ്യസ്യ വപുഷഃ ആഭോഗം പൂർണ്ണതാം. 'ആഭോഗോ യത്നപൂർണ്ണതേ' ഇതി യാദവഃ. പൂർണ്ണതാ ചാത്ര സൌന്ദര്യാദിഗുണൈരേവ ജ്ഞേയാ. സൌന്ദര്യാദിസമഗ്രഗുണൈഃ പൂർണ്ണം വപുരിതി യാവൽ. അന്യൂനകൌതുകം പ്രവൃദ്ധാഭിലാഷം. അത ഏവ നിർന്നിമേഷം. നിർവ്വർണ്ണ്യ സമവലോക്യ. അത ഏവ മന്ദേതരാനന്ദതുന്ദിലഃ ആനന്ദാതിശയഭരിതഃ. അപിസ്വാഗതേ ചിന്താനുബന്ധസ്യ വിരോധമാഹ. വിഷമശീല ഇതി. ശീലസ്യ വൈഷമ്യം സകലസാധനസമ്പാദനസമകാലമേവ കിമപി പ്രതിബന്ധകം സംഘടയ്യ സഹൃദയസമഭിലഷിതാനാം കാര്യാണാം വിഘടനമന്യഥാഘടനഞ്ച. അസ്മിൻ അശക്യപ്രതിഹനനശക്തികതയാ പ്രസിദ്ധേ. വിവേകശൂന്യേ ഇതി. വിവേകീ ക ഏവം പ്രവർത്തേതേതി ഭാവഃ.

ഹന്തേതി ഖേദേ. കിമിതി പ്രയോജനാന്നാസ്തീത്യർത്ഥഃ. അന്യോന്യസമാഗമരൂപസ്യ കാര്യസ്യ ദുർഘടതാപാദിതി ഭാവഃ. അനേന ലോകോത്തരസൗന്ദര്യഭാജനയോഃ കന്യാമുകുന്ദയോരാനുരൂപ്യേണ. ഇതീതി ചിന്താപ്രകാരഃ. അന്തരാന്തരാ മധ്യേ മധ്യേ ആപതിതയാ ഝടിത്യുദ്ഭൂതയാ ചിന്തയാ അനവബോധോഽവ്യത്തിഃ തേന ഉത്തരോ വിഷാദോഽന്തരാത്മാ മനോ യേഷാന്തേ ശശ്വസന്തഃ. പരിഭാഷണേ ഹേതുരനേന ദർശിതഃ. തമേവേത്യേവകാരേണ സൂചിതം പരിഭാഷണാനൗചിത്യം പ്രകാശയതി— ദേവം പരമേഷ്ഠിനമിതി വിശേഷണാഭ്യാം. ദേവം ക്രീഡന്തം, വസ്തുതോ നിരൂപ്യമാണേ സർവ്വമിദം ഭഗവതഃ ക്രീഡൈവ, നാതോഽനുചിതകരണേ പരിഭാഷണാവകാശ ഇതി ഭാവഃ. പരമേ സർവ്വപൂജ്യസ്ഥാനേ തിഷ്ഠതീതി പരമേഷ്ഠീ തം. പൂജ്യതയാപി പരിഭാഷണം നായുക്തമിതി ഭാവഃ. പരിഭാഷണന്തു നിന്ദഃ. അത്ര രവഃ ശോകവിധാതൃവിഷയകാമർഷഃ ഭാവോ വ്യജ്യതേ.

സാ—മാനുഷജനങ്ങളുടെ പരസ്പരാനുരൂപന്മാരും നിരുപമന്മാരായ രുക്മിണിയുടെയും മുകുന്ദന്റെയും ശരീരത്തിനുള്ള സൌന്ദര്യാദിനിഖിലഗുണങ്ങളുടെ പരിപൂർണ്ണതയെ അത്യാശയോടുകൂടി ഇമച്ച മിഴികൂടാതെ നോക്കിക്കണ്ട് അളവില്ലാത്ത ആനന്ദം അനുഭവിച്ചു. എങ്കിലും, "എല്ലാ സാമഗ്രികളെയും തികക്കും. അപ്പോൾതന്നെ എന്തെങ്കിലും തടസ്ഥമുണ്ടാക്കി, സഹൃദയന്മാർ വിചാരിക്കുന്ന കാര്യത്തെ കണ്ടകിൽ വിഘടിപ്പിക്കും. അല്ലെങ്കിൽ മറ്റൊരുവിധത്തിൽ ഘടിപ്പിക്കും. ഈ വിധം മഹാവൈഷമ്യകാരനായ വിധി വിവേകം കെട്ടവനാണ്. അല്ലെങ്കിൽ ഇവരെ പരസ്പരം ചേർക്കുമായിരുന്നു. ആ സ്ഥിതിക്ക് ഭുവനൈകസുന്ദരന്മാരായ ഇവരുടെ ആനുരൂപ്യംകൊണ്ട് എന്തു പ്രയോജനം" എന്നിങ്ങനെ ഇടയ്ക്കിടെ വിടാതെ വന്നുകൂടുന്ന ചിന്തകൊണ്ടു മനസ്സിന്ന് സ്വാസ്ഥതയില്ലാതെ ദേവന്മാര ആ പരമേഷ്ഠിയെത്തന്നെ ഇപ്രകാരം പഴിപറഞ്ഞു.

ഏവമിത്യനേനോക്തം പരിഭാഷണപ്രകാരം വിശദയതി—

പ. "ലോകാനന്ദകൃതേ വിധേ! യദി കൃതഃ
സ്ത്രീപുംസയോരേതയോ-
ർല്ലാവണ്യദ്രവിണവ്യയസ്ത്വയ മഖിലാ-
ല്ലോകാന്നിചിത്യ തഥാ
സ്ഥാനേ ഫലമിഹ കിന്തു രുക്മിണി വൃഥാ
ദൌരാത്മ്യസമ്പാദനാ-
യൈവം ഹാ! ധിഗകാരി സാഹസവതാ
ഭൂയാൻ പ്രയാസോ ന ചേൽ." 80

വ്യാ—ലോകേതി. ലോകാനന്ദകൃതേ ലോകാനാമാനന്ദയിത്രേ. ലോകാൻ ജനാൻ, നാകേപകം ദൌ ത്രീൻ വാ. ആനന്ദയിതും നതാല്പസുഖമാത്രന്ദാതും. ആനന്ദശബ്ദോ ഹ്യേഷ ഉൽകൃഷ്ടസുഖ ഏവ പ്രയുജ്യതേ, യഥാ 'ആനന്ദമന്ദമമൃതപ്ലവനാദിവാസീൽ,' 'ജ്യോതിരാനന്ദരൂപം' ഇത്യാദൌ. വിധേ സൃഷ്ടികർമ്മവിശാരദ. യദീതി സിദ്ധാനുവാദേ, യഥാ 'തദ്വക്ത്രം യദി മുദ്രിതാ ശശികലാ' 'സ്രഗിയം യദി ജീവിതാപഹാ' ഇത്യാദൌ. സ്ത്രീപുംസയോരിതി വാങ്മനസേത്യാദിവദന്തതയാ നിപാതനാത്സാധുഃ. ഏതയോഃ ദിഷ്ട്യാ ഇദാനീമസ്മന്നയനഗോചരീഭൂതയോ രുക്മിണീമുകുന്ദയോഃ. ലാവണ്യമേവ ദ്രവിണം ധനം, ദുർല്ലഭത്വം ലാഭേ ച സുഖസാധനത്വം സാധാരണധർമ്മൌ, തസ്യ വ്യയഃ സമ്പ്രയോഗഃ. അയം സാക്ഷാൽകാരേണൈവേയത്തയാ പരിച്ഛേത്തും ശക്യഃ. കുതസ്ത്വാവല്ലാവണ്യലാഭ ഇതി ചേദാഹ—അഖിലാല്ലോകാന്നിചിത്യേതി. ചതുർദ്ദശഭ്യോ ഭുവനേഭ്യ ആദായ സഞ്ചിതം കൃത്വേത്യർത്ഥഃ. സ്ഥാനേ ഖലു ഉചിതസ്സ്യാദേവ. സമഭിലഷിതലോകാനന്ദോൽപാദനേനേതി ഭാവഃ. ഇദം ഖലു സർവ്വസ്യ വ്യയസ്യൌചിത്യം യദീപ്സിതഫലം പ്രസൂത ഇതി. അഥ തഥാവിധോ വ്യയോ വിവേകശൂന്യേന ത്വയൈവ നിരർത്ഥഃ കൃത ഇത്യാഹ—ഇഹ കിന്ത്വിതി. ഇഹ അസ്മിൻ, വധൂശ്രേഷ്ഠേതരി. കിന്ത്വിതി ലാവണ്യവ്യയസ്യൌചിത്യ അന്യാപേക്ഷം വ്യഞ്ജയതി. ദൌരാത്മ്യസ്യ പരമൈ

കഥലകൃതാപാൽ വൃഥേതി. ഏവമിതി തവദ്ദ്വാരാത്യുലാഭായാ ചിലോലോകനസഞ്ജാതത്രപ ഇത്യർഥഃ. ഹേതിവിഷാദേ. ധിഗിതി നിന്ദായാം. നാകരേതി കൃഞ്ധാതോഃ കർമ്മണി ലുങി രൂപം. സാഹസവതാ അവിമൃശ്യകാരിണാ. തപ്യേത്യനഷ്യതേ. ഇയാൻ അനല്പഃ. ഏതാവദ്ദേഷ്യൂപ്രമുകൃ നിഷേധന്നു സുകരമിതി ഭാവഃ. അകാരി നചേദിതി യോജനാ. അയം ഭാവഃ രുക്മീ ദുരാത്മനാ ഏതാദൃശേകോത്തരലാവണ്യശോഭാസ്സമാഗമനാന ദേവീയാൽ, അനേനാത്രപേണ ചൈദ്യേന ഹതകേന ച വധൂമിമാമുദ്വാഹയേ, രുക്മിണ്യാ കൃഷ്ണായൈവ ന്യൂനഗുണായാം കാങ്ക്ഷിതൽ പരിണീതായാൽ, അനേനാനുരൂപാംഗനാസമാഗമസുഖേന സഞ്ചേതസാം സങ്കല്പാദപ്പുത ചേതോ രവിഷ്യതീതി രേകോനന്ദരൂപ സ്വപ്രസിദ്ധിതാ സമ്പാദന സംഭവേ രുക്മിണൈരാത്യുത്രപസ്യ പ്രത്യുഹസ്യ നിശ്ചേതവ്യപ്രായമിമൃശ്യകാരീ നിന്ദ്യ ഏവതി. അതുവിഷാദേ വിധിനിന്ദിനൈവ പ്രത്യക്ഷയധന്യേത.

ഭാ — "അല്ലയോ പിതാവേ! അങ്ങ് പറഞ്ഞിരുന്ന ജനങ്ങൾക്ക് ആനന്ദകരമായ കൊട്ടകൊണ്ടുവന്നു ലോകരൊട്ടുകെ നിന്ന് ദൈവമാകുന്ന ധനത്തെ സമ്പാദിച്ച് തെളിക്കൂട്ടി ഈ സ്ത്രീപുരുഷന്മാരിൽ പ്രതിചെയ്യാതെ, ഈ രുക്മിയിൽ—കഷ്ടം— ഒരു പ്രയോജനം കൂടാതെ ദുഃഖത്തെ സമ്പാദിപ്പാനായി മുൻപറഞ്ഞവിധം അങ്ങ് വളരെ പണിപ്പെട്ടില്ലായിരുന്നു എങ്കിൽ യുക്തമാകുമായിരുന്നു. ദുരാത്മാവായിരിക്കുന്ന രുക്മി ഇവരുടെ സംഘടനത്തെ ഒരിക്കലും സമ്മതിക്കയില്ല. അനന്തരം വല്ലാത്ത ശിശുപാലന് ഇവളെ കൊടുക്കുകയും ചെയ്യും. കൃഷ്ണനോ തന്നെക്കാൾ ഗുണം കുറഞ്ഞ ഒരുവളെ വിവാഹവും ചെയ്യും. ഇതിനൊക്കെ കാരണഭൂതനായ അങ്ങ് മഹാസാഹസിയും നിന്ദ്യനും അത്രെ."

അഥ ചേദിപസ്യ ചിത്തവൃത്തിം ദർശയതി—

പ. അബലാബലസാദരാവലോക-
പ്രബലാനന്ദവിഷാദവിഹ്വലാത്മൽ

ബഹുധേതി ബഹൌ ജനേ ബ്രുവാണേ
ബഹുമേനേ നിജധന്യതാം സ ചൈദ്യഃ. 81

വ്യാ — അമ്ബാലേതി. അംഗനാവചോബാലാൎണ്യോത്ര ത ൽമിന്നിത്രപം വിശേഷമഭിധത്തെ. അബലാബലാനാംതരേഷു തൽമിന്നിമുകുന്ദമേ നരലോകേ ദൎശനേ യേ ഭൂബാലാവത ദവിഷാദാ താഭ്യാം വിഗപലതാൽ പശ്ചാത്കലതാൻ. അ ന്യോന്യാനുപ്രച്ഛർത്താനാം സമഭാവപിച്ഛകാഞ്ചകായ ച വിഷാദ ഇതിസ്വപ്രായം. ഇതി ഉക്തപ്രകാരേണ. ഇതി ബ ഹുധാ ബ്രുവാണേ ഇത്യനയോഃ ബഹുധന്യതേന, ശിശുക ഏ വോദ്ദിം സ്വതമതമനാദൃത്യ കന്യാം കൃഷ്ണായ പ്രതിപാദയിഷ്യ തി, വ്യാജാന്യാത്ര ന പ്രദാസ്യതി, പശ്ചാൽ ദൈവാൽ ഏകന ദൎശനേ താഭ്യാം ചലനമാലകൾപ്പയിഷ്യതി, കിംച കലംഖ സ്സുജനമതിച്ഛന്നത്, ഭഗവദവതാരമിത്രരൂപാഖ്യം കവചി ച രികല്പയിഷ്യതീത്യഭിപ്രായ, ജനാവചനപ്രകാരം ദൎശിതഃ ബഹു മേന ബഹവീം അനല്പാം മേനേ. നിജധന്യതാം സ്വസ്യ ഭാഗ്യ സമ്പദം. സഃ കന്യാപാനിതോപനവൃതഃ ഭൂമിയഭിഷേകേ സൎവ്വ ബഹുമേനേ നിജധന്യതാമിതി ഹൎഷം ധന്യതാംപാസ്യ, തനിഖി ലജനാവിസ്മാപനാ ചന്ദ്രവദനാ താരാപിന്ന്യ മാതലനന്ദനാ ക്ക ണോന്തര പില്ല മാം പരിണേഷ്യതീതി ചിന്തയാമാസേത്യൎത്ഥഃ സതിസമ്പത്ത്യാ തഥി സ ബഹുലന്യ പൂൎവ്വോക്തരാചനാദ്ഭജ സ്യൽ ന തദ്വ്യചന്മംസ്യതേതി ച്ഛ്യോതൃതേ. അത്ര ചൈദ്യം പ്രതി കവേഃ പരിഹാസസൂചിസ്സുതരാം.

സാ — അക്ഷിണിമേയും ശ്രീകൃഷ്ണനായും ഭിന്ന് പ്രവേശമാ യ ആനന്ദത്താലും വിഷാദത്താലും പരവശന്മാരായി ബഹുജ നം ഇപ്രകാരം ബഹുവിധം പറയുമ്പോൾ വരനായി വരിക്ക പ്പെട്ടവനും മദുവാരിൽവെച്ച് അനേകം തരത്തിലും ശിശുപാ ലൻ തന്റെ ധന്യതയെ ബഹുമാനിക്കുകയായിരുന്നു.

അതൈവം കന്യാവലോകനസമയസമുല്ലസൽ ജനാദി വ്യാപാരാനപവൎണ്ണ്യ 'ദൂരാദത്രാവതീൎണ്ണം' 'ചചാര മന്ദം' ഇത്യ

ഭ്രാമുകസ്യ പ്രകരണസ്യ ശേഷം വക്തുമാരഭമാണഃ താമേതാ-കീർണ്ണായികാചിത്തവൃത്തിം തദനുഗുണാഞ്ചേഷ്ടാഞ്ച പ്രതിപാദയതി—

പ. അഥ സാ പൃഥിവീഭൃതഃ കുമാരീ
രഥവീഥീപഥമധ്യഗാ ചിരേണ
"കഥമദ്യ വിളംബതേഽസുനാഥോ
വിതഥം കിം കഥിതം ദ്വിജേന വേതി" 82

വ്യാ — അഥേത്യാദിനാ. അഥ രഥ്യാവ്യൂഹാവതരണാനന്തരം. സേതി യാ പുരാ തദാ നിഖിലനയനചകോരചന്ദ്രികായമാണാ സതീ തത്തച്ചേഷ്ടാഞ്ചിത്തവൃത്തിഞ്ചോദപാദയൽ സേത്യർത്ഥഃ. പൃഥിവീഭൃതഃ രാജ്ഞോ ഭീഷ്മകസ്യ കുമാരീ രുക്മിണീ. രഥവീഥീരൂപാ യഃ പന്ഥാഃ മാർഗ്ഗഃ തന്മധ്യഗാ. ആസീദിതിശേഷഃ ചിരേണേതി മന്ദമന്ദസഞ്ചാരാൽ. തഥാ മന്ദസഞ്ചാരഹേതുഭൂതാം സ്വചിന്തായാഃ പ്രകാരം ദർശയതി — കഥമിത്യാദിനാ. കഥമിതി വിളംബഹേതും വിചാരയന്ത്യപി ന ജാനാമീതി ഭാവഃ. അദ്യ ദേവയാത്രായാമവസിതപ്രായായാമപി. അസുനാഥഃ പ്രാണനാഥഃ അതോഽനേന പരമപി വിളംബേ പ്രാണാനാം ധാരണമശക്യം ഭവേദിതി ധ്വന്യതേ. അഥ സർവ്വാശാസമൂലോച്ഛേദിനമപായമാശങ്കതേ — വിതഥമിതി. വിതഥം മൃഷാ. കിമിതി വിതർക്കേ. ദ്വിജേനേതി മൃഷാവാദാനൗചിത്യമന്യൂനതയാ വിതഥതാനിശ്ചയാഭാവേ ഹേതും സൂചയതി. വാ ഇതി പക്ഷാന്തരേ. ഇതീതി ചിന്തയന്തീതിശേഷഃ യദ്വാ ഇതീതി ഉത്തരപദ്യഗതേന ചിന്തയന്തീത്യനേന സംബധ്യതേ. ഏവഞ്ച രഥവീഥീപഥമധ്യഗേതി പൂർവ്വകാലവിശേഷണം. ആസീദിതി ച നാധ്യാഹാര്യം. ഉഭയോഃ പദ്യയോരേകവാക്യതയാൽ. അത ഏവ വിശേഷ്യവാചകമപി നോത്തരശ്ലോക ഉപലഭ്യതേ.

സാ — തേർവീഥിയിൽ ഇറങ്ങിയതിന്റെ ശേഷം ആ രാജകുമാരി സാവധാനത്തിൽ നടന്ന് വളരെ നേരംകൊണ്ട് വഴിയുടെ നടുവിൽ എത്തി "പ്രാണനാഥൻ എന്താണ് ഇനിയും

അമാന്തിക്കുന്നത്. ബ്രാഹ്മണൻ പറഞ്ഞതു കളവായിരിക്കുമോ” എന്നിങ്ങനെ മനസ്സിൽ വിചാരമായി.

പ. മന്ദമന്ദമുകുന്ദാഗമനമനുപദം ചിന്തയന്തീ ചരന്തീ
സന്ദ്രഷ്ടും കുന്ദമന്ദസ്മിതമധുരമധുസ്യന്ദി തൽസുന്ദരാസ്യം
ആളീകേളീകഥാകർണ്ണനകുതുകമിഷാച്ചാരു സാചീകൃതാസ്യാ
വ്രീളാഡോളായമാനാ കഥമപി പരിതശ്ചാരയാമാസ ദൃഷ്ടിം.

വ്യാ — മന്ദമിതി. മുകുന്ദാഗമനമിത്യസ്യ പ്രതീതിശേഷഃ. അനുപദം പദേപദേ. അനേന ചിന്തായാ നൈരന്തര്യമാവേദിതം. ചിന്തയന്തീ ചിന്താം കുർവതീ. അത ഏവ മന്ദമന്ദം ചരന്തീ. ചിരകതിസ്സഞ്ചാരേ ചിന്താകൃതം പൂർവാധികം മാന്ദ്യം പ്രതിപാദയതി. യദി യാദൃച്ഛികേനാവശ്യകർത്തവ്യേന കാര്യേണ കേനചിൽ പ്രതിബദ്ധഃ തർഹി തന്നിവർത്ത്യാഗച്ഛതു ദയിത ഇതി തസ്യാവസരദാനാഭിപ്രായകൃതം വാ ഗതിമാന്ദ്യാധിക്യം. സന്ദ്രഷ്ടും നേത്രം പൂർവ്വവൽ സംകല്പപരികല്പിതം കിന്തു വാസ്തവമേവേതി ദ്യോതയിതുമസ്യാത്തഥാ ദ്രഷ്ടും. കുന്ദവൽ ധവളം മനോഹരഞ്ച യന്മന്ദസ്മിതം തദേവാഹ്ലാദകതാപാതിശയാൽ മധുരമധു തത്സ്യന്ദിതും ശീലമസ്യേതി താദൃശം. അനേനാസ്യസ്യ ദർശനീയതാതിശയോ ദ്യോത്യതേ. മധുരതരലോകോത്തരകമധുരേതിവിശേഷണാൽ താദൃശമധുവിശേഷ ഏവ മന്ദസ്മിതസ്യോപമാനഭാവമർഹതീതി സമധിഗമയതി. തേന ച മന്ദസ്മിതേ പരം സ്പൃഹണീയതാ. മന്ദസ്മിതേ മധുത്വാരോപണാദാസ്യകമലാദേരപ്രതീത്യാ ഏകദേശവിവർത്തിരൂപകം. തസ്യ പ്രാണനാഥസ്യ സുന്ദരാസ്യം. തദിതി ഭിന്നം വാ പദം. ആസ്യാസ്സുതതയാനാഗോചരമിത്യർത്ഥഃ. ആളീനാം സമന്താൽസ്ഥിതാനാം സഖീനാം കേളീകഥാഃ നർമ്മാലാപാഃ താസാമാകർണ്ണനേ യൽ കൗതുകം തസ്യ മിഷാൽ അപദേശാൽ. വസ്തുതസ്തസ്യാ ന തദാകർണ്ണനകൗതുകഗന്ധോപി, കേവലം മുകുന്ദരൂപസന്ദർശനേച്ഛാനിമിത്തകമഞ്ചാവലോകനകൗതുകഗോപനായ തദഭിനയം കൃതവതീതി ഭാവഃ. ചാരു യഥാ തഥാ. സാചീകൃതം തിര്യ്യം

കൃതം ആസ്യം വദനം യയാ താദൃശീ സതീ. ചാവിതി ചാര ശബ്ദോനേത്യത്രാപി താല്പര്യവശാദന്വേതി. ചാരുതാ ച വിലാസിനീനാം സർവാസു ചേഷ്ടാസു നിസർഗ്ഗസിദ്ധേതി തഥോക്തിഃ. വ്രീളയാ ദോളായമാനാ ചഞ്ചലഹൃദയാ. അനേന കഥമപീത്യത്ര ഹേതുരുക്തഃ. കഥമപി മഹതാ യത്നേന. അപാംഗകല്പനേപി സഹജലജ്ജാകുലതയാ ന വിശ്രബ്ധാവലോകനാ തസ്യാസ്സമർത്ഥ്യമഭൂദിതി ഭാവഃ. അത ഏവാവലോകയാമാസേത്യനുക്ത്വാ ചാരയാമാസ ദൃഷ്ടിമിത്യുക്തം. അത്രോപമ രൂപകം, കാവ്യലിംഗം, സ്വഭാവോക്തിരലങ്കാരാഃ. ലജ്ജൗൽസുക്യയോശ്ശാബല്യയോസ്സന്ധിഃ. അവഹിത്ഥാ ച വ്യജ്യതേ.

സാ—ശ്രീകൃഷ്ണന്റെ വരവിനെപ്പററിത്തന്നെ സദാ ചിന്തിച്ചുകൊണ്ടു രുക്മിണി കണ്ണുകൂടി സംവരണത്തിൽ നടന്നു. കുരുക്കുത്തിമുല്ലപോലെ ധവളവും മനം കവരുന്നതുമായ മന്ദസ്മിതമാകുന്ന നറുംതേൻ തൂകുന്ന അധരത്തിന്റെ സുന്ദരമുഖത്തെക്കാണുവാനായി "അടുത്തുകൂട്ടുള്ളവർ പറയുന്ന കള്ളവാക്കു കേൾക്കാനുള്ള കൌതുകമാണ്" എന്നു നടിച്ചുകൊണ്ടു മനോഹരമാംവണ്ണം മുഖംതിരിച്ചു ലജ്ജയുടെ ഭാരംകൊണ്ടു വളരെ പണിപ്പെട്ടു നാലുപാടും ദൃഷ്ടിനടത്തി.

അഥ മുകുന്ദസ്യാപി തയാ ദൃഷ്ട്യാ ജാതമാനന്ദം ശ്ലോകേന പ്രതിപാദയതി—

പ. തസ്യാസ്താവൽകടാക്ഷോ നവ ഇവ നളിനം
   വിക്രിയോദാരവൃത്തി
വിദ്ധോ ദൈർഗ്ഘ്യേണ വൈദഗ്ദ്ധ്യരുചിവിഹരതാ
   മാർഗ്ഗണൻ മാർഗ്ഗമദ്ധ്യേ
തത്രാനന്ത്യാന്ത്യലോകാദ്ഭുതപിടകമപി നിര
   സ്യാദ്ധ്യമപ്പം തതോമസ്യ
ശ്രുത്വാനന്ത്യാനഗാഹോത്സവനവഘടനാ
   ത്തദ്ഗതാങ്ഗോപലോഭ്യൈഃ.

വ്യാ—തസ്യാ ഇതി. താവൽ തദൈവ. കടാക്ഷഃ അപാംഗദർശനം. ലജ്ജയാ ഗൂഢമേവാസീദപീക്ഷണമിതി കടാക്ഷശബ്ദേ ദ്ധ്യോതയതി യമിനാം വര ഇവേതി യോജനാ. 'അഹിംസാസത്യാസ്തേയബ്രഹ്മചര്യാപരിഗ്രഹാ യമാഃ' ഇതി യോഗസൂത്രം അത്ര യമപദം നിയമാദീനാമുപലക്ഷണം. തഥാ ച യമാ/ഷ്ടാംഗലക്ഷണോ യോഗഃ. തദ്വതാം വരഃ ശ്രേഷ്ഠ ഇത്യർത്ഥഃ. സാമാന്യയോഗിനാന്തു വക്ഷ്യമാണഫലാവാപ്തിരിതി വര ഇത്യുക്തം. യസ്യ യമാദയോ ജാതിദേശാദ്യനവച്ഛിന്നതയാ മഹാവ്രതസംജ്ഞാം ലഭന്തേ സ യോഗീതി യാവൽ. തഥാ ച സൂത്രം 'ജാതിദേശകാലസമയാനവച്ഛിന്നാഃ സാർവ്വഭൗമാ മഹാവ്രതം' ഇതി. വിക്രിയയാ ലജ്ജൗത്സുക്യാദിജനിതേനാലസതാപവലിതതാദിരൂപവികാരേണ ഉദാരാ ആഗ്രാമ്യാ, മനോഹരേതി യാവൽ, വൃത്തിശ്ചേഷ്ടാ യസ്യാ താദൃശഃ. 'അഗ്രാമ്യേ സരളോദാരൗ' ഇത്യാദിവൈജയന്തീ. യമിപക്ഷേ വിക്രിയാ വിഗതക്രിയാ, ഏകാഗ്രതയാ നിശ്ചലാ അത ഏവോദാരാ ശ്രേഷ്ഠാ വൃത്തിശ്ചിത്തവൃത്തിര്യസ്യ സ ഇത്യർത്ഥഃ. വിശേഷ്യ ഉദാരൈഃ ഉന്നതൈഃ, ലോകാതിശായിഭിഃ. ഗുണൗഘൈഃ സൗന്ദര്യസൗശീല്യപാണ്ഡിത്യപരാക്രമാദിഭിഃ. അന്യത്ര ജ്ഞാനദയാവാത്സല്യാദിഭിഃ. ഉപലക്ഷിതമിതി ശേഷഃ. ശ്രുതിവിവരഗതേന മാർഗ്ഗേണ ച ഹേതുഗർഭമിദം. യോഗിപക്ഷേ കേവലം മാർഗ്ഗേണ. ശ്രുതിവിവരഗതം കർണ്ണശഷ്കുല്യവച്ഛിന്നാകാശരൂപശ്രോത്രേന്ദ്രിയവിഷയം, ശ്രുതപൂർവ്വമിതി യാവൽ. പക്ഷേ വേദകുഹരഗതം. ആപാതതോ വേദഭാഗാനാമന്യദേവതാസ്തുതിപരതയാ പ്രതീയമാനാന—വിവരേതി. ശ്രുതിവിവരാണി വേദരഹസ്യാന്യുപനിഷദഃ തൽപ്രതിപാദ്യമിതി വാ. മുകുന്ദമിതി വിശേഷ്യമുഭയപക്ഷേപ്യദ്ധ്യാഹാര്യം. മാർഗ്ഗയൻ ദിദൃക്ഷയാ ഗവേഷയൻ. മാർഗ്ഗമധ്യേ ഇതി ആപ്തമാപ്തമിത്യനേനാന്വയി. സ സ മർത്ത്യേന്ദ്രാണാം രാജ്ഞാം ലോകസ്സമൂഹഃ തദാദി. ആദിനാ തദീയശ്ശോഭാപരിമളാദീനി ദർശനീയവസ്തൂനി ഗൃഹ്യന്തേ. നിരസ്യ ഉപേക്ഷ്യ. ആപ്തമാപ്തം ക്രു

മേണാവിഷ്കൃതം. യമിപക്ഷേ യോഗസാധനൈരേവഹ്നൈസമ യസിദ്ധ്യൈശ്വര്യേണ ക്രമേണ പ്രാപ്തന്താനശ്വരമിന്ദ്ര ലോകാദി സർവ്വമവമത്യേത്യർത്ഥഃ. ഉക്തഞ്ച ശ്രീവിഷ്ണുപുരാണേ ‘സ്വർഗ്ഗാദി യച്ചിന്തനേ വിഘ്നം, യത്രനിവേശിതാത്മനാം ബ്രാഹ്മോഽപി ലോകോഽല്പകഃ’ ഇതി. പ്രഥമപക്ഷേ മന്ത്രിശബ്ദോ യോഗരൂഢ്യാ ഗന്ധർവ്വവാചീ, ദ്വിതീയേ തു കേവലയോഗാൽ നശ്വരവാചീതി വിവേകോ ബോദ്ധ്യഃ ദ്വിതീയേ മർത്ത്യേതി ലോകാദിവിശേഷണം തസ്യ നിരസനീയതോപപാദകം. തതഃ മാർഗ്ഗണസമയേ. തത ഏവ പ്രാപ്തമിതി സംബന്ധഃ. അസൌ കഥമപി പരിത്യക്താരിതഃ. ശ്രുത്യന്തസ്യ ശ്രവണസമീപസ്യ അത്യന്തഗാഹഃ സമ്യക് പ്രാപ്തിഃ തത്ര യദ്വ്യസനം ക്ലേശഃ തൽഫലം. അഗാൽ പ്രാപ. ശ്രുത്യന്താത്യന്തഗാഹശ്ചിരാദനുഷ്ഠിതോപി താവൽപര്യന്തമയാ സമാശ്രിതസ്യാസ്യാസീൽ, ഇദാനീന്തു ലോകോത്തരരമണീയകടാക്ഷദർശനലാഭേന കടാക്ഷസ്യ ഫലമലതേത്യർത്ഥഃ കടാക്ഷസ്യ ശ്രുത്യന്താത്യന്തഗാഹശ്ച നൈസർഗ്ഗികാൽ സ്വീയാൽ ദൈർഘ്യാൽ. യഥാ സുഭദ്രാധനഞ്ജയേ ‘നേത്രേ കർണ്ണാന്തയാത്രാപ്രണയിനീ’ ഇതി. യമിപക്ഷേ ശ്രുത്യന്തേഷു ഉപനിഷത്സു യോഽത്യന്തഗാഹഃ സമ്യഗഭ്യാസേന തേഷാന്താൽപര്യനിശ്ചയഃ തദ്വ്യസനസ്യ ഫലമിത്യർത്ഥഃ. തദ്ഗതസ്യ ശ്രവണഗതസ്യ, ബഹുശോ ഗുണശ്രവണേനാത്യന്തം ദീക്ഷിതസ്യ, അർത്ഥസ്യ ശ്രീകൃഷ്ണരൂപവസ്തുനഃ സാക്ഷാൽകാരാദിത്യർത്ഥഃ. പക്ഷേ ഉപനിഷദഭിധേയസ്യ പരമാത്മരൂപസ്യാർത്ഥസ്യ സാക്ഷാൽകാരാദിത്യർത്ഥഃ. തത്രത്യദീക്ഷിതദർശനേന ഹി തത്ര ഗമനം സഫലം ഭവതി. അത്ര ശ്ലേഷ ഉപമാദൃഷ്ടാപഹ്നുതി, തയാ ച സാക്ഷാൽകാരഫലദർശനസ്യാനന്ദസ്യ ബ്രഹ്മാനന്ദവന്നിരതിശയത്വം വ്യംഗ്യം ആത്മദർശനേ ശ്രവണമേവ പ്രധാനം സാധനം, നിദിധ്യാസനാപരപര്യായോ യോഗസ്തു ഫലോപകാര്യംഗമിതി ഭഗവൽപാദീയസിദ്ധാന്തസ്യ സ്വാഭിമതത്വമത്രാവിഷ്കൃതം. പദ്യേഽസ്മിന്നാചാര്യദണ്ഡിനാ വൈദർഭമാർഗ്ഗസ്യ പ്രാണതയാ നിർദ്ദിഷ്ടഃ ശ്ലേഷാദയോ

ഗുണോസ്സ്വന്തീതി ച വേദിതവ്യം. അത്ര രുക്മിണീഗതഃ ശൃംഗാരഃ, യദുവരഗതഃ ഉത്സാഹസ്ഥായീ വീരോ രസശ്ച വ്യജ്യതേ.

സാ—ഏകാഗ്രത ഹേതുവായി ചിത്തവൃത്തിക്ക് ഇളക്കംകൂടാത്ത യോഗിവര്യൻ ലോകോത്തരങ്ങളായ ജ്ഞാനവാത്സല്യാദി ഗുണങ്ങളുള്ളവനും ഉപനിഷൽപ്രതിപാദ്യനുമായ മുകുന്ദനെ പ്രാപിച്ച് മോക്ഷലബ്ധിക്കായി ഉദ്യമിച്ചുകൊണ്ട് ആ അവസരത്തിൽ ഐശ്വര്യംനിമിത്തം വഴിമദ്ധ്യേ വഴിക്കുവഴി വന്നു ചേരുന്ന നശ്വരങ്ങളായ അതാതു ഇന്ദ്രലോകം മുതലായതു മുഴുവൻ ഉപേക്ഷിച്ച് ശ്രുത്യർത്ഥമായ അദ്ദേഹത്തെ പ്രാപിച്ച് വേദാന്തത്തിന്റെ താൽപര്യനിർണ്ണയത്തിന്നുവേണ്ടി ക്ലേശിച്ചതിന്റെ ഫലം ലഭിക്കുന്നതുപോലെ; അലസതാം ആദിയായവികാരങ്ങളെക്കൊണ്ട് മനോഹരങ്ങളായ വ്യാപാരങ്ങളോടുകൂടിയ അവളുടെ കടാക്ഷം സർവ്വോൽകൃഷ്ടങ്ങളായ സൌന്ദര്യാദി ഗുണഗണങ്ങളോടുകൂടി മുമ്പുതന്നെ കേട്ടിട്ടുള്ള ശ്രീകൃഷ്ണനെത്തിരഞ്ഞുകൊണ്ട് ഇടക്കിടെ ക്രമേണ കാണുന്ന അതായത് രാജാക്കന്മാർ, അവരുടെ ആഭരണം മുതലായതാ സകലംവിട്ട് ശ്രീകൃഷ്ണനെക്കണ്ട് താൻ ചെവിവരെ നീണ്ടു ചെല്ലുവാൻവേണ്ടി ആയാസപ്പെട്ടതിന്റെ ഫലം അപ്പോൾതന്നെ ലഭിച്ചു.

അഥ തദാനീം കടാക്ഷസ്യ രമണീയഃ കോപ്യവസ്ഥാവിശേഷസ്സഞ്ജാത ഇത്യാഹ—

ഫ വ്രീളാവശാദഥ മുകുന്ദമുഖാവലോകേ
കൌതൂഹലാച്ച പുനരേതദപാംഗപാതഃ
ഭൂമൌ നിപത്യ പുനരുൽപതിതശ്ച ഭൂയോ—
വ്യാലോലകഞ്ജകവിലാസമുദാജഹാര. 85

വ്യാ—വ്രീളേതി. വ്രീളാവശാദിതി ഭൂമിപതനേ ഹേതുഃ. അഥേതി അനന്തരജാതാദിത്യർത്ഥഃ. കൌതൂഹലവിശേഷണമേതൽ. മുകുന്ദമുഖാവലോക ഇതി വ്രീളായാം കൌതൂഹലേ ചാന്വേതി. കൌതൂഹലാദിതി പുനരുൽപതനേ ഹേതുഃ. പുനരിത്യ പുനഃ പുനരാവൃത്താദിത്യർത്ഥഃ. ഇദമപി പാതദ്വയാന്തയോർത്ഥയോ

സ്സംബദ്ധ്യതേ. തയോസ്തദാദേവ നിപതനോൽപതനയോര
പി പൌനഃപുന്യബോധികാ ദ്വയോരപീത്യുക്തിഃ. ഏതസ്യാഃ
രുക്മിണ്യാ അപാംഗപാതഃ പതിതഃ കടാക്ഷഃ. 'കിരൻജ്യോത്സ്നാ
മച്ഛാം നവലവലിപാകപ്രണയിനീം' ഇത്യാദൌ ക്രിയാവാചി
പാകാദിശബ്ദസ്യ പകപാദാവിവ പാതശബ്ദസ്യ പ്രകൃതേ നി
പതനാദിക്രിയാസാമാന്യപരത്വാ പതിതേ ലക്ഷണാ ബോ
ധ്യം. പാതശ്ച മുകുന്ദമുഖ ഇതി സംബന്ധനീയം. ഉല്പതിതശ്ചേതി
ചകാര ഉദാജഹാരേത്യനേനാന്വയീ പൂർവ്വപക്ഷ്മാകതാഗമനക്രി
യാം സമുച്ചിനോതി. ആലോലസ്യ ക്രീഡാസക്തവനിതാഹസ്ത
താഡനേനാതിചഞ്ചലസ്യ കന്ദുകസ്യ വിലാസം ലക്ഷ്മീം. ഉദാജ
ഹാര അഗ്രസ്യൈനത്യത്. സപ്തമിൻ ലശ്യാരമേതി യാവത്. ഉ
ല്പത്യാഭിമുഖ്യേന ജഹാര അപഹൃതവാനിതിവാ. വിദർശനാ, യഥാ
സംഖ്യാതാലങ്കാരഃ. നിദർശനാ ച യഥാ താദൃശഃ കന്ദുകോ
വിലാസിനാം ഹൃദയോല്ലാസയതി തഥാ ഽയമപാംഗോപി മുകുന്ദ
സ്യ ഇത്യുപമാ വ്യജ്യതേ.

സാ — പിന്നെയും പിന്നെയും, പിടിച്ചുവലിക്കുന്ന ലജ്ജയാ
ലും ഉടനെ മുകുന്ദൻെറ മുഖം കാണ്മാൻ ഉദിക്കുന്ന അഭിലാഷ
ത്താലും വീണ്ടും വീണ്ടും ഭൂമിയിൽ വീണ് പിന്നെ പൊങ്ങുന്ന
രുക്മിണിയുടെ കടാക്ഷം, കളിക്കുന്നേരം അടിച്ച താണുയരുന്ന
പന്തിൻെറ സാദൃശ്യം തന്നിൽ വെളിപ്പെടുത്തി.

അഥൈവം സൂചിതസ്യ ഹൃദയോല്ലാസസ്യ പരിമിതതാ
ശങ്കാം വ്യുദസിതും പ്രിയതമാപാംഗപാത്രഭൂതമാത്മാനമവഗത
വതോ ഭഗവതോ ഽവസ്ഥാമാഹ.

പ. പ്രേമസ്യാഃ പ്രേമകാമപ്രണയചിന്തയല-
ജ്ജാദിനാനാരസാർദ്രാ-
മാമോദാപാദിനീന്താം മദമദസിതാം-
ഭോജദാമാഭിരാമാം
ആസാദ്യാലോകമാലാമതുലിതപരമാ-
നന്ദസാമ്രാജ്യസീമ-
പ്രേമാ താമാനജാമാ സ പരമപരമാ-
നന്ദമാപ്ലം ബമാര.

വ്യാ—പ്രേയസ്യാ ഇതി. ബഹുജനാദരകീർത്തിതഗുണഗണാ ക്ലിഷ്ടചിത്തസ്യ കൃഷ്ണസ്യ പൂർവ്വമേവ രുക്മിണീ പ്രിയാ∫ഭവൽ, ദർശനേ പുനസ്സുന്ദരീം കാന്ത്യാദിഗുണൈരാഞ്ചിതതാധികതരാം ലോകാതിശായിതാമാലോകയതഃ പ്രിയതരാ ബഭൂവേതി പ്രേയസ്യാ ഇത്യുക്തിഃ. പ്രേമാ നാമ സ്നേഹാപരപര്യായോ മമൈവായം അഹമസ്യൈവ ചാഹമിത്യാകാരകശ്ചിത്തവൃത്തിവിശേഷഃ. ഏതദഭാവേ ഗുണാന്തരശതാന്യപി ന തഥാസ്പൃഹണീയാനി ഭവന്തീതി ദ്യോതയിതും പ്രേമ്ണഃ പ്രഥമോപാദാനം. കാമഃ അനുരാഗഃ. പ്രണയഃ യാച്ഞാ മയി ദയാ സ്നേഹശ്ച കർത്തവ്യ ഇത്യാകാരഃ. വിനയഃ ശിക്ഷണീയോസ്മി ശിഷ്യാവദിതിബുദ്ധിഃ ലജ്ജാ തവ പുരതസ്ഥിതാസ്മി, തഥാപി ലോകയാത്രാദിബഹിഷ്കൃതസ്സങ്കോചാപരനാമാ ഭാവഃ. ആദിപദേന ഹർഷൗത്സുക്യാദേഃ പരിഗ്രഹഃ. പ്രേമാദിഭിരേവ നാനാരസൈഃ അനേകഭാവൈഃ ആർദ്രാം സംയുക്താം തൽപ്രകാശികാമിതി യാവൽ. അംഭോരുഹമപി നാനാമകരന്ദാർദ്രം. അംഭോജമകരന്ദസ്യൈകജാതീയതേപി വ്യക്തിനാനാത്വാന്നാനാരസേത്യുക്തിഃ. ആമോദഃ ഹർഷഃ, ഭ്രമരപക്ഷേ സൗരഭ്യം, തദാപാദിനീം തജ്ജനികാം. താം പൂർവ്വോക്താം. ഭരം ഈഷൽ ഭജന്തി വികാസം ഗച്ഛന്തി യാന്യസിതാംഭോജാനി നീലോൽപലാനി തേഷാന്ദാമ മാലാ തദ്വദഭിരാമാം രമണീയാം. ആസാദ്യ ലബ്ധ്വാ, അർപ്പിതാമ്മാലാമിവ സാദരം പ്രതിഗൃഹ്യേതി യാവൽ. ആലോകമാലാം കടാക്ഷാവലിം. ലജ്ജാനിവൃത്തസ്യ കടാക്ഷസ്യ പുനഃ പുനഃ പ്രവർത്തിതത്വാൽ മാലാമിതി. അതുലിതേന അപരിച്ഛിന്നേന, അത ഏവ പരമേണ സർവ്വാതിശായിനാ ആനന്ദേന സാന്ദ്രഃ പൂർണ്ണഃ. തത്വഞ്ച തസ്യ പരമേശപരത്വാൽ. സുബഹുനാ പരമാന്നേന സഹിതസ്യ യഥാ ന പുനരപരാന്നാസ്വാദനസംഭവഃ തഥൈവംവിധാനന്ദസാന്ദ്രസ്യാപരാനന്ദാനുഭവോ∫സംഭവീതി വിശേഷമപിശബ്ദോ ബോധയതി. ആനന്ദസ്യാമൃതത്വാച്ച പരിഹാരഃ. അസീമാ നിരവധിഃ പ്രേമാ യസ്യ താദൃശഃ. താദൃശാലോക

മാലാസാരമോദാപാരാനന്ദജനനേ സഹകാൎയ്യാന്തരോപേതാ. ഭാമാനുജന്മാ ബലഭദ്രാനുജഃ. ഇദം പരമേശ്വരസ്യാപി നന്ദ്യാസ്വച്ഛായാ സ്വീകൃതമാനുഷാകൃതിത്വം ബോധയൻ ഭ്രമൌദ്ധ്യാപത്തിം ദൎശയതി. സഃ മുകുന്ദഃ പരം ഉൽകൃഷ്ടം. അപരമന്യം. പരമപി ന പരിനിത്യത്ഥന്യാപി ശബ്ദശക്ത്യാസ്ഫുരണാൽ വിരോധധ്വനിഃ. ആനന്ദസ്യാതിമഹത്ത്വേന മൂൎച്ഛഹേതുത്വം ഭാരശബ്ദഃ പ്രതിപാദയതി. പാരവശ്യജ്ഞാനേന സൎവ്വാനന്ദവസ്ഥാ, വൎണ്ണിതഞ്ച തത്ര തത്ര കവിഭിഃ.

സാ — പ്രേമം, കാമം, പ്രണയം, വിനയം, ലജ്ജ തുടങ്ങി അനേകം രസങ്ങളെ പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നതും ഹൎഷത്തെ കൊടുക്കുന്നതും കരളെത്തൊന്നു വികസിച്ചിരിക്കുന്ന കരിങ്കുവളപ്പൂമാലപോലെ മനോഹരവും തന്നിൽ ഇടവിടാതെ പതിക്കുന്നതുമായ പ്രേയസിയുടെ കടാക്ഷങ്ങളെ ലഭിച്ചിട്ട് ശ്രീകൃഷ്ണൻ, പരമേശ്വരനാകയാൽ അപരിച്ഛിന്നമായ പരമാനന്ദംകൊണ്ടു പരിപൂൎണ്ണനാണെങ്കിലും അതിരില്ലാത്ത പ്രേമനിമിത്തം നിരതിശയമായ മറ്റൊരു പരമാനന്ദത്തെ കൈക്കൊണ്ടു.

അഥാനന്തരജാതമതിരുക്മിണീയം വൃത്തം വിസ്തരേണ വക്തി—

൬. തൽപരം പുനശ്ചിൽപരാത്മനി പ്രകൃതിസന്നിധാനാദിവ പ്രഥിതനിജപൌരുഷേ ലക്ഷ്മീപതിലോലുനാമ്യേ വാക്ഷിണീസത്ത്വരൂപാശ്രിതേ ഉജ്ജ്വലിതതേജസ്സ്വരൂപേതോ ജവാദഖിലജനസമക്ഷമഗണിതവിപക്ഷമവനീതലേ പതിത്വ സവിക്രമമവക്രഗത്യാഭിക്രാമതി സത്വരക്രമേ തദ്ദശായാം പുനസ്സ്വ്രഷ്ടികാണാലക്ഷീകൃതേഷ്വപി ലക്ഷ്യാധികേഷു അപ്രതിഹതപ്രഹരണസമുദ്യതമാനേഷ്വപി വിച്യുതപ്രഹരണനിരുദ്യതമാനേഷു ഹസ്തയുഗമാരണ്യസ്ഥാംസേഷ്വപി വിഹസ്തഭാവമാപന്നേഷു സമസ്തരക്ഷിഭടേഷു, കിംകിമേതദിതി ശങ്കാകുലതയാ സങ്കോചിതാംഗമപസരത്സു കിങ്കരീമുഖപരിജനേഷു, "കാസ്യാപി ശകന്യകാകാൎയ്യഹേതു

ഋതസ്സ്വം ച്യുത” ഇത്യാശംസൂഖേദമാശംസൂചിത്തേഷ്വപി
“ഈശ്വരപ്രേയസ്യാ ഈശ്വര്യം ആശ്രിതവത്സലതാ പുന
രീദൃശീ സംവൃത്താ കിന്തദിഹ കരണീയം ഹന്ത! ഹന്ത! ഹ
താഃസ്മ” ഇതി ചിന്താമഭിനീയ സാന്ത്വസ്മിതമവസ്ഥിതേ
ഷു പ്രിയസഖീജനേഷു. 87

വ്യാ—തൽപരമിത്യാദിനാ. തത്പരം പുനഃ തദനന്തര
ന്തു. അനന്തരചരിതസ്യാതിപ്രസ്തുതയാ സാവധാനശ്രവണാ
ർഹതാരൂപോ വിശേഷഃ പുനശ്ശബ്ദേന വ്യജ്യതേ. ചിത്പരധാമ
നി ചിദാത്മകേ പരമേശ്വരേ, ശ്രീകൃഷ്ണേ. ഉജ്ജ്വിതം പ്രവൃ
ദ്ധം തേജഃ പ്രഭാ യസ്യ താദൃശാൽ. സ്വമഞ്ചാത് സ്വാധിഷ്ഠിതാ
ന്മഞ്ചാൽ. മഞ്ചസ്യ ഭഗവത്സംയോഗാത് ഉജ്ജ്വിതേത്യാദിവി
ശേഷണേന സൂചിതം. ഭഗവത്സാന്നിധ്യേ വാ മഞ്ചതേജസ്സമു
ജ്ജ്വലനേ ഹേതുരഭിപ്രേതഃ. ഉജ്ജ്വിതതേജസേതി പാഠേ വിശേ
ഷണേ തൃതീയേതി നാർത്ഥഭേദഃ. ജവാദിതി ക്രമസ്യാതിജവിതാ
ത്വരാഽനേനോക്തം. നനു യദ്യേതരേ ജനാ ന പശ്യേയുസ്തദാ
ഗൂഢമേവാവതരണാദികം കിം കൃതവാനിതി ചേത്തത്രാഹ—
അഖിലജനസമക്ഷമിതി. നന്വേവഞ്ചേൽ ചൈദ്യമാഗധാദയ
ശ്ശത്രവോഽപി തദുദ്യോഗം ലക്ഷയേയുഃ അവശ്യഞ്ച വിഘ്നമാചരേ
യുഃ, അഹോ അസ്യാവിമൃശ്യകാരിതേതി ശങ്കാമപാകരോതി—
അഗണിതവിപക്ഷമിതി. തൃണാദിവദന്യേ മമ സമീഹിതവി
ഘടനേ ശക്താ ഇതി നിശ്ചയാദ്വിപക്ഷാംസ്തൃണായമത്യേത്യർത്ഥഃ
അവനീതലേ ഭൂമ്യാം. സവിക്രമമിതി. വിക്രമാഖ്യോ മനസ
ശ്ശൂരിത്യസ്യ വാ ഗുണോഽതിക്രമണരൂപോഽത്രോച്യതേ. അവക്രഗത്യേ
തി. വക്രഗതേർദ്ധ്യാനഭാവത്വം പ്രസിദ്ധം. ഉത്ക്രമേ അതിക്രാമ
തി സതീതി യോജനാ. ഉരവഃ മഹാന്തഃ ക്രമാഃ പാദവിന്യാസാ
യസ്യ താദൃശേ. ദീർഘാൻ പാദവിന്യാസാനവലംബ്യേതി യാ
വൽ. അതിക്രാമതി അക്ഷിണ്യക്ഷിമുഖം ഗച്ഛതി സതി. അഥ വി
പക്ഷാനാദരണാദൗ ഹേതും സൂചയൻ ചിത്പരധാമാനം വി
ശിനഷ്ടി—പ്രഥിതനിജപൗരുഷേ അക്ഷീണസത്വാദ്യുപാശ്രിത

ഇതി ച. പ്രഥിതം പ്രസിദ്ധം നിജം നൈസർഗ്ഗികം പൌരുഷം പരാക്രമഃ യസ്യ തസ്മിൻ. അത്ര ഹേതുമുൽപ്രേക്ഷതേ—പ്രകൃതിസന്നിധാനാദിവേതി. പ്രകൃതേഃ പരശക്തിരൂപായാ മായായാഃ സന്നിധാനാൽ സാമീപ്യാദിവ. പ്രഥിതേത്യാദേഃ പ്രഥാ വ്യവഹാരോസ്യ സഞ്ജാതേതി പ്രഥിതം വ്യാവഹാരികം നിജം സ്വീയം പൌരുഷം പുരുഷത്വം വിരാഡാത്മകത്വം യസ്യേത്യപ്യർത്ഥഃ. തഥാ ച പ്രകൃതിസന്നിധാനാൽ കില പരാത്മാ പൂർവ്വം സ്വവിരാട് പുരുഷഭാവം പ്രഥയാമാസ, അദ്യാപി രുക്മിണീരൂപിണ്യാഃ പ്രകൃത്യാസ്സാന്നിധ്യാൽ കിമയം നിജപൌരുഷം പ്രകടയാമാസേത്യർത്ഥഃ പര്യവസ്യതി. അത്ര രുക്മിജനവിപക്ഷകലഹസന്ത്രാസനാദിലക്ഷണമേവ നിജപരാക്രമപ്രകടനേ പാരമാർത്ഥികോ ഹേതുരിതി പ്രകൃതിസാന്നിധ്യം തത്രാസ്യാരോപമേവേത്യുൽപ്രേക്ഷാസംഗതിഃ ഫലഞ്ചാത്യദ്ഭുതമിത്യവഗന്തവ്യം. പരമാത്മനോ വിരാഡ്രൂപത്വമദ്വൈതിമതേ ന പാരമാർത്ഥികം, കിന്തു ഘടാദിവദ്വ്യാവഹാരികമേവേതി തഥോക്തിഃ. വസ്തുതോ നിരാകാരോപി പരമാത്മാ ദുർഘടഘടനാപടീയസ്യാ മായായാസ്സാന്നിധ്യാൽ വിരാഡാകാര ഇവ ഭാതീതി ജ്ഞേയം. അഥ പരാക്രമോപയോഗി ബലപൌഷ്കല്യമാഹ—അക്ഷീണസത്ത്വമുപാശ്രിതമിതി. മഹൽ ബലമവലംബിതവതീത്യർത്ഥഃ. അത്ര ഫലമുൽപ്രേക്ഷതേ—ലക്ഷ്മീതി. പൂർവ്വം ഭഗവാൻ മഹാലക്ഷ്മീം പരിലാളയിതും അക്ഷീണസത്ത്വം രജസ്തമോഭ്യാമനാഭിഭൂതത്വാൽപ്രവൃദ്ധം സത്ത്വഗുണം ദിവ്യരത്നാത്മനാ പരിണതമവാലംബത, അദ്യാപി കിമിത്ഥമക്ഷീണസത്ത്വമുപാശ്രയദിത്യർത്ഥഃ. പരപരാഭവസ്യ, പാരമാർത്ഥികഫലത്വാൽ ഉൽപ്രേക്ഷാനുപപത്തിഃ ഉൽപ്രേക്ഷയാ ച സത്ത്വോപാശ്രയണേ ഭഗവതഃ വാത്സല്യാതിശയോ ധ്വന്യതേ. ഭഗവതസ്സത്ത്വൈകരൂപതാ പുരാണേഷു പ്രസിദ്ധാ. നാരായണീയേപി 'സത്ത്വം യത്തൽ പരാഭ്യാമപരികലനതഃ' ഇത്യാദി. ഏവം ഭഗവതോ വ്യാപാരമുപവർണ്ണ്യ ഭോജീനാമവസ്ഥാമാഹ—തദ്ദശായാമിത്യാദിനാ. തദ്ദശായാം തഥാവിക്രമ

ണേ സമയഏവ. തസ്യ ശ്രീകൃഷ്ണസ്യ യോ ദൃഷ്ടികോണഃ നേത്രാന്തഃ തസ്യ തേന വാ ലക്ഷീകൃതേഷു പൂർവ്വമലക്ഷ്യേഷു തദാനീം ലക്ഷ്യേഷു ഗോചരേഷു കൃതേഷു. ലക്ഷശബ്ദസ്യ ശരവ്യാർത്ഥകതയാ ദൃഷ്ടികോണേന ശരസാമ്യം തേന ഭയോപാദകത്വഞ്ച ഗമ്യതേ ലക്ഷസംഖ്യാവത്സു കൃതേഷ്വിത്യർത്ഥോപി ശബ്ദശക്ത്യാ ഭാസതേ. താദൃശേഷു ലക്ഷാധികത്വമനുപപന്നമിതി വിരോധോƒപി ശബ്ദേന സൂച്യതേ. തദ് ദൃഷ്ടിത്യാദിവിശേഷണം നിരുദ്യതമാനത്വേ, വിഹസ്തഭാവാപത്തൗ ച ഹേതുഗർഭം. അച്യുതസ്യ പ്രഹരണായ സമുദ്യതമാനേഷു സമുദ്യുക്തതയാ യതമാനേഷു യത്നം കുർവ്വത്സു. ച്യുതിരഹിതാർത്ഥകമച്യുതപദം പ്രഹരണസ്യ നിഷ്ഫലത്വം വ്യഞ്ജയതി. അച്യുതപ്രഹരണോ അഗളിതായുധാഃ സമുദ്യതമാനാഃ സമുദ്യതാഭിമാനാദയോഽത്യർത്ഥോപി സ്ഫുരൻ വിച്യുതേത്യാദിവിശേഷണേന വിരുദ്ധമിതി ദ്യോതയിതുമപിശബ്ദഃ. വിച്യുതാനി ഭയജനിതകമ്പേന ഹസ്തതോ വിഭ്രഷ്ടാനി പ്രഹരണാന്യായുധാനി യേഷാം താദൃശാശ്ചതേ നിരുദ്യതമാനാഃ നിർഗ്ഗതോ നഷ്ടഃ ഉദ്യതമാനഃ പ്രവൃദ്ധോ ഗർവ്വഃ യേഷാം സ്താദൃശാശ്ച തേഷു. ഹസ്തയുഗസ്യ ഭാരേണ ഉരുതയാ സ്രസ്താംസേഷു ശിഥിലദോർമ്മൂലേഷു. ഹസ്ത്യോന്നാമനശക്തിരപി തേഷാം ഭയേന നഷ്ടേത്യർത്ഥഃ. വിഹസ്തഭാവം വ്യാകുലതാം. 'വിഹസ്തോ വ്യാകുലോ വ്യഗ്രഃ' ഇതിയാദവഃ. ഹസ്തശൂന്യതാമിത്യപിസ്ഫുരതി. അതഏവ ഹസ്തയുഗേത്യാദിവിശേഷണേന വിരോധവ്യഞ്ജനായാപിശബ്ദഃ. പ്രഥമമച്യുതപ്രഹരണായോദ്യുക്താഃ കന്യാരക്ഷാർത്ഥന്നിയുക്താ ഭടാസ്സർവ്വേപി തഥാ ധീരമവലോകയന്തം ഭഗവന്തം ദൃഷ്ട്വാ ഹസ്തതഃസ്രസ്തായുധാ അഭിമാനമപഹായ ലംബമാനബാഹവോ വിഹ്വലാസ്സന്ദരിതി ഭാവാർത്ഥഃ. അഥ ചേടീനാമുല്ലാസമാഹ — കിംകിമിതി. ഏതൽ ഗംഭീരാകൃതേഃ പുരുഷവരസ്യ കന്യാചിഞ്ജവാദഭിമുഖഗമനം, രക്ഷിണാന്തു ധനാനോദ്യമഃ, പശ്ചാദ്വ്യാകുലീഭാവശ്ചേത്യേതൽ സർവ്വം. കിംകിമിതി ചേതകത്വിസ്സംഭ്രമാതിശയദ്യോതികാ. സങ്കോചിതാംഗമിത്യപസര

ണക്രിയാവിശേഷണം. അംഗസങ്കോചോ, ഭയാനകാദൌ. അപ-
സരന്തീഷു രുക്മിണീം വിഹായ ദൂരം ഗച്ഛന്തീഷു. കിംകരീമുഖ്യാ-
സു ചേടികാദിഷു പങ്കജാക്ഷീഷു സുന്ദരീഷു സ്ത്രീഷു. കിംകരീമുഖേത്യ-
നേന പൌരാംഗനാ ഇതരാ ഗൃഹ്യന്തേ. അഥ നായികായാഃ ദശാവ-
ദിനസ്സഖീജനസ്യ വൃത്തമാഹ—കാര്യേപീതി. കാര്യേപീശസ്യ ഭൂ-
പതേഃ, ഭീഷ്മകസ്യ കന്യകായാഃ സുതായാഃ, രുക്മിണ്യാഃ കാര്യ-
ഹേതുഭൂതഃ ശരീരതാനവാപാദകഃ, അനംഗരാഗവിഷയ ഇതി യാ-
വൽ. കാര്യേപീശകന്യകേത്യനേന പിതൃസ്നേഹജനപാലനാസമു-
ദ്ഘടിതവസുമതീസാമ്രാജ്യേന രുക്മിണ്യാഃ സുഖദശിലക്ഷിതാവ-
സ്ഥാസമധിഗമയോഗ്യതാന്ത്യതയാ ദർശിതേതരസ്യ കാര്യഹേതു-
താപ്രസംഭാവനാ നിരാകൃതാ. സഃ ലോകോത്തരബഹളഗുണാശ്രയ-
തയാ ബഹുശഃ ആകർണ്ണിതഃ. അനേനാച്യുത ഇതി നി-
ശ്ചയഃ ഹൃദ്രസാധാരണലക്ഷണാവഗമോ ദൃശ്യതേ. അച്യുതഃ
സംരക്ഷണദീക്ഷിതഃ ശ്രീകൃഷ്ണഃ. ഏതദനന്തരം അയമിത്യുദ്ദേശ്യ-
വാചകമധ്യാഹാര്യം. ഇതി ഇതി നിശ്ചിത്യ. ആരുപസ്ഥപേരിതി.
ആത്തു അസ്മാപേദം ഇതി പാഠച്ഛേദഃ. കഥമേവം തപസ്വി-
നീ ദുഃഖസ്യാന്തമധിഗച്ഛേദിതി ചിന്താസന്തതിജനിതം കിമേ-
തദിതി താദാത്മ്യനാശങ്കാജനിതഞ്ച ഖേദം ഝടിതി വിഹാ-
യേത്യർത്ഥഃ. അപിനാ ചിത്തശോപാസനേ ചിന്തായാ വിരോധാഭാ-
വോ ദ്യോത്യതേ. ചിന്തായാം അവാസ്തവതാ പ്രച പരിഹാരഃ. സമു-
ച്ചയാർത്ഥകോ വായമപിശബ്ദഃ പ്രിയസഖീജനേഷ്വിത്യനന്തരം
യോജ്യഃ. ഈശപദപ്രയോഗസ്യ ഗൌരവം. സ്വയമപ്യൈശ്വര്യസ-
മ്പദസ്തീതി ബോധയിതുമീശപദമിതി. വിശേഷ്യസമർപ്പകം വേ-
ദം പദം. പുനസ്സൂപാർത്ഥം, ഈദൃശീ ഹാരാവലരണാത്ഭപാനിഷ്ഠഫല-
ജനികാ. ക്ഷണാദേവ പ്രാർത്ഥിതാർത്ഥസാധയിത്രീത്യന്തരാർത്ഥഃ.
തൽ തസ്മാൽ. ഇഹ അസ്മിൻ അവസരേ. കരണീയമിതി ഹര-
ണനിവാരണായേതി ബാഹ്യഃ, നായകഹിതാനുസരണായേത്യ-
ന്തരംഗാഭിപ്രായഃ. ഹന്തേതി ഖേദേ. ഹതാഃ സ്മഃ, ഭാഗ്യഹീനാ ഭ-
വാമഃ, നിവാരണാസാമർത്ഥ്യാൽ. ഹന്തേതി ഹർഷേ, ഹതാഃ സ്മ
ഇത്യസ്യ ച വിപരീതലക്ഷണയാ വർദ്ധാമഹേ ഇത്യാന്തരം

ത്മഃ. ഇതി ഇത്യുക്തം. ചിന്താം ഹർഷനിവാരണോപായ വിഷയിണീം. അഭിനീയ അസതീമപി നാടയിതും. സാന്ദ്രസ്മിതമിതി. സ്മിതഞ്ച ഭയപരവശഭടജനവിഷയാൽ പരിഹാസാൽ, വാഞ്ഛിതലാഭജനിതാൽ ഹർഷാച്ച. തസ്യാനുഗ്രഹണഞ്ച നിജാപരാധശങ്കാവ്യുദാസായ. പ്രിയതി സഖീജനവിശേഷണേന രുക്മിണീഹൃദയവേദിത്വം തത്സമയോചിതപക്ഷപാതഞ്ച തേന വ്യജ്യതേ. സതി സപ്തമീനാമുത്തരശ്ലോകസ്ഥക്രിയയാന്വയഃ. അത്ര ഭഗവദാശ്രിതഉത്സാഹസ്ഥായീ വീരോ രസഃ, ഭടാശ്രിതോ ഭയാനകഃ, സഖീജനാശ്രിതോ ഹർഷാഖ്യോ ഭാവശ്ച ധ്വന്യന്തേ.

സാ—പണ്ട് മായയുടെ സാന്നിദ്ധ്യം ഹേതുവായി വിരാൾപുരുഷരൂപത്തെ അവലംബിച്ചതുപോലെ ഇപ്പോഴും മായാരൂപിണിയായ രുക്മിണിയുടെ സാന്നിദ്ധ്യം നിമിത്തമാണോ എന്നു തോന്നുമാറ് പ്രസിദ്ധമായ തന്റെ പൌരുഷത്തെ പ്രകടിപ്പിച്ചുകൊണ്ടും, ലക്ഷ്മിയെ പരിലാളിപ്പാൻ വേണ്ടി പണ്ട് ദിവ്യമായ വിഷ്ണുശരീരം എടുപ്പാൻ രജസ്തമസ്സുകളുടെ കലർപ്പില്ലാതെ പരിപൂർണ്ണമായ സത്വഗുണത്തെ ആശ്രയിച്ചതുപോലെ ഇപ്പോഴും ലക്ഷ്മിയുടെ അവതാരമായ രുക്മിണിയെ ലാളിപ്പാനോ എന്നു തോന്നുമാറ്—വാസ്തവത്തിൽ ഇതുരണ്ടും ശത്രുക്കളെ ഭയപ്പെടുത്താനാണ്—കോട്ടംതട്ടാത്ത ബലത്തെ കൈക്കൊണ്ടും പരമാത്മാവായ ശ്രീകൃഷ്ണൻ പിന്നിട്ട പ്രഭ നിറഞ്ഞ തന്റെ മഞ്ചത്തിൽനിന്ന് സകല ജനങ്ങളും കണ്ടുനില്ക്കെ സപത്നന്മാരെ തീരെ ഗണിക്കാതെ വേഗത്തിൽ താഴത്തിറങ്ങി. വിഭ്രമത്തോടുകൂടി നേരെ കാലുനീട്ടിവെച്ച് രുക്മിണിക്കഭിമുഖമായി നടന്നു. അപ്പോഴേക്കും രക്ഷികളായ ലക്ഷത്തിലധികം ഭടന്മാർ അച്യുതനെ പ്രഹരിപ്പാൻ ബലമായി ഒരുമ്പെട്ടു. എങ്കിലും അദ്ദേഹത്തിന്റെ ധീരമായ ദൃഷ്ടിയിൽ പെട്ട ഉടനെ ആയുധങ്ങളെല്ലാം കയ്യിൽനിന്ന് വീണ് ഗദ്ഗദങ്ങി കൈപൊക്കാൻകൂടി ത്രാണിയില്ലാതെ എന്തുവേണ്ടു എന്നറിയാതെ നില്പായി. സുന്ദരികളായ ചേടികളും മററും "ഇത് എന്ത്? എന്ത്?" എന്നിങ്ങനെ ഭയ

ളപ്പെട്ടു് ശരീരം പുളകിച്ചുകൊണ്ടു് അകന്നു. രുക്മിണിയുടെ അനുരാഗവൃത്തം ഉള്ളു് അറിയുന്നവരായ സഖികൾ "രാജകുമാരിയുടെ പരിഭവത്തിനു് കാരണഭൂതനായ ആ ശ്രീകൃഷ്ണനാണു് ഇദ്ദേഹം" എന്നു നിശ്ചയിച്ചു് വേഗത്തിൽ ലോകം വീക്ഷിച്ചു മനസ്സിൽ ആശ്ചര്യപ്പെട്ടു എങ്കിലും "പരമേശ്വരപ്രിയതമയായ ഈശ്വരിയുടെ ആശ്രിതവാത്സല്യമാകട്ടെ ഇങ്ങിനെയാണോ പരിണമിച്ചതു്. ഇവിടെ എന്തു ചെയ്യേണ്ടു. കഷ്ടം! കഷ്ടം! ഭാഗ്യംകെട്ടവർ." എന്നിങ്ങനെ ചിന്തയെ നടിച്ചു് ഉള്ളിൽ പുഞ്ചിരികൊണ്ടുനിന്നു. ആ അവസരത്തിൽ,

നായികയുടെ അവസ്ഥ വർണ്ണയതി—

പ. കാന്തമായാന്തമാലോക്യ സന്തോഷഹ്രീവിമൂർച്ഛിതാ
ഗന്തും സമാരുരുക്ഷന്തീ സാ സന്ദേഹദുഃസ്ഥിതാ വധൂഃ.

വ്യാ—കാന്തമിതി. കാന്തം സ്വാന്തരാഗവിഷയം, നാതപത്യേന സ്വപരിതോഷനാകല്പിതം കമപി. ആയാന്തം നാതിദൂരമാഗതം. തദ്രൂപകീർത്തിശ്രവണാദവസ്ഥാ ഭേദോദിതിസംവിഗ്ദ്ധ ഇതി ഭാവഃ. സന്തോഷഹ്രീഭ്യാം വിശേഷേണ മൂർച്ഛിതാ വിജ്ഞംഭിതാ വിമൂർച്ഛിതാ അതിപ്രവൃദ്ധേ സന്തോഷഹ്രിയൌ യസ്യാസ്സേതി വാ അഗ്ന്യാഹിതാദിവൽ സമാസഃ. സന്തോഷസ്യ പ്രഥമമേൽ പന്തിത്വപപ്രാശസ്ത്യാൽ ദ്വന്ദ്വേ പൂർവ്വനിപാതഃ. ഗന്തുമിത്യാദി ഗമനാശങ്കയാ സന്തോഷഃ, സ്ഥിത്യാശങ്കയാ ച ഹ്രീഹേതുരിതി വിവേകഃ. സന്ദേഹേന നായകഹൃദയോല്ലാസമാത്രനാപതിതനെന്ദ്ധാ. 'സമവഃ' ഇത്യാദിസൂത്രേണാത്മനേപദം. ദുസ്ഥിതാ വ്യാകുലാ. ഗൂഢമിത്രപഠസ്സാതികമാവോത്ര വർണ്ണിതഃ. തേന സന്തോഷഹ്രീസാധ്യാസത്രപാവ്യഭിചാരിഭിരയോപസ്യ തദേതൂംഗാരഷ്ഠൂസ്വമച്ച്യതേ. പാദ്ര്യബലഃ ഝടിത്യപനീതകപടവടുവേഷം വൃഷരാജകേതനമന്തികേ പശ്യന്ത്യാ ഗിരിരാജകന്യകായാസ്സമവസ്ഥാം വർണ്ണയതഃ 'തം വീക്ഷ്യ വേപഥുമതീ'ത്യാദിമഹാകവിപദ്യസ്യ ഭാഷ്യഭൂതം, യതസ്സത്ര ധന്യാമനോ ഹർഷലജ്ജാസാധ്യസംസ്യോ ഭാവാഃ സ്പഷ്ടമത്ര ശബ്ദിതാ ഏവോപാത്താഃ.

സാ—തന്റെ പ്രേമാസ്പദമായ കാന്തൻ ഓടിട്ടുവരുന്നതു കണ്ടു് ആ വധു സന്തോഷംകൊണ്ടും ലജ്ജകൊണ്ടും തന്റേടംകെട്ടു് പോകാനോ നില്പാനോ ശക്തയല്ലാതെ കുഴങ്ങി. ഇങ്ങിനെയുള്ള നില്പു് ഭഗവാന്റെ മനസ്സിൽ ഏററവും ഉല്ലാസത്തെ കൊടുത്തു.

അഥ തദാനീമുചിതങ്ങളെയാസ്സ്യപ്യാഃ, വ്യാകുലായാഃ നായികായാഃ, ചതുരസ്യ നായകസ്യ ച വ്യാപാരാൻ ക്രമേണാഹ—

ച. “മുഗ്ധേ! മുക്താസി, ചിന്താ കിമിഹ, മമ കരേ
  മുദ്രാമച്യുതോയം
പ്രാപ്തഃ, കിന്തേ പ്രമീളാ, പ്രകൃതിജനമമും
  ക്ഷിപ്രമാമന്ത്രയസ്വ”
ശ്രുത്വൈവം സസ്മിതാലീവചനമഥ തദ്
  തർജ്ജയിത്വാ ഭ്രുവാ താം
മുക്ത്വാ താന്തിം പ്രിയാം സ്വാം സപദി സമരിതു—
  ഭ്യൂന്ന്യ ചാണൂരവൈരീ. ൬൭

വ്യാ—മുഗ്ധ ഇതി. മുഗ്ധേ കർത്തവ്യാനഭിജ്ഞേ. അതഃ ഏവ താദൃശപദിശാമീതി ഭാവഃ. മുക്താസീതി. മയാതഥമിത്യാദിഃ. യദ്വാ മുക്താസീത്യസ്യ ചെല്ലൃഹസ്തപരാന്ത്രപായാ മുഖമേ ഇത്യാദിഃ. ലിപ്ത്വാ വർദ്ധസേ, യദ്ദുഃഖസാഗരാദ്ഭുതത്തിന്നാനീത്യർത്ഥഃ. ഏതദപി നോ ജാനീഷേ, പരം വിഹ്വലതാമേവാപദ്യസേ, അഹോ തേ മൌഗ്ദ്ധ്യമിതി മുഗ്ധ ഇതി സംബുദ്ധ്യാ ബോദ്ധ്യതേ. ചിന്തവ്യാകുലാമശ്രുതിമവഗത്യ മധ്യ ആഹ—ചിന്താ കിമിഹേതി മാഹതി, ചിന്തയസീതി വാ ശേഷഃ. ഇഹ അസ്മിന്നപ്യവസരേ. തദീയമാവന്തം കാലമിമമേവ ദയിതം ചിന്തയന്ത്യാസീഃ, ഉപാഗതേപി തസ്മിൻ കിന്തേ ചിന്തനീയമസ്തീതി ന ജാനാമീതി ഭാവഃ. ചിന്താം വിഹായ ശൃണ്വിതി ഭാവഃ. മുക്താസീത്യസ്യ ശേഷമാഹ—മമേതി. മുദ്രിതമിതി പ്രാപ്തകാലേ വിധൌ ച ലോട്. കിമർത്ഥമിത്യത്രാഹ—അച്യുത ഇതി. അയമിത്യംഗുല്യാ നിർദ്ദേശഃ. പ്രാപ്ത ഇതി ഭൂതവാചിനാക്ത പ്രത്യയേന സൽകാരകാലോ/തിക്രാന്തപ്രായ ഇതി സൂച്യതേ, തേന ശീ

ല്ലം തൽകരണാവശ്യകതാ ച. അഥാന്തികേ പ്രിയദർശനേന തന്നാമശ്രവണേന ച വ്രീളാതിശയപര്യാകുലാന്തഃ ഏവ കിമപ്യകുർവ്വതീം താമവലോക്യ കർത്തവ്യകരണായ താം പ്രേരയതി — കിമേവ പ്രമീലതി. തന്ദ്രീ തവേദാനീന്നയുക്തേത്യർത്ഥഃ. 'തന്ദ്രീ പ്രമീലാ' ഇത്യമരഃ. നനു കിമേവം പ്രലപസി, നാഥേന കർത്തവ്യം കിമപ്യത്ര പശ്യാമീതി ചേത്തത്രാഹ — പ്രണയീതി. പ്രണയിജനമിത്യനേന താദൃശ്യൈവാമന്ത്രണം കരണീയമിത്യത്ര ഹേതുഃ സൂചിതഃ. ക്ഷിപ്രമിതി. വിളംബേ തൽപ്രണയഭാവനാശശങ്ക്യാതസ്സൗ നിവർത്തതാപീതി ഭീഷികാ വ്യജ്യതേ. ആമന്ത്രണസ്യ സ്വാഗതാദികം രൂപം. ശ്രാദ്ധാദൗ ബ്രാഹ്മണാനീവ മനോരഥനായകസ്യ ക്ഷണഃ ക്രിയതാമിത്യപി ശബ്ദശക്ത്യാ ദ്യോത്യതേ. യദ്യപി സർവ്വമിദമാപാതതഃ പരിഹാസവചനമാത്രം, തഥാപീയമത്യന്താന്തരംഗം കിന്തു വ്രീളാവശാൽ കിമപി കർത്തുന്ന പാരയതി, തത് യദത്രോചിതം തത്തദേവാചരേതി ഭഗവദ്ബോധനമേവാത്ര പരമം പ്രയോജനമിതി വേദിതവ്യം. സസ്മിതം പരിഹാസവശാൽ സ്മിതസഹിതം യഥാ ആളീവചനം സഖീവാക്യം തത്. അസൂയത അസത്യമാകാം. വസ്തുതസ്തു ഹർഷ ഏവ ഭദ്രേതിഭാവഃ. കോപാതിശയപ്രകാരമാഹ — ഭ്രൂവല്ലീതി. ഭ്രൂവല്ല്യഞ്ജനാകരണതോ കൃഷ്യ ചാപവല്ലീസാമ്യം ഗമ്യതേ. ഭ്രൂവർജ്ജയിതാ പരിഹാസസ്യാസ്യ ഫലം താഡനമവാപ്സ്യസീതി ഭ്രൂചാപല്യയാ ഭീഷയിതാ. ഇത്ഥം സഖീമധ്യേ സംഭാഷണാ പാലനായ കൃതം ജ്ഞേയം. താം സഖീം. ഇദം തർജ്ജനമേവ ച ന ക്രിയയാ കിം. മുക്തായാ ഭാവനായാ കാ താഡനാം ശിക്ഷയിതും, നാഹന്തവ വചസോ ന്യൂനാസ്യാമീത്യഭിപ്രായോ വ്യഞ്ജിതഃ. പരമാർത്ഥതസ്തു താനാം ഹ്രീഭാരാത്തത്ര സമാരുഹ്യമശക്യാ. സപദി യാനാരംഭ ഏവ. സഃ സഖീവചനതാൽപര്യാഭിജ്ഞഃ പ്രിയാപാണിസ്പർശോത്സുകശ്ച. ഉദ്ധൃത്യ ഉത്സുകം യഥാ തഥാ ഗൃഹീതഃ.

സാ — അപ്പയോ, മുഗ്ദ്ധേ! നീ രൂപത്തിൽനിന്നു വേർപെട്ടു. നിന്റെ കൈ ഞാൻ വിട്ടിരിക്കുന്നു. ഈ ഘട്ടത്തിൽ എന്താണ് മനോരാജ്യം. എന്റെ കൈ വിട്ടു. ഇതാ ശ്രീകൃഷ്ണൻ വന്നു

കഴിഞ്ഞു. എന്താ നിനക്കു മടി. പ്രണയത്തിന്നിരിപ്പിടമായ ഇദ്ദേഹത്തെ വേഗം സൽക്കരിക്കൂ" എന്ന് പുഞ്ചിരിയോടുകൂടി സഖി പറയുന്നതുകേട്ട് കോപം നടിച്ച് പിരിയക്കൊടികൊണ്ട് അവളെത്തള്ളി വിട്ടുപോകുന്ന തന്റെ പ്രിയയെ ആ ഹരി ക്ഷണത്തിൽ കൈപിടിച്ച് പറഞ്ഞു.

വചനപ്രകാരമാഹ—

പ. "മാ ഗാ മാനിനി! മാമകീനമനസോ
ഹാരിണ്യസി ത്വം യതഃ—
സ്തേന സ്തേനതയാ ഫലം തദുചിതം
ഭൂയോഽനുഭാവ്യം ത്വയാ
ഏതദ്വ്യായതബാഹുനാളനിഗള—
വ്യാബന്ധനൈരേകയാ
സ്ത്രീതോദഗ്രകകണ്ഠകേത്ര മധുരഃ—
കാരാലയേ ലീയതാം. 90

വ്യാ— മാഗാ ഇതി. മാ ഗാഃ തവ ഗമനം നാനുജാനാമി, അതസ്തിഷ്ഠ. സഖീവിഷയകോപാഭിനയമാലക്ഷ്യ സംബുദ്ധിഃ മാനിനീതി. പ്രശസ്തമാനവതീത്യർത്ഥഃ. പ്രശംസ്യഞ്ച വദനസ്യ സുന്ദരതരീകരണമിതി ഗൂഢാഭിപ്രായഃ. കുതോ ഗമനന്നിഷിധ്യത ഇത്യത്രാഹ—മാമകീനേതി. യതോ ഹാരിണ്യസി, അതോ മാ ഗാ ഇതി യോജനാ. യേന മമ മനസ്ത്വമപഹൃതമസ്തേനേത്യർത്ഥഃ. യത ഇതി ഹേതൗ തൃതീയാന്താത്തസിഃ. യദോ പഞ്ചമ്യന്താത്തസിൽ. മാ ഗാ ഇതി വാക്യേ ച തസ്മാദിതി ലഭ്യതേ. ഉത്തരവാക്യഗതയച്ഛബ്ദസ്യ തച്ഛബ്ദോപാദാനാനപേക്ഷണാൽ. സ്തേനേതി ച സ്തേനതയാം യോജ്യം. സ്തേനതയാ ചോരതയാ, തജ്ജനിതേന പാപവിശേഷേണ വാ. ഹേതൗ തൃതീയാ. ഫലം ദണ്ഡനരൂപം. തദുചിതം സ്തൈന്യാനുരൂപം. ഭൂയഃ അനല്പം. അനുഭാവ്യം അവശ്യമനുഭവനീയം. 'ഓരാവശ്യകേ' ഇതി ണ്യൽ. അന്യഥാ ന കേവലം ത്വയൈവ യമദണ്ഡസ്സ്യാൽ, ദണ്ഡ്യാദണ്ഡനേന മമാപീതി ഭാവഃ. ഉചിതം ഫലന്ദർശയതി— ഏതദിതി. ഏതദിതി ബാഹുനാളവിശേഷണം. പ്രസ്തുതൈഃ

ബാഹ്വോ നിർദ്ദിഷ്ടാകൃതിഃ. ഏതൌ വ്യായതൌ അതിദീർഘൌ ബാഹുനാളൌ ഏവ നിഗളൌ ശൃംഖലേ താഭ്യാം വ്യാബദ്ധാ വിശേഷേണ സമന്താൽ ബദ്ധാ. ബാഹുനാളേത്യുപമിതസമാസഃ. നാളസാദൃശ്യഞ്ച ദൈർഘ്യകണ്ടകിതത്വാദിനാ ബോദ്ധ്യം. ബാഹ്വോഃ കണ്ടകിതത്വഞ്ച പ്രിയാംഗസംഗസുഖാദിതി സുജ്ഞേയം. ഏവകാരോ നിഗളബന്ധനാതിരിക്തമൂലബന്ധസംഭാവനാം വാരയതി. അധരാപത്യപ്രാശനസംവിധാനം സഖ്യാദിസന്നിധ്യമപി മുല്പം ഭവേദിത്യാഹ — ഏകയേതി. അസഹായയേത്യർത്ഥഃ. സ്ഫീതാഃ ബൃഹന്തഃ ഉദഗ്രകാ ഉന്നതാശ്ച, സപാരേഷ്ഠകാഃ, കണ്ടകാ രോമഹർഷാഃ ഏവ കണ്ടകാസ്തൈഃ പ്രശംസിതാനി ദ്രുമാംഗാനി യസ്മിംസ്തദ്ദേശേ. വിശേഷണേനാനേന ദംസേ ദുഃഖാതിശയോ ധ്വന്യതേ. 'വേണൌ ദ്രുമാംഗേ രോമാഞ്ചേ ക്ഷുദ്രശത്രൌ ച കണ്ടകഃ' ഇതി വൈജയന്തീ. അത്ര തവപുരോഭാഗ്യമാത. മമ ഏവ കാരാലയഃ കാരാഗൃഹം തസ്മിൻ, ലീയതാം, അവൈദ്യുരലക്ഷിതമുഷ്യതാം. ഭാവേ ചിദ്ധാതു ലോട്. തദയോഗ്യനുഷ്ഠിതേ. ഏതദധ്യായതേതി പാഠേ വക്ഷോദ്ധ്യാഹാരേണ ലീയതാമിതി യൽ, തദേതൽ ഹിരിദ്യോജനാ ബോദ്ധ്യാ. ഏതൽ ഉചിതഫലം. പ്രസിദ്ധിം ദ്യോതയതി ഹി ശബ്ദേന ഭണേവ വിധൌ സ്വച്ഛാചരിതകല്പിതതശക്കാ വാക്കേ. തദേമമാതീവ പ്രിയാസി, തൽ ദ്രവാല്ലിപ്സാ തതുച്ചാവചാർത്ഥേ ഗത ബഹളപുളകേ മദ്പക്ഷസി സുഖേന പരമാനന്ദമനുഭവ, മാത്ര പ്രതികൂലമാചരേതി താൽപര്യാർത്ഥഃ. ബാഹുനാളേത്യത്ര മദ്ബാഹുസംബന്ധസ്യ വിരഹതപ്തായാഃ പരം ശിശിരോപചാരതാ ഇതി ച സൂചിതം. കാവ്യലിംഗം, രൂപകം, പര്യായോക്തശ്ചാലങ്കാരാഃ.

സാ — "അല്ല, മാനിനി! പോകരുത്. എന്തെന്നാൽ നീ എന്റെ മനസ്സിനെ അപഹരിച്ചിരിക്കുന്നു. മോഷണത്തിന്റെ ഉചിതമായ ഫലം നീ നല്ലപോലെ അനുഭവിക്കണം. ഉയർന്ന രോമാഞ്ചങ്ങളാകുന്ന മുള്ളുകളെക്കൊണ്ടു നിറഞ്ഞ എന്റെ ഈ മാറിടമാകുന്ന കാരാഗൃഹത്തിൽ നീ ഈ നീണ്ട കൈകളാ

കുന്ന ചങ്ങലകളെക്കൊണ്ടു മുറുകെ ബന്ധിക്കപ്പെട്ടു് കാറാകെ കിടക്കണം. ഇതുതന്നെയാണു് വേണ്ടത്."

അഥ ദയിതധൃതപാണേഃ ശ്രുതതച്ചാടുവചനായാ നായികായാ അവസ്ഥാം വർണ്ണയൻ നായകസ്യാനന്തരപ്രവൃത്തിമാഹ —

പ. ഇതി ചടുലദൃശം താം ചാടുവാക്യാമൃതൗഘൈഃ —
സ്നപിതപുളകിതാംഗീം വ്രീളിതാമാനതാസ്യാം
മിഷതി നൃപതിലോകേ പാണിനാദായ പാണിം
ഹരിരനയദതസ്സ്വം സ്യന്ദനം മന്ദമന്ദം. 91

വ്യാ — ഇതീതി. ഇതീത്ഥം സ്വ ചാടുവാക്യൈരനന്തരം. ചടുലദൃശം പ്രിയധൃതപാണിതാപ്രയുക്തസാധ്വസാതിശയാൽ ചഞ്ചലനയനാം. താം രുക്മിണീം. അനയദിത്യസ്യ പ്രധാനകർമ്മേദം. ചാടുവാക്യം പ്രിയഭാഷണം തദേവാമൃതം തൈഃ, അംഭഃപദേനാമൃതസ്യ സ്നപനകരണയോഗ്യതോച്യതേ, യഥാ ശ്രീഭാഗവതേ 'ശുകമുഖാദമൃതദ്രവസംയുതം പിബത ഭാഗവതം' ഇതി, തേന സ്നപിതാനി അഭിഷിക്താനി അത ഏവ പുളകിതാനി അംഗാനി യസ്യാസ്താദൃശീം. ശീതളാമൃതാവഗാഹേ ഇവ പ്രിയകൃതചാടുശ്രവണേഽപി പുളകോദ്ഗമഃ പ്രസിദ്ധഃ. അത ഏവ വ്രീളിതാം സഞ്ജാതലജ്ജാം. അതശ്ച ആനതാസ്യാം നമ്രമുഖീം. മിഷതി ഉൽഫുല്ലനയനം പശ്യതി സതി. നൃപതിലോകേ ഇത്യനാദരേ സപ്തമീ, ലോകശബ്ദേന നൃപതീനാം ബഹുത്വമാഹ. തേന ച അനാദരണഹേതോരൈശ്വര്യസ്യാതിശയോ ദ്യോത്യതേ. ആദായ ഗൃഹീത്വാ. പാണിമിതി തസ്യാ ഇതി വിപരിണാമേനാനുഷജ്യതേ. ഹരിഃ വധൂഹരണേന സ്വീയഹരിസംജ്ഞായാ അന്വർത്ഥതാം പ്രകാശയൻ ശ്രീകൃഷ്ണഃ. അതഃ വീഥിമധ്യാൽ. മന്ദമന്ദമിതി, തഥാ നയനം മിഷത്സു രാജസു സ്വാനാദരകാഷ്ഠാപ്രകടനായ, ഉജ്ജ്വലനായാ ദയിതായാഃ പീഡാനുത്പാദനായ ച. അത്ര നായകഗതഃ ശൃംഗാരോ വീരശ്ച ധ്വന്യതേ. നായികാഗതാശ്ച സാധ്വസഹർഷാദയഃ.

സാ — ഇപ്രകാരം ചാടുവാക്കുകളാകുന്ന അമൃതിൽ കുളിപ്പി

ക്ഷകയാൽ രോമാഞ്ചമുൾക്കൊണ്ട് ലജ്ജാനമിതം മുഖം താഴ്ത്തി നിൽക്കുന്ന ആ ചഞ്ചലാക്ഷിയെ ശ്രീകൃഷ്ണൻ രാജകുമാരന്മാർ സകലം തുറിച്ചു മിഴിച്ചു നോക്കിനിൽക്കുമ്പോൾ കൈകൊണ്ടു കൈപിടിച്ച് സാവധാനത്തിൽ തന്റെ തേരിലേക്കു കൊണ്ടു പോയി.

അത്രൈവമിതിവൃത്തസ്യ പ്രധാനമംശം സപ്തമികമുപവർണ്ണ്യ തൽഫലഭൂതം വിപക്ഷവിജയം വക്തുമാരഭതേ—

പ. ഇത്ഥം പൃഥ്വീശപുത്രീഹരണവിഹരണേ
തത്ര വൃത്തേ മുരാരേ,
സ്സൽപ്രസ്സാധൂക്തിഘോഷേ സപദി സമുദിതേ,
സ്വല്പചിത്തേ ച ചൈദ്യേ,
ശർത്ര്യേന്ദ്രാ മാഗധാദ്യാ മസൃണമഥരുഷോ
ബദ്ധവൈരാ ബഭൈക്ഷസ്സ്യുഃ
പത്രാണ്യുംതഹ്യ പത്രിധ്വജമിതി സമധി
ക്ഷിപ്തവന്തോഽസ്ത്രപൂയഃ 92

വ്യാ—ഇത്ഥമിതി. പൃഥ്വീശപുത്ര്യാ രാജകന്യായാഃ ഹരണവിഹരണേ ക്ലേശശൂന്യതയാൽ സുഖകരത്വാച്ച ക്രീഡാരൂപമേ ഹരണേ. ഉപമിതസമാസഃ. വൃത്തേ ജാതേ. മുരാരേരിതി ശേഷേ ഷഷ്ഠീ, ഉഭയപ്രാപ്തൗ കർമ്മണി തൃതീയായാ ഏവാനുശാസനാൽ. സംബന്ധശ്ച കർത്തൃതയേതി ന മഹാനർത്ഥഭേദഃ. മുരാരേരിത്യസ്യ ഹരണേനാന്വയഃ. സജ്ജേതി സജ്ജനതയൈവ സാധുവാദോപാധിരഭൂദിതി ബോധയതി. സാധൂക്തിഘോഷേ സാധുവാദകോലാഹലേ. സപദി സദ്യഃ. സമുദിതേ സ്വരസതഃ പ്രവൃത്തേ സതി. സ്വരസതഃ പ്രവൃത്തിശ്ചാനന്ദാതിശയാൽ. സ്വല്പം വിചാരസമർത്ഥം ചിത്തം യസ്യ താദൃശേ. ചൈദ്യസ്യ യത്തച്ച ഹരണസ്യ സതാന്തരഭിനന്ദനസ്യ ച ഝടിത്യാപതിതദുസ്സഹവിപത്തിരൂപതാവ്യേത്ത്യാ. മാഗധാദ്യാ ജരാസന്ധപ്രധാനാഃ. ജരാസന്ധസ്യ പ്രാധാന്യം പൂർവ്വവൈരാൽ ചൈദ്യസഖ്യാച്ച. മസൃണേ അകഠോരേ, നിശ്ചലപ്രായേ ഇതി യാവൽ, മദരുഷോ

യേഷാന്തഥാവിധാഃ. അനേനാഭിയാനസ്യ വിഫലതാ പ്രകാശിതാ. ബദ്ധവൈരാ ഇതി, പത്രിധ്വജേ ഇത്യത്രാന്വയഃ. അഭിയാനേ ഹേതുരനേനോക്തഃ. പത്രാണി വാഹനാനി. പത്രിധ്വജം ഗരുഡകേതനം, ശ്രീകൃഷ്ണം. 'വാഹനം യാനം യുഗ്യം പത്രം ച' 'കേതനം ധ്വജമസ്ത്രിയാം' ഇതി ചാമരഃ. ഇതി വക്ഷ്യമാണപ്രകാരേണ. സമധിക്ഷിപ്തവന്തഃ നിതരാമധിക്ഷേപം കൃതവന്തഃ. അഭ്യേയുഃ അഭിമുഖം സമീപേ ജഗ്മുഃ.

സാ—ഇപ്രകാരം രാജകുമാരിയുടെ ഹരണമാകുന്ന മുരാന്തകന്റെ ഒരു കളി അവിടെ നടന്നപ്പോൾ ഉടനെ സജ്ജനങ്ങളിൽനിന്നു തന്നത്താൻ സാധുവാദവും ഉച്ചത്തിൽ പുറപ്പെട്ടു. ശിശുപാലന്റെ മനസ്സ് സ്തംഭിച്ചുപോയി. ബദ്ധവൈരന്മാരായ ജരാസന്ധൻ തുടങ്ങിയ രാജാക്കന്മാർ നിഷ്ഫലന്മാരാണെങ്കിലും ഗർവ്വോടുകൂടി കോപിച്ച് തന്റെ സൈന്യങ്ങളോടൊത്ത് വാഹനങ്ങളിൽ കയറി ഗരുഡധ്വജനെ ഈ വിധം അധിക്ഷേപിച്ചുകൊണ്ട് നേരിട്ടു.

അധിക്ഷേപപ്രകാരമാഹ—

പ. "രേരേ! ചോരാധമാഭീരകകുലകലങ്ക—
ഭോ! വീരോചിതസ്ഥിൻ
നാരീഹീര കിമാശാ, കഥമപി ന ഫലേ—
ച്ചോരന്നാദ്യാപനാദോ
ആജന്മോപാത്തചൌര്യവ്രതഫലമധുനാ
സാധയിത്രാ വിധാത്രാ
നൂനന്നീതോസ്യരേഗ്രേ, ക്ഷണമിഹ കുടില—
പ്രകൃത! തിഷ്ഠ തിഷ്ഠ. 93

വ്യാ—രേരേ ഇതി. രേ ഇതി നീചസംബോധനേ. ദ്വിരുക്തിഃ ക്രോധാനുഭാവഃ. ചോരാധമേതി പൂർവ്വോത്തരതാൽകാലിക ക്രിയയോരനുഗുണാ സംബുദ്ധിഃ. അധമത്വഞ്ച ചൌര്യേ നൈപുണ്യാഭാവാൽ. അന്ധതമാദന്യൈഃ കൈഃ പശ്യത്സു ബലവത്സു ചോരണം കർത്തുമിതി ഭാവഃ. ആഭീരകാണാം സന്തതോ നീചാനാം

ഗോപാനാം, കംസായാം കൻ്യകലേഷു യാഃ കിലടാഃ താസാം ജനം. അനേന വധൂനാ അസ്യാഃ സ്പർശോപ്യനർഹ ഇതി സൂച്യതേ. വീരോചിതേ വീരൈരണൈവോപഭോക്തും യോഗ്യേ. നാർഹതീതേ. ഉത്തമായാം നാര്യ്യാം. നാര്യ്യേവ ഹീരോ വജ്രമണിസ്സ്യാദിതി വാ. യഥാ ഹ്യാഭീരകാ ഹീരമണിന്നാർഹന്തി, കിന്തു വീരാ രാജാന ഏവ, തഥേമാമപി നാർഹതീതി ഭാവഃ. കിമിതി ഗംഭീരപ്രശ്നേ. ആശയമവിതർക്കിതാ അത്യന്തഹാസ്യാസ്പദീഭാവഃ. നനു ആശായാസ്സഫലീഭവന്ത്യാ കഥം പരിഹാസ്യതേതി ചേദത്രാഹുഃ— കഥമപീതി. കഥമപി കേനാപി പ്രകാരേണ. ന ഫലേൽ സിദ്ധിമിച്ഛയാ ന ഭവേൽ. ആശേത്യനുഷജ്യതേ. നിത്യപൂർവം തപശ്ചാദ്യനാശാ സിദ്ധിപ്രകാരൗ ഭാവേവ, ചൈതൗ യാച്ഞാ ചേത്യാഹുഃ— ചോരണേത്യാദിനാ ഇതി. അന്യേവം തർഹി സചേതനസ്യ മമേയം പ്രവൃത്തിഃ കഥമുപപദ്യതഇതി ചേദാഹുഃ— ആജന്മേതി. ജനന ആരഭ്യ ഉപാത്തം സ്വീകൃതം യദ്ബ്രഹ്മചര്യമേവ വ്രതം തസ്യ ഫലം. വ്രതാനുഷ്ഠാനേന ചൈതദ്ധ്യേ അത്യാദരേണ, മംഗലപ്രത്യവായബുദ്ധിശ്ച പ്രവർത്ത്യതേ. അധുനാ അസ്മിന്നേവ ജനനി. ഉക്തഞ്ച 'അത്യുൽക്കടൈഃ പുണ്യപാപൈരിഹൈവ ഫലമശ്നുതേ' ഇതി. സാധയിത്വം സാധു സമ്പാദയതാ. 'സാധുകാരിണി തുൻ', അത ഏവ കർമ്മവാചകന്നോപപത്തി. വിധാത്രാ ലോകയാത്രാപ്രവർത്തകേന ബ്രഹ്മണാ. തപശ്ചരണസ്യ ബ്രഹ്മണോ അവശ്യസാധനീയതയാനേന ദ്യോത്യതേ. നൂനം നിശ്ചിതം. നീതോഽസ്മ്യഹമിതി, തംവാദോ വിധാത്രിശ്ച ഇത്യഭാവഃ. അസ്മദിതി ബഹുത്വാഭിധാനസാമർത്ഥ്യതജ്ജാഗരൂകതപസ്സ്യാത്മാന്തരസംക്രമിതം വേദിതവ്യം. വിധാതൃപ്രേരണയൈവ തപസ്സ്യാഗതഃ, ഫലഞ്ച സ്വകർമ്മണാം സ്ത്രീഭ്രമണം ദൌരക്ഷ്യസേ ഇതി പ്രഥമകാത്ഥഃ. അദൈവതലോകസ്ത്രീതയാത്ര ഭേസ്യാഃ പലായനം സംഭാവ്യ തന്നിബന്ധനം — ക്ഷണമിതി. തദൈവ ക്ഷണാവസ്ഥാനമേവ വിധാതൃസമീഹിതസമ്പാദനേഽസ്മാകമവശ്യകമിതി ക്ഷണമിത്യനേന സൂച്യതേ. കുടിലാനാം പ്രഷ്ഠ അഗ്രേസര. 'പുരോഗാഗ്രേസരപ്രഷ്ഠാ' ഇത്യാദ്യമരഃ. ജന്മപ്രഭൃതി വയന്തേ കൌടില്യം തല്പൂർണ്ണാഗത്യാദ്ദ്യമിനാമേനാപ്യത്താനാത്തേപ

യിരുന്ന ശങ്കനയാ ഇത്യനയാ സംബുദ്ധ്യാ വ്യജ്യതേ. തൽ വിധാതൃനിന്താപാരമേതാഃ. തിരസ്കൃത്യസ്യ രിപുകൃതിഃ പൂർവ്വവൽ.

സം — "എടാ, എടാ! കള്ളന്മാരിൽവെച്ച് കൊള്ളരുതാത്തവനേ! നീചമായ ഇടയകുലത്തിൽ ഉള്ള കുലടകളുടെ ജാര! വീരന്മാർക്ക് ചേരുന്ന ഈ നാരീരത്നത്തിൽ എന്ത് നിനക്കാശയോ? ഒരിക്കലും ഫലിക്കയില്ല. കട്ടാലും ശരി, ഇരന്നാലും ശരി. ജനനംമുതൽക്ക തുടങ്ങി ശീലിച്ചുവരുന്ന നിന്റെ ഈ കക്കുക എന്ന വ്രതത്തിന്റെ ഫലം വഴിപോലെ അനുഭവിപ്പിപ്പാൻ വേണ്ടിത്തന്നെയാണ് വിധാതാവ് ഇപ്പോൾ നിന്നെ എന്റെ മുമ്പിൽ കൊണ്ടുവന്നത്. അതുകൊണ്ട് എടാ കുടിലാഗ്രേസര! ക്ഷണനേരം നീ ഇവിടെ നില്ല! നില്ല."

അഥ സ്വാപതരജനാവസ്ഥാന്തരമേതാലികീമാഹ —

പ. അസങ്ഗിരിത്യാദ്യപരസ്പരൈരിതൈ-
രസഭ്യവാക്യൈർന്നിശിതൈശ്ശരൈരിവ
അഭിദ്രുതാഹോ! ഹൃദയം സതാം ഹരേ-
ർബ്ഭിദിത്സയേവാ, ത്ര ഹി തത്സമാസ്ഥിതിഃ. 94

വ്യാ — അസങ്ഗിരിതി. അസങ്ഗീരഭിദ്രുതേതി യോജനാ. അസങ്ഗീഃ ദുരുക്തയഃ. മർത്ത്യൈരിന്ദ്രൈരിത്യസ്യ പ്രപൂർവ്വശ്ലോകാദനുഷംഗഃ. ഇത്യാദിഭിശ്ച തൈരപരസ്പരൈരിതൈശ്ചേതി കർമ്മധാരയഃ. അപരസ്പരം അവിച്ഛിന്നം ഈരിതൈഃ ഉക്തൈഃ. നിശിതൈശ്ശരൈരിവേത്യുപമയാ അസഭ്യവാക്യാനാം ഹൃദയഭേദനസാമർത്ഥ്യമഭിവ്യജ്യതേ. ശരൈരിവ നിശിതൈരിതി വാന്വയഃ. അഭിദ്രുതേതി, ഭേദനേന പീഡനം ലക്ഷ്യതേ. തദതിശയോ വ്യംഗ്യഃ. അഹോ ഇതി ഖേദേ. നിരപരാധിനോപി ജനാനസന്തഃ പീഡയന്തീതി. ഭേദനാഹേതുമുൽപ്രേക്ഷതേ — ഹരേർബ്ഭിദിത്സയേവേതി. ഹരിം ഭേത്തുമിച്ഛയേവേത്യർത്ഥഃ. ഹൃദയഭേദനേ നിർദ്ദയതാ ഉൽപ്രേക്ഷാഫലം. നനു സദ്ധൃദയഭേദനേ ഹരേർഭേദനം കഥം ഭവേദിത്യത്രാഹ — അത്രേതി. അത്ര സതാം ഹൃദയേ. ഹീതി പ്രസിദ്ധൌ, യസ്മാദിത്യർത്ഥേ വാ. തത്സമാസ്ഥിതിഃ തസ്യ ഹരേസ്സ്ഥ

ന്തരമാസ്ഥിതിർവ്വാസഃ. പ്രകാശ ഏവാത്ര സ്ഥിതിരേതന്നാദ്ധ്യവസിത ഇത്യവസേയം. അലങ്കാരാ ഉക്തപ്രായാഃ.

സം—ഇപ്രകാരം ഇടവിടാതെ പറയുന്ന, ശരംപോലെ മൂച്ചയേറിയ അസഭ്യവാക്കുകളെക്കൊണ്ടു ദുഷ്ടന്മാരായ ആ രാജക്കന്മാർ സജ്ജനങ്ങളുടെ ഹൃദയം പിളൎന്നു. ഇതിൻെറ ഉദ്ദേശം ശ്രീകൃഷ്ണനെ ഭേദിക്കുവാനാണോ എന്നു തോന്നും. എന്തെന്നാൽ ഇവിടെയാണല്ലൊ അദ്ദേഹത്തിൻെറ ഇരിപ്പ്.

അഥാസഭ്യവാദഭിന്നഹൃദയാനാം സതാം സ്ഥൈൎയ്യമാഹ.—

പ: ജഡാശയേഭ്യഃ കിമലാതനിൎഗ്ഗമാ
യദസ്മദീയം ഹൃദയം ദഹന്ത്യമീ
ഇതി വ്യപേതാ അപി സാധവോഽഖിലാ
ന യുദ്ധബദ്ധാദരധീസ്തു നാരദഃ. 95

വ്യാ—ജഡേതി. ദ്വിതീയപാദഗതമമീ ഇതി പദമാകൃഷ്യതേ. അമീ ജഡാശയേഭ്യഃ അലാതനിൎഗ്ഗമാഃ കിമിതി സംബന്ധഃ. അമീ അസഭ്യവാദാഃ. നപുംസകവാക്യശബ്ദസ്യൈവ പൂൎവ്വപാദ്രേ ശ്രവണേപി വിധേയാനുസാരാദത്ര പുല്ലിംഗതാ. ജഡാശയേഭ്യഃ മന്ദമതിഭ്യഃ, മന്ദമതീനാം രാജ്ഞാം സകാശാദിതി യാവൽ. അലാതാനാം അംഗാരാണാം നിൎഗ്ഗമാഃ പ്രസരാഃ. 'കൃദഭിഹിത'ഇതി ന്യായാൽ നിൎഗ്ഗതാന്യലാതാനീത്യൎത്ഥഃ. 'അംഗാരോഽലാതമുല്മുകം'ഇത്യമരഃ. കിമിത്യുൽപ്രേക്ഷായാം. ഡലയോരഭേദാൽ ജലാശയേഭ്യ ഇതി ച ലഭ്യതേ. ജലപൂൎണ്ണേഭ്യോ ഹ്രദേഭ്യോഽലാതനിൎഗ്ഗമാ ഇത്യാശ്ചൎയ്യം ദ്യോത്യതേ, ജലാലാതയോൎവ്വൈയധികരണ്യസ്യ പ്രസിദ്ധത്വാൽ. തേന ച സതാം രാജ്ഞസ്യ പൂൎവ്വം സാധുശീലതാബുദ്ധിരേവാസീദിതി ച. അഥവാ 'യൽപുണ്ഡരീക ഇവ പാൎവ്വണ ഏവ ഭേദാവിന്ദീവരച്ഛായമിവോദിതമേകനാളം' ഇത്യാദാവിവാനപാത്തവിഷയേയമുൽപ്രേക്ഷാ. ഏവഞ്ചാമീ ഇതി പദസ്യ ന ദൂരാപകൎഷഃ. അഥാലാതോൽപ്രേക്ഷാനിമിത്തം സാധാരണധൎമ്മം സൂചയതി—യദിതി യൽ യസ്മാൽ. ദഹന്തി പീഡാതിശയസഹിതം കുൎവ്വന്തി. അമീ അസ്മാഭിരിദാനീമനുഭൂയമാനാഃ. ഇതീതി ബ്രുവന്ത ഇതി

ശേഷഃ. വ്യപേതാഃ വിദൂരേ ഗതാഃ. അഖിലാസ്സഭ്യാ അപീതി യോജനാ. അഥ നാരദവൃത്തമനുസൃത്യ സ്വോക്തരൂപവാദം സ്വയമാഹ — നേതി നേത്യനന്തരം വ്യപേതാ ഇതി വചനവിപരിണാമോ നാന്വേഷ്യതേ. സജ്ജനാഗ്രേസരസ്യ നാരദസ്യ വ്യപയാനാഭാവേ ഹേതും തു ശബ്ദസൂചിതം വിശേഷണേന സ്പഷ്ടയതി — യുദ്ധേതി. യുദ്ധേ ബന്ധ്വാദരാ അത്യുൽസുകാ ധീർന്നസ്യ താദൃശ ഇത്യർത്ഥഃ. അവശ്യം രണോത്ര ഭവേദിതി നിശ്ചിത്യ തദ്ദിദൃക്ഷയാ നാരദസ്സ്ഥാവേവേതി യാവൽ. ന വ്യപേത ഇതി നിഷേധമുഖേനോക്ത്യാ സാധുതയാ തസ്യാപി പ്രഥമം വ്യപയാനേച്ഛാ ജാതാ, പശ്ചാത്തു സാ രണദിദൃക്ഷയോൽകടയാ തിരസ്കൃതേതി പ്രകാശ്യതേ.

സാ — ജലാശയങ്ങളിൽനിന്ന്, എന്ത്? തീക്കനൽ പുറപ്പെടുകയോ. എന്തെന്നാൽ ഈ വാക്കുകൾ ഞങ്ങളുടെ ഹൃദയത്തെ ദഹിപ്പിക്കുന്നു. ഇവർ ഇത്രത്തോളം ദുഷ്ടന്മാരോ? എന്നു പറഞ്ഞ് സജ്ജനങ്ങളായിട്ടുള്ളവർ എല്ലാം വിട്ടുപോയി. എന്നാൽ കലഹത്തിൽ കൌതുകം മുഴുത്ത നാരദൻ അവിടെ നിന്നതേയുള്ളൂ.

അഥാധോക്ഷജമധിക്ഷിപന്തം നൃപാധമം കവിരപ്യസഹമാനോ നിന്ദതി —

പ. അജ്ഞാതമാദിമമേകമക്ഷരം
ഹരിം ശ്രുതാവപ്യകൃതാദരാജ്ജനാം
അവർണ്ണവാചോ ന കഥം സ്യുരീദൃശാം
ന ലബ്ധവർണ്ണാഃ ഖലു തേ യതസ്സ്മൃതാഃ. 96

വ്യാ — അജ്ഞാതമിതി. ആദിമമിത്യാദിനാ ഹരേർവ്വിശേഷണത്രയേണ തസ്യ മാഹാത്മ്യമുക്തം. ആദൌ ഭവ ആദിമഃ. പ്രതിയോഗിവിശേഷാനിർദ്ദേശാൽ സർവ്വസ്യേതി സിദ്ധ്യതി. അനേന ജന്മാഭാവ ഉക്തഃ. ഏകം ആരോപിതസർവ്വജഗദധിഷ്ഠാനതയാ അദ്വിതീയം. അക്ഷരം അവിനാശിനം. ഹരിം ഏവം രൂപം സന്തമജ്ഞാതമിതി യോജനാ. വിശേഷ്യവാചകേന ഹരിപദേനാപി ഭജമാനാനാം സന്താപഹാരിത്വം പ്രകാശിതം. ശ്രു

താവപി അജ്ഞാനപൂർണ്ണമാനസസ്യ തന്മാഹാത്മ്യസ്യ ശ്രവണേപി. അകൃതാദരാ അവിശ്വാസയുക്താ ആത്മാനോ മനാംസി യേഷാം താദൃശാനാം. അവിശ്വാസഹേതുശ്ച ബഹുജന്മോപാർജ്ജിതദുരിതനികര ഏവേതി ധ്യേയം. അവജ്ഞാവാചഃ അധിക്ഷേപവചാംസി. 'അവജ്ഞാക്ഷേപനിപുണേ' ഇത്യാദ്യമരഃ. ന കഥം സ്യുഃ ഭവേയുരേവ. അത്രോപപത്തിം ദർശയതി—നേതി. യതസ്തേഷാം ന ലബ്ധവർണ്ണാഃ തതഃ കഥന്നസ്യുരിത്യന്വയഃ. ലബ്ധവർണ്ണാഃ ന്യായാഃ. ന ലബ്ധവർണ്ണാ ഇത്യേകം വാ പദം, അതിമൂഢാ ഇത്യർത്ഥഃ. ഖലുരവധാരണേ. അതിമൂഢതാത്ര പ്രകാരാന്തരേണ സമ്പാദ്യ തൽകാര്യേണാസമ്പൂർണ്ണേനാവശ്യംഭാവ്യമിതിഭാവഃ. അത്ര 'ഹരിഃ'ശ്രീരിത്യാദിമമക്ഷരമജാനതാം വേദാഭ്യാസലേശമപ്യകൃതവതാം നരാണാം അക്ഷരഹീനാ വാചോ ഭവേയുഃ യസ്മാത്തേ സമ്യഗ്വർണ്ണോച്ചാരണസാമർത്ഥ്യം നലബ്ധവന്തഃ ഇത്യപ്രകൃതോപ്യർത്ഥശ്ശബ്ദശക്ത്യാ ദ്യോത്യതേ. മാതൃകാലേഖനാവസരേ 'ഹരിഃ' ഇതി പ്രഥമം ലേഖനം കേരളേഷു സമ്പ്രദായസിദ്ധമിത്യാദിമമിത്യുക്തം. തസ്യാനേകാക്ഷരഘടിതത്വേപ്യേകത്വോക്തിസ്സംഹത്യൈവ തല്ലേഖനാചാരാൽ. അത്ര ശബ്ദശക്തിമൂലോപമാധ്വനിഃ, അക്ഷരജ്ഞാനശൂന്യപാമരസാദൃശ്യസ്യ രാജസു പ്രതീയമാനത്വാൽ. തയാ ച തേഷാം ജാഡ്യാതിശയോ ധ്വന്യതേ. ഹരിശ്രവണം സർവ്വപ്രകാരേണാപി വയോ ഭക്തിരേവേതി പുരാണേഷ്വഭിഘോഷണാദനയാ തന്നിന്ദയാ കവിനാപി ഹരിഭജനമേവ കൃതമിതി സൂക്ഷ്മമവധേയം.

സാ—ശ്രീകൃഷ്ണനെ ആദ്യന്തമില്ലാത്തവനും ഏകനും ആണ് എന്നറിയാത്തവരും കേട്ടാൽതന്നെ വിശ്വസിക്കാത്തവരും ആയ ഈ വകക്കാരിൽനിന്ന് എങ്ങിനെ ഇത്തരം അധിക്ഷേപവാക്കുകൾ പുറപ്പെടാതിരിക്കും. എന്തെന്നാൽ ഇവർ മഹാമൂഢന്മാർതന്നെയാണ്.

'ഹരി' എന്ന ആദ്യത്തെ അക്ഷരം അറിയാത്തവരും വേദാഭ്യാസം ചെയ്യാത്തവരുമായ ഈ വകക്കാരിൽനിന്ന് അക്ഷരമില്ലാത്ത വാക്കുകൾ എങ്ങിനെ പുറപ്പെടാതിരിക്കും. എന്തെ

ന്നാൽ അവർ നല്ലപോലെ ഉച്ചരിപ്പാൻ സാമർത്ഥ്യം നേടാത്തവരാണ്. എന്ന് ഒരപ്രകൃതാർത്ഥംകൂടി ഈ ശ്ലോകത്തിന്നുണ്ട്.

അഥ പ്രകൃതമേവാനുസരൻ പ്രതിപാദിതന്യായവൃത്തമനുഭ്യ രാമപുരോഗമാണാം ഭഗവതി നിസ്തുഷഭക്തിഭാജാം യാദവപുംഗവാനാം പ്രവൃത്തിമാഹ—

പ. അജന്തമാവിധ്യ ഹരിം കടൂക്തിഭി-
സ്സമാപതത്സു പ്രതിഘേന ദസ്യുഷു
ഹലന്തമാരായ ഹലീ ബലീ ഭൃശം
ദഹന്നിവാമൂനതിരൂക്ഷമൈക്ഷത. 97

വ്യാ— അജമിത്യാദിപദദ്വയേന ഇത്യാദിശബ്ദേന ച. അജമിതി വേധാനൌചിത്യം സൂചിതം. തം കന്യാഹർത്താരം. അനേന വേധഹേതുരന്തർഹിതഃ. ആവിധ്യ വിഭിദ്യ. കടൂക്തിഭിഃ പരുഷവചനൈഃ. സമാപതത്സു സവേഗം സമന്താദാഗച്ഛത്സു സത്സു. പ്രതിഘേന കോപേന. ദസ്യുഷു ശത്രുഷു. 'ദസ്യുശാത്രവശത്രവഃ' ഇത്യമരഃ. തം കർത്താച്യുതപ്രതിഹതതേന പ്രസിദ്ധം. ഹലീ ബലഭദ്രഃ. ബലീ മഹാബലഃ. ദഹന്നിവേത്യുൽപ്രേക്ഷയാ ലോചനയോരംഗാരവദതിലോഹിതത്വം തേന തന്നിമിത്തം രോഷാധിക്യഞ്ച ധ്വന്യതേ. അമൂൻ വിപ്രകൃഷ്ടാൻ ദസ്യൂൻ. ഉക്തഞ്ച 'അദസസ്തു വിപ്രകൃഷ്ടം' ഇതി. അത ഏവ ദഹനാശങ്കയാ അതിരൂക്ഷമീക്ഷണം. അത്രാജന്തപദേ പ്രതിക്ഷിപ്തേ ഹലന്തപദം പ്രയുജ്യ പ്രതിവാദിജയോത്സുകസ്യ വാദിന ഇസ്സമാധിഃ.

സാ— രുക്മിണിയെ ഹരിച്ചുകൊണ്ടുപോകുന്ന അജനായ ശ്രീകൃഷ്ണനെ പരുഷവാക്കുകളെക്കൊണ്ട് ഈ വിധം അധിക്ഷേപിക്കയും ചെയ്ത് ശത്രുക്കൾ കോപത്തോടുകൂടി നാലുഭാഗത്തുനിന്നും നേരിട്ടുചെന്നു. അപ്പോൾ മഹാബലവാനായ ബലഭദ്രൻ കോപിച്ച് കരി കണ്ണിലെടുത്ത് ദഹിപ്പിക്കുന്നുവോ എന്നു തോന്നുംവിധം ഇവരെ രൂക്ഷമായി നോക്കി.

ഗ. അഥ ക്ഷണേന പുനാരണക്ഷണവിചക്ഷണാന്യേ യദുപ്രവീരാഃ വിപക്ഷമഹീക്ഷിദധിക്ഷേപവചന ശരക്ഷേപപരി

ക്ഷതഹൃദയാഃ തൽക്ഷമമായാമക്ഷമതയാ ഉജ്ജ്വലരോഷോദുജ്ജ
വേന തദ്ഭഞ്ജനോജ്ജസനസജ്ജസജ്ജഗരാഃ തടിച്ചടുലക
ടുപ്രഹരണോദ്ധഗ്രഹഭുജോൽബണാഃ സുതുംഗമതംഗജതുരം
ഗമുഖചതുരംഗതരംഗദുരവഗാഹവാഹിനീനിവഹാവൃതാഃ
കല്പോത്തരകല്പോദിതകണ്ഠീരവമഹാരവാൻ സംഖ്യേഷു രി
പുബലം സംക്ഷോഭയാമാസുഃ 98

വ്യാ—അഥ ഇതി. അഥഃ ക്ഷണോ പുനഃ അമുഷ്മിൻ ക്ഷണേ ഏവ. പുനഃപദേന രാമാദിപ്രായവേദനമേവ യദൂനാം രിപുബലസംക്ഷോഭണേ അപേക്ഷിതമാസീദിതി സൂച്യതേ. രണാങ്കണേ യുദ്ധോത്സവഃ തത്ര വിചക്ഷണാഃ സമർത്ഥാഃ. രണസ്യാനന്ദജനകത്വാദുത്സവത്വാരോപഃ. യദുപ്രവീരാഃ സാത്യകികൃതവർമ്മപ്രഭൃതയഃ. വിപക്ഷാണാം ശത്രൂണാം മഹീക്ഷിതാം രാജ്ഞാം അധിക്ഷേപവചനാന്യേവാത്യന്തദുരതയാ ശരാഃ തേഷാം ക്ഷേപേണ പ്രയോഗേണ പരിക്ഷതാനി വ്രണിതാനി ഹൃദയാനി യേഷാം താദൃശാഃ. തൽക്ഷമമായാം തത്സഹനേ. അക്ഷമതയാ അശക്ത്യാ ഉജ്ജ്വലരോഷം പ്രദീപ്തക്രോധം. ഉജ്ജസനക്രിയാവിശേഷണമേതൽ. ഉജ്ജവേന ഉൽക്കടേന വേഗേന തേഷാം ഭഞ്ജനായ ഉജ്ജസനായ വധായ. 'ഉദ്വാസനപ്രമഥനക്രഥനോജ്ജസനാനി ച' ഇത്യമരഃ. സജ്ജാഃ സന്നദ്ധാഃ. സൻ ഉത്തമോ ജഗരഃ കവചോ യേഷാം തഥാവിധാഃ. 'ജഗരഃ കവചോƒസ്ത്രിയാം' ഇത്യമരഃ. സജ്ജാശ്ച തേ സജ്ജഗരാശ്ചേതി കർമ്മധാരയഃ. തടിതോ വിദ്യുത ഇവ ചടുലാനി കമ്പമാനാനി കടൂനി തീക്ഷ്ണാനി ച പ്രഹരണാനി തേഷാം ഉദ്ധഃ അവിരതഃ ഗ്രഹഃ ഗ്രഹണം യയോസ്താദൃശാഭ്യാം ഭുജാഭ്യാം ഉൽബണാഃ ഉൽകടാഃ ഭയങ്കരാ ഇതി യാവൽ 'കടൂൽബണമുൽകടം' ഇതി വൈജയന്തീ. അഥ തേഷാം ഭയാനകസേനാസാഹിത്യമപ്യാഹ—സുതുംഗേതി. സുതുംഗാ അത്യുന്നതാ മതംഗജാഃ കരിണഃ തുരംഗാ അശ്വാശ്ച തന്മുഖാനി തദാദീനി യാനി ചതുരംഗാനി താന്യേവ തരംഗാ വീചയഃ തൈർദ്ദുരവഗാഹാനാം അധൃഷ്യാണാം പക്ഷേ അശക്യാവതരണാനാം വാഹിനീനാം ചമൂനാമേവ വാഹിനീനാം നദീനാം നി

ഖഡ്ഗൈഃ ശൂലൈഃ ആവൃതാഃ. വാഹിനീത്യത്ര ശ്ലിഷ്ടരൂപകം. തേന ചമൂനാമസമുദ്രാവഗതം സമഗ്രസ്ഥിതസകലവസ്തു സംക്ഷോഭകത്വഞ്ച, തഥാ ചമൂവൃതാനാം ദുരഭിഭവത്വഞ്ച സൂച്യതേ. കണ്ഠോത്ഥം ഭീതിജനിതകമ്പാദ്യഭാവാദപ്രതിഹതം യഥാ തഥാ കണ്ഠോദ്ഗീതാൻ കണ്ഠീരവ മഹാരവാൻ സിംഹനാദാൻ സംഘുഷ്യ സോത്സാഹം മുഖരിതനിഖിലാശം കൃത്വാ. സംക്ഷോഭയാമാസുഃ ഭയേന പലായമാനാഞ്ചക്രുഃ.

സാ—ഈ ക്ഷണത്തിൽതന്നെ യുദ്ധത്തെ ഉത്സവമായിക്കരുതുന്നവരും അതിൽ വിദഗ്ദ്ധന്മാരുമായ സാത്യകി തുടങ്ങിയ യാദവവീരന്മാർ ശരംപോലെ തീക്ഷ്ണങ്ങളായ ശത്രുരാജാക്കന്മാരുടെ അധിക്ഷേപവാക്കുകൾ ഏററ് ഹൃദയം വ്രണപ്പെട്ട് അതിനെ സഹിപ്പാൻ ശക്തന്മാരാകാതെ കോപം മുഴുത്ത് വല്ലരെ വേഗത്തിൽ ആ ദുഷ്ടന്മാരെ അടിക്കുവാൻ ഒരുങ്ങി. നല്ല ചട്ടകളിട്ടു. മിന്നൽപോലെ മിന്നുന്ന മൂച്ചയേറിയ ആയുധങ്ങൾ എടുത്ത് കയ്യിൽ മുറുക്കിപ്പിടിച്ച് പൂർവ്വാധികം ഭയങ്കരന്മാരായി. ഉയരംകൂടിയ ഗജങ്ങൾ, കുതിരകൾ തുടങ്ങിയ നാലു അംഗങ്ങൾ ചേർന്ന്, കാലുംകൊണ്ട് ഇറങ്ങുവാൻ കഴിയാത്ത പുഴപോലെ ഇരിക്കുന്ന അസംഖ്യം സേനകളാൽ ചുററപ്പെട്ട് തടവുകൂടാതെ കണ്ഠത്തിൽനിന്നു പുറപ്പെടുന്ന അട്ടഹാസങ്ങളെ ഉത്സാഹത്തോടുകൂടി ഘോഷിച്ചുകൊണ്ട് എതിർസൈന്യത്തെ ആസകലം കാടിക്കുകയും ചെയ്തു.

അഥ സപക്ഷസൈന്യമർദ്ദനമാലോക്യ നൃപാ അപി പരാക്രമഞ്ചക്രുരിത്യാഹ—

പ. തത്ര ഗർവ്വോദ്ധതാസ്സർവ്വേ ക്ഷത്രസംഘാസ്സഹസ്രശഃ
ശസ്ത്രാസ്ത്രൈഃ പരിച്ഛന്നം ചക്രുശ്ചക്രം ഹി ചക്രിണഃ

വ്യാ—തത്രേതി. തത്ര തസ്മിൻ അവസരേ ക്ഷുഭിതേഷു നിജസൈന്യേഷ്വിതിയാവൽ. ഗർവ്വോദ്ധതാഃ ഇത്യസ്യ ഉത്തരപരാക്രമാസഹനേ ഹേതുർദ്ദശ്യതി. ശസ്ത്രാസ്ത്രൈഃ അവിച്ഛിന്നശസ്ത്രവർഷൈഃ. പരിച്ഛന്നം പരിതഃ ആവൃതം. ചക്രം സേനാം. 'വ

രൂഥിനീ ബലം സൈന്യം ചക്രം’ ഇത്യമരഃ. ഹീത്യവധാരണേ പരിപ്ലുതം ഹീതി സംബന്ധഃ. ന തു പീഡിതമിത്യർത്ഥഃ.

സാ — ആ അവസരത്തിൽ ഗർവിഷ്ഠന്മാരായ രാജാക്കന്മാരുടെ വലിയ സംഘം ഒത്തുകൂടി ശ്രീകൃഷ്ണന്റെ സൈന്യത്തെ ആയുധങ്ങളെ വർഷിച്ചുമൂടി.

അഥ നിജബലം പരൈരസ്ത്രധാരാപരിപ്ലുതമവലോക്യ ഭഗവന്തം കിമിത്യുദാസിതമിതി ശങ്കാം തസ്യാ ദർശനപരിഭ്രമമാനായി താം സാന്ത്വനപ്രകാരം വർണ്ണയന്നാഹതി—

പ. ഭടനാഥ്യബലൈലമ്പും പതിച്ചും
സന്നാമിവാവലോക്യ സാ
തന്വീ തന്നിജനാഥമൈക്ഷത ഹരിം
സന്ത്രാസചകിതാകുലാ
‘‘കിന്തേ ഹന്ത! ഭയം, വിനംക്ഷ്യതി ബലം
ധന്യേ! ത്വദീയം പരാ_
നന്യായേ’’ത്യുപഗൃഹ്യ സാപി ഭണിതാം
സാനന്ദം സ്സമാശ്വാസയൽ. 100

വ്യാ—ഘ്നനാമിതി. അസ്മിൻ ഭളിതേ പൂർവ്വം നിർണ്ണീതാം. പതിച്ചുമിതി സാ ബലപാതമിളയെവേതി ഭാവഃ. സന്നാം അവസാദം പ്രാപ്താം. ഇവേതി പ്രതീതൌ. വസ്തുതോഽസന്നാമപി സന്നേതി പ്രതീയമാനാമിത്യർത്ഥഃ. അത്ര ഹേതുഃ അസ്ത്രബലൈഃ ഘ്നനാമിതി. സാ രുക്മിണീ. തന്വീതി സ്വയം പ്രതികരണസാമർത്ഥ്യാഭാവ ഉക്തഃ. തം ത്രിഭുവനപാലനദക്ഷം. നിജനാഥമിതി സ ഏവ ഖലു സർവ്വാസ്വവസ്ഥാസു സ്വാധീനാം ഗതിരിതി ഭാവഃ. ഐക്ഷത ലജ്ജയാ കിമപി വക്തുമപാരയന്തീ കേവലം ഭയചകിതാം ദൃഷ്ടിം തസ്മിന്നർപ്പയാമാസ. ഹരിം ശ്രിതതാപഹരം ശ്രീകൃഷ്ണം. സന്ത്രാസോ ഭയം. ചിന്താ കിമസ്മാകമിതഃ പരം ഭവിഷ്യതീത്യാകാരാ, താഭ്യാം ആകുലാ സതീ കിമത്യാദ്യന്തം ഭഗവൽകൃതസാന്ത്വനപ്രകാരകഥനം. കിമിതി ക്ഷേപേ. ഭയസ്യാവസര ഏവ നാസ്തീത്യർത്ഥഃ. തേ ക്ഷത്രിയായാസ്തവ. ഹന്തേതി വിസ്മയേ ഖേദേ വാ. ഭയാവസരാഭാവേ ഹേതുമാഹ — വിനംക്ഷ്യതീതി. വിനംക്ഷ്യതി വിദ്രവിഷ്യതി പലായ

താൻ കരിഷ്യതി. ബലം സൈന്യം. നാത്ര മത്സാഹസ്യേത്യസ്യാപേക്ഷേതി ഭാവഃ. ധന്യേ ഇതി സംബുദ്ധ്യാ തവ തദീയസ്യ ച ന വിപത്സംഭാവനാപീതി ദ്യോത്യതേ. താദൃശദൃഷ്ടിപാതേന ദയിതയാ സംസൂചിതാം ബലേ ആത്മീയതാബുദ്ധിം സമർത്ഥമനുവദതി—തദീയമിതി. പരാൻ ശത്രൂൻ. അഞ്ജസാ ഝടിതി. ത്വദീയം ബലം പരാനഞ്ജസാ വിജേഷ്യതീതി യോജനാ. ഇതി ഇത്യാദിഭിഃ ആദിനാ ച ബലഭദ്രപരാക്രമപ്രഖ്യാപനാദിർഗ്രഹീതവ്യഃ. ഉപഗൂഹ്യേതി സന്ത്രാസാദ്യപ്പാദനമഹാമന്ത്രഃ ബലത്വം. സോപി ജ്ഞാതദയിതാഭിപ്രായസ്തത്സമാശ്വാസന നിപുണോ ഭഗവാനപി. ദയിതാം ദിതിസമാശ്വാസനാവശ്യകതാം ദ്യോതയതി. സമാശ്വാസയദിതി യഥാ സന്ത്രാസാദിഃ പുനർന്നാഭിയാൽ തഥാ ആശ്വാസയദിതി സമിത്യുപസർഗ്ഗേണ ദ്യോത്യതേ.

സാ—ഭക്തിമിണിക്ക് ഭർത്താവിന്റെ സൈന്യത്തെ ശത്രുബലം വളയുകയാൽ ക്ഷീണിച്ചതുപോലെ തോന്നി. അബലയായ അവൾ ഭയംകൊണ്ടും ചിന്തകൊണ്ടും കുഴങ്ങി തന്റെ നാഥനായ ശ്രീകൃഷ്ണനെ നോക്കി. ലജ്ജനിമിത്തം ഒന്നും ഉരിയാടുവാൻ അവൾ ശക്തയായിരുന്നില്ല. "കഷ്ടം നിനക്ക് എന്താ പേടി. അല്ല, ധന്യേ നിന്റെ സൈന്യം ശത്രുക്കളെ വേഗത്തിൽ ഓടിക്കും" എന്നു പറഞ്ഞ് ശ്രീകൃഷ്ണൻ തന്റെ ദയിതയെ സമാധാനവാക്കുകളെക്കൊണ്ടു വഴിപോലെ ആശ്വസിപ്പിക്കയും ചെയ്തു.

അഥ കോപിഷ്ഠസ്യ ബലിഷ്ഠസ്യ ബലഭദ്രസ്യ പ്രവൃത്തിമാഹ—

പ. ദൃഷ്ട്വാ തം വൃഷ്ണികാരിഃ പരിഭവമഖിലഃ
        പുഷ്കരോഷപ്രണുന്ന—
    ത്രുട്യദ്ഭ്രൂപ്രേഷ്ഠോല്ലസദ്ഭ്രുകുടിജടിലതാ—
        സ്ഫീതശ്മശ്രുച്ഛ്വാജാലകഃ
    അക്ഷീണോഷ്മാ വിപക്ഷാനന്തതരമഹസാ
        കക്ഷദാഹം ദിധക്ഷൻ
    സ്വക്ഷം ത്ര്യക്ഷോ യുഗാന്തേ ജഗദിവധുതഹേ—
        ത്യുജ്ജ്വലന്നുജ്ജജൃംഭേ. 101

വ്യാ—ദ്വേഷ്ടൃത്വാദിദൌഷ്ട്യം. തം പൂർവ്വമദൃഷ്ടതാദവിതർക്കിതം. മുഷ്ടികാരിഃ ബലഭദ്രഃ. മുഷ്ടികാഖ്യമല്ലവധോ ഹരിവംശാദൌ വർണ്ണിതഃ. അനന്യസ്യ മഹാബലതാപ്യുക്താ. അരിത ഇതി പഞ്ചമ്യന്താത്തസിൽ. ശത്രുഭ്യ ഇത്യർത്ഥഃ. പരിഭവം പരാജയം. പുഷ്ടേന പ്രവൃദ്ധേന രോഷേണ പ്രണുന്നം പാദാഭിഘാതേനായഃ പ്രേരിതം അത ഏവ ത്രുട്യൽ ഭിദ്യമാനം പ്രേഷ്ഠം കഠിനം ഭൂതലം യസ്യ യേന വാ സ ചാസൌ പ്ലുഷ്ടഭ്രുകുടിജടിലിതശ്ച പ്ലുഷ്ടയാ പ്രാപ്തപരസ്പരസംഘർഷയാ ഭ്രുകുട്യാ ജടിലിതഃ ഭയങ്കരഃ. പുഷ്ടരോഷേണ പ്രണുന്നഃ പ്രേരിതഃ, അത ഏവ, ത്രുട്യൽ പ്രേഷ്ഠം യേനതാദൃശം പൃഷ്ഠം ഘർഷണം പാദാഹനനം യസ്യ സ ചാസൌ ഭ്രുകുടിജടിലിതശ്ചേതി വിശേഷണത്രയഘടിതകർമ്മധാരയോ വാ. സമാനമേതൽ ത്ര്യക്ഷപക്ഷേ. തിഗ്മേ തീക്ഷ്ണേ ഉഷ്ണവൽ വഹ്നിവൽ ഉജ്ജ്വലേ പ്രദീപ്തേ അക്ഷിണീ യസ്യ സഃ. പക്ഷേ തിഗ്മം ശുഭ്രമേവ ശുഭ്രണാ വാ ഉജ്ജ്വലമക്ഷി യസ്യ സ ഇത്യർത്ഥഃ. അക്ഷീണഃ അനല്പഃ ഊഷ്മാ അനഭിഭവനീയതാപ്രതീതിഹേതുരനലോ വാ യസ്യ സഃ. ഊഷ്മശബ്ദേനാത്രാനഭിഭാവം ലക്ഷയതി, ദുരഭിഭവതാം വ്യംഗ്യം. ഇദമപി സമാനം. ഉരുതരമഹസാ അതിമഹതാ പരാക്രമേണ. പക്ഷേ താദൃശേന ഫാലാഗ്നിതേജസാ. കക്ഷദാഹമിതി ണമുലന്തമവ്യയം. യഥാഗ്നിഃ കക്ഷാൻ തൃണാനി ദഹതി തദ്വദിത്യർത്ഥഃ. അനേകസ്യ ബഹൂനാം നാശനേ നിഷ്ണാതാ, നാശസ്യാത്യന്തികതാ ച ദ്യോത്യതേ. വിധക്ഷൻ ദഗ്ദ്ധും, നാശയിതും, പക്ഷേ ഭസ്മീകർത്തും, ഇച്ഛൻ. ന്യക്ഷം കൃൽസ്നം. 'ന്യക്ഷം കൃൽസ്നേ നികൃഷ്ടേപി' ഇതി യാദവഃ. യുഗാന്തേ ത്ര്യക്ഷോ ന്യക്ഷം ജഗദിവ വിപക്ഷാനുരുതരമഹസാ കക്ഷദാഹം ദിധക്ഷന്നിതി യോജനാ. ധൃതഹേതി ചലിതായുധം യഥാ തഥാ. ഉജ്ജ്വലൻ പ്രദീപ്യമാനഃ. ഉജ്ജൃംഭേ വവൃധേ. ജഗത്സംഹാരസമയേ രുദ്രോ നൃത്തം ബദ്ധഭ്രുകുടിഃ മഹീം പാദാഘാതൈഃ ഭിന്ദൻ വർത്തതേ, ജ്വലതി ച തസ്യ നിടിലനേത്രം തത്ര ച ജഗത്സർവ്വം ഭസ്മീഭവതീതി പുരാണപ്രസിദ്ധം. ത്ര്യക്ഷോപമയാ ബലഭദ്രസ്യ ജൃംഭണേന ശത്രുനാശാവ്യഭിചാരഃ സൂചിതഃ.

അത്ര വിപക്ഷാലംബനസ്വകൃതപരിഭവോദ്ദീപിതഃ ഗർവ്വാമർഷാ ദിവ്യഭിചാരിപരിപോഷിതോ ഭ്രൂപൃഷ്ഠാഹതിഭ്രൂഭംഗാദ്യനുഭാ വാദിഭിരനുഭാവിതഃ ക്രോധസ്ഥായീ രൗദ്രോ രസഃ സമൃദ്ധ്യാപ ന്യതേ. ശ്ലേഷോത്ഥാപിതോപമാലങ്കാരഃ.

സാ—കെട്ടം തട്ടാത്ത അനുഭാവമുള്ളവനും മുഷ്ടികന്റെ ഹ ന്താവുമായ ബലഭദ്രൻ ശത്രുക്കളിൽനിന്നുള്ള ഈ പരാജയം കണ്ട കോപം അദ്ദേഹത്തെ ഇരുത്തിയില്ല. കഠിനമായ ഭൂതലം പൊളിയുമാറ് കാലുകൊണ്ട ചവുട്ടിയും പുരികക്കൊടികളെ വള ച്ചും കത്തുന്ന തീപോലെ ജ്വലിക്കുന്ന കണ്ണുകളെ ഉരുട്ടിമിഴിച്ചും മഹാഭയങ്കരനായി, പ്രളയകാലത്തിൽ മുക്കണ്ണൻ ഫാലാഗ്നികൊ ണ്ട സകലലോകത്തേയും എന്നവിധം കട്ടൊഴിയാതെയുള്ള ശത്രു ക്കളെ അഗ്നി പുല്ലുകളെപ്പോലെ അതിമഹത്തായ പരാക്രമം കൊണ്ട ദഹിപ്പിപ്പാൻ ഒരുങ്ങി ആയുധം ഇളക്കിക്കൊണ്ട പുറ പ്പെട്ടു.

അഥഘോരജൃംഭണഫലമാഹ—

പ. അഭീതോഭീതോ ഭീതം ഝടിതി സ ഹഠേന പ്രതിഭട-
ദ്വിപാശ്വാദ്യംഗാനാം ശതമപി സഹസ്രഞ്ച യുഗപൽ
ഹലേനാകൃഷ്യാരാൽ പരിഘപരിഘാതേന സുദൃഢം
ക്ഷണാച്ചൂർണ്ണീകുർവ്വൻ മുഹുരപി പരിഭ്രാമ്യതി പുരാ 102

വ്യാ—അഭീതി. അഭീതഃ ഭീതിരഹിതസ്സൻ. അനേകൈ കസ്യ ബാഹുഭിരായോധനേ സംഭാവ്യമാനാം ഭീതിം പ്രതിഷിദ്ധ്യ അഭീതഃ അഭിമുഖം ഗതഃ. അഭിപൂർവ്വകാദിണ് ധാതോഃ കർത്തരി ക്തഃ. ശതം സഹസ്രമിത്യനയോരേവാത്രാപി കർമ്മ. ഝടി തീതി നിജബലരക്ഷണേ കാലാക്ഷമതാം സൂചയതി. ഹഠേന ബലാൽകാരേണ. പ്രതിഭടാനാം ശത്രൂണാം യാനി ദ്വിപാശ്വാ ദീന്യംഗാനി സേനാംഗാനി തേഷാം. ശതമപി സഹസ്രഞ്ചേ തി തദാ തദാ യാവന്തി യാവന്തി സമ്മുഖാനി ഭവന്തി, താ വന്തി താവന്തീത്യർത്ഥഃ. യുഗപൽ ഏകദാ. ആരാൽ സമീപേ. പരിഘേണ യഃ പരിഘാതഃ താഡനം തേന. ഏകവചനാ ർത്ഥോ വിവക്ഷിതഃ. ഏകേനൈവ താഡനേനേതി യാവൽ. സു

ദ്ധമിതി പരിഹാനക്രിയാവിശേഷണം. മുഹുരപി ഭൂയോ ഭൂയോപി. പരിഭ്രാമ്യതി പുരാ പരിതോ ബഭ്രാമ. 'പുരി ലുങ് ചാസ്മേ' ഇത്യനുശാസനാൽ പുരാനിപാതയോഗാല്ലടോ ഭൂതാർത്ഥതാ. യഥാ കൃഷ്ണഭക്തേ 'ഭോഃ കിം കിന്നകരോഷി രോഷദഹനജ്വാലാകുലസ്ത്വം പുരാ' ഇതി. അരിതഃ ഭീത ഇതി വിരോധാഭാസധ്വനിഃ.

സം — പിന്നീട് അദ്ദേഹം ലേശംപോലും ഭയംകൂടാതെ വേഗത്തിൽ നേരിട്ടുചെന്ന് ശത്രുക്കളുടെ ആനകളും, കുതിരകളുമടങ്ങിയ കരുക്കളെ — എത്രയാണ് മുമ്പിൽ പെട്ടന്നത് നൂറായാലും വേണ്ടില്ല, ആയിരമായാലും വേണ്ടില്ല അവയെ മുഴുവൻ, കനമിച്ച ബലമായി കരികൊണ്ടു വലിച്ച് അടുത്തെത്തിയശേഷം ഉറക്കെ ഇരുമ്പുലക്കകൊണ്ടുള്ള കടു കഠോരങ്ങടികൊണ്ട് ക്ഷണത്തിൽ തവിടുപൊടിയാക്കി. ഈവിധം പോർക്കളത്തിൽ പലതവണ നാലുപാടും ചുറ്റിനടന്നു.

അഥൈവം ബലഭദ്രപരാക്രമേ പ്രവൃത്തേ ഭൂപാലാനാം പലായനമേവ ശരണമഭൂദിത്യാഹ —

പ. ബലാദഭിദ്രുത്യ വിനിഘ്നതോഽസ്യ
ദ്വിഷോഽഗ്രതഃ സ്ഥാതുമതീവ ഭീതാഃ
ക്ഷമാഭൃതോഽപി ക്ഷണമക്ഷമാസ്തേ
പ്രദുദ്രുവുഃ പ്രദ്രുതഭിന്നസൈന്യാഃ 103

വ്യാ — ബലാദിതി. അഭിദ്രുത്യേതി, വിപ്രകർഷോപ്യകിഞ്ചിൽകര ആസീദിതി സൂചയതി. അസ്യ മുഷ്ടികാരേഃ. ദ്വിഷ ഇതി ദ്വിതീയാബഹുവചനാന്തം. ദ്വിഷോ വിനിഘ്നതോഽസ്യാഗ്രത ഇതി യോജനാ. അതീവ ഭീതാ ഇതി അഗ്രതഃ സ്ഥാതുമക്ഷമത്വേ ഹേതുരനേനോക്തഃ. ക്ഷമാഭൃതോപീത്യപിശബ്ദഃ ക്ഷമാവതാം ക്ഷമാഽഭാവേ വിരോധന്ദ്യോതയതി. പ്രഥമക്ഷമാപദസ്യ ഭൂമ്യർത്ഥകതയാൽ അക്ഷമാ ഇത്യസ്യ ചാശക്താ ഇത്യർത്ഥകതയാൽ തൽപരിഹാരഃ. അപിശബ്ദസ്തന്ത്രേണ ക്ഷണമിത്യസ്യ സ്ഥാതുമിത്യസ്യ ചോത്തരമപി യോജ്യഃ. ക്ഷണമപി, കിമുത കിഞ്ചിൽ കാലം; സ്ഥാതുമപി, കിമുത യോദ്ധുമിതി ഭാവഃ. തേ

പ്രതിഭടാഃ. ക്ഷമാഭൃത ഇതി വിശേഷണേന ക്ഷുദ്രതരതയാ തേഷാം പലായനമനുചിതമിതി സ്ഫോരയതി. പ്രദുദ്രുവുഃ അതിവേഗം ദുദ്രുവുഃ. അഥ കഥം പ്രബലസൈന്യാഭിഗുപ്താനാമേഷാമീദൃശീ ദശേതി ചേത്തത്രാഹ—പ്രദ്രുതേതി. പ്രദ്രുതാനി ഭിന്നസൈന്യാനി ഭഗ്നാംഗബലാനി യേഷാം താദൃശാഃ. പ്രദ്രുതം അതിശീഘ്രം ഭിന്നാനീതി വാ. അഥവാ പൂർവ്വം പ്രദ്രുതാനി പശ്ചാൽ ഭിന്നാനി വിശീർണ്ണാനീതി. വിരോധാഭാസഃ കാവ്യലിംഗഞ്ചാലങ്കാരഃ. ഭയാനകരസസ്യ ധ്വനിഃ.

ഭാ—ശക്തിയോടുകൂടി ഓടിവന്ന് ശത്രുക്കളെ പിടിച്ചു കൊല്ലുന്ന ഇദ്ദേഹത്തിന്റെ മുമ്പിൽ വലിയ ഭയംനിമിത്തം ഒരു ക്ഷണംപോലും നില്ക്കുവാൻകൂടി കഴിയാതെ ആ രാജാക്കന്മാരെല്ലാം, ഛിന്നിച്ചിതറി ഓടിപ്പോയ സൈന്യങ്ങളുടെ പിന്നാലെ പറപറന്നു.

അഥ ചൈദ്യാവസ്ഥാം വർണ്ണയതി—

പ. ഇത്ഥം പൃഥ്വീശവർഗ്ഗേ ദ്രുതവതി പുനരാശ്വ-
സ്തചിത്തോപി ചൈദ്യ-
സ്സദ്യഃ പ്രേമ്ണോ ഗരിമ്ണാ മഗധനൃപതിനാ
വ്യക്തമേവ സ്വവൃത്തം
തത്രോദാഹൃത്യ കൃത്സ്നാൽ കിമപി സദയമാ-
ശ്വാസിതശ്ചേന സത്രേ-
ചോദാരസ്യോദഹരീക്ഷാമഗമദലസധീ-
ർഗ്ഗാങ്കല്യാനതാന്ത്യം. 104

വ്യാ—ഇത്ഥമിത്യാദിപദ്യം. ദ്രുതവതി പലായിതേ സതി പുനരാശ്വസ്തചിത്തഃ. ചൈദ്യഃ പുനരിതി സംബന്ധഃ. ആദ്യേ അനാശ്വസ്തചിത്ത ഇതി പദച്ഛേദഃ. അനാശ്വസ്തം നഷ്ടം ചിത്തം യസ്യ താദൃശഃ മൂർച്ഛിത ഇതി യാവൽ. ആശ്വസ്തമാശ്വാസവിശിഷ്ടം ചിത്തം യസ്യ തസ്യ മാഗധേനാശ്വാസനമയുക്തമിതി വിരോധമപി വ്യഞ്ജയതി. സദ്യഃ തദൈവ. ഉദാഹൃത്യേത്യത്രാസ്യാന്വയഃ. പ്രേമ്ണോ ഗരിമ്ണാ സ്നേഹസ്യാധിക്യേന ഹേതുനാ. മഗധനൃപതിനാ ജരാസന്ധേന. 'വ്യക്തമേവേ'ത്യേവകാരേണ പരാജയത്രപ

സ്വവൃത്തസ്യ സ്വേനൈവ വ്യക്തമഭിധാനേ യാഽനൗചിതീ താമവിഗണയ്യൈതൃത്തത്വം ദ്യോത്യതേ. തത്ര മഞ്ചേ, വിപക്ഷസമ്പദാദൈർവാധീനതേ വാ. ഉദാഹൃത്യേതി. സപ്തദശവാരം ദൈവപ്രാതികൂല്യാൽ പരാജിതോപ്യഹം പുനശ്ശ്രദ്ധയാ ഗതോഽനുകൂലേ ദൈവേ യദ്ഗുണജയം. തദിദാനീം പരാങ്മുഖോ അപി 'യദാ ദൈവം പ്രദക്ഷിണം' തദാ പുനരപി പശ്ചാപാധമം ജേഷ്യാമ ഏവ. മാ ധീരവരസ്യ ശോകാധീനോ ഭവേത്യാദികമുക്തൈപത്യത്ഥഃ. ക്രുദ്ധ്വാൽ ശീതോപചാരാദിവിഷയേണ മഹതാ യത്നേന. കിമപീതി അനേന ലബ്ധചേതനസ്യാപി ചൈദ്യസ്യ വിവിധാഃ പ്രലാപാ ആസന്നിതി സൂച്യതേ. സമയമിതി ഭയം ച സഖ്യരതികഗ്ലദശാദർശനജനിതം. ആശ്വാസിതഃ ആശ്വാസ്യഃ കൃതഃ. തേന സത്രാ ജരാസന്ധേന സഹ. ഏവകാരഃ ഗമനേപി തത്സാഹിത്യമേവാവധാരയതി. ഉദ്വാസസ്യ സ്വരൂപം. ഉദ്വാഹദീക്ഷാം വിവാഹാംഗഭൂതാം കൗതുകധാരണാദിരൂപാം ദീക്ഷാം. അലസാ നിരുത്സാഹാ ധീശ്ചസ്യ തഥാവിധസ്സൻ. ഭഗ്നകണ്ഠോമനതാസ്യഞ്ച യഥാ തഥാ അഗമൽ. കഥമതഃ പരം പരേഷാം മുഖമവലോകയാമീതി ലജ്ജാ ചിത്തസ്യാലസതായാം, സാ ച കണ്ഠഭംഗമുഖാനമനയോർഹേതുരിത്യൂഹ്യം. 'ഉദ്ഗതമദസ്യോദ്ഗളം പരിനിരീക്ഷമാണഃ' ഇതി സ്വപൂരതോ നിർഗ്ഗമകാലികാ ചൈദ്യസ്യാവസ്ഥാത്ര സ്മർത്തവ്യാ. ഭഗ്നകണ്ഠേത്യത്ര ഭഗ്നശബ്ദോ ഭഗ്നലാക്ഷണികഃ. പുനരുന്നമനാശക്തിർവ്യംഗ്യാ. ഭഗ്നകണ്ഠേതി വാ പാഠഃ. ഉദ്വാഹദീക്ഷാദ്വാസനഞ്ച പരിഹാസപരിഹാരായേതി സ്പഷ്ടപ്രായം.

സാ — ഇപ്രകാരം രാജാക്കന്മാർ ഒന്നൊഴിയാതെ ഓടിയപ്പോൾ ശിശുപാലൻറെ കഥ പരുങ്ങലായി. ഉടനെ ബോധം കെട്ടു മഞ്ചത്തിൽ വീണു. എന്നാൽ ജരാസന്ധൻ പ്രണയാധിക്യം നിമിത്തം ഭയതോന്നി ശീതോപചാരങ്ങൾ ചെയ്തും ശ്രീകൃഷ്ണനോടു താൻ പതിനേഴു വട്ടം തോററു എങ്കിലും ഒടുവിൽ ദൈവം അനുകൂലമായപ്പോൾ അദ്ദേഹത്തെ ജയിച്ചതുപോലെ — ഇപ്പോഴത്തെപ്പരാജയം കണക്കാക്കാനില്ല — ഒരുകാലത്തു യദുക്കളെ

തങ്ങൾക്കു ജയിക്കാമെന്നതിൻെറ കഥ ഉല്ലാന്തമാക്കിപ്പറഞ്ഞുംകൊ
ണ്ടെന്നു ആശ്വസിപ്പിച്ചു. പിന്നീട് ആയാൾ മനസ്സുകെട്ട്
വിവാഹത്തിന്നായി കെട്ടിയ കാപ്പ് അഴിച്ചുകളഞ്ഞ് കഴു
ത്ത് ഉണ്ടിമുഖംതാഴ്ത്തി ജരാസന്ധനോടുകൂടിപ്പോകയും ചെ .

പ. പ്രസഹ്യ ഗളഹസ്തിതം വനചരേണ നഃ പൌരുഷം
സ്വ ഏതാവദപി രുക്മിണസ്സ്യാജഗലസ്തനതാം ഗതം
ഇതി പ്രമുഖചിന്തയാ വിവിധയാ മുഹുസ്തീവ്രയാ
പ്രവിശ്യ നിഗമം നിജം രഹസി ജോഷമേവാസ്ഥ സഃ

വ്യാ—പ്രസഹ്യേതി. പ്രസഹ്യേത്യവ്യയം ഹഠേനേത്യർത്ഥഃ. ഗളഹസ്തോഽസ്യ സഞ്ജാത ഇതി ഗളഹസ്തിതം. താരകാദിത്വാദിതച്. ഗളഹസ്തോ നാമ ഹസ്തേന ഗളം ധൃത്വാ ബഹിർന്നിഷ്കാസനം, അർദ്ധചന്ദ്രദാനമിതി പ്രസിദ്ധം, യഥാ നൈഷധീയേ 'അദർശി ദത്വാ സ കിമർദ്ധചന്ദ്രം?' ഇതി. തിരസ്കൃതമിതി യാവൽ. ചേതനധർമ്മസ്യ ഗളഹസ്തിതത്വസ്യ പൌരുഷേ ആരോപാൽ പുനസ്സ്വദസ്സ തസ്യ പ്രകാശനാനർഹതാ സൂചിതാ. വനചരേണ ഗോപാലേന; ന തു കേനാപ്യധികേന സമേന വാ. അതോതിദുസ്സഹോഽയം പരാഭവ ഇതി ഭാവഃ. ന ഇതി കർത്രി യതാശസ്ത്രാസ്ത്രവിത്വാദ്ഗർഹാന്തസംക്രമിതം. വനചരേണേത്യത്രൈകത്വമിവാത്ര ബഹുത്വം വിവക്ഷിതം. അഥ ന വയമത്ര യുദ്ധായ സന്നദ്ധാ ആഗതാഃ, തസ്മാന്നാസ്മാകമയം മഹാൻ പരിഭവഃ കിന്തു രുക്മിണ ഏവ തേനൈവാത്ര പ്രതികർത്തവ്യതാദിതി ചിന്തയതി—സ്വപൌരുഷമിതി. അപീതി പൂർവ്വവാക്യാർത്ഥസമുച്ചയേ. അജഗലസ്തനതാം നിഷ്ഫലതാം. ഇദം തസ്യാപി ചാരിതതാം ഗതം. ഇതിപ്രമുഖാ ഇത്യാദിര്യാ ചിന്താ തയാ ഉപലക്ഷിതഇതി ശേഷഃ. പ്രമുഖേത്യനേന കഥന്തയാ രമണ്യാ വിനാ രജനീരതിവാഹയാമി, കിമബലയാ വിനാ പുരഗതമേതം പൌരാ അപലപന്ത്യേൻ, ഹാ ഹതോസ്മി മന്ദഭാഗ്യ ഇത്യാദേഃ പരിഗ്രഹഃ. അത ഏവാഹ—വിവിധയേതി. ഗതേപി കസ്മിംശ്ചിൽ കാലേ, കൃതേപി നിരന്തരം മാഗധേനാശ്വാസനേ, പ്രലാപേഷ്വേവ നിവൃത്തിർന്ന തു ചിന്തായാ ഇതി ഭാവഃ. മുഹു

ഭിത്യനേന ചിന്താമവസായയിതുമന്തരാന്തരാ ക്ഷേതപ്പൃഷ്ട്വമേ ത സ്യ നൈഷ്ഠുര്യ്യമസ്ത്യാത്യതേ. തീവ്രയാ ദുഃഖമായിസ്യാ. വിഗമം ആലയം. രഹസി ഏകാന്തേ. ജോഷം തൂഷ്ണീം. ഏവകാരസ്യ ഭാവാസന്ത്യ സാതത്യമാഹ. ഏതസ്യ അവത്തത. പ്രകൃതിഭിന്ന്യസചിവൈന വാ സ്വജനേവനമപി നാനുജ്ഞാനാഷിതി ഭാവഃ.

സാ—“കരിടയൻ നമ്മുടെ അനേകം പേരുടെ പൌരുഷത്തെ ബലാൽകാരമായി കഴുത്തുപിടിച്ചു പുറത്തു തള്ളി. രുക്മിയുടെ സ്വപുത്തപാദാംകട്ടെ ആട്ടിൻകഴുത്തിലെ മുലപോലെ നിഷ്ഫലമായിത്തീൻ” ഇങ്ങിനെ തുടങ്ങി പലവിധത്തിൽ വിണ്ടുമുള്ള ചിന്തയോടുകൂടി ശിശുപാലൻ രാജധാനിയിൽ ചെന്നു മിണ്ടാതെ വിജനത്തിൽ ഇരിക്കതന്നെ ചെയ്തു.

അഥ തത്താദൃശവിവാഹമഹോത്സവസംഭവദതിഥിപൂജനാദിബഹുവിധകാൎയ്യാന്തരവ്യഗ്രതയാ തത്ര രാജവീഥ്യാമസന്നിഹിതസ്യ, ഹലായുധശ്രിയാ ചലായിതേഷു സകലഭൂപാലേഷു തതോ ഭഗ്നാംഗനാൽ കഥഞ്ചിന്നിർഗ്ഗതൈഃ കൈശ്ചന വധൂരക്ഷിഭിന്നിവേദിതനിജാനുജാഹരണാദിയഥാവൃത്താന്തസ്യ, മാതിനോ രുക്മിണഃ പ്രവൃത്തിം വൎണ്ണയതി—

ഗ. രുക്മീതു പുനസ്സഹസൈവ ഹരേരിദം സഹ പൌരുഷേണാത്മനസ്സഹജാഹരണം, സ്വഹൃദാം നിരാകരണം, വിഗുരുപിതൃദരണം, നിജമതിഗുണീകരണമിത്യാദി തത്തൽ പ്രത്യേകമനുചിന്ത്യ, കുസ്ത്രോപല ഏവാപി കൃത്യോപല ഇവ ചക്രിണം ബാധിതും സക്രോധമുത്ഥായ, “കസ്സോത്ര തസ്കരഃ കൌതസ്കുതോƒയമിതി ധിക്കൃതമാപതിക്ക്ഷൂതതയോനിധിഃ ഉദ്ധബലധാരവാണോ ദ്രുതമാത്തചാപബാണഃ അഖിലമഹീക്ഷിതോപ്യധികമയിക്ഷിപൻ പ്രതിപക്ഷകൃതക്ഷതേഃ പ്രതിവിധാനം പ്രതി പ്രതിഘാഗ്നിസാക്ഷികമിതി പ്രതിജജ്ഞേ സ്മ. 106

വ്യാ—രുക്മീത്യാദിനാ. ഇതരേഭ്യോ രാജഭ്യോ വിശേഷമാഹ. പുനഃ പശ്ചാൽ, ചൈദ്യസ്യാപി ഗമനാനന്തരം. സഹസൈവേതി ഹരണസ്യ പൂൎവ്വമവിതൎക്കിതത്വമുക്ത്യാതയതി. ഹ

ഭേരിതി ഷഷ്ഠീ ഹരണേ നിരാകരണേപ്യന്വേതി. സഹ പൌരുഷേണേതി. ഹരാഹരണേന കാർത്സ്ന്യേന തൽപ്രതിബന്ധകസ്യ പൌരുഷസ്യാപി ഹരണന്നിശ്ചീയത ഇതി ഭാവഃ. ആത്മന ഇതി പൌരുഷേ സഹജായാഞ്ചാന്വേതി. സഹജേത്യവശ്യരക്ഷണീയത്വം പ്രകാശയതി. സ്വഹൃദാമിതി കർമ്മണി ഷഷ്ഠീ. നിരാകരണം പരിഭവഃ. തദാദരണം സഹജാഹരാഹരണാനുമോദനം. പിതുരപീത്യപിശബ്ദേന തേന തദാദരണസ്യാത്യന്താനൌചിതീ സൂചിതാ. പിതുരപീതി തൃണീകരണേപി സംബധ്യതേ. നിജമത്യാദി. ഇത്ഥമാദരണേനാപി ദുസ്സഹതരമിതി ഭാവഃ. പിത്രാ തദാദരണം ഭടമുഖാദാകർണ്ണിതം, തേന ച നിജമതിതൃണീകരണമനുമിതമിതി ബോധ്യം. ഭൂരിപദേന ചൈദ്യാദേരന്യേ ചാമാത്യാദയോ ഗ്രാഹ്യാഃ. ഏകൈകസ്യാപ്യസഹ്യത്വാൽ പ്രത്യേകമിതി. അനുചിന്ത്യ മുഹുർമ്മുഹുശ്ചിന്തയിത്വാ. കൃത്യേഷു കൃത്സ്നദണ്ഡധനാപഹരണാദിരൂപേഷു അനലഃ അസമർത്ഥഃ. അലധാതോഃ പചാദ്യച്, തതോ നഞാ സമാസഃ. ഏവകാരഃ കൃത്യാനലതാദാർഢ്യം ദ്യോതയതി. കൃത്യാനലാഭിന്നസ്യ തത്സദൃശ്യം സാദൃശ്യസ്യ ഭേദഘടിതത്വാദനൌചിത്യമിത്യപി ദ്യോത്യതേ. കൃത്യാനലപദയോരർത്ഥശ്ലേഷാച്ച പരിഹാരഃ. ശത്രുവധാർത്ഥമാഭിചാരേ കൃതേ അഗ്നികുണ്ഡാദിതോ ജായമാനം സത്വം കൃത്യേത്യുച്യതേ. തസ്യാശ്ചാപ്യഭോഗ്യതയാനലത്വഞ്ച. ഉപമയാ ബോധനേ നിർബ്ബന്ധാതിശയോ ധ്വന്യതേ. അനയാ ചക്രിണമിതിപദേന ച പുരാ മഹാരാജമംബരീഷം ദഗ്ദ്ധും കുപിതേന ദുർവ്വാസസാ സൃഷ്ടാം കൃത്യാം സ്വഭക്തരക്ഷണായ ഭഗവതാ വിമുക്തേന മഹാപ്രഭാവേണ ചക്രേണ വിലയം പ്രാപിതാ തം ബാധിതും യതോ നാശകത്, തൽ കിമു വക്തവ്യം താദൃശോƒയം ഭഗവന്തമേവ ബാധിതുന്ന ശക്നുയാദിതി ച കവിസ്സാധു ബോധയതി. കസ്ത്വഃ, കൌതസ്കുത ഇതി ച നിപാതനാൽ സാധുഃ. ഉഭയത്ര ഭ്രുകുടിഃ ക്രോധാനുഭാവഃ. അത്ര അസ്മിൻ പുര ഏവ, ന തു യത്ര കുത്രാപി ജനപദ ഇതി ന്യക്കാരസ്യാതിശയഃ പ്രകാശ്യതേ. തസ്കര ഇതി ചോരകർമ്മƒƒചരതീത്യർത്ഥഃ. കൈതവ

സ്കുതഃ കുതഃ കുത ആഗതഃ. കസ്മാദ്ദേശാദാഗത ഇത്യർത്ഥഃ. സാമാന്യതസ്സർവ്വദേശീയാനാം വിദിതനിജപരാക്രമതയാ ഏവമപകാരാചരണേന സംഭാവ്യമിതി മത്വായം പ്രശ്നഃ. അയം ചോരഃ. രമാപതിധിക്കരണേ ഹേതുന്ദർശയതി— ധൃഷ്ടതമോദിധിരിതി. ധൃഷ്ടതസ്യ വിവേകാഭാവകതാൽ തമസ്സ്വപാരോപഃ. ദൌത്യാദിവിശേഷണാർത്ഥം ഝടിതിനിവേശോ ദ്യോത്യതേ. വാരവാണഃ കഞ്ചുകഃ. ദൂരമിതി ക്രോധജനിതം സംഭ്രമം പ്രകാശയതി. അഖിലമഹീക്ഷിതാമിത്യനേന ഏകേന ജഃഹ്രമാന്നിദാ സർവ്വഥാനുചിതാ, കിമുവക്തവ്യം വിപുലവിശങ്കരാരക്ഷണനിപുണാനാം രാജസ്ത്രാണാമിതി ദ്യോത്യതേ. അത ഏവ രാജ്ഞ ഇത്യാദ്യനുക്താ മഹീക്ഷിത ഇത്യുക്തം. അധിക്ഷിപൻ സദ്യതരവചനൈർന്നിന്ദൻ. അനേന ഗർവ്വസ്യ പരാ കാഷ്ഠാ ദ്യോതാ. പ്രതിപക്ഷേണ ശത്രുണാ കൃതായാഃ ക്ഷതേഃ ഹാനേഃ, അത്ഥാദ്യശോമാനാദേഃ. പ്രതിവിധാനം പ്രതി പ്രതിക്രിയാവിഷയേ. പ്രതിഘാഗ്നിസാക്ഷികം കോപാഗ്നിം സാക്ഷീകൃത്യ. ഇതി വക്ഷ്യമാണപ്രകാരേണ. പ്രതിജാനീതേ സ്മ പ്രതിജ്ഞാം ചകാര. ഹസ്താലംബനാദിനാത്ര്യുപസ്കൃതോ ഭ്രൂഭേദാദ്യനുഭാവിതഃ ക്രോധസ്ഥായീ രൌദ്രോ രസഃ പ്രതീയതേ.

സാ — രുക്മിയാകട്ടെ പിന്നെ തന്റെ പൌരുഷത്തോടുകൂടി ശ്രീകൃഷ്ണൻ സഹോദരിയെ ഹരിച്ചതും, സുഹൃത്തുക്കളെ അവമാനിച്ചതും, അച്ഛനും അതിനെ ആദരിച്ചതും, തന്റെ അഭിപ്രായത്തെ പുല്ലുപോലെ ആക്കിയതും മററം അതാതിനെ പ്രത്യേകം വിചാരിച്ച്, കന്നംചെയ്യാൻ കൊള്ളരുതാത്തവൻതന്നെയാണെങ്കിലും കൃത്യാനലനെപ്പോലെ ചക്രപാണിയെ ഉപദ്രവിക്കാനായി കോപിച്ച് എഴുന്നീററു. "ആരാരാണിവിടെ ഒരു കള്ളൻ! ഇവൻ എവിടെനിന്നു വന്നു!" എന്നിങ്ങിനെ ധൃഷ്ടതമാകുന്ന ഇരുട്ടിന് ഇരിപ്പിടമായ ആയാൾ ശ്രീകൃഷ്ണനെ നിന്ദിച്ച് ഉറപ്പുള്ള പടുതയിട്ട് വേഗംവില്ലുംശരവുംഎടുത്ത് സകലരാജാക്കന്മാരെയും അധികം അധിക്ഷേപിച്ചുകൊണ്ട് ശത്രുചെയ്തായഹാനിക്ക് പ്ര

തിക്രിയ ചെയ്യേണ്ടതിനെപ്പററി കോപാഗ്നിയെ സാക്ഷിയാക്കി ഈ വിധം പ്രതിജ്ഞ ചെയ്യു.

അഥ മഹീക്ഷിദധിക്ഷേപപ്രതിക്രിയാപ്രതിജ്ഞയോഃ പ്രകാരൌ പൂർവ്വോത്തരാർദ്ധാഭ്യാം ദർശയതി—

പ. "ധിഗ്ധിക്! ക്ഷത്രാണി മിത്രാണ്യപിച കിമമൂകൈഃ
കങ്കരപ്രഖ്യൈശ്ശൂരൈ—
ർദ്ദസ്യോരാസത്തിമാത്രേ പ്രഹരണമയതോ
വിദ്രുതൈർവ്വീതഗർവ്വം
അദ്യാഹം തം നിഹത്യ പ്രസഭമവരജം
ക്ഷിപ്രമാഹൂയ സദ്യോ
സത്യം സത്യം പ്രദാസ്യേ ന യദി, പുനരിദം
പത്തനം ന പ്രപത്സ്യേ. 107

വ്യാ—ധിഗ് ധിഗിതി. ചോദകമിതരത്രാപി പൂർവ്വവൽ. ക്ഷത്രാണി രാജ്ഞഃ ക്ഷത്രശബ്ദോപാദാനാൽ ഇദമാഹ പ്രജാനാം ക്ഷതേഭ്യസ്ത്രാണനാൽ ഖലു ബാഹുജാനാം ക്ഷത്രസംജ്ഞാ, തൽ സ്വയം ക്ഷുദ്രശത്രുകൃതം ക്ഷതമപ്രതികുർവ്വന്തോഽനുഭവന്തോഽമീ രാജാനോ ഗർഹണീയതമാ ഇതി. അയമർത്ഥസ്സുവ്യക്തമാവിഷ്കൃതോ മഹാകവിനാ രഘുവംശേ 'ക്ഷതാൽ കില ത്രായത' ഇത്യാദിപദ്യേന. മിത്രാണ്യപിചേതി ഇതരജാതീയാനീതി ബോദ്ധ്യം. അഥവാ മിത്രാണാം ധിക്കരണസ്യാസംഭാവ്യതയാ തദ്ഭിന്നാനാമേവ ക്ഷത്രാണീത്യനേന ഗ്രഹണമഭിമതമിതി ബുദ്ധിമപാകരോതി—മിത്രാണ്യപിചേതി മിത്രതോഽപീദൃശാ ഗർഹ്യാ ഇതി ഭാവഃ. ധിക്കരണേ ഹേതും സ്പഷ്ടയതി—കിമമൂകൈരിതി. കുത്സിതൈരമീഭിഃ കിമപി പ്രയോജനമിത്യർത്ഥഃ. കുത്സിതത്വം വിവൃണോതി—കങ്കരേതി. കങ്കരപ്രഖ്യം ഊനകശൌണ്ഡസദൃശം ശൂരം ശൌര്യം യേഷാം തൈഃ. അത്ര നിരൂഢലക്ഷണയാ കങ്കരശബ്ദഃ കങ്കരശൌണ്ഡേ വർത്തതേ. ഏവം ശൂരശബ്ദോപി ഭയപ്രധാനഃ. കങ്കരപ്രഖ്യശൌണ്ഡൈരിതി ജളഃ പാഠഃ. തത്താദൃശമുപപാദയതി—ദസ്യോരിതി. ദസ്യോഃ ശത്രോഃ, കങ്കരപക്ഷേ ചോരസ്യ ആസത്തിമാത്രേ സാമീപ്യ ഏവ. പ്രഹരണോദ്യമോപി നാവ

ന്യക ഇതി മാത്രശബ്ദേന ദ്യോത്യതേ. വീതഗർവ്വം അഭിമാനം പരിത്യജ്യ, വീതഗർവ്വമിത്യപിപാഠഃ. ഗർജ്ജനം ദൂരതോ ഭർത്സനങ്ങളെല്ലാം വിഹായേതി താല്പര്യം. അദ്യ അസ്മിന്നേവ ക്ഷണേ. തം ദസ്യും പ്രസഭം വിരോധിതേന ബലാൽകാരേണൈവ. ക്ഷിപ്തമിതി പ്രദാനക്രിയായാമപ്യന്വയി സമ്യഗിതി ദൂരഗമനാൽ പ്രാഗേവേത്യർത്ഥഃ. സാഗ്ര്യ സ്പഷ്ടമേ ചൈദ്യായ. പ്രദാനാവശ്യകതാനേന സൂചിതാ. താദൃശദാനസ്യ പ്രതിഗ്രഹീതുനിഷ്ഠപൂർവ്വാധികപ്രമോദജനകത്വരൂപം പ്രകർഷം പ്രദാസ്യേ ഇത്യത്ര പ്രശബ്ദോ ദ്യോതയതി· യദി ന പ്രദാസ്യേ ഇതിയോജനം. പുനഃ പശ്ചാൽ പത്തനം പുരം ന പ്രപദ്യേ ന പ്രവേക്ഷ്യാമി. നഗരാൽ ബഹിരേവ യാവജ്ജീവം സ്ഥാസ്യാമീത്യർത്ഥഃ. ഇത്യേതൽ സത്യം സത്യമിതി സംബന്ധഃ. ദ്വിരുക്തിർന്നിശ്ചയാതിശയസൂചികാ. ശപഥേനാനേന ശത്രാവനാദരസ്സ്വപരാക്രമകോടിഃ പ്രകാശിതാ.

സാ— "മിത്രങ്ങളാണ് എങ്കിലും ഈ ക്ഷത്രിയന്മാരെ ഞാൻ ഏറാവും ധിക്കരിക്കുന്നു. ശശാവിന്റെ ശൌര്യംപോലെയുള്ള ശൌര്യത്തോടുകൂടിയ ഇവരെക്കൊണ്ട് എന്തു പ്രയോജനം. ശത്രു അടുത്താൽ മാത്രം മതി ഇവർ പ്രഹരിക്കുകില്ലോ എന്ന ഭയപ്പെട്ട് അഭിമാനമെല്ലാം കളഞ്ഞ് ഓടുന്നു. ഇപ്പോഴും തന്നെ ആ കള്ളനെ ബലാൽക്കാരമായിക്കൊന്ന് സഹോദരിയെ വേഗത്തിൽ വീണ്ടുകൊണ്ടുപോന്ന് സ്വപ്തനായ ശിശുപാലന്ന് —സത്യം, സത്യം—ഞാൻ കൊടുക്കുന്നുണ്ട്. ഇല്ലെങ്കിൽ പിന്നെ ഞാൻ ഈ നഗരത്തിൽ കടക്കുകയില്ല."

പ. ഇതി പ്രതിജ്ഞായ സമാസ്ഥിതോ രഥം
സമാദ്രവൽ കൃഷ്ണഗരിഷ്ഠകാർമ്മുകഃ
ശരപ്രഹാരാൽ പുര ഏവ സോഽച്യുതം
ദൃഢീകൃതിർദ്ദൂരത ഏവമാക്ഷിപൽ 108

വ്യാ— ഇതീതി. സമാദ്രവൽ യത്ര കൃഷ്ണസ്തദ്ദേശം കൃഷ്ണം വാ അഭിദ്രവ ജഗാമ. കൃഷ്ണം ശരം സന്ധായ കർണ്ണാന്താകൃഷ്ടമൌർവ്വീകം ഗരിഷ്ഠം അതിഗുരു കാർമ്മുകം കർമ്മണേ സമർത്ഥം ചാപം യേന താദൃശസ്സൻ. പുര ഏവ പൂർവ്വമേവ ശരപാതഗോ

ചരതാമപ്രാപ്ത ഏവ ശത്രാവിതിയാവൽ. അത ഏവ ദൂരത ഇതി. സഃ പാപതാമദാന്ധതാദിനാ പ്രസിദ്ധോ രുക്മീ. അച്യുതമിതി ദുരുക്തിഭിരാക്ഷേപാനർഹത്വം ധ്വനിതം.

സാ — ഇപ്രകാരം പ്രതിജ്ഞചെയ്തു് ആ രുക്മി തേരിൽകയറി വലിയ വില്ലു് ശരം തൊടുത്തു വലിച്ചുകൊണ്ടു കൃഷ്ണന്റെ നേരിട്ടു് ഓടി. ശരം പ്രയോഗിക്കുന്നതിന്നു മുമ്പുതന്നെ അയാൾ ദൂരത്തുനിന്ന് അച്യുതനെ ഈ വിധം ചീത്തവാക്കുകളെക്കൊണ്ടു് ആക്ഷേപിച്ചു.

ആക്ഷേപപ്രകാരം ദർശയതി—

പ. രേ, രേ! ചോര! പലായസേ ക്വ നു വിമു-
ഷ്യാമുഷ്യ മേ സോദരീം
വീരക്ഷ്മാരമണോചിതാം വിസൃജതാ-
മേതാം, വൃഥാ മാ വൃഥാഃ
നോ ചേന്നീച! ഗളന്തവാസൃകളീലാ-
വം പുനാമി ക്ഷണാൽ;
സ്യാദാലോഽഹം ഖലു ചേദിപസ്യ ജള! തേ കാ-
ലോഹിമാ ഭൂൽ ഭ്രമഃ. 109

വ്യാ—രേ രേ ഇതി. ചോരേതി ജ്ഞാതന്തേ ചോരണസ്വഭാവത്വമിതി പ്രകാശയതി. പലായസേ ക്വ നു ഇതി പലായനമേതദഹന്നാനമന്യേ ത്വത്തിഷ്ഠേതി ന കുത്രാപി ത്വമഭയം പ്രാപ്സ്യസി ഇതി തന്നിരർത്ഥകമേതൽ പലായനമിതി ഭാവഃ. ഭഗവതശ്ശ്ലൈഷ്യ പരാഗമനേ സ്വഭയജനിതപലായനത്വം സംഭാവ്യൈവമുക്തിഃ. നനു കിന്തേഽഹമഹിതം കൃതവാൻ യേന മാമേവം ഭാഷസ ഇതി ചേദാഹ—വിമുഷ്യേതി. വിമുഷ്യ അപഹൃത്യ. അമുഷ്യ ബന്ധ്യമേനാദിദ്ദ്യതാദ്യസ്വഹപരാക്രമത്വാദിനാ സർവ്വേഷാമപി സർവ്വദാ ബുദ്ധിസ്ഥസ്യ. അംഗുല്യാ സ്വാത്മാനന്നിർദ്ദിശ്യേദമുക്തിഃ. സോദര്യാം സംബന്ധവിശേഷബോധകേന 'മേ' ഇതി ഷഷ്ഠ്യന്തേന മത്സംബന്ധബുദ്ധിരേവാലം സമാനൃതോ ഭീഷിതസ്വച്ഛോരണാനിവർത്തയിതും, അഹോ തേ ജല്പ്യാതിശയ ഇ

തി സൂചയതി. 'ഷഷ്ഠീ ചാനാദരേ' ഇത്യനേനോക്തമനാദരമ പീയം ഷഷ്ഠീ ബോധയതി. അശൃണ്വാനമനാദൃത്യേത്യർത്ഥഃ. വിരുദ്ധ്യേ ത്യത്ര ചാസ്യാനാദരഃ. നനു ഭവതേഷാ മമ ഭാര്യാ കിമത്രാനു ചിതമിതി ചേദാഹ—വീരേതി. വീരാ യേ ക്ഷത്രിയാണാം രാജാ നഃ തേഷാമേവോചിതം അനുരൂപം. അനേന വധൂസംബന്ധ്യ വദിയമസാധാരണാനാമന്യാസാമനനുരൂപാ തത്ഖലൈ സ്തകാമ്യാ കിന്തു രാജഭിരേവ, തൈരപി ന സർവൈഃ കിന്തു വീ രൈരേവ, അതോ ഗോപസ്യാവീരസ്യ തവായമുദ്യോഗോഽത്യന്തമ യുക്ത ഏവേതി പ്രകാശയതി. ക്ഷത്രമണേത്യനേന കലാപ്രാവീ ണ്യാദിപ്രയുക്തം വധൂരമണകൗശലമപ്യപേക്ഷിതമിതി ച സൂ ചിതം. അഥ തൽകാലകരണീയമനുശാസ്തി—വിസൃജേതി. വി ധൗ ലോട്. താം താദൃശീം മത്സോദരീം. ഏതാം പുരതോ ല ക്ഷ്യമാണാം. അപഹരണനിഷേധകൈതവന്തീ ചേന്ന തദ്യാം നാ ത്രാവലംബിതും ശക്യത ഇത്യേതാമിത്യനേന വ്യഞ്ജയതി. വൃഥാ പ്രത്നം. മാ വൃഥാഃ വരണോദ്യോഗം കാർഷീഃ. വൃഞ് വരണേ ഇത്യസ്മാല്ലു ങി മധ്യമപുരുഷൈകവചനേ മാങ്യോഗാദഡാഗമാഭാവേ വൃഥാഃ ഇതി രൂപം. വര ണേനാമ മദീയാ ജായേയം ഭൂയാദിതി സങ്കല്പഃ. തസ്യ വൃഥാത്വം തദഭീഷ്ടലാഭാസംഭവാത്. ചന്ദ്രഗ്രഹണാഭിലാഷവദത്യന്താപഹാ സ്യാദസ്മാത്സങ്കല്പാദ്വിരമേതി ഭാവഃ. അഥ സ്വശാസനമനാദൃ ത്യ മാനന്ത്യമാകലയ്യ തദകരണേ പ്രത്യവായം ബോധയതി— നോ ചേദിതി നീചേതി സംബുദ്ധ്യാ തസ്യ ദണ്ഡമാത്രസാധ്യ തോക്താ. ഉരുകദളീലാവമിതി ണമുലന്തമവ്യയം. ഉരുകദളീലാ വം ലുനാമീതി ബൃഹത്കദളീകാണ്ഡമിവ നിശ്ശങ്കം ഛിനദ്മീത്യ ർത്ഥഃ. കദള്യാമുപ്പ്തിതി വിശേഷണേന ഉപമേയസ്യ ഗളസ്യ മാം സളതാം വ്യജ്യതേ. തേന ചേരനോ കൗതുകഞ്ച. ഇത്ഥന്നിശ്ചി തസ്യ ദണ്ഡസ്യ മരണരൂപതാമുക്താ ഭ്രാന്തതാമാരോപ്യ ശത്രും പരിഹസതി—സ്യാല ഇതി. സ്യാലഃ പത്നീഭ്രാതാ. ചലാദിതി നിശ്ചയേ. ജളേതി സംബുദ്ധ്യാ കാലേ സ്യാലതാഭ്രമസ്യ ഭവേദേ വേതി സൂചിതം. കാലഃ തദുപകാരകഃ. ഹിരണ്യധാരണേ. മാതുൽ ഭ്രമഃ തവാന്തകേ മയി ബന്ധുരിതി ഭ്രാന്തിസ്സൂച്യതാം, സ്വാന്തേ.

ഫലകത്വാതി ഭാവഃ. അത്രോപമാകാവ്യലിംഗശ്ലേഷോപമാനത യോഽലങ്കാരാഃ.

സാ—എടാ! എടാ! കള്ള! ഈ എന്റെ സഹോദരിയെ മോഷ്ടിച്ച് നീ എവിടെ കൊണ്ടുപോകുന്നു. വീരന്മാരായ ഭൂപതികൾക്കു യോഗ്യയായ ഇവളെ വിടുക. വെറുതെ വരിക്കണ്ട. അല്ലെങ്കിൽ, എടാ, നീച! നിന്റെ കഴുത്ത് തടിച്ച കദളിവാഴപ്പിണ്ടി കണ്ടിക്കും പോലെ ഞാൻ ക്ഷണത്തിൽ കണ്ടിച്ചുകളയും. ഞാൻ ശിശുപാലന്റെ തന്നെ സ്യാലനാണ്. എടാ വിഡ്ഢി! നിന്റെ കാലനാണ്. മാറിഭ്രമിക്കേണ്ട.

അഥൈതം വികത്ഥനസ്പർദ്ധൂഷിതാം രുക്മിണോ വിക്ഷേപോക്തിമാകർണ്ണിതവതോ ധീരോദാത്തവരിഷ്ഠസ്യ ഭഗവതഃ പ്രവൃത്തിമാഹ—

പ. ഇത്ഥം നിരർത്ഥകവികത്ഥനമുദ്ധതസ്യ
ശ്രുത്വാ ഹരിഃ പ്രതിനിവൃത്യ ശനൈശ്ശതാംഗം
തസ്ഥൗ പ്രിയാം ഭയചലേക്ഷണമീക്ഷമാണോ
മാശ്വാസയൻ മൃദുലഹാസദയാർദ്രദൃഷ്ട്യാ. 110

വ്യാ—ഇത്ഥമിതി. നിരർത്ഥകം ത്രിപുവിജയാസാധനത്വാന്നിഷ്ഫലം, ഭഗവദ്ഗളലവനരൂപസ്യാർത്ഥസ്യ ഗഗനകുസുമായമാനത്വാന്നിരഭിധേയമിത്യർത്ഥഃ. വികത്ഥനം ആത്മശ്ലാഘനം. തൽപ്രചുരതയാ ഉച്ചാരണസ്യ തത്തത്ക്രോതിഃ. ഉദ്ധതസ്യ ഗർവ്വിഷ്ഠസ്യ. വികത്ഥനേ ഹേതുരനേനോക്തഃ. ശനൈരിത്യനേനാക്ഷുബ്ധതാ ഭഗവതോ ദർശിതാ. ശതാംഗം രഥം. തസ്ഥൗ, ന തു രുക്മിവത് പ്രലലാപേതി ഭാവഃ. പ്രിയാമിത്യനേന സൈവാശ്വാസ്യതാ ആശ്വാസനേ പ്രീതിശ്ച ദ്യോത്യതേ. തദാനീന്തസ്യാ ആശ്വാസനാവശ്യകതാം വ്യഞ്ജയിതും പ്രിയാം വിശിനഷ്ടി—ഭയേതി. ഭയേന അനിഷ്ടാപത്തിശങ്കയാ ചലേ പാരിപ്ലവേ ഈക്ഷണേ നേത്രേ യസ്യാസ്താം തഥാ ഈക്ഷമാണാം. ആത്മാനമിതി ശേഷഃ. അതിലളിതമുചിതമാശ്വാസനോപായമാഹ—മൃദുലേതി. മൃദുലഹാസസഹിതയാ ദയാർദ്രദൃഷ്ട്യേത്യർത്ഥഃ. മദ്ധ്യമപദലോപീ സമാസഃ. മൃദുലഹാസേതി ബഹുവ്രീഹിസ്സമാസോ വാ. മന്ദ

സ്ഥിതാ നാത്ര തേ കിഞ്ചിൽഭേതവ്യമസ്തീതി പ്രകാശിതം. ദൃഷ്ട്യ ർദ്ധയാർദ്ധ ചന്ദ്രമ ഭയപ്രഹാണോപ്പഭിവ്യക്തിരേവ. ഏകാന്താദ്ദശമ വാചാ കാമ പാരപാസനായാലമിതി ദൃഷ്ട്യ പ്രത്യേകവചനേന ലക്ഷ്യതേ.

സാ— ഗർവ്വിഷ്ഠനായ രുക്മിയുടെ നിരർത്ഥകമായ ഈ ആത്മപ്രശംസ കേട്ട് ശ്രീകൃഷ്ണൻ പതുക്കെ തേർതിരിച്ച്, ഭയംനിമിത്തം ചഞ്ചലാക്ഷിയായ പ്രിയയെ മന്ദഹാസംകൊണ്ടും ദയാർദ്രമായ ദൃഷ്ടികൊണ്ടും ആശ്വസിപ്പിച്ച് നോക്കിക്കൊണ്ട് ഇരുന്നു.

അഥ രുക്മിണാസൂയാതിക്തീകൃതോഽസ്യാമാഹ—

പ. രുക്മീ തഥാ ത്വന്നധിയാത്മനി സംസ്ഥിതന്തം
ത്വദ്രക്തസക്തനയനാം ഭഗിനീഞ്ച ദൃഷ്ട്വാ
അമർഷാദിതോ ദ്വിഗുണമുജ്വലനോ രുഷാന്ധ
ശ്ശസ്ത്രൈരവിധ്യദമുമുഗ്രശരൈശ്ച വധ്യൈഃ. 111

വ്യാ—രുക്മീതി. തഥാ അരക്ഷ്യം. തത്ര ഹേതുഃ ത്വന്നധിയാത്മനീതി. ആത്മാരാം ത്വന്നം മത്താവത്ഥഃ, തം ശ്രീകൃഷ്ണം. തസ്മിൻ രക്തേ അനുരാഗവതി സക്തേ ലഗ്നേ ച നയനേ യസ്യാസ്താദൃശീം. തസ്മിൻ രക്തം അതഏവ സക്തനയനാമിതി വാ. ദൃഷ്ട്വേതി പൂർവ്വമവിതർക്കിതന്തസ്യാസ്സദനുരാഗം സഹസാ നിധായാപി തമേവ ശരണമതയാ തത്സക്തദൃഷ്ടിമാഞ്ച ഭഗിന്യാ അവസ്ഥാദ്വയമർത്ഥഃ. അക്ഷാന്തിതഃ അമർഷാൽ ക്രോധാൽ ദ്വിഗുണോജ്ജ്വലനഹേതുരയം. രുഷാ ക്രോധേന. അന്ധഃ യഥാ കർത്തവ്യാകർത്തവ്യേ ശക്യാശക്യേ ച ന ജാനീയാൽ തഥാ വ്യാപ്തഃ. അമും ശ്രീകൃഷ്ണം. ഉഗ്രൈഃ ക്രൂരൈഃ ദൃഷ്ട്യാ ശസ്ത്രൈർവ്വേധനസമർത്ഥൈഃ. വധാർഹസ്ത്രേണ വേധനസ്യ നിന്ദിതത്വാദേവം കൃതം. ചകാരൌ വേധനയോസ്തുല്യകാലതാമാഹ. അത്ര കാവ്യലിംഗം തുല്യയോഗിതാ ച.

സാ—രുക്മി, അപ്രകാരം തന്നെത്തന്നെ പോലെ വിചാരിച്ച് കൂസൽകൂടാതെ ഇരിക്കുന്ന ശ്രീകൃഷ്ണനേയും അനുരാഗത്തോടുകൂടി അദ്ദേഹത്തെത്തന്നെ നോക്കിക്കൊണ്ടിരിക്കുന്ന സഹോദ

രിയേയും കണ്ടു് ക്ഷമയില്ലാതെ ഇരട്ടിച്ചകോപംനിമിത്തം അന്ധനായി. ശ്രീകൃഷ്ണനെ ശസ്ത്രം കൊണ്ടും ആവധുവിനെ ക്രൂരമായ ദൃഷ്ടികൊണ്ടും പ്രഹരിച്ചു.

അഥൈവം പ്രാരബ്ധേശസ്ത്രപ്രഹാരേ രുക്മിണി ഭഗവാനപി കഞ്ചിത്കാലം രണക്രീഡാമകരോദിത്യാഹ —

പ. പശ്ചാൽ സ്വസ്യാഃ ത്രപാച്ഛാദിതതനുമബലാം
തത്ര കൃത്വാ സ കൃഷ്ണ-
സ്സദ്യശ്ശാർങ്ഗീ ശരൗഘൈഃ ക്ഷണമകൃശതരാ-
നച്ഛിനത്തദ്ധനൂംഷി
ക്രുദ്ധേനാഗ്രാഹി ചാന്യൽ, തദപി ശകലയ-
ന്നിത്ഥമേവാത്തമാത്തം
കൃത്തം കൃത്തം വ്യധാൽ തത്സഹനാസ്യഭാരം_
ശതം പുനരന്യച്ച ലൂനാം. 112

വ്യാ — പശ്ചാദിതി. സ കൃഷ്ണ പശ്ചാത്കൃത്വേതി യോജനാ. ആത്മനാ ശരീരേണ. സ്വസ്യാഃ പൃഷ്ഠഭാഗേ ഇതി. ത്രപാച്ഛാദിതതനും ആവൃതശരീരാം സതീം. തത്ര, രഥേ തസ്മിൻ കാലേ വാ. കൃത്വേതി യഥാ രിപുശരാസ്ത്രീഭിസ്സുകുമാരേ പ്രിയായാശ്ശരീരേ ന പതേയുഃ യഥാ ച സാ ഘോരരസ്യാഗ്രദൃഷ്ടിന്നാവലോകയേൽ തഥാ സ്വദേഹേന തദ്ദേഹമാച്ഛാദ്യേത്യർത്ഥഃ. തദാവരണകൃതാ ചാബലാമിത്യനേന സംസൂചിതാ. ബലശബ്ദസ്യാത്ര കായികമാനസികോഭയബോധകത്വമവധേയം. സഃ യഃ പൂർവ്വം രണാശയാ രഥം ന്യവർത്തയത. സദ്യ ഇതി ശരപ്രയോഗലാഘവം പ്രകടയതി. ശാർങ്ഗീ ശാർങ്ഗനാമ്നാ പ്രഥിതം സ്വധനുരാദദാനസ്സൻ. ഇദം പ്രത്യുതശ്ശാർങ്ഗസ്യ നിത്യസന്നിധ്യമാഹ. അകൃശസ്യ കുണ്ഠിതസ്യാദൃശ്യതരാൻ. തദ്ധനൂംഷി രുക്മിണഃ. ക്രുദ്ധേനേതി തേനേതി ശേഷഃ. അഗ്രാഹി ഗൃഹീതം. ചകാരൗ ച്ഛേദനഗ്രഹണയോസ്സമാനകാലികതാം വദതഃ. തേന രുക്മിണോഽപി നൈപുണഞ്ച വ്യജ്യതേ. അന്യൽ അപരം ധനുഃ, ശകലയൻ ബഹുഖണ്ഡം കുർവ്വൻ. കൃത്തം/ഛിന്നമിത്യ

സ്യാത്താനുഷംഗഃ. അത്ര വാക്യസമാപ്തിരേഷ്ടവ്യാ. ഇത്ഥമേവ ഉക്തപ്രകാരേണൈവ. ആത്തം ആത്തം രുക്മിണാ ഗൃഹീതം ഗൃഹീതം. കൃത്തം കൃത്തം ച്ഛിന്നം ച്ഛിന്നം. ഉഭയത്ര വീപ്സായാം ദ്വിരുക്തിഃ. വ്യധാൽ ചകാര. തൽ ധനുഃ. സഹനനസ്യ ദുരാശാം സഹനനവിഷയിണീം. രുക്മിണോ ദുരാശാം. അഥവാ തത്സഹനനസ്യദുരാശാമിത്യേകം പദം. തസ്യ രുക്മിണഃ സഹനനസ്യദുരാശാമിത്യർത്ഥഃ. പുനരിതി തദർത്ഥം. ഏവമേത്യേവകാരഃ സംഭാവ്യമാനം ലവനാവിധാനസ്യായോഗം വ്യവച്ഛിനത്തി. ലൂനാം ച്ഛിന്നാം. ശരൈരസ്ത്രം തഥാ ന പ്രാഹരൽ യഥാ സ ജന്യാംഗാന്യക്ഷതാ രണാങ്കണാൽ പ്രതിനിവർത്തേതേതി ഭാവഃ. അനേന രണേ തസ്മിൻ ഭഗവതോ വിരോധബുദ്ധിരേവാസീദിതി ദ്യോത്യതേ. അത്ര പരിസംഖ്യാലംകാരഃ.

സാ — അപ്പോൾ രുക്മിയുടെ ശരങ്ങളും ശരീരത്തിൽ തട്ടതിരിപ്പാനും ഭൃത്യരുടെ നോട്ടങ്ങളും രുക്മിണി കാണാതിരിപ്പാനുംവേണ്ടി ശ്രീകൃഷ്ണൻ തന്റെ പിന്നിൽ ആ അബലയെ ദേഹംകൊണ്ടു മറച്ചുനിർത്തി. വേഗത്തിൽ ശാർങ്ഗംധനുസ്സ് കയ്യിലെടുത്തു. ക്ഷണത്തിൽ ശരനിരകൊണ്ടു രുക്മിയുടെ ശരങ്ങളും വില്ലും മുറിച്ചു. കോപിച്ച് രുക്മി മറെറാരു വില്ലെടുത്തു. ഭഗവാൻ അതും മുറിച്ചു. ഈ വിധത്തിൽതന്നെ രുക്മി എടുത്തതിനെ എടുത്തതിനെ ഭഗവാൻ മുറിച്ചു മുറിച്ചു കളഞ്ഞു. എന്നാൽ, തന്നെ കൊല്ലാമെന്നുള്ള രുക്മിയുടെ ദുരാശയെ അദ്ദേഹം നശിപ്പിക്കയുണ്ടായില്ല. ഭഗവാനെ കൊല്ലാം എന്നുതന്നെ രുക്മിക്കു തോന്നിക്കൊണ്ടിരുന്നു. അതുപോലെ ആയിരുന്നു ഭഗവാന്റെ ശരപ്രയോഗം.

അഥൈവം കദർത്ഥിതപരാക്രമസ്യ രുക്മിണഃ പ്രവൃത്തിം ദർശയതി—

പ. പ്രയത്നസ്യേത്ഥം വ്യർത്ഥം പ്രതിഘമഹനല്പസ്ഫുടതരോ
ജ്വലല്ലക്ഷ്യ രൗദ്രസ്സനദിവ ദീപ്തോപി ജലധിഃ
"അഹോ! ധിഗ്ധിഗ്ഗോപാലകഹതകദത്താക്ഷ്യമധുനാ
വിനഷ്ടം മേ"ത്യുച്ചൈരപതദസിരിശം ത്രിജഗതാം

വ്യം—പ്രയസ്യേതി. പ്രയസ്യ പ്രകൃഷ്ടമായാസം കൃത്വാ. ജയത്രപസ്യ പ്രയോജനസ്യാഭാവാദാഹ—വ്യർത്ഥമിതി. പ്രതിഷേധഹന്തേന കോപാഗ്നിനാ പ്ലുഷ്ടം ദഗ്ധം ഹൃദയം യസ്യ താദൃശഃ, പ്രയാസവൈഫല്യസ്യ മഹിനാം ദുസ്സഹതയാതിപ്രവൃദ്ധകോപ ഇതി യാവൽ. തഥാവിധക്രോധകാര്യമുദർശയതി—ജ്വലദിത്യാദിനാ ജ്വലന്തീ ചക്ഷുഷീ യസ്യ സ ജ്വലച്ചക്ഷുഃ. രൌദ്രസ്സമൂർത്ത ഇവ മൂർത്തിമാൻ രൌദ്രരസ ഇവ. ദീപ്തഃ ജ്വലിതഃ. അപി ജലധിഃ മന്ദമതിസ്സുരുക്മ്യപി. ജലധീതാ ച തായതാപി വിപക്ഷതത്ത്വാനവബോധാൽ. അഹോ ഇഷ്ട്വാദിവിനേഷ്യാമിത്യന്തം രുക്മിവാക്യം. അഹോ ഇതി ആശ്ചര്യമേതൽ യദധുനാപ്യയം യുദ്ധ്യതി. ധിഗ്ധിഗിതി മാം അസ്മൽ പൌരുഷമിതി വാ കർമ്മാർത്ഥം ദ്വയാതി. ഋതമവിന്ദായാഃ ക്രോധാനുഭാവതാ ച പ്രസിദ്ധം, യഥാ 'തപ്ത്വാപതംഗമപിചാ മത്സ്യണഃ ശൃണോമി' ഇതി രാമഭദ്രം പ്രതി ക്രുദ്ധസ്യ ഭാർഗ്ഗവസ്യ വചനേ. ഗോപാലകഹതകസ്യ ദുർദ്ദാക്ഷ്യം കപടസഹായതയാൽ ദൃഷ്ടം സാമർത്ഥ്യം. അധുനേതി നാതഃ പരം ക്ഷണമപി വിളംബം കരോമീത്യർത്ഥഃ. വിനേഷ്യാമി നാശയിഷ്യാമി. ഇതി ഇത്യുക്ത്വാ. അഭ്യാപതൽ അഭിദ്രുവ. ഉദസിഃ ഉദ്ധൃതകൃപാണസ്സൻ. ത്രിജഗതാമീശമിതി അഭ്യാപതനസ്യാനൌചിത്യം വൈയർത്ഥ്യഞ്ച സൂചയതി. തേന രുക്മിണോ ജാള്യാതിശയശ്ച. ഉൽപ്രേക്ഷാലങ്കാരഃ. അത്ര വ്യഞ്ജമാനസ്യ രൌദ്രരസസ്യ ശബ്ദേതോ ഗ്രഹണം 'ശമീതി ശൃങ്ഗാരഃ' 'കരുണസ്യ മൂർത്തിരിവ വാ' ഇത്യാദിബഹുപ്രയോഗാനുഗ്രഹാന്നാതിദുഷ്ടം വേദിതവ്യം.

സാ—ഇപ്രകാരം താൻ വളരെ പണിപ്പെട്ടതു മുഴുവൻ വെറുതെയായി എന്നു കണ്ടപ്പോൾ കോപാഗ്നികൊണ്ട് രുക്മിയുടെ ഹൃദയം ദഹിച്ചു. ചുവന്ന് തീപ്പൊരി പാറുന്നുവോ എന്നു തോന്നുമാറ് ജ്വലിക്കുന്ന കണ്ണുകൾ ഉരുട്ടിമിഴിച്ചു. മൂർത്തിമത്തായ രൌദ്രം എന്നപോലെ ജ്വലിച്ചുകൊണ്ട് ജളധിയായ അവൻ, "ആശ്ചര്യം! ഞാൻ എത്ര കൊള്ളരുതാത്തവൻ! ഇടയച്ചെറുക്ക

ന്റെ ദുസ്സാമർത്ഥ്യം ഇപ്പോഴും ഞാൻ കളയുന്നുണ്ട്" എന്നുപറഞ്ഞു് വാളെടുത്തു് പൊക്കിപ്പിടിച്ചുകൊണ്ടു ത്രൈലോക്യനാഥന്റെ നേരിട്ടു ചാടി.

അഥ തഥാ ആത്മവധോദ്യതം ശത്രും പ്രത്യുചിതം ഭഗവതോ വ്യാപാരം വർണ്ണയതി—

പ. ആസന്നേ തത്ര തസ്മിന്നസതി സപദി തം
കേശവഃ കേശിമർദ്ദീ
കേശേഷ്വാക്രമ്യ ഗൃഹ്ണൻ നിശിതമസിമമു-
ഷ്യാഗ്രഹീന്നിഗ്രഹായ
താവദ്ദേവീ തദാലോകനത ഉദിതത്രാ-
സലോലാകുലാക്ഷീ
പാദോപാന്തേ പതിത്വാ പതിമിതി ഭഗവദ്
ദീനദീനം യയാചേ. 114

വ്യാ—ആസന്ന ഇതി പ്രഥമാർദ്ധേന. ആസന്ന ഇത്യനേന ഗതഃ പരമുപേക്ഷാനർഹതാ സൂചിതാ. തത്ര യുദ്ധേ രഥേ വാ. അസതി ദുഷ്ടേ. അനേന നിഗ്രഹൌചിതീ സൂചിതാ. കേശിമർദ്ദീ! കേശിനാമകസ്യാതിബലസ്യാസുരസ്യ മർദ്ദകഃ തദ്ദൃശസ്യ ഭഗവതഃ കഃ പ്രയാസസ്തദപേക്ഷയാത്യന്തദുർബലസ്യാസ്യ രുക്മിണോ നിഗ്രഹ ഇതി ഭാവഃ. ആക്രമ്യ ധൃത്വേതി സമാസസ്യ ബലാൽക്കാരേണ തമവശീകൃത്യ. കേശേഷു ഗൃഹ്ണന്നിതി തസ്യ സ്വായത്തതാതിശയോ ദർശിതഃ. നിശിതം തീക്ഷ്ണം. അഗ്രഹീദിതി തൽകരാദാച്ഛിദ്യ സ്വയമുദ്ധൃതവാനിത്യർത്ഥഃ. അഥ തദ്ദർശനസമുദീയമാനാം ദേവ്യാ അവസ്ഥാമാഹ—താവദിത്യാദിനാ. താവൽ തദാനീം. തദാലോകനാതഃ ഭ്രാതൃനിഗ്രഹാർത്ഥമസിഗ്രഹണസ്യ ദർശനാൽ. ഉദിതാഭ്യാം ത്രാസാഭ്യാം ശോകഭയാഭ്യാം ലോലേ ചഞ്ചലേ ആകുലേ അശ്രുകഷായിതേ ചാക്ഷിണീ യസ്യാസ്സാ ദേവീ സതീ. അത്ര ത്രാസാ ആകുലതാം ത്രാസേന ലോലതാമിതി വിവേകഃ. തദാലോകനാത ഉദിതത്രേതി സ്ഥാനേ തദാലോകനജനിതത്രേത്യപി പാഠോ ദൃശ്യതേ.

ത്വദേവസ്ഥരുക്മിദർന്നസന്നതേ കരണേനേതി തദർത്ഥഃ. ആകുലേതി സ്ഥാനേ ആയതേതി ച പാഠഃ. പാദോപാന്തേ ചരണസമീപേ. ഇതി വക്ഷ്യമാണപ്രകാരേണ. തദതി ശോകാതിശയേന നിരന്തരാശ്രുമോക്ഷതയാ ബാഷ്പധാരാംമുഞ്ചന്തീ. ദീനദീനം അതിദീനം.

സം—ദുഷ്ടനായ രുക്മി രഥത്തോടടുത്തപ്പോൾ കേശിഹന്താവായ കേശവൻ പെട്ടന്ന രുക്മിയുടെ തലമുടി കടന്നുപിടിച്ച് കൊല്ലുവാനായി അവൻെറ വാൾ തട്ടിപ്പറിച്ച് ഓങ്ങി. അപ്പോൾ ദേവി രുക്മിണി അതുകണ്ട് ഉണ്ടായ ഭയംനിമിത്തം ചഞ്ചലങ്ങളായ കണ്ണുകളിൽനിന്ന് ദുഃഖത്താൽ കണ്ണുനീർ വാർത്തുകൊണ്ട ഭർത്താവിൻെറ കാക്കൽവീണ് വളരെ ദയനീയമായ വിധത്തിൽ അദ്ദേഹത്തോട് ഇപ്രകാരം യാചിച്ചു.

അഥ യാചനപ്രകാരമാഹ—

ച. "ഹാ! നാഥനാഥബന്ധോ! വിരമ വിരമ, മ-
ദ്ഭ്രാതരം ഭ്രാന്തചിത്തം
മാ മാ ഹിംസീസ്ത്വമാദൃശമ ജഗതി ഗുരോ-
ർഭ്രാതൃഘ്നീത്യകീർത്തിഃ"
ഏവം സാന്ത്വപ്രിയോക്ത്യാ ലഘു വിധനത-
സ്സാധു വൈരൂപ്യമേവ-
തീശഃ ക്ഷിപ്രം ക്ഷുരപ്രാഹതകചവികൃതം
കീശവത്തം ബബന്ധ. 115

വ്യാ—ഹാ നാഥേത്യർത്ഥം. ഹേതിഖേദേ. അനാഥബന്ധോ ഇതി സംബുദ്ധ്യാ സാമാന്യതഃ നാഥത്വനായം ച വിശേഷതഃ, മദ്ദുഃഖാപാകരണം തവാകരണീയമിതി വ്യജ്യതി. വിരമേത്യാമ്രേഡിതമതിസ്സംഭ്രമാതിശയാൽ. വിരമേതി ആരബ്ധാൽ. കർമ്മണ ഇതി ശേഷഃ. തത്ര സംശയവിപര്യാസാവഭിശങ്കമാനാ ഝടിതി തൽ സ്പഷ്ടീകുർവ്വത്യാഹ—മദിതി. മദ്ഭ്രാതരമിതി ഭ്രാന്തചിത്തമിതി ച ക്രമേണ സംബന്ധവിശേഷപ്രയുക്തം അവസ്ഥാവിശേഷപ്രയുക്തഞ്ച തസ്യാഹിംസ്യത്വം സൂചയതി. ഭ്രാന്തചിത്തമിതി. കോ വാ ജഗതി സ്വസ്ഥചിത്തസ്സ്വഭഗിനീം പതിഹനനേന വിധവാം കുർവ്വ

ദൃശ്യേത്, അതോ ഽയമുന്മത്ത ഏവേതി ഭാവഃ. അഥ യദി മേ ഭ്രാതരന്നഹന്യാഃ തദാ ന കേവലം തന്മരണജം ദുഃഖം മയാ നാനുഭോക്തവ്യം സ്യാത്, കിന്തു നരകപാതഫലാ ഽകീർത്തിരപി മേ ന ഭവേദിതി പ്രതിപാദയന്തീ തദ്വധാദേനം നിവർത്തയതി—ചേതി. അകീർത്തിർമ്മാഭൂച്ചേതി സംബന്ധഃ. ജഗതീതി അകീർത്തേർന്നിയമതാം ഝടിതി സകലദിഗ്വ്യാപനമുക്തം. ഗുരോരിതി സ്വപ്രാണത്യാഗേനാപി യസ്യ ശ്രേയസ്സമ്പാദനമവശ്യകർത്തവ്യതയാ സ്മൃതിസിദ്ധം തദ്ദ്രോഹസ്യ ത്വത്തോന്തരസംക്രമിതം. ഘാതയിത്രീ മരണസ്യ സമ്പാദയിത്രീ. ഗുരോർഘാതയിത്രീത്യനേനാകീർത്തേരതിവിസ്തൃതത്വം ദുസ്സഹത്വഞ്ച ദ്യോതിതം. അഥ ഭഗവാനപി തദ്വചനമംഗീചകാരേത്യാഹ—ഏവമിതി. സ്വസ്യ പ്രിയായാഃ സ്വപ്രാണപ്രിയായാ വചനേന. അനിഗ്രഹേ ഹേത്വന്തരമപ്യാഹ—ലൌല്യമിതി. ലൌല്യം ചാപല്യം ജനേഷു. നിധനാതഃ വധമപേക്ഷ്യ. വൈരൂപ്യം വൈകൃതകരണം. സാധു യുക്തതരം. ന കസ്യാപ്യസ്മിൻ വിഷയേ വിമതിരിത്യേവകാരോ ഽവഗമയതി. ഇതി മത്വാ. ഉക്തം ച വാ. ഈശഃ സർവ്വത്രാപ്രതിഹതശക്തിഃ ശ്രീകൃഷ്ണഃ. ക്ഷുരപ്രേണ അർദ്ധചന്ദ്രാകാരേണ ശരേണ ആപ്ലുതഃ ഛിന്നോ യഃ കചഃ തേന വികൃതം വിരൂപം. കീശവത് വാനരവത്. അത്രസ്വപ്രിയേത്യത്രാപാദ, കാവ്യലിംഗം, പരികരശ്ചാലങ്കാരഃ. അത്ര പൂർവ്വാർദ്ധേ കരുണഃ, ഉത്തരാർദ്ധേ ഹാസ്യശ്ച രസഃ.

സാ—“അയ്യോ! നാഥ! അനാഥബന്ധോ! അരുതേ, അരുതേ! അങ്ങ് ഭ്രാന്തനായ എൻെറ സഹോദരനെ—അരുതേ—കൊല്ലരുതേ. എനിക്കു ലോകത്തിൽ ഗുരുഹത്യചെയ്യവൾ എന്ന് ഒരു ദുഷ്കീർത്തി ഭവിക്കയും അരുതേ” ഇപ്രകാരം തൻെറ പ്രാണപ്രിയയുടെ വാക്കുകേട്ടും, അല്പന്മാരെ കൊല്ലുന്നതിനെക്കാൾ നല്ലത് വൈരൂപ്യം വരുത്തുകയാണ് എന്നു വിചാരിച്ചും ഭഗവാൻ അർദ്ധചന്ദ്രാകാരമായ ശരംകൊണ്ട് അവൻെറ തല ചുരച്ച് കുരങ്ങനെപ്പോലെ പിടിച്ചുകെട്ടി.

അഥ രുക്മിവൃത്തം സമാപയതി—

പ. തത്രാപ്യസ്വാസ്ഥ്യചിത്താം തരളിതനയനാം
തസ്ഥുഷീം നിശ്വസന്തീം
ദൃഷ്ട്വാ തത്താപശാന്ത്യൈ സപദി മുസലിനാ
മോചിതസ്സോപി രുക്മീ
ഭ്രഷ്ടശ്രീർദ്ദുർഹ്രീഭരമവനമിതാ-
നനോദ്വഹൻ മുണ്ഡമൂർദ്ധാ
ഗത്വാ സ്മൃത്വാ പ്രതിജ്ഞാം ബഹിരഥ നഗരാ-
ദ്വിശ്വഹാസ്യോഽപ്യവാത്സീത്. 116

വ്യാ—തത്രേതി. തത്രാപി ബന്ധനേപി വിഷയേ. അസ്വാസ്ഥ്യചിത്താം ദുഃഖിതാം. സോദരസ്നേഹ ഏവ മഹാനത്ര ഹേതുരിതി സുബോധം. അസ്വാസ്ഥ്യചിത്തതായാ ഏവ തരളിതനയനാം കമ്പിതലോചനാം, നിശ്വസന്തീഞ്ച തസ്ഥുഷീം സ്ഥിതാം. താമിതി ശേഷഃ. ദൃഷ്ട്വേതി നയനചാഞ്ചല്യദീർഘശ്വാസാഭ്യാം തസ്യാ ദുഃഖം ജ്ഞാത്വേത്യർത്ഥഃ. തത്താപശാന്ത്യൈ തസ്യാസ്താപശാന്ത്യൈ, ന തു ബാല തസ്മിൻ കൃപയേതി ഭാവഃ. ബലഭദ്രസ്യ ഭഗിന്യാം വാത്സല്യമനേന സൂചിതം. മുസലിനേതി സോദരഹനനായ രിപുമുദ്യതകൃപാണമവലോക്യ ബലേനാപ്യുദ്യതമുസല ഏവ തദന്തികമഗാദിതി ബോധയതി. സോപി രുക്മീ തഥാ കൃതവികത്ഥനോ മാനീ രുക്മ്യപി. ഭ്രഷ്ടശ്രീഃ വൈരൂപ്യാൽ പരാജയാച്ച. ദുർഹ്രീഭരം മഹിതാം ദുസ്സഹം ലജ്ജാഭാരം. അവനമിതേനേതി സമാസേ നിപാതഃ. അവനതാനനേത്യർത്ഥഃ. ശിരസോഽവനമനമതിഭാരവാഹിനാം സ്വഭാവഃ. യദ്വാ ഹ്രീഭാരവഹനാസൗകര്യമാത്മനൈവാവനതീകൃതേനേത്യർത്ഥഃ. ഉദ്വഹൻ വഹൻ. ലജ്ജാതിരേകാൽ മുണ്ഡമൂർദ്ധാനമവനമയന്നിത്യർത്ഥഃ. പ്രതിജ്ഞാം 'അഹത്വാഹന്താനിഹത്യ' ഇത്യാദിരൂപാം. വിശ്വഹാസ്യഃ സർവ്വേഷാം ഹാസാസ്പദം. കിമതഃ പരം കഷ്ടതരം ഹരിദ്രോഹസ്യ ഫലമൈഹികമനന്തരോക്തമപ്യതിഭാവഃ.

ഭാ—അതിലും രുക്മിണിക്ക് മനസ്സിൽ ദുഃഖത്തിന്നുതന്നെ ഇടയായി. തന്നിമിത്തം ദേവി നയനചാഞ്ചല്യത്തോടുകൂടി നെടുവീർപ്പിട്ടുകൊണ്ട് നിൽക്കുന്നതായിക്കണ്ട് വേഗത്തിൽ ബലഭ

ഭദ്രൻ ദേവിയുടെ ദുഃഖം തീരെക്കളയുവാൻവേണ്ടി രുക്മിയെ ബന്ധനത്തിൽനിന്നു വിട്ടയച്ചു. ഇപ്രകാരം രക്ഷപ്പെട്ട ആ മേനി പുലമ്പിയ രുക്മിയാകട്ടെ പിന്നീട് യോഗ്യതയെല്ലാം പോയി സഹിക്കവയ്യാത്ത ലജ്ജകൊണ്ട് തന്റെ മൊട്ടത്തല പൊക്കാതെ പ്രതിജ്ഞയെ വിചാരിച്ച് നഗരത്തിനു പുറത്ത് സകലർക്കും ഹാസാസ്പദമായി കൂടുന്നു.

അഥ രാക്ഷസേന വിധിനാ കൃതദയിതോദ്വാഹസ്യ പരാജിതരിപുചക്രസ്യ ചക്രപാണേർവൃത്താന്തമേവ പുനരപി വർണ്ണയതി—

പ. കൃഷ്ണസ്തു തത്ര സഹജേന തദീയസാന്ത്വൈ-
രാശ്വന്വയാ ദയിതയാ സഹസാ തദൈവ
പ്രസ്ഥാനമംഗളമഹോത്സവഘോഷമുഖ്യൈ-
രുത്ഥാപയന്നിജപുരീം പ്രതി നിർജ്ജഗാമ. 117

വ്യാ — കൃഷ്ണ ഇതി. തുശബ്ദോ രുക്മിണോ വിശേഷം ബോധയതി. തത്ര തസ്മിൻ കാലേ. സഹജേന സഹോദരേണ ഭോഗിനാ. തദീയസാന്ത്വൈഃ സഹജപ്രയുക്തൈരാശ്വാസവചനൈഃ, നാസ്മാകം തവ ഭ്രാതരി കിമപി വൈരമസ്തി, കാലേന ഗതരോഷസ്സോഽപി മൈത്രീമേവാസ്മാസു കർത്താ, ത്വദ്വാത്സല്യാന്ന ത്വദ്വിരഹം ചിരം സഹേത, നൂനം ദ്വാരകാമേത്യാസ്മാൻ യഥോചിതം സംഭാവയിഷ്യതീത്യാദിഭിഃ, ശ്രീഭാഗവതോക്തൈസ്സാന്ത്വോപചാരശതൈശ്ച. പ്രസ്ഥാനമേവ മംഗളോ മഹോത്സവഃ തസ്യ ഘോഷം പടഹാദിവാദ്യസ്വനകോലാഹലമുഖ്യമേവം. ഉത്ഥാപയൻ പ്രയോജയൻ. നിർജ്ജഗാമേതി കണ്ഠ്യമാദിതി ശേഷഃ.

സാ — രുക്മിണിക്ക് തന്റെ സഹജന്റെ കഷ്ടസ്ഥിതികണ്ട് പിന്നെയും ദുഃഖം ചോരത്തില്ല. ആ സമയം ബലഭദ്രൻ "നിന്റെ ജ്യേഷ്ഠനിൽ ഞങ്ങൾക്ക് ഒട്ടും വൈരമില്ല. കാലംകൊണ്ട് അവൻ കോപംശമിച്ച് നമ്മളോട് ചേരും. നിന്നിലുള്ള സ്നേഹവാത്സല്യംനിമിത്തം ദ്വാരകയിലേക്ക് വരികയും ചെയ്യും"

എന്നും മററുമുള്ള സാന്ത്വനവാക്കുകളെക്കൊണ്ട് ആശ്വസിപ്പിച്ചു. പിന്നീട് ശ്രീകൃഷ്ണൻ ഈ വിധം ആശ്വസ്തയായ ദയിതയോടും സഹോദരനോടുംകൂടി പെരിമ്പറ മുതലായ വാദ്യങ്ങളെക്കൊണ്ടു മംഗളമായ യാത്രോത്സവത്തെ ഘോഷിച്ചുകൊണ്ടു തൻെറ രാജധാനിയിലേക്കു പുറപ്പെട്ടു.

അഥ പ്രസ്ഥാനഘോഷസ്യ നിരതിശയത്വം കാവ്യമുഖേന ദർശയതി—

പ. താവൽ ഭൃശം മുഖരിതം മുരമഥിശംഖ-
ധ്വാനൈഃ പുനർബ്ബധിരിതം ഭടസിംഹനാദൈഃ
ആഹന്യമാനപടഹാനകഗോമുഖാദ്യൈ-
രാഘൂർണ്ണിതഞ്ച സകലം ജഗദണ്ഡഖണ്ഡം. 118

വ്യാ—താവദിതി. താവൽ പ്രഥമം, മുഖരിതം ശബ്ദായമാനം കൃതം. ജഗദണ്ഡഖണ്ഡമേവ സർവ്വത്ര കർമ്മ. മുരമഥിനഃ മുരാന്തകസ്യ ശ്രീകൃഷ്ണസ്യ ശംഖധ്വാനൈഃ. ബഹുവചനേന ബഹുവാരം ശംഖോദ്ധ്മാനം തേന തദ്ധ്വനിഗ്രഹണാതിശയശ്ച വ്യജ്യതേ. പുനഃ പശ്ചാൽ. ബധിരിതം ഭിന്നകർണ്ണം കൃതം. ഭടാനാം സിംഹനാദൈഃ. അത്രാപി ബഹുവചനാഭിപ്രായഃ പൂർവ്വവൽ. ആഹന്യമാനേതി താഡ്യമാനൈഃ പടഹാദിവാദ്യവിശേഷൈരിത്യർത്ഥഃ. ആഘൂർണ്ണിതം സഞ്ചാലിതം. ചകാരസ്സമുച്ചയേ. ജഗദണ്ഡഖണ്ഡം ബ്രഹ്മാണ്ഡകടാഹഃ. അത്ര കാരകദീപകം, അതിശയോക്തിശ്ചാലങ്കാരൌ.

സാ—ആദ്യം മുരവൈരിയുടെ ശംഖിൻെറ ശബ്ദങ്ങളെക്കൊണ്ട് ബ്രഹ്മാണ്ഡകടാഹം മുഴുവൻ എററവും മുഴങ്ങി. പിന്നീട് ഭടന്മാരുടെ സിംഹനാദങ്ങളെക്കൊണ്ടു തപസ്വികളുടെ ചെവിയടഞ്ഞു. കൊട്ടിഘോഷിക്കുന്ന ചെണ്ട പെരിമ്പറ ഗോമുഖം മുതലായ വാദ്യങ്ങളെക്കൊണ്ട് അത് ഇളകിവശമാവുകയും ചെയ്തു.

അഥ ദ്വാരകാദ്ദിശ്യമാനപശ്ചിമപാരാവാരതീരപ്രാപ്തിം ഭഗവതോ വർണ്ണയതി—

പ. നിരന്ധ്രയൻ നിബിഡനീലരുചാ ദിഗന്തം
നീലാംബരോപകലിതഃ കമലോദ്വഹശ്ച
ആനന്ദയൻ പുരസദഃ പുരതഃ പയോധേ-
രാവിർബഭൂവ സ ഘനാഘനവത്തപാന്തേ. 119

വ്യാ — നിരന്ധ്രയന്നിതി. നിരന്ധ്രയൻ സാന്ദ്രം വ്യാപ്നുവൻ. നിബിഡയാ ഘനയാ നീലരുചാ ശ്യാമലകാന്ത്യാ കരണഭൂതയാ. നീലാംബരേണ ബലഭദ്രേണ ഉപകലിതഃ സഹിതഃ. കമലാം രുക്മിണീരൂപിണീം ശ്രിയമുദ്വഹതി ആനയതി പരിണയതി വേതി കമലോദ്വഹഃ. ഉക്തവിശേഷണത്രയവത്ത്വാദേവ പുരസദഃ പുരവാസിജനാൻ ആനന്ദയൻ സൻ. പയോധേഃ പുരത ഇതി യോജനാ. സഃ ശ്രീകൃഷ്ണഃ. അത്രചേതോഹരമുപമാമാഹ — ഘനാഘനവത് തപാന്ത ഇതി. തപോ ഗ്രീഷ്മഃ. 'ഉഷ്ണ ഉഷ്ണാഗമസ്തപഃ' ഇത്യമരഃ. തസ്യാന്തേ അവസാനേ. വർഷാരംഭ ഇത്യനുക്ത്വാ തപാന്ത ഇത്യുക്ത്യാ തദാനീം നിഖിലപ്രാണിനാം നിദാഘതാപതപ്തതയാ നിർജ്ജീവപ്രായതാം പ്രതിക്ഷണം ഘനാഘനാവിർഭാവപ്രതീക്ഷാം ച ദ്യോത്യതേ. ഘനാഘനവത് വർഷാനുകൂലമേഘവത്. 'വർഷുകാബ്ദോ ഘനാഘനഃ' ഇത്യമരഃ. പ്രഥമാന്ത്യവിശേഷണേ അത്രാപി സമാനാർത്ഥകേ. ദ്വിതീയസ്യ നീലമംബരം ആകാശം ഉപകലിതഃ ആശ്രിത ഇത്യർത്ഥഃ. തൃതീയസ്യ ച കമലം ജലമുദ്വഹതി ധത്തേ ഇത്യർത്ഥഃ. അത്ര ശ്ലേഷോത്ഥാപിതഃ പൂർണ്ണോപമാലങ്കാരഃ. തയാ ച പുരസദാം സബലരുക്മിണീകസ്യ ഭഗവതോ ദർശനോത്കണ്ഠായാം ദർശനേ പ്രമോദസ്യ ചാതിശയഃ സൂചിതഃ. തേന തേഷാം തദ്വിഷയോऽനുരാഗശ്ച.

സാ — ഇടതിങ്ങിയും നീലവുമായ ശരീരകാന്തികൊണ്ട് ദിഗന്തം മുഴുവൻ നിറച്ചുകൊണ്ടും നീലാംബരനോട് ചേർന്നുകൊണ്ടും രുക്മിണിയെക്കൂട്ടിക്കൊണ്ടും ശ്രീകൃഷ്ണൻ, ദിക്കുകളെ തന്റെ കറുത്ത കാന്തികൊണ്ട് കറപ്പിച്ച് നീലനിറമായ ആകാശത്തിൽ ജലത്തെ വഹിച്ചുകൊണ്ട് വേനലിന്റെ അവസാനത്തിൽ വർഷിക്കാൻ ഭാവിച്ചു നിൽക്കുന്ന മേഘം വന്നാപോലെ

പുരവാസികളെ ആനന്ദിപ്പിച്ചുകൊണ്ട് സമുദ്രത്തിന്റെ പുരോഭാഗത്തിൽ പ്രത്യക്ഷമായി.

അഥ രുക്മിണീസഹിതകൃഷ്ണസന്ദർശനസന്തുഷ്ടാനാം പൌരാണാം ചേഷ്ടാമാഹ—

പ. പ്രാവൃട്പയോദമചിരപ്രഭയേവ ദേവ്യാ
ദേദീപ്യമാനമുരുമഞ്ജു ദിദൃക്ഷമാണാഃ
പ്രാസാദഗോപുരസമുന്നതവേദികാട്ട-
പ്രാകാരമൂർദ്ധസു ജനാസ്സകലാസ്സമീയുഃ 120

വ്യാ—പ്രാവൃഡിതി. പ്രാവൃട് പയോദം വർഷാകാലികം മേഘം. വർഷാസംബന്ധോക്ത്യാ പയോദസ്യ നീലിമാതിശയഃ പ്രകാശ്യതേ. അചിരപ്രഭയാ വിദ്യുതാ. ദേവ്യാ രുക്മിണ്യാ. പ്രകാശമാനമയേതി യോഗാദർത്ഥാപി വിവക്ഷിതഃ ദേദീപ്യമാനം അത്യന്തം ഭാസമാനം. ഉരു ചിതി ശ്വേതതാമാഹ. ദിദൃക്ഷമാണാഃ ദ്രഷ്ടുമിച്ഛന്തഃ. പ്രാസാദാദീനാം മൂർദ്ധസു അഗ്രേഷു. സമുന്നതേതി വേദികാവിശേഷണം, അനുന്നതാനാമപി വേദികാനാം സംഭവാൽ. പ്രാസാദഃ ഉച്ചൈർവാസഃ. ഗോപുരം പുരദ്വാരം. വേദികാഃ ഉത്തപരിഷ്കൃതാശ്ചത്വരശ്രേ വിശ്രാന്തിഭൂമയഃ. അട്ടാഃ പ്രാകാരാഗ്രേ രണഗൃഹാണി. പ്രാകാരാഃ സാലാഃ. അത്ര പൂർവ്വപൂർവ്വാഗതൈഃ ഗോപുരാദിഷു പൂർവ്വപൂർവ്വശ്രേഷ്ഠത്വമിതി ക്രമോ ജ്ഞേയഃ. സമീയുഃ സംഗതാ ബഭൂവുഃ. അത്രോപമാനസ്യ പൂർവ്വാവിശേഷേപി ശോഭാരൂപസാമാന്യലക്ഷണേകൃതഃ, ദേവ്യചിരപ്രഭയോഃ ബിംബപ്രതിബിംബഭാവനിർദ്ദേശകൃതശ്ച ചമൽകാരവിശേഷോസ്തീതി സഹൃദയാനാമനുഭവസാക്ഷികം.

സാ—മിന്നൽ പിണരുകൊണ്ട് വർഷകാലത്തെ മേഘം പോലെ രുക്മിണീദേവിയെക്കൊണ്ട് ദീപ്തിയെക്കൈക്കൊണ്ട ഭഗവാൻ ശ്രീകൃഷ്ണനെക്കാണുവാനായി സകല ജനങ്ങളും ബദ്ധപ്പെട്ട് മാളികകളും, ഗോപുരങ്ങളും, ഉയർന്ന തട്ടുകളും, കൊത്തളങ്ങളും, കോട്ടകൾ ഇവയുടെ മുകളിൽ ഞാൻ മുമ്പ് ഞാൻ മുമ്പ് എന്നിങ്ങനെ കൂട്ടം കൂട്ടമായി തിക്കിത്തിരക്കി മിടുക്കരെപ്പോലെ സ്ഥലം പിടിച്ചു കയറിക്കൂടി.

അഥ സപത്നീകസ്യ ഭഗവതോ ദ്വാരകാപ്രവേശം തദ്വ

സഭോചിതാൻ പ്രമുദിതപുരവാസികൃതാൻ സൽകാരവിശേഷാൻ നഗരാലങ്കരണപ്രകാരാംശ്ച സപ്രപഞ്ചം വർണ്ണയതി—

ഗ. തദനു ച, അനന്തമോഹനസ്വതന്ത്രതന്ത്രമഹിമാ സ്വതന്ത്ര സഹിതസ്സ്വാച്ഛ്യതഃ, ശില്പകൗശലജ്ഞാനോൽഭൂതകല്പിതസ്വച്ഛതരോല്ലോചസ്ഫുരച്ചോച്ചലചിത്രാംബരാസ്തീർണ്ണവിൽഫലതലപ്രാന്തശ്രേംഗമണിസ്തംഭപങ്ക്തിസന്ദാനിതമംഗളമാല്യാലംനിതംബാദിലാന്ദോളിതമന്ദാരകഞ്ജരീസ്യന്ദമാന മകരന്ദ—ബിന്ദുസന്ദോഹവിസ്തീർണ്ണശീകരശീതളിതപരിമളമാംസളിതവിതതായതവിശിഖാപഥപരിസരശോഭിതാം കർപ്പൂരികച്ചൂർണ്ണ, രത്നദീപാങ്കിതപുസ്തകവസ്ത്രാദിസംസ്ഥികരവസ്തുകനകമഞ്ജനാഹസ്തസതാരസംഗതപ്രത്യുദ്ഗതമംഗലാംഗനാവികീർണ്ണവംഗചാമരസമുദ്ധിതയൈശിഃ, സൂതമാഗധാദിഭിഃ സ്തുതിചരിതനതിസ്തുപസ്തുരിതസ്തുതിഭിഃ സ്വപഗിയമാനാഃ, മൃദംഗഭേരീവേണുവീണാപണവാദ്യബഹുവാദ്യൈഃ പികസ്വനകളസ്വരവികസ്വരവിവിധഗീതൈ രഞ്ജിതമണിനൂപുരപ്രതിഹിതപദസ്വനൈർമ്മഞ്ജുതരതാളര—ഞ്ജിതവിടലോലഭ്രജന്നിജാനാചലവലയകോലാഹലൈശ്ച മസൃണിതനഗരാന്തരൈർമ്മധുരതരനാന്തരൈ രംഭാസമാനാഭിരപ്സരസ്സമാനാഭിരംഗനാഭിഃ ക്ഷിതിഭിസ്സംശ്രയ സമയാഗ്രതസ്സംഭാവ്യമാനാഃ, പരസ്പരവിമർദ്ദിതഫലപ്രകരാനതാഗ്രസ്ഥൽകദളികാനാളികേരപൂഗാദിഭിഃ കനകാതപത്രിതക്രമുകാദിനൂതനസ്തബകകമനീയതപനീയമണിദീപപ്രദ്യോതമാനനാവരണാദിപൂരിതപ്രസാധകജ്ഞാനമു—ല്യമാനഭാജനൈന്നസ്സംഭൃതാനേകതീർത്ഥാംബുസ്സംപൂർണ്ണമം—നമന്ദിരാന്തരകുംഭകുംഭാദിഭിശ്ച ഭവാപാർശ്വഭാഗാഃ, സജ്ജനാശയവല്ലഭായതഞ്ഞേന മധ്യമാർഗ്ഗേണ ഗർഗ്ഗാദിഭിഃ കന്മാർഗ്ഗേണ ച, ആപീനഹരിമണിപ്രാചീനപരിഹിത—പ്രാന്തസ്ഥരാഹസ്ഥപ്രസ്ഥസ്ഥരസമുജ്ജ്വലത്തിലകാന്തിതക്മ—വിവിധരത്നവിരചിതവിചിത്രദീപ്രാകാരസമുല്ലസിതപ്രാ—കാരമുദ്രിതയോന്മീലിതജംബൂഫലാകീർണ്ണജാംബൂനദലളിവ

പ്രോന്മദമോദാങ്ഗനാനൎമ്മവിധിനൈപുണാം, ശൈലമാൎഗ്ഗോ-
ല്ലസന്മേഖലാപുഷ്പവിചിത്രമണിഗണോല്ലസിതപ്രസരസ-
ങ്കലനാസംഘടിതാനേകജ്യോതിൎഗ്ഗണസമിദ്ധമണിസംക്രന്ദനാ-
ശരാസനാപ്രതിപ്രതിഫലനപ്രഗുണിതാഹിതാദ്ഭുതപ്രൌ-
ഢിമപ്രാഗല്ഭ്യതരഗോപുരപ്രകൃഷ്ടശിഖരൈഃ പരമധൂകൃതശ-
തക്രതുപരിഷ്കൃതനഗരികാം, സൎവ്വപൂൎവ്വജഗൎവ്വദൂൎവ്വഹ-
വൈജയന്തീജയകല്പിതാടോപപ്രകടനായ സപ്രസഭാപഹൃത
തൽപുരശ്രീഃ കചഗ്രഹണകമ്പിതാംഗീസ്വകേതുകൈതവ ഉദഗ്ര
ജയമേഖലഗൃഹാഹൎമ്മ്യഗിവ ജൂഷൊണനാദികീൎണ്ണസമരമ-
വലയബന്ധാംബരചുംബിസഞ്ചാഗ്രലംബിനിഷ്ഠുതക
രപാദന്ദ്യവൈജയന്തികാം, കൃഷ്ണാവലോകനോത്കണ്ഠാകുലാ
ശയവ്യസ്തിവരവധൂവാരവക്ത്രപരമ്പരാപൂരിതനികേതവാ-
താനായനവ്രാതവിഭ്രാജിതസൌധവലഭികാഗ്രപ്രാസാദൈഃ-
പുഷ്പരോൽകരനിരന്തരിതപുഷ്പരീണിശതാവൃതമംഗളാംഗ-
ഉപഹിനാഭിരംഗീമംഗീകുൎവ്വാണാം, അവിരതാഗതൈരവിരള
ഗണാവൃതൈൎദ്ദിവിഷന്മനോഹരൈഃ പുരസന്മഹാജനൈ-
രപ്രതിമൈരപി സംപ്രതിമാച്ഛലേന പ്രസ്തുതപ്രകടിതവി-
ഷ്ഫുരച്ചലചിത്രവിചിത്രതരമസൃണാച്ഛമണികുഡ്യകുട്ടി-
മക്ഷീണലക്ഷ്മീകകക്ഷ്യാചത്വരികാം, തണ്ഡുലരജസ്സപ്രന്ദ-
മണ്ഡിതാനേകമംഗലപുരഗ്രാമാങ്കണാപ്രഘണാം, സുമംഗ-
ലഹരിദ്രാരസപരസ്പരസമുക്ഷണവിഹാരപരകുമാരികാ-
കരകംപണിതകങ്കണധ്വാനാൎക്കൃതിവിമിശ്രിതകളപ്രഹസ-
നസംഭാഷിതമനോഹരാം വിശ്വകൎമ്മകൌശലേന വിശേ-
ഷാധപൌരുഷേണ ച വിശേഷാഗ്രസമഗ്രണാഗ്രാമസ-
മൃദ്ധിവിവൃദ്ധാമപി തൽക്ഷണേ പുരപ്ലുകക്ഷ്മീകടാക്ഷലക്ഷീകൃ
തതയാ സൌധാകരകരാലിംഗിതസൌധാവലീവദാപരൈ
രിവാപരിമലൈരപ്യഭിനവതാമധിഗതാം നിജപുരീം ഹരി
സ്സ്വാത്മസനാഥയൽ. 121

വ്യാ—തദനേതി. തദന ഭവ്യാ സഹ. ഭഗവതഃ പശ്യം
ധീതിരപ്രാപ്ത്യൈ തദ്ദിദൃക്ഷയാ ജനാനാമുന്നതസ്ഥലസ്ഥിതയാ

റാന്തരം. ചമല്കൃതഃ കാലാന്തരാത്തല്കാലസ്യ വിശേഷം വിചിലജനാഹ്ലാദകത്വരൂപം സൂചയതി. അതഏവാഃ കാമസ്യൈവ മോഹനാ സ്വതനുഃ ശോഭാമൂർത്തിസ്ഥസ്യ താദൃശഃ. കാമസ്യാപി മോഹജനകമംഗലമൂർത്തിരിതി വാ, തഥാച ശ്രീഭാഗവതേ 'സംക്ഷാന്മന്മഥമന്മഥഃ' ഇതി. അഥാപ്യപ്രധൃഷ്യ ഇത്യാഹ— അനന്തമഹിമേതി. അനല്പാനുഭാവ ഇത്യർഥഃ. സ്വതനാ മംഗലമനോഹരാംഗ്യാ രുക്മിണ്യാ സഹിതഃ. സഃ പ്രജാനാമതിപ്രിയസ്വദാരീമത്യന്തം ദിദൃക്ഷിതഃ. അച്യുതഃ തത്താദൃശാനേകസപത്നീകൃതസമാക്രമണേനാപി ച്യുതിരഹിതഃ. സർവ്വമിദം 'വിജപുരീം ഹരിസ്സ്വയമസനാഥയത്' ഇത്യത്ര ഹരിരിത്യസ്യ പൂർവ്വകാലവിശേഷണം. ശില്പേഷു അലങ്കരണാദികലാസു കുശലൈഃ നിപുണൈഃ ജനൈഃ അത്ഭുതം യഥാ തഥാ കല്പിതാ നിർമ്മിതാഃ സ്വച്ഛതരാഃ അസ്പൃഷ്ടപങ്കലേശാ യേ ഉല്ലോചാഃ വിതാനാനി തേഷാം സച്ഛായാ സമീചീനാ പ്രതിബിംബാ, അത്യന്തനിർമ്മലതാലേ, തസ്യ ച്ഛലേന വ്യാജേന ചിത്രാംബരേണ അത്ഭുതചിത്രവർണ്ണവസ്ത്രേണ ആസ്തീർണ്ണം യന്നിർമ്മലതലം. പരമാർഥതോ ഭൂതലോപരി ന ചിത്രവസ്ത്രാണി വിഹിതാനി, കിന്തു കേവലനിർമ്മലതയാ ഉപരിസ്ഥിതോല്ലോചച്ഛായാഗ്രഹണാദ്ഭൂതലം ചിത്രാംബരപരിഷ്കൃതതയാ ജനൈർജ്ഞായത ഇതി ഭാവഃ. ശില്പകുശലജനാദ്ഭുതകല്പിതേതി തലാദാവപി സംബധ്യതേ. തത്രൈവ ച തലാദിനാ നിർമ്മലതായാ ഹേതുഃ. തദ്ദേശതലസ്യ പ്രാന്തയോഃ പാർശ്വഭാഗയോഃ ജൃംഭന്തീ പ്രകാശമാനാ യാ മണിസ്തംഭാനാം പങ്ക്തിഃ ശ്രേണിഃ തത്ര സന്ദാനിതേഷു ബദ്ധേഷു മംഗലമാല്യേഷു ആലംബിതാഃ ലംബമാനതയാ കല്പിതാഃ, ആലംബീതി പാഠേ താദൃശമാല്യാന്യാലംബന്ത ഇതി വിഗ്രഹഃ, തഥാ മന്ദാനിലേനാന്ദോളിതാഃ സഞ്ചാലിതാശ്ച യാ മന്ദാരമഞ്ജര്യഃ മന്ദാരകുസുമസ്തബകാഃ. വിശേഷണദ്വയം മകരന്ദസ്യന്ദനേ ഹേതുഗർഭം. താഭ്യസ്സ്യന്ദമാനസ്യ ക്ഷരതഃ മകരന്ദബിന്ദൂനാം സന്ദോഹസ്യ സമൂഹസ്യ ശീർണ്ണൈഃ തലപാതേന ശകലിതൈഃ ശീകരൈഃ ലവൈഃ ശീതളിതാഃ സമ്പാദിതശൈത്യാഃ, പരിമളേന

ഉൽകൃഷ്ടാനാമന്യകുസുമാനാഞ്ച സുഗന്ധേന മംസംസ്കൃതാ വ്യാപ്തൂഃ, ധൃതാഃ വിതതാഃ വിസ്തീർണ്ണാഃ, ആയതോ ദീർഘശ്ച യോ വിശിഖാപഥഃ രഥ്യാമാർഗ്ഗഃ. വിശിഖാപഥസ്യൈതാവതാം ച ക്ഷുണ്ണസ്യൈവ ചാ ക്രോണസ്യ ച സന്തർപ്പണാദ്യാരോ പൂർവ്വോജ്ജ്വല കത്വാദൃക്തം. താദൃശവിശിഖാപഥസ്യ പരിമാണാരശേഷതാം വിരാജമാനേതിരോലങ്കരണമാഹ. ക്ഷണമിതി സഞ്ചരതോ ഹരേര ല്പകാലമേവ രഥ്യാദൃശസംബന്ധസംഭവാൽ. ഉദീക്ഷ്യമാണൈരനം ഗീകൃത്യൈനോക്തൻ, അനേന വിശിഖാലങ്കരണപ്രകാരാഃ, തഥാലം കൃതായാ അപി തസ്യാ ഭഗവത്സംബന്ധസംഭൃതശ്ലോകാവിശേഷ ശ്ച വർണ്ണിതഃ. അംഗേഷു ശിരസ ഇവ ഭൂഷണേഷു രേഖ ര ത്നസ്യേവ ശ്രേഷ്ഠതാൽ തത്തേനാ ഭഗവതോ ഭൂഷണം. തത്ര, ദീപാദ്ധക്ഷത,പുസ്തക,വസ്ത്രാദീനി സാമാഗ്രികവസ്തൂനി യസ്മിം സ്തൽ താദൃശവസ്തുകം. തഥാവിധം തൽമംഭോജനം സുവർണ്ണപാ ത്രം ഹസ്തേ യാസാം താശ്ചതാസ്സൂതപരസംഗതപ്രത്യുദ്ഗതമംഗ ലാംഗനാഃ പ്രഥമം ദ്രുതം സജ്ജീകൃതാഃ പശ്ചാൽ വിഹിതപ്രത്യു ദ്ഗമനാഃ അവിയോഗമാനാഃ മംഗളവേഷാഃ കുമാരികാ വാ താ ഭിഃ വികീർണ്ണൈഃ വിക്ഷിപ്തൈഃ മംഗലാക്ഷതൈഃ മണ്ഡിതാലം കൃതോ മൌലിഃ കിരീടം സംസ്കൃതകേശസമൂഹോ വാ യസ്യ താദൃ ശശ്ചാസൻ. മൌലൌ മംഗലാക്ഷതവികിരണസ്യ ദർശനാന്മന ന്തരമേവ കർത്തവ്യതാദ്യസ്യ പ്രഥമമുക്തിഃ. സൂതമാഗധാദിഭിഃ കർത്തൃഭിഃ. സൂതൈഃ അവതാരസ്യ ചരിതസ്യ പൂതനാമോക്ഷാദ്യു പാഖ്യാനസ്യ ച നതിരൂപാഭിഃ സ്തുത്യാഞ്ജലികാഭിഃ, സൂരികൃതാഭിഃ പണ്ഡിതൈഃ പദ്യാത്മനാ നിർമ്മിതാഭിഃ, സൂക്തിഭിഃ കരണഭൂ താഭിഃ. സൂപഗീയമാനഃ സമ്യഗുപവർണ്ണ്യമാനശ്ചാസൻ. ഭേരിഭിഃ അങ്കരോപൈഃ അതഏവ പൂർവ്വ്യൈർമ്മനോഹരൈഃ വേണുവീ ണാപണവാദ്യൈഃ, 'സ്മൈത പണവമർദ്ദള' ഇതി വൈജയ ന്തീ, ബഹുവാദ്യൈഃ. ഇദം അന്യാനി പാനചപലവക്യമാണാ നി ത്രീണി തൃതീയാന്താനി ശേഷമുപാചീനി മനുഷ്യണീതൃത്വാ ഥായീനി. പികസ്വനവൽ കോകിലകൂജിതവൽ കലം മധുര ശ്ലക്ഷ്ണരോ യേഷാന്താദൃശാനി യാനി വികസ്വരാണി വികാസീനി

വിവിധഗീതാനി തൈശ്ച. ഗീതാനാം വികാസോ നാമ ക്രമേ
ണാധികാധികജനശ്രവണഗോചരത്വം. തൂര്യാന്തരാണ്യാമ
ദ്ര്യാംസ്തദേവ അത്യാവശ്യകതയാ ഭരതമുനിവിഹിതേ വാദ്യഗീ
തേ ക്രമേണ ദർശിതേ. മണിമയ സംഘാതകപാടാനാം മണിനൂപു
രാണാം യസ്മിൻ തദ്ദ്വശം യഥാ തഥാ പ്രണിഹിതയോഃ താളാനു
സാരേണ ന്യസ്തയോഃ പദയോഃ സഹൈശ്ച. മണ്ഡിതരണ
അതിമനോഹരേണ താലതാളേന തഞ്ചിതാം സഞ്ചാരാണാമവ
ണ്ണാം വിലാസലീലാപ്രചാരൈശ്ച യൌവതൈഃ തന്ത്രീഭിഃ ശിഞ്ജി
താനാം കങ്കണാനാം ചാലനാനാം വലയാനാം കോലാഹലൈശ്ച.
മത്സ്യനിനാദിനിതൃപ്താഞ്ജലീകൃതാനിനഗരാന്തരാപിപുരീമധ്യാ
നി ലക്ഷണായാ തത്സ്ഥാ ജനാഃ മൈത്ര്യസ്തദൈതൈഃ. സ്നിഗ്ധവാമ
ചിതാ മത്സ്യനശേഷ്വപ്നാഞ്ജലീവല്ലകീഷ്വിതേ. നഗരവർത്തിനോ ജ
നാനാനന്ദയന്തീതി മത്സ്യനിതേത്യാദരേണ. മധുരനാടനാന്ത
രൈഃ മനോഹരനാട്യൈരൈശ്ച കരണൈശ്ചൈതൈഃ. രംഭയാ തന്നാ
ട്യ്യാ അപ്സരഃപ്രവരയാ സൌന്ദര്യസാരസർവ്വസ്വഭൂതയാ സമാനാ
ഭിഃ തുല്യാഭിഃ. രംഭയാൽ സമാനാഭിഃ മാനസഹിതാഭിഃ, നാട്യ
വിദ്യാവൈദഗ്ധ്യഗർവ്വമുപഗതാഭിരിതി ച. അപിച്ഛിരേധ
ദ്യോതകഃ. വിരോധശ്ചാരംഭാസമാനാഭിരിത്യസ്യ നഞ്തത്പു
രുഷാശ്രയ രംഭാസമാനേതരാഭിരിത്യർത്ഥകതയാൽ. അരം അത്യ
ന്തം ഭാസമാനാഭിരിതി വിവക്ഷയാ ച തൽപരിഹാരഃ. 'അരം
ഭാസമാനാപി രംഭാസമാനാ കൃശാംഗീ കുരംഗീദൃഗംഗീകരോതു'
ഇതി പണ്ഡിതരാജപദ്യാനുസാരേണ പ്രയോഗഃ. ചരണ വി
ശേഷണയോഃ പൌർവ്വാപര്യവൈപരീത്യം രംഭേത്യാദേരർത്ഥാന്തര
പരതാശ്ച വിശേഷ്യാവസായഃ. അരംഭേരസഹാക്ഷീഭിരിതിവിശേ
ഷതോഽക്ഷിസൌന്ദര്യവർണ്ണനം നാടനസ്യ പ്രകൃതതയാൽ. 'സ
ർവ്വേ ഭാവാശ്ചക്ഷുഷി വ്യജ്യന്തേ' ഇതി ഹൃദിസ്ഥകേതാകതിഃ. സം
ഭ്രമ സംഘടിതേ. സമയാ അന്തികേ. ഏതൽ അഗ്രത ഇതി ച
ഭഗവതോ നാട്യപ്രേക്ഷണൌത്സുക്യം ദ്യോതയതഃ. സംഭാവ്യമാ
നഃ പൂജ്യമാനശ്ച സൻ. അനേന നാട്യവിശേഷാവലോകനേ

ന ഭഗവതസ്സർവ്വോത്തരാ രസാസ്വാദരൂപാ പ്രീതിർദ്ദർശിതാ. പരസ്പരവിമർദ്ദിതൈഃ യഥാരോപ്യാന്യാഭിമർദ്ദനം സഞ്ജായതേ തഥാഽസ്യ ഷ്ടിഭിശ്ച ഫലപ്രകരൈഃ ആനതം അഗ്രം യാസാം താദൃശ്യഃ സ്ഥൂലന്ത്യശ്ചയാഃ കദളികാഃ രംഭാഃ താശ്ച നാളികേരപൂഗാദീനി തന്നാമകഫലവിശേഷാദീനി ച തൈഃ. താദൃശകദളികാസ്യ ബലൈർന്നാളികേരപൂഗാദിഭിശ്ചേതി മധ്യമപദലോപീ സമാസോ വാ. ഏവമേവ ഹി കേരളീയൈരദ്യാപ്യുത്സവാദികേഷു ദീപ്യാദികമലംക്രിയതേ. കനകരചിതപാത്രീഃ സുവർണ്ണനിർമ്മിതൈഃ യഥാ ഭജേയുസ്തഥാ ഭാജനമധ്യേ സ്ഥാപിതാഃ ക്രമുകാദീനാം പൂഗാദീനാം നൂതനസൂചകാഃ പ്രത്യഗ്രഗുച്ഛാഃ. പൂഗാദീത്യാദിനാ നാളികേരപരിഗ്രഹഃ. നൂതനേതി വിശേഷണേന കനകസമ നവർണ്ണത്വം ഫലിതപക്വതാദ്യകം. താദൃശസൂചകൈഃ കമനീയാനി, തഥാ തപനീയമണിദീപൈഃ കനകരത്നദീപൈഃ രഞ്ജനാന്തികവിന്യസ്തൈഃ പ്രദ്യോതമാനാനി, ഏവം നവരത്നാദിഭിഃ, ആദിനാ ധാന്യലാജകുസുമാദിദ്രവ്യൈഃ പൂരിതാനി ച പ്രസ്ഥാദീനി മാനഭാജനാനി മനോജ്ഞാനി പാത്രാണി തൈഃ. പ്രസ്ഥാദീനാം പരിമാണാദ്യന്യത്ര/ദ്രഷ്ടവ്യാനി. പ്രസ്ഥാദിഭാജനാനി ധാന്യാദിഭിരാപൂര്യ തന്മധ്യേ പൂഗസ്യ നാളികേരസ്യ വാ സൂചകമപി വിന്യസ്യ തത്സമീപേ ദീപം സ്ഥാപയന്തി ഗൃഹപ്രവേശാദിഷു സർവ്വേഷു മാംഗളികേഷു കർമ്മസ്വിതി കേരളാചാരവേദിനാം സുജ്ഞേയം. സംഭൃതൈഃ സമ്പാദിതൈഃ അനേകതീർത്ഥാനാം ഗംഗാദീനാം അംഭോഭിഃ ജലൈഃ സമ്പൂർണ്ണാഃ, ശുംഭമാനാഃ പ്രകാശമാനരത്നാശ്ച യേ ശാതകുംഭകുംഭാഃ കനകകലശാദയസ്തൈശ്ച. ഏതേഷാം മംഗളകരത്വം പ്രസിദ്ധം. ച ശബ്ദഃ പൂർവ്വോക്താനാം പൂഗാദികാനാം ഭാജനാനാഞ്ച സമുച്ചായകഃ. തദുപാശ്ലേഷൈഃ പരിപൂരിതോഭയപാർശ്വേ ന്ന്. അത്ര കുംഭൈഃ ശോഭിതത്വാനന്തരം തദ്ഭൂഷ്യസ്യ പൂർവ്വം 'സാദ്രശിഖാപദേശതസ്സതതാഭിഷേകാദി' ഇതി മന്ത്രകാര്യം ലക്ഷ്യതേ. തത്ഥാസ്യ സമ്യഗനവഭാസാത്ഭിവർണ്ണനാദ്യേവമേവ വരം മ

ന്ത്യ. യേനാകേനാപ്യർത്ഥേന യദി കേഷാഞ്ചിത്സന്തോഷഃ, തർഹി സദ്ഗുരൂപദേശമനുസൃത്യ തത്തദ്വിവേകാദി അസംസൃഷ്ടതയാ സ്ഥാപനാദി യസ്മിൻ തഥാ അഭവതി വ്യാഖ്യേയതേ. വിവേകാദിരത്യുത്തമാദിനാ ച സംസൃഷ്ടതയാ സ്ഥാപനം ഗൃഹ്യതേ. സജ്ജനാശയവത് സജ്ജനാനാം ഹൃദയവത്. ഉച്ഛ്രായതശ്ശുഭ്രയാ ഉച്ചയാ ആയതയാ ശുഭ്രയാ ച. മധ്യമാർഗ്ഗേണ വിസ്തീർണ്ണയാ രഥവീഥ്യാ. മാർഗ്ഗസ്യ ഉച്ചതാ വക്രതരതാ, ആയതതാ ദീർഘതാ, ശുഭ്രതാ ശുചിതാ. ആശയസ്യ ച ക്രമേണ നിഷ്കപടതാ, ദീർഘാലോചനാശാലിതാ, അസൂയാദിരാഹിത്യഞ്ച. ഗർഗ്ഗാദികൾ ഇതി. ഗർഗ്ഗാഹി ജ്യോതിശ്ശാസ്ത്രപാരദൃശ്വാ യാദവപുരോഹിതോ മഹർഷിഃ. ആദിപദേന ശ്രീനാരദാദയോ ഗൃഹ്യന്തേ. ഉക്തമാർഗ്ഗേണ ഉപദിഷ്ടാചാരേണ. തൃതീയാന്തയോരേതയോഃ അസനാഥയദിത്യനേനാന്വയഃ. അഥ സ്വാഭാവികം താൽകാലികഞ്ച ശോഭാവിശേഷം ബോധയൻ പുരീം വിശിനഷ്ടി — ആചീർണ്ണേത്യാദിനാ. ആചീർണ്ണ ബൃഹന്തോ യേ ഹരിമണയഃ ഇന്ദ്രനീലരത്നാനി തേഷാം പ്രാചീരൈഃ നിർമ്മിതാഭിർവൃതിഭിഃ 'പ്രാചീനം പ്രാന്തതോ വൃതിഃ' ഇത്യമരഃ. പരിഹിതാഃ പരിതോവൃതാഃ, തഥാ പ്രാന്തസ്ഥാഃ പ്രഭാതസമ്പാദകഃ, ബാല ഇതി യാവൽ, അഹസ്കരഃ സൂര്യഃ തസ്യ യേ പ്രേയാംസഃ ലോകാനാമതിപ്രിയാഃ കരാഃ അംശവഃ തൈഃ സമുജ്ജ്വലാഃ അത ഏവ തിഗ്മകാന്തയഃ തീക്ഷ്ണപ്രഭാഃ, രുക്മേണ വിവിധരത്നൈശ്ച വിരചിതാഃ അത ഏവ വിചിത്രാ അത്യുദ്ഭുതാഃ, ദീപ്രാകാരാഃ പ്രമേയവിഗ്രഹാഃ, സമുത്ക്ഷിപ്താഃ അത്യുന്നതാശ്ച പ്രാകാരാഃ സാലാഃ തൈർഗ്ഗേഹൈഃ യാ ആവൃതാ താം. ജംബൂഫലൈഃ ആകീർണ്ണാനാം വ്യാപ്താനാം ജംബൂനദാഖ്യഃ സുവർണ്ണശൈലസ്യ മേരുനാമകസ്യ വപ്രാണാം തടാനാം യ ഉൽകർഷഃ ഗർവ്വഃ തദന്താർജ്ജന തന്നാമനേ ഏവ നർമ്മവിധൗ ക്രീഡാകർമ്മണി നൈപുണം സൗഗന്ധ്യം ഉന്മീലിതം പ്രകടീകൃതം താദൃശനൈപുണം യയാ

തഥാവിധാം. പ്രഭാവിഷയേ കൌന്നത്യവിഷയേ ച കനകാദ്രിവ പ്രാണ്യപി ന തൽപുരീപ്രാകാരസാദൃശ്യമനുഭവിതുമർഹന്തീതി ഭാവഃ. ആപീനഹരിമണിപ്രാചീനപരിഹിതേത്യസ്യ പ്രതിയോഗിതയാ ജംബൂഫലാകീർണ്ണേതി വപ്രവിശേഷണം. തത്ര വർണ്ണതഃ പരിമാണതശ്ച സാമ്യേപി ജംബൂഫലേഭ്യോ ഹരിമണീനാമുൽകർഷഃ പ്രഭാപ്രകർഷകൃതസ്സുപ്രസിദ്ധഃ. മേഘമാർഗ്ഗേ ഉല്ലസന്ത്യഃ വിരാജമാനാഃ അത്യുന്നതാഃ ഇതി യാവൽ, താദൃശീഷു മേഖലാസു ശില്പശാസ്ത്രപ്രസിദ്ധേഷു ഭിത്തിഭാഗേഷു പര്യുപ്താനാം നിഹിതാനാം വിചിത്രാണാം നാനാപ്രകാരാണാം മണിഗണാനാം യേ ഘൃണിപ്രസരാഃ പ്രസൃതാഃ കിരണാഃ, 'ഗഭസ്തിഘൃണിധൃഷ്ടയഃ' ഇത്യമരഃ, മേഘമാർഗ്ഗോല്ലസദിതി ഘൃണിപ്രസരാണാം വാ വിശേഷണം, തേഷാം സങ്കലനേന മിശ്രീഭാവേന സംഘടിതാനാം ഉൽപാദിതാനാം സംഖ്യാതിഗാനാം ബഹൂനാം, സങ്കീർണ്ണമാനാനാം തത്ര തത്ര വ്യാപ്നുവതാം, സങ്കീർണ്ണമാനാനാം ഇതി കർമ്മകർത്തരിപ്രയോഗഃ, സംക്രന്ദനശരാസനാനാം ഇന്ദ്രചാപാനാം ലേശാഃ താദൃശശരാസനപ്രതി. 'സുപ് പ്രതിനാമാത്രാർത്ഥേ' ഇത്യവ്യയീഭാവഃ. തേഷാം പ്രതിഫലനേന മണിമയസപഭിത്തിഷു പ്രതിബിംബേന പ്രഗുണിതം അതിശയിതം യഥാ തഥാ ആഹിതഃ സമ്പാദിതഃ അദ്ഭുതപ്രൌഢിമാ ആശ്ചര്യാതിശയോ യൈസ്താദൃശാനാം പ്രാഗത്ഭതരാണാം അതിമഹതാം ഗോപുരാണാം പ്രകൃഷ്ടൈഃ മനോഹരൈരനേകൈരേവം ശിഖരൈഃ അഗ്രൈഃ ഹേതുഭിഃ. പരം അത്യന്തം. അധഃകൃതം ശതക്രതോരിന്ദ്രസ്യ പരിഷ്കൃതാ ഭൂഷിതാ നഗരീ യയാ താദൃശീ. 'നദ്യൃതശ്ച' ഇതികഃ. ദ്വാരകാഗോപുരാഗ്രാണി അമരാവതീമപ്രതീത്യവർത്തന്തേ കൌന്നത്യേന പ്രഭയാ ചേതി ഭാവഃ. അമരാവത്യാമേകമേവേന്ദ്രചാപം അത്ര തു ബഹൂനീത്യതോപി ന്യക്കരോത്യമരാവതീം ദ്വാരകേതി ഹൃദയം. ശുഭ്രതരാദികീർണ്ണാനാം നിർദ്ദുഷ്ടവജ്രാദഖചിതാനാം സഞ്ചരവലയബന്ധാനാം നിർമ്മലകനകവലയത്രൈപൌരന്ത്രീകംഘടിതൈഃ ബന്ധനൈഃ ദൃഢീകൃതാനാം അംബരാ

ചുംബിനാം ഗഗനസ്പൃശാം അത്യുച്ഛ്രിതാനാമിതി യാവൽ സൌധ ജാനാം ഉൽകൃഷ്ടകേതനാം അഗ്രേഷു ആലംബിന്യഃ, തഥാ നിർധൂതകരപാദം ആകമ്പിതകരചരണം യഥാ തഥാ നൃത്യന്ത്യശ്ച വൈജയന്ത്യഃ പതാകാ യസ്യാസ്താദൃശീം. അത്ര പതാകാനാം പാരാവാരാഗതപ്രബലവാതാഹതികൃതചലനം നൃത്യത്തയാധ്യവസിതം. ഏവം പതാകാനാം പാർശ്വലംബിദീർഘാംബരശകലദ്വയം കരതയാ, അധോഭാഗലംബി തൽ ചരണതയാ ചേതി വേദിതവ്യം. അത്ര ഹൃദയംഗമാമുൽപ്രേക്ഷാമാഹ—സഖേതി. സഖായം പുരം പത്തനമേതം വിജയേന ഗർവ്വപൂർവ്വഹസ്യ ദ്വിഷ്ടാ തദുപഹസതോ വൈജയന്തസ്യ സുരേന്ദ്രപ്രാസാദസ്യ ജയകേളീം യൽ പാടവം വൈദഗ്ധ്യം തസ്യ പ്രകടനായ പ്രകാശനായ. സപ്രസഭം സബലാൽകാരം യഥാ തഥാ അപഹൃതാഃ യാസ്സൽപുരസ്ത്രീഃ വൈജയന്താന്തഃപുരാംഗനാഃ താഃ. ഉപഹസന്തീമിത്യസ്യ ലക്ഷ്മ. കചഗ്രഹണേന കബരീഗ്രഹണേന ഹേതുനാ കമ്പിതാംഗീഃ വേപിതാവയവാഃ സ്ത്രീഃ. തദഗ്രതഃ വൈജയന്തസ്യ പുരോഭാഗേ. ഉദഗ്രഭുജം ഉച്ഛ്രിതബാഹു, സഗർവ്വം പ്രവൃദ്ധദർപ്പം യഥാ തഥാ. ഉപഹസന്തീം ബിഭ്രാണമിവ. രിപുജയേഹിതസമഗ്രപ്രകാശനായ വീരാസ്സ്വദാന്തഃപുരചാരിതാ ബഹിരാകൃഷ്യ കചേഷു ഗൃഹീത്വാ തേഷാമേവാഗ്രതഃ സഗർവ്വം ഭർത്സന്തി. സർവ്വപൂർവ്വിഷയേതി സ്ഥാനേ സർവ്വപൂർവ്വജനാജയേതി, പുരസ്ത്രീരിതി സ്ഥാനേ പുരസ്ത്രീശയഃ ഇതി ച പാഠദ്വയം ദൃശ്യതേ. തത്സാധുതാ സുധിഭിർവിഭാവ്യതാം. അത്ര പതാകാനാം പ്രതിയോഗിന്യഃ പുരസ്ത്ര്യഃ, ധ്വജസ്യ ഭുജഃ, ധ്വജാഗ്രാലംബിനോഽക്ഷിപ്തബന്ധനരജ്ജ്വാശ്ച കചാ ഇതി വിവേകോ ബോദ്ധ്യഃ തഥോപഹസനേ ച പുരസ്ത്രീണാം നിർധൂതകരപാദനർത്തനം സംഭവത്യേവേതി ഭാവസ്സേയം. തതശ്ച പൂർവ്വോക്തയാ ഹ്യസാമ്യമൂലകാതിശയോക്ത്യോത്ഥാപിതാഽസാവുൽപ്രേക്ഷേതി ച വേദിതവ്യം. ഉൽപ്രേക്ഷയാ ച പതാകാനാം ഹൃദയഹാരിതാ, ധ്വജാനാമത്യുന്നതതാ ച വ്യജ്യതേ. പുഷ്കരോൽകരൈഃ പദ്മസമൂഹൈഃ നിരന്തരിതാനി സർവ്വതോ വ്യാപ്താനി യാനി പുഷ്കരിണീശതാനി ബഹവഃ പല്ലകരാഃ

ഷൈരാവൃതസ്യ തുംഗതുംഗസ്യ തുഹിനാദ്രേഃ ഹിമവതഃ ശൃംഗീം
ശോഭാം. അംഗീകുർവ്വാണാം ആദധാനാം. അത്രഹേതുർദർശയതി—
ശുഭ്രേതി. ശുഭ്രാംശ്വവലോകനേ യാ തൃഷ്ണാ അഭിവാഞ്ഛാഽഭിലാഷഃ
തയാ ആകുലാശയസ്യ ക്ഷുഭ്യദന്തഃകരണസ്യ വൃഷ്ണിവരാണാം
വധൂവാരസ്യ വനിതാവ്രാതസ്യ, വൃഷ്ണിവരാണാം വധൂനാഞ്ച
വാരസ്യേതി വാ വിഗ്രഹഃ, വക്ത്രപരമ്പരയാ മുഖസമൂഹേന ആ
പൂരിതഃ അത ഏവ നിർഗതഃ പ്രകൃഷ്ടശോഭഃ യോ വാതായന
വ്രാതഃ ഗവാക്ഷനിവഹഃ തേന വിഭ്രാജിതാഃ, ശുഭ്രാഭ്രാഃ ധവ
ളിതതയാഃ, അഭ്രംകഷാഗ്രാഃ മേഘസ്പൃഗഗ്രഭാഗാശ്ച പ്രാസാദാഃ
സൌധാഃ തൈഃ. അത്ര വക്ത്രപുഷ്കരയോഃ, ഗവാക്ഷപുഷ്കരിണ്യാഃ
വക്ത്രതുഹിനാംശ്വോശ്ച ബിംബപ്രതിബിംബഭാവഃ, തദുത്ഥാപിതാ
ച നിദർശനാ വക്ത്രേ തുഹിനബിംബതാപാദനാദേവ ശുഭ്രേതി
വിശേഷണം. അവിരതം സതതം ഗതാഗതാനി ബാഹ്യകാര്യവ്യ
ഗ്രതയാ ഗമനാഗമനാനി യേഷാന്തഥാവിധൈഃ. അവികലഗ
ണാവൃതൈഃ 'അനല്പഭൃത്യസംഘപരിവൃതൈഃ. ദിവിഷദഃ ദേ
വാ ഇവ മനോഹരാഃ താദൃശൈശ്ച. പുരസന്ദോഹാഢ്യൈഃ പുര
സദഃ പുരവാസിനോ യേ മഹാജനാസ്തൈശ്ച. ഇത്ഥം പ്രകടിതമത്യ
ത്ര കത്തൃതയമനോപതി. അപ്രതിമൈഃ അനുപമൈഃ. പ്രതിബിം
ബമഹിതൈരിത്യപി സ്ഫുരതി. അത ഏവ സപ്രതിമത്വേനേ
ന വിരോധം ദ്യോതയിതുമപിശബ്ദഃ. സപ്രതിമാസ്ഥലേന സ്വീ
യപ്രതിബിംബവ്യാജേന പ്രസ്ഫുടം യഥാ തഥാ പ്രകടിതാനി,
വിഷ്ഫുരന്തി പ്രകൃഷ്ടകാന്തീനി, ചലാനി ഗതിമന്തി ച ചിത്രാ
ണ്യാലേഖ്യാനി തൈശ്ച്ചിത്രതരാണി അതിവിസ്മയജനകാനി,
മസൃണാനി സ്നിഗ്ധാനി, അത ഏവാച്ഛാനി നിർമ്മലാനി, മണി
മയാനി കുഡ്യാനി ഭിത്തയഃ കുട്ടിമാ ബദ്ധഭൂമയശ്ച, മണീര്യ
ത്രാപി സംഖ്യായതേ, തൈരേഭിഃ അക്ഷീണലക്ഷ്മീകഃ പ്ര
വൃദ്ധശോഭഃ കക്ഷ്യാപഥാദിഷ്വസ്യാസ്സുദ്ദേശീം. അത്രപൌരാണാം
പ്രതിമാസു തത്സാന്നിദ്ധ്യ ചലചിത്രതാരോപാത് തേഷാം ദി
വിഷദിത്യാദിനോക്തസ്യ സൌന്ദര്യസ്യാതിശയസ്സൂച്യതേ. മസൃ
ണാച്ഛേതിവിശേഷണദ്വയം പ്രതിബിംബയോഗ്യതാം പ്രതിപാദ

യതി. തണ്ഡുലരജസ്സ്പ്രാന്തന ജലമിശ്രണാദാർദ്രീകൃതേന ത-ണ്ഡുലചൂർണ്ണേന മണ്ഡിതാഃ അലംകൃതാഃ, അനേകമംഗലാഃ ദീപദർപ്പണാദിബഹുകല്യാണകരവസ്തുയുക്താശ്ച പുരഗ്രാമാണാം അങ്കണപ്രഘണാഃ അങ്കണാനി ചാളിന്ദാശ്ച യസ്യാം തഥാവിധാം സുഭദ്രാവഹാഃ അത്യന്തമംഗളികയോഃ ഹരിദ്രാരസഃ ഹരിദ്രാദ്രവഃ തേന പരസ്പരസ്യ സമുക്ഷണം സേചനം ഏവ വിഹാരഃ ക്രീഡാ തൽപരാണാം തദ്വ്യഗ്രാണാം കുമാരികാണാം കരേഷു ക്വണിതാനാം ശിഞ്ജിതം കങ്കണാനാം ഝണൽകൃത്യം ഝണൽകാരേണ വിമിശ്രിതോ യഃ കളോ മധുരഃ പ്രഹസനസ്വനഃ ഹസശബ്ദഃ തസ്യ ശ്രുത്യാ ആകർണ്ണനേന മനോഹരാം. താദൃശപ്രഹസനസ്വനേന ശ്രുതിം ശ്രോത്രം മനശ്ച ഹരന്തീമിതി വാ. വിശ്വകർമ്മണഃ തന്നാമകസ്യ സുരശില്പിനഃ കൌശലേന നിർമ്മാണനൈപുണ്യേന. ഉക്തഞ്ചാത്രൈവ 'സുരശില്പികല്പിതാം' ഇതി. വിശ്വനാഥസ്യ സർവ്വേശ്വരസ്യ ശ്രീകൃഷ്ണസ്യ. പൌരുഷേണ പരാക്രമേണ. അനേന തത്തദ്ദേശാഹൃതവിശിഷ്ടവസ്തുസ്തോമവത്താദർശിതാ. വിശ്വാഗ്ര്യാഃ ലോകശ്രേഷ്ഠാഃ യേ സമഗ്രഗുണാഃ തദ്ഗ്രാമസ്യ തത്സമൂഹസ്യ സംഖ്യാ സമ്പത്ത്യാ വിവൃദ്ധാം ഉൽകൃഷ്ടാം. അപിനാ താദൃശവൃദ്ധിരതാഭ്യധിക്യസ്യാസംഭാവനീയതാ വ്യഞ്ജിതാ. ലക്ഷ്മ്യാഃ രുക്മിണീരൂപധാരിണ്യാഃ കടാക്ഷസ്യ ലക്ഷീഭൂതതയാ വിഷയീഭൂതതയാ ഹേതുനാ. അപരൈരിവ പൂർവ്വസ്ഥിതേഭ്യോ ഭിന്നൈരിവ, തഥാസംഭാവനാവിഷയൈരിതി യാവൽ. അഖിലൈഃ ഭവ്യപ്രാസാദാദിഭിരഖിലൈരപി. അഭിനവതാമധിഗതാം നൂതനതാം പ്രാപ്താം. അത്രാപി ഉപശബ്ദസ്യാനുഷംഗഃ. അവസ്ഥാവിശേഷേ അഭിനവതാമ്പുഷ്യന്തീമുപമയാ ദർശയതി—സൌധേതി, സൌധാകരൈഃ സുധാകരശ്ചന്ദ്രഃ തത്സംബന്ധിഭിഃ കരൈഃ രശ്മിഭിഃ ആലിംഗിതാ സ്പൃഷ്ടാ യാ സൌധാവലീ പ്രാസാദപരമ്പരാ താമിവ. അനുഭൂയതേ ഹി ലോകൈഃ പുരാണാപി സൌധാവലീ തദാ നൂതനേവ, യദാ സാ ഭവതി നിശാകരമരീചിസംസ്പൃഷ്ടാ. തഥാ ചാ

ഭകാപി ദേവീകടാക്ഷപാതമാത്രേണാഭിനവേവോദ്ദൃശ്യതേത്യർത്ഥഃ. അത്ര കരാലിംഗിതപാദാബ്ജം ലിംഗവിശേഷണേന പ്രിയതമസമാശ്ലിഷ്ടതരുണീത്വപാതിവ്രത്യാപി സ്ഫുരണാൽ തത്സാമ്യം പൃഥ്വ്യാമപി പരമ്പരയാ ദ്യോത്യതേ. പൂർവ്വാധികശോഭാവതീ തദാ പുരീ ജാതേതി ഭാവഃ. ഹരിരിതിവിശേഷ്യസമർപ്പകമപി സ്വാസ്യമയാ നിഖിലനയനാപഹരണാദന്വർത്ഥമവഗന്തവ്യം. സ്വയം ആത്മനാ. അസഹായൽ സനാഥാമകരോൽ. ആത്മനാ നാഥേന യോജയാമാസേത്യർത്ഥഃ. പ്രാവിശദിതി യാവൽ. ഏവമുക്ത്യാ ഭഗവൽപ്രത്യാഗമനാൽ പൂർവ്വം പുരസ്യാനാഥതാബുദ്ധിരപ്യാസീദിതി വ്യജ്യതേ. തേന തദാനീം ഹർഷാതിശയശ്ച. ഉക്തേതരേഽലങ്കാരാസ്സ്വയമൂഹ്യാഃ ഏതദ്ദേശാനേകദീർഘസമാസഘടിതാ ഗദ്യരചനാസമ്പ്രദായസ്സുശ്ലിഷ്ടോനേകമണിരിവ ഹാരളകമപി ചമൽക്കാരമാരചയതീത്യത്ര രസികാനാമനുഭവമേവസാക്ഷികം ഇതി.

സാ — അനംഗനും മോഹത്തെക്കൊടുക്കുന്ന ശോഭനാശരീരമുടയവനും അനല്പമായ അനുഭാവമുള്ളവനും ആയ ഭഗവാൻ ശ്രീകൃഷ്ണൻ പിന്നീട് കടൽതീരത്തിൽ നിന്ന സുന്ദരിയായ രുക്മിണിയോടുകൂടി എഴുന്നള്ളത്താരംഭിച്ചു. നല്ലനല്ലപണിക്കാർ വളരെ അത്ഭുതമായിപ്പണിചെയ്ത് വഴിയിൽ വിതാനിച്ചിട്ടുള്ളതും ചളിലേശമില്ലാത്തവയും ആയ മേക്കട്ടികൾ താഴത്തു നിഴലിച്ചു കാണുന്നതുകൊണ്ട് ചിത്രവർണ്ണമായ പട്ടുവിരിച്ചിരിക്കയാണ് എന്നു തോന്നുന്നനിർമ്മലമായ നിലത്തിൻ്റെ രണ്ടുഭാഗത്തും വരിവരിയായിനിൽക്കുന്ന രത്നസ്തംഭങ്ങളിൽകെട്ടിയിട്ടുള്ള മംഗളമാല്യങ്ങളിൽ തൂങ്ങിക്കിടക്കുന്നവയും മന്ദവായു ഏറ്റുന്നവയുമായ മന്ദാരപ്പൂങ്കുലകളിൽ നിന്നുവീഴുന്ന തേൻതുള്ളികളുടെ പൊടിഞ്ഞ പൊടികളെക്കൊണ്ട് തണുത്തതും സുഗന്ധപരിപൂർണ്ണവും പരന്ന് നെടുനീളെകിടക്കുന്നതുമായ തേർ വീഥികൾക്ക് കണ്ണാടോരം തിരുമേനി മേത്തരം ശിരോഭൂഷണമായിത്തീർന്നു. നടക്കുമ്പോൾ അൽപന്മാരല്ലേ കരിഞ്ഞു സംബന്ധമുണ്ടാകയുള്ളൂ!

രത്നം, ദീപം, അക്ഷതം, പുസ്തകം വസ്ത്രം മുതലായ സ്വസ്തിയെക്കൊടുക്കുന്ന വസ്തുക്കൾ വെച്ചിരിക്കുന്ന പൊൻപാത്രം ഹസ്തത്തിൽ ധരിച്ചുകൊണ്ട്, മംഗളാലങ്കാരമണിഞ്ഞ കുമാരികൾ വേഗത്തിൽ കൂട്ടുകൂടി എതിരേററ് മംഗളമായ അക്ഷതം ഭഗവാന്റെ ശിരസ്സിൽ ഇട്ടു. അവതാരത്തെയും ചരിതത്തെയും പററി സ്തുതി രൂപമായി വിദ്വാന്മാർ നിർമ്മിച്ചിട്ടുള്ള സൂക്തികളെക്കൊണ്ട് സൂതൻ മാഗധൻ തുടങ്ങിയവർ അദ്ദേഹത്തെ വർണ്ണിച്ചുപാടി. മുഴക്കമുള്ള പടഹങ്ങൾ, വീണ, മൃദംഗം മുതലായ അനേകം വാദ്യങ്ങളെക്കൊണ്ടും, കുയിൽനാദം പോലെ മധുരമായ സ്വരത്തോടുകൂടി വികസിച്ചുവരുന്ന പലതരം പാട്ടുകളെക്കൊണ്ടും, മണിമയമായ കാൽചിലമ്പു കിലുങ്ങുമാറ് താളത്തിനൊത്തു ചവിട്ടുന്ന കാലിന്റെ ശബ്ദംകൊണ്ടും ഭംഗിയിൽ ഉള്ളംകൈകൊട്ടി താളം പിടിക്കുകയാൽ ചുവന്നിരിക്കുന്നതും ഇളകുന്നതുമായ ഭുജങ്ങളിൽ കിടന്നു കിലുങ്ങുന്ന വളകളുടെ കോലാഹലം കൊണ്ടും പൌരന്മാരെ ആനന്ദിപ്പിക്കുന്ന പലതരം വാദ്യങ്ങളെക്കൊണ്ട് രംഭയോടെതിരായ തരുണീമണികൾ അടുത്തു മുമ്പിൽ നടിച്ചുചെന്ന് അദ്ദേഹത്തെ പ്രീതിപ്പെടുത്തി. തിങ്ങി അന്യോന്യം മുട്ടി ഉരസുന്ന കായക്കുലകളുടെ ഭാരം നിമിത്തം അഗ്രം താണനല്ലവാഴകൾ, അതിന്മേൽ കെട്ടിയിരിക്കുന്ന നാളികേരങ്ങൾ അടക്കകൾ, അടുത്തുവെച്ചിരിക്കുന്ന നല്ല പൊൻവിളക്കുകളെക്കൊണ്ട് പ്രകാശിക്കുന്നവയും നവരത്നം, നെല്ല്, അരി മുതലായവ നിറച്ചു അതിന്റെ നടുവിൽ കവുങ്ങ്, തെങ്ങ് ഇവയുടെ പുതിയ പൂക്കല തങ്കക്കുടംപോലെ കുത്തിനിറുത്തി വെച്ചിരിക്കുന്നവയും ഉരിയ ഇടങ്ങഴി, പറ, ദ്രോണം (പതിനാറിടങ്ങഴികൊള്ളുന്നത്) മുതലായധാന്യങ്ങൾ, അനേകം തീർത്ഥങ്ങൾ കൊണ്ടുവന്നു നിറച്ചുവെച്ചിരിക്കുന്നവയും രത്നങ്ങളെക്കൊണ്ടു തിളങ്ങുന്നവയും ആയ കനകകുടങ്ങൾ മുതലായവകൊണ്ട് ഭഗവാന്റെ രണ്ടുഭാഗവും നിറഞ്ഞിരുന്നു. സ്വതവേ, വലിയ ഇന്ദ്രനീലക്കല്ലുകൊണ്ടുണ്ടാക്കിയ മൂടികൊണ്ടുമറച്ചവയും ലോകങ്ങൾക്ക് പ്രീതിയെ

കൊടുക്കുന്ന ബാലാദിത്യന്റെ രശ്മികളെക്കൊണ്ട് അധികം പ്രകാശിക്കുന്നവയും അത്ഭുതനിമിത്തം കണ്ണുമഞ്ഞിക്കുന്നവയും പ്രമാണായതങ്ങളും അത്യുച്ഛ്രിതങ്ങളും അത്യുന്നതങ്ങളും ആയ പൊൻമതിലുകളുടേയും രത്നമതിലുകളുടേയും ശോഭകൊണ്ട്; മുകളിൽ താവൽപ്പഴങ്ങൾ പരന്നുകിടക്കുന്ന പൊന്മലയുടെ താഴ്‌വാരങ്ങളുടെ ശോഭയെ കളയുക എന്നത് തനിക്ക് കൈക്കളിയാക്കി അതിലുള്ള നൈപുണ്യത്തെ വെളിപ്പെടുത്തുന്നതും, മേഘമാർഗ്ഗത്തിൽ മുട്ടുന്ന മേടകളിൽ പതിച്ചിരിക്കുന്ന പലനിറത്തിലുള്ള രത്നങ്ങളിൽ നിന്നു പുറപ്പെടുന്ന രശ്മികൾ കൂടിച്ചേർന്ന് വ്യാപിച്ച് അനേകം മഴവില്ലിന്റെ ആകൃതിയായി കാണികൾക്ക് അത്ഭുതത്തെക്കൊടുക്കുന്ന വലിയ ഗോപുരങ്ങളുടെ പൊങ്ങിയ അഗ്രഭാഗങ്ങളെക്കൊണ്ട് പരിഷ്കാരം തികഞ്ഞ അമരാവതിയെ വളരെ താഴ്ത്തിയിട്ടുള്ളതും, സകല നഗരങ്ങളേയും ജയിച്ച് ഗർവ്വിച്ചിരിക്കുന്ന ദേവേന്ദ്രരാജധാനിയെ നിഷ്പ്രയാസം ജയിച്ചിട്ടുള്ള തന്റെ സാമർത്ഥ്യം പ്രകടിപ്പാനായി ഇന്ദ്രന്റെ അന്തഃപുരസ്ത്രീകളെ ബലാൽക്കാരമായി പിടിച്ചുകൊണ്ടുവന്ന് അതിന്റെ മുമ്പിൽ അതിരാഗത്തോടുകൂടി കൈകൊണ്ടു തലമുടിക്കുപിടിച്ച് പൊക്കിക്കാട്ടുകയും അപ്പോൾ അവർ ദുഃഖംകൊണ്ടും വേദനകൊണ്ടും കയ്യും കാലും കുടഞ്ഞ് തുള്ളുകയുംഉണ്ടോ എന്നു തോന്നുമാറ്; നല്ലജാതിരത്നങ്ങൾ പതിച്ചിട്ടുള്ള പൊൻവളകളെക്കൊണ്ട് ഇടക്കിടെ കെട്ടിയിട്ടുള്ളവയും ആകാശം ചുംബിക്കുന്നവയുമായ കൊടിമരങ്ങളുടെ മുകളിൽ തൂങ്ങിക്കിടന്ന് പള്ളക്കം ചുവട്ടിലും ഉള്ള ഊരണ്ട് ഇളക്കങ്ങളെക്കണ്ടാലും കൊണ്ട് കാററത്തു നൃത്തം ചെയ്യുന്നകൊടിക്കൂറകളോടുകൂടിയതുമായ ആ ദ്വാരക അപ്പോൾ ശ്രീകൃഷ്ണനെക്കാണാവാനുള്ള തൃഷ്ണകൊണ്ട് മനസ്സ് ക്ഷോഭിച്ചിരിക്കുന്ന വൃഷ്ണിശ്രേഷ്ഠന്മാരുടെ വധുക്കളുടെ മുഖസമൂഹം കൊണ്ടു ഇടതൂർന്നതും അത്ഭുതനിമിത്തം കാണ്മാൻ കൗതുകമുള്ളതുമായ അനവധികിളിവാതിലുകളെക്കൊണ്ട് ജനാനന്ദത്തെക്കൊടുക്കുന്ന വെളുത്തഭിത്തികളെക്കൊണ്ടും അ

ത്യുന്നതങ്ങളായ പ്രാസാദങ്ങളെക്കൊണ്ടും, താമരപ്പൂക്കൾ നിറഞ്ഞു നില്ക്കുന്ന അനവധി പൊയ്കകൾ ചുറ്റുമുള്ളതും ഉയൎന്നകൊടുമുടികളോടുകൂടിയതുംആയ മഞ്ഞിൻമലയുടെ ഭംഗിയെ കൈക്കൊണ്ടു. എല്ലായ്പോഴും അങ്ങുമിങ്ങും അനവധി ഭൃത്യന്മാരോടുകൂടി ഗതാഗതം ചെയ്യുന്നവരും അമരസുന്ദരന്മാരും ഏറിവരവരും ആയ പുരത്തിലുള്ള മഹാജനങ്ങളുടെ പ്രതിബിംബം തട്ടിയിരിക്കുന്നതുകണ്ടാൽ ചലച്ചിത്രങ്ങളെസ്പഷ്ടമായികാണിക്കയാണൊ എന്നു തോന്നുമാറു അത്യുജ്ജ്വലങ്ങളായിത്തീൎന്ന സ്ഫടികങ്ങളും നിൎമ്മലമണിത്തിണ്ണകളെക്കൊണ്ടും ഭിത്തികളെക്കൊണ്ടും കക്ഷ്യാപഥങ്ങളും ഗോപുരപ്രദേശങ്ങളും അക്ഷീണമായ കാന്തിയെ കൈക്കൊണ്ടു. ഗൃഹങ്ങളുടെ മുററത്തും തിണ്ണകളിലും അരിമാണിഞ്ഞു വിളക്കുമുതലായ മംഗളവസ്തുക്കളെക്കൊണ്ടു അലങ്കരിച്ചിരുന്നു. കല്യാണകരമായ മഞ്ഞൾചാറു അന്യോന്യം കോരിവീഴ്ത്തിക്കളിക്കുന്ന പെൺകിടാങ്ങളുടെ കൈകളിൽ കിലുങ്ങുന്ന കങ്കണങ്ങളുടെ ധ്വനൽക്കാരത്തോടുകൂടികലൎന്ന അവരുടെ മധുരമായ ചിരിയുടെ ശബ്ദം ജനങ്ങളുടെ ചെവിയും ചിത്തവും കവൎന്നു. വിശ്വകൎമ്മാവിന്റെ കരകൌശലംകൊണ്ടും വിശ്വനാഥന്റെ പൌരുഷംകൊണ്ടും ഉണ്ടായ ലോകോത്തരങ്ങളായ നിഖിലഗുണങ്ങളുടേയും സമൃദ്ധികൊണ്ടു ആ ദ്വാരക ഉൽകൃഷ്ടയാണെങ്കിലും തൽക്ഷണത്തിൽ രുക്മിണീരൂപിണിയായ ലക്ഷ്മിയുടെ കടാക്ഷങ്ങൾക്കു ലക്ഷീഭവിക്കയാൽ അവിടെയുള്ള സകലവസ്തുക്കളും ചന്ദ്രരശ്മിതട്ടിയ സൌധംകണക്കു മാറിപ്പോയതുപോലെ ജനങ്ങൾക്കുതോന്നി. ഈവിധം അതിഘോഷത്തോടും അത്യുൽകൃഷ്ടങ്ങളായ സംഭവങ്ങളോടുംകൂടി നിഖിലജനസന്താപഹാരിയായ ഭഗവാൻശ്രീകൃഷ്ണൻ സജ്ജനങ്ങളുടെ മനസ്സു എന്നപോലെ നേരെ നിൎമ്മലമായ മാൎഗ്ഗത്തിലൂടെ ഗൎഗ്ഗാദികളുടെ ഉപദേശം അനുസരിച്ചു പത്നിയോടുകൂടി തന്റെ രാജധാനിയിൽ പ്രവേശിച്ചു. പൌരന്മാരെല്ലാം അതുവരെ തങ്ങൾക്കുണ്ടായിരുന്ന അനാഥതാവ്യാധിയെല്ലാം തീൎന്നു അത്യാനന്ദതുന്ദിലന്മാരാകയുംചെയ്തു.

അഥ യഥാവിധാനമഗ്നിസാക്ഷികം വിവാഹകർമ്മസ്യ പ്രധാനം കരഗ്രഹണമാഹ—

പ. ശുഭേ മുഹൂർത്തേഥ ശുചിം സ സാക്ഷിണം
വിധായ സാക്ഷീ സകലാത്മനാമപി
സദർഭഹേമാദിപവിത്രപാണിനാ
വിദർഭകന്യാകരമഗ്രഹീദ്ധരിഃ 122

വ്യാ—ശുഭ ഇതി. അഥ പുരീപ്രാപ്ത്യനന്തരം. ശുചിം അഗ്നിം. ശുചിം സാക്ഷിണം വിധായേതി യോജനാ. സഃ യദുകുലാവതംസത്വേന പ്രസിദ്ധഃ. സകലാത്മനാം സാക്ഷീ നിഖിലാന്തഃകരണാനാം തദ്വൃത്തീനാഞ്ച ദ്രഷ്ടാ. അപിശബ്ദേന നിഖിലസാക്ഷിണസ്സാക്ഷ്യന്തരസമ്പാദനമനാവശ്യകമിതി വിരോധോ ദ്യോത്യതേ. ലോകാനുഗ്രഹായാവതീർണ്ണസ്യ ലോകശിക്ഷാർത്ഥമേവ കർമ്മാനുഷ്ഠാനമിതി തൽപരിഹാരഃ. ദർഭഹേമാദിനാ സഹിതഃ സദർഭഹേമാദിഃ അതഏവ പവിത്രഃ പരിശുദ്ധഃ പാണിഃ തേന. ഹേമാദീത്യാദിനാ രത്നപരിഗ്രഹഃ. വിദർഭകന്യായാഃ രുക്മിണ്യാഃ. സ ഇതി വിദർഭകന്യേത്യാഭ്യാം അഭിജനാദിസമ്പൽസൂചനദ്വാരാ നായകയോഃ പരസ്പരാനുരൂപ്യം വ്യജ്യതേ. ഹരിഃ പ്രേക്ഷകമനോനയനാപഹാരീ കൃഷ്ണഃ.

സാ—രാജധാനിയിൽ എത്തിയതിന്നുശേഷം സർവ്വസാക്ഷിയായ ശ്രീകൃഷ്ണൻ അഗ്നിയെ സാക്ഷിയാക്കി പവിത്രം സ്വർണ്ണം മുതലായവ ധരിച്ച് പരിശുദ്ധമായ തന്റെ കൈകൊണ്ടു വൈദർഭിയുടെ കൈ പിടിച്ചു.

അഥാഗ്നിം പ്രദക്ഷിണീകുർവ്വതി സലക്ഷ്മീകേ പക്ഷീന്ദ്രകേതനേ സോപി ശുഭം ശംസൻ പ്രദക്ഷിണാർച്ചിർജ്ജജ്വാലേത്യുത്തമം ശംസ്യാവർണ്ണയതി—

പ. പ്രാദക്ഷിണ്യേന പശ്യതി യമഥ പുരാ
പൂരുഷോസൗ പുരാണോ
യോഗക്ഷേമപ്രദാതാ നിഖിലതനുഭൃതാം
ലോകമാതൈവ സത്രാ.

സോയം വഹ്നിശ്ച വാമേതരചലദമല-
ജ്വാലജാലച്ഛലേന
സ്ഥാതും മദ്ധ്യേഽനലതാൽ സ്വയമപി പരിച-
ക്രാമ ചക്രായമാണഃ. 11

വ്യാ—പ്രാദക്ഷിണ്യേനേതി. പ്രാദക്ഷിണ്യേനേതി പ്രദക്ഷിണം യഥാ തഥേത്യർത്ഥഃ. പുരാ പശ്യന്തീതി യോജനാ. പരിതോ ജനാ ഇത്യർത്ഥഃ പുരാമംഗല്യേ ശ്രുതാർത്ഥതേതി പൂർവ്വോക്തം. യം വഹ്നിം. അഥ പാണിഗ്രഹണാനന്തരം. അസ്യ ശ്രീകൃഷ്ണസ്യ. പുരാണപുരുഷ ഇത്യനേന സർവ്വജ്ഞത്വം പ്രതിപാദിതം. അലബ്ധസ്യ ലാഭോ യോഗഃ ലബ്ധസ്യ രക്ഷാ ക്ഷേമഃ, തയോഃ പ്രദാതാ. അനേന കർമ്മണ ഏവ ഫലദാതൃത്വം വദന്തോ മീമാംസകാഃ കടാക്ഷിതാഃ നിഖിലതനുഭൃതാം സർവ്വദേഹിനാം. നിഖിലതനുഭൃതാം യോഗക്ഷേമപ്രദാതേത്യനേന താദൃശം പ്രത്യാസ്ഥാ പരനാരത്യന്തോചിതമിതി സൂചയതി. ലോകമാതാ മഹാലക്ഷ്മീഃ രുക്മിണ്യാ. ലോകമാതേത്യനേനോക്തമേവ വിശേഷണത്വം ഏവകാരോ ദ്യോതയതി. സത്യാ സഹ സഃ താദൃശപശ്യന്തി നകർമ്മഭൂതഃ. അയം സാക്ഷീകൃതഃ. പശ്യദൃശ്യയോ. വാമേതരം ദക്ഷിണം യഥാ തഥാ ചലന്തഃ ഗച്ഛന്തഃ യേ അമലജ്വാലാഃ നിർമലാഃ കീലാഃ വഹ്നേർദ്ദേദീപ്യമാനജ്വാലകീലാവർച്ചിഃ ഇത്യമരഃ തേഷാം ജാലസ്യ ച്ഛലേന വ്യാജേന. മദ്ധ്യേ ഭഗവൽപ്രദക്ഷിണമണ്ഡലസ്യ മദ്ധ്യഭാഗേ. സ്ഥാതും. അനലതാൽ അസാമർത്ഥ്യാൽ. തച്ച 'അഹോ അസാമ്പ്രതമിദം യദേതനോ പ്രദക്ഷിണീകരണീയൌ ജഗൽപിതരാവപിമാം പ്രദക്ഷിണീകുർവ്വാതേ തസ്മാന്മദ്ധ്യേ നിശ്ചലതമേ സ്ഥിതിഃ പാപാവഹാ' ഇതിബുദ്ധ്യാ. വഹ്നേരനലസംജ്ഞതാനീമനാഥതാഭേദിതി ച സൂച്യതേ. പരിചക്രാമ പരിതോ യയൌ. ചക്രായമാണഃ ചക്രമിവാ ചരൻ. ഉപമേയമുൽപ്രേക്ഷാ ചേത്യവസായിഃ. ഭഗവതോ ദക്ഷിണഭാഗേ സദാസ്ഥിതം പരിക്രാമതി തസ്മിൻ സ്വയം പരിക്രാമൻ സുദർശനമിവേതി ഭാവഃ. അത്ര പരികരഃ അപ്രയനവഃ, അനലതാദിത്യത്ര ഗ

ന്ധ്യാ ഹേതൂൽപ്രേക്ഷാ ചാലങ്കാരഃ. പദ്യേഽസ്മിൻ മാതൃകായാം അഥേത്യനന്തരം 'പുനഃ പൂരുഷേഽസ്മിൻ പുരാണോ യോഗക്ഷേമപ്രദാതര്യഖിലേ'തി ലിഖിതം ദൃശ്യതേ. യച്ഛബ്ദഘടിതവാക്യതോ ഭിന്നമേവ തച്ഛബ്ദഘടിതവാക്യം ദൃഷ്ടമിത്യപ്രാമാണ്യശങ്കയൈവ സ പാഠോഽസ്മാഭിഃ പരിത്യക്തഃ, യഥാമതി പരിവൃത്തിശ്ച കൃതാ തൽപ്രാമാണ്യേ സാഹസമിദം മർഷയന്തു മനീഷിണ ഇതി. യഥാസ്ഥിതസ്യ സംയുതായന്തു 'അസ്മിൻ യം പുനഃ പശ്യതീതി സതീ'തി യോജനാ. പുനഃ ശബ്ദോ ദ്വയോഃ. പ്രദക്ഷിണത്രയസ്യ വിഹിതത്വാൽ. ശേഷം പൂർവ്വവദവസേയം.

സാ.— പിന്നീട് നിഖിലപ്രാണികൾക്കും യോഗക്ഷേമത്തെ കൊടുക്കുന്നവനും പുരാണപുരുഷനും ആയ ശ്രീകൃഷ്ണൻ ലോകമാതാവായ രുക്മിണിയോടുകൂടി സാക്ഷിയായ അഗ്നിയെ മൂന്നു വട്ടം പ്രദക്ഷിണം വെച്ചു. അപ്പോൾ ആ അഗ്നിയും ഉജ്ജ്വലമായി പുകയില്ലാതെ തെളിഞ്ഞ ജ്വാലകളോടുകൂടി ചക്രം പോലെ വലം ചുററി. ഇതുകണ്ടാൽ നാൻ പ്രദക്ഷിണം വെക്കേണ്ട ജഗൽപിതാക്കൾ തന്നെ പ്രദക്ഷിണം വെക്കുന്നു. അതു കൊണ്ട് അതിൻെറ നടുവിൽ ഇളകാതെ നിൽക്കുന്നത് അനുചിതമാണ് എന്നുവിചാരിച്ച് താനും നടുവിൽ ചുററിനടക്കയാണോ എന്നുതോന്നും.

അഥ ലാജഹോമം വർണ്ണയതി—

പ. ആദാവാജൌ സ്വശക്ത്യാ ശകലിതവിമത-
സ്തച്ഛവി ഭ്രഷ്ടകീർത്തി-
ശ്ഛേദാനാദായ സർവ്വാൻ കഥമപി പുനരപ്യ-
പ്രരോഹാർത്ഥമേതാൻ
ലാജവ്യാജേന ജായാഞ്ജലിഭിരഥ ശുഷ്കഃ
ക്ഷേപയിത്വാ കൃശാനൌ
നൂനം മാനീ കൃതാർത്ഥോഽഭവദതിബലവാൻ
സ്ത്രീനിമിത്തം ഹി വൈരം

വ്യാ.— ആദാവിതി. 'ആജൌ പൂർവ്വം രാക്ഷസോദ്വാഹകാ
ലേ. ആജൌ യുദ്ധേ, സ്വസ്യ ശക്തിഃ ബലമേവ ശക്തിഃ ആയു

ധവിശേഷഃ ത്വയാ. ശകലിതായാഃ ഖണ്ഡിതായാഃ വിമതാനാം ശത്രൂണാം മാഗധാദീനാം സ്പഷ്ടവിഭ്രഷ്ടകീർത്തേഃ സ്പഷ്ടം യഥാ തഥാ വിഭ്രഷ്ടായാഃ വിഗളിതായാഃ കീർത്തേഃ ച്ഛേദാൻ ഖണ്ഡാൻ. കുഹചന ക്വാപീത്യേതി സംബന്ധഃ. കസ്മിൻ സ്ഥലേ പുഞ്ജീകൃത്യേത്യത്രാഹ. പുനരപ്യപ്രരോഹാർത്ഥം ഇത ഊർദ്ധ്വം അങ്കുരാദിക്രമേണ വൃദ്ധിർമ്മാഭൂദിതി കൃത്വാ. ഇവാദ്യപ്രയോഗാൽ ഗമ്യാത്രേ ഫലോൽപ്രേക്ഷ. ഏതാൻ കീർത്തിച്ഛേദാൻ. ലാജവ്യാജേനേതി ലാജാ ഇതി കൈതവമാത്രം, വസ്തുതഃ കീർത്തിച്ഛേദാ ഏവേതി ഭാവഃ. ജായാഞ്ജലിഭിരിതി. തദാനാം ക്ഷേപണം സാപി ക്ഷത്രിയാ ലോകാനാം ബഹുമാന്യാ ഭവതീതി ബോദ്ധ്യം, പരമാർത്ഥതസ്തു വിധാതുരസ്യ തഥാതാദീത്യവധേയം. മുഹുരിതി. കീർത്തിച്ഛേദാനാമേകോപ്യവശിഷ്ടോ മാഭൂദിതി കൃത്വൈവ, വസ്തുതഃ ത്രിവാരം ഹോമകരണസ്യ വിഹിതത്വാൽ. കൃശാനൌ വഹ്നൌ. തത്ര ക്ഷേപണേ ഭസ്മീഭാവേന പുനഃപ്രരോഹണം നിശ്ചിതമിതി ഭാവഃ. നൂനം നിശ്ചിതം. വിമതകീർത്തേസ്തഥാ, നിശ്ശേഷീകരണേ ഹേതും പ്രദർശയിതും ഭവന്തം വിശിനഷ്ടി—മഹീതി. കൃതാർത്ഥാഃ ഭവദിതി. ഇദമേവ ഹി മഹിനാം ചരിതാർത്ഥതാ, യദ്വൈരിണാമപുനരുത്ഥാനാഃ പരാഭവഃ. മഹീമതോപി തഥാ ശത്രുമർദ്ദനേ ഹേതുഭൂതം വൈരസ്യ ബലവത്ത്വം ദർശയതി—അതീതി. അതിബലവൽ, ഇതരനിഖിലവൈരാപേക്ഷയാ ബലവത്തരം. ഹീതി ഹേതൌ പ്രസിദ്ധൌ വാ. അത്ര സാശ കേത്യുത്യുത്ര്യൂപകം, ലാജവ്യാജേനേത്യത്രാപഹ്നവഃ, തഥാവിധകൃതാർത്ഥതാസംബന്ധേപി തത്സംബന്ധകഥനാദതിശയോക്തിഃ, അന്തേ അർത്ഥാന്തരന്യാസശ്ചാലങ്കാരാഃ. ഉൽപ്രേക്ഷാ ഇകൈകവ. ഉത്സാഹസ്ഥായീ വീരോ രസഃ ധ്വന്യതേ. വിമതാനേവ ലാജതേന കല്പയത്യയമേവ കവിവരോന്യത്ര യഥാ 'സ്നാതസ്യോരുകൃപാംബുധൌ നയമഹാചാര്യോപ്തമന്ത്രശ്ച യസ്സ്വംക്ഷീകൃത്യ വിപക്ഷലാജഹവനപ്രീതം പ്രതാപാനലം ധാത്രീമംബുധിമേഖലാമുദവഹഃ കീർത്ത്യംശുകാച്ഛാദിനീം സ ത്വം വഞ്ചിമഹീശ! സത്യമതനോഃ പൃഥ്വീപതിത്വം നിജം' ഇതി. ഇദമത്രാവ

ധേയം. യദ്യപി ലാജഹോമാനന്തരമേവാഗ്നിപ്രദക്ഷിണം വിധീയതേ, അനുഷ്ഠീയതേ ച കേരളേഷു തഥൈവ, പാഞ്ചാലീസ്വയംവരേപി ശ്രീനാരായണഭട്ടപാദൈരേവമേവ വർണ്ണിതം, തഥാപി ശ്രീഹർഷകാളിദാസാദ്യാദൃതം ക്രമമേവാനുസസാരായം ഗ്രന്ഥകാരഃ. നനു തയോരപി കാ ഗതിരിതി ചേൽ ഗൃഹ്യഭേദപ്രയുക്താചാരഭേദ ഏവ ഗതിഃ. യദി ച കേരളാചാരാനുസരണേ നിർബ്ബന്ധഃ, തർഹി പദ്യമിദം 'പ്രാദക്ഷിണ്യേന' ഇതി ശ്ലോകസ്യ പൂർവ്വമേവ പഠനീയമസ്ത്വിത്യലമതിപ്രസംഗേന.

സാ — പിന്നീടു ഭഗവാൻ കയ്യിൽ മലർ വാരിക്കൊടുത്തു് പത്നിയെക്കൊണ്ടു് മൂന്നുവട്ടം ലാജഹോമം ചെയ്യിച്ചു. എന്നാൽ ഈ ചെയ്തതു് വാസ്തവത്തിൽ മലർ ഹോമിപ്പിക്കയല്ല എന്നു വേണം പറയാൻ. താൻ മുമ്പു യുദ്ധത്തിൽ തന്റെ ബലമാകുന്ന ശക്തി എന്ന ആയുധംകൊണ്ടു് അവരെ ഭേദിക്കയാൽ ശത്രുക്കളിൽനിന്നു തിരെ വിട്ടുപാറിപ്പോയ അവരുടെ യശസ്സിന്റെ ശകലങ്ങളെ മുഴുവൻ ഒരുമടിക്കിൽ ഒരുമിച്ചുകൂട്ടി ഇനി അവ മുളച്ചുതിരിപ്പാൻവേണ്ടി ഭാര്യയുടെ കൈകളെക്കൊണ്ടു് തീയ്യിലിട്ടു ചുട്ടു് ഭസ്മമാക്കിച്ചു് മാനിയായ താൻ കൃതാർത്ഥനാവുകയാണു്, നിശ്ചയം. എല്ലാവൈരത്തിലും വെച്ചു് സ്ത്രീനിമിത്തമായ വൈരത്തിന്നാണല്ലോ അധികം ബലം.

അഥ ക്രിയാന്തരാണി സമാസേനാഹ —

പ. അശ്മാരോപവിധാനാദീന്യഗ്ന്യാരോപാവധീന്യഥ
ചക്രേ സർവാണി കർമ്മാണി ചക്രീ ഗർഗ്ഗോക്തമാർഗ്ഗതഃ 125

വ്യാ — അശ്മേതി. അശ്മാരോപഃ ശിലായാം പത്ന്യാസ്സമന്ത്രകമാരോപണം, തദ്വിധാനം ആദിര്യേഷാം തഥാവിധാനി. അഗ്ന്യാരോപഃ സമന്ത്രകം പലാശസമിധി അഗ്നേഃ സ്ഥാപനം, യേന കന്യാസഹിതോഗ്നിർല്ലൗകികാഗ്നിർഭവതി സഃ അവധിഃ അവസാനം യേഷാം താദൃശാനി. ചക്രീ ശ്രീകൃഷ്ണഃ. ഗർഗ്ഗേതി സ്വപുരോഹിതേന ഗർഗ്ഗമുനിനോപദിഷ്ടമാചാരേണേത്യർത്ഥഃ

സാ — ലാജഹോമം കഴിഞ്ഞതിന്നുശേഷം പുരോഹിതനായ ഗർഗ്ഗമുനി പറഞ്ഞുകൊടുത്ത വഴിക്കു് ശ്രീകൃഷ്ണൻ അമ്മി ചവു

ട്ടിക്കൽ മുതൽ അഗ്നികാര്യംവരെയുള്ള സകലകർമ്മങ്ങളെയും ചെയ്തു.

അഥ ഗോത്രാന്തരംഗതാം രുക്മിണീം വർണ്ണയൻ ഭഗവതഉദ്വാഹമംഗലാദിവൃത്തം ച സംക്ഷേപതോ വദൻ കഥാം സമാപയതി—

പ. അരുക്ഷീണദക്ഷിണമിതി ഭുവി ശൈനൈരനൈഷീർ
ല്ലക്ഷ്മീകരഗ്രഹവിധിം വിധിവദ്വിധായ
പക്ഷീന്ദ്രകേതുരധികം മുദമേ പുരോധോ-
മുഖ്യൈഃ പ്രഗൃഹ്യഗൃഹ്യൈഃ പ്രതിലംഭിതാശീഃ 126

വ്യാ—അരുക്ഷീണേതി. ഇതി നാനൈർഭുവി ശൈനൈരരുക്ഷീണദക്ഷിണം ലക്ഷ്മീകരഗ്രഹവിധിമിതി സംബന്ധഃ. ഇതി ഏവമുക്തക്രമം. ഭുവി ശൈനൈഃ ധനൈഃ ബഹുവചനം ഗോരത്നഹിരണ്യാദിഭേദേന ധനാനാം ബാഹുല്യമാഹ. അരുക്ഷീണാ അനല്പാ ദക്ഷിണാ യസ്മിംസ്തദ്യഥാ ഭവതി. ലക്ഷ്മീകരഗ്രഹ ഏവ വിധിസ്തം. വിധിമിത്യനേന ഗാർഹസ്ഥ്യകാര്യൈകദേശത്വേന വിവാഹസ്യ ബോധ്യതേ. പക്ഷീന്ദ്രകേതുഃ ഗരുഡധ്വജഃ ശ്രീനാരായണഃ. കാ താദൃശസ്യ പുരുഷോത്തമസ്യ വിചിന്ത്യേതി ലോകൈകപ്രവണതാ ച വ്യജ്യതേ. അധികം മുദമ് ഇതി. സാധാരണസംഗമസ്യാധികപ്രീതിഹേതുതാം രസികസാക്ഷികം ഉക്താ ച തത്ര തത്ര യഥാ നാഗാനന്ദേ 'വാമാ വാമതയൈവ മേ ഹൃദയസുതരാം പ്രീത്യൈ നവോഢാ പ്രിയാ' ഇതി സ്വമുദാഹരണേഽപി 'കൈവല്യേഽപി വിമോഹിനീം പ്രിയതമാമാനന്ദയാനന്ദജൽ' ഇതി. പരാർത്ഥൈകഫലകതയാ ഭഗവച്ചാപാരമാത്രസ്യ പരമമംഗളമനേന ചരിതേന പഠിതേന സ്മൃതേന വാ ജഗതഃ ക്ഷേമോദയഃ പരം അസാധാരണോ ഭവിഷ്യതീതി വിശ്വസ്യ നിതരാം സ തുതോഷേത്യർത്ഥോഽപി, 'അധികം മുദമ്' ഇത്യനേന വിവക്ഷിതഃ. പുരോധോമുഖ്യൈർഗർഗ്ഗപ്രഭൃതിഭിഃ. പ്രഗൃഹ്യഗൃഹ്യൈരിത്യാശീഃപ്രതിലംഭനേ ഹേതുഗർഭം. അനേന 'മുദമ്' ഇത്യനേന ച ദക്ഷിണായാ ഉത്തമതാഽപി സൂചിതം, യത ഉച്യതേ 'മാത്രമേവോത്തമാ പ്രസാദകരണീ യാ ദക്ഷിണാ സോത്തമാ' ഇ

തി. പ്രതിലംഭിതാശീഃ പ്രതിഗ്രഹീതഹിതാശംസഃ. ആശിഷോ ബഹുവിധാ വിധായ ഗതേഷു ഗുർവ്വാദിഷു രമണ്യാ രുക്മിണ്യാ സഹ സുഖാന്യനുഭവൻ സന്തുഷ്ടഹൃദയോ ബഭൂവേതി ഭാവഃ. ഭഗവൽകഥായാസ്സർവ്വത്ര മംഗളത്വേപി 'ലക്ഷ്മീ' 'പക്ഷീന്ദ്രകേതു' പദപ്രയോഗേണ വിശേഷേണ മംഗളാന്തത്വം പ്രബന്ധസ്യാസ്യ സമ്പാദിതം വേദിതവ്യമിതി ശിവം.

യസ്യാംബൈവ ഗുരുശ്ശുഭേ വിദുഷീ
വിദ്യാഗ്രഹേഹ്യാദിമേ
“കുഞ്ഞാ”ഖ്യൈവ ച വിദിദ്യുത്സ്വരനയം
കാവ്യാദികേ വത്സലൈ
പ്രാദാദ്ദുർമ്മതകർദ്ദമപ്രചാരണോ
മാതേശ്വരോ മാതുലോ
യസ്മൈ ദാക്ഷ്യമപാരധീസ്സ “ശങ്കരാ-
ചാര്യ്യ”ഖ്യോപി ച 1

ജനകാമദേവതോഽജ്ഞാൽ സാവിത്രീമീക്ഷതേ ജനഃ
തമഃ പടലസംഹർത്രീം ദീപാർച്ചിഃപങ്ക്തിമിവ 2

സിദ്ധാന്തമപിചാന്യച്ഛാസ്ത്രഗതം
നാജ്ഞായ സാഹായ്യതോ
വിജ്ഞാനാം യശസാ സിതീകൃതദിശാം
സാതീർത്ഥ്യഭാജാം പുനഃ
സാഹിത്യോപവനേഷു യേന സുചിരം
ഭൃംഗായിതം കൗതുകാ-
ത്തേനേയം രചിതാ സദൈവ വിദുഷാ-
മ്മോദം ക്രിയാദ്വ്യാക്രിയാ 3

വദന്തു ദോഷം സുധിയോഽഥവാത്ര
ജായേത മേ കാപി തതോ ന ഹാനിഃ
ഭവൽകഥാലംബനതോ മമായം
വാണീഗണോ ദേവ! ഭവേൽ ഗുണായ 4

“പരീക്ഷിദ” പരാഖ്യേന കൃതയാ “രാമവർമ്മണാ”
അനയാ വ്യാഖ്യയാ വിഷ്ണുഃ പ്രീയതാം കരുണാനിധിഃ 5

സാ—ധനം ധാന്യം രത്നം മുതലായ അനേകം പദാൎത്ഥങ്ങളെ ധാരാളം ദക്ഷിണ ചെയ്തു ഇപ്രകാരം ഗരുഡധ്വജനായ ശ്രീകൃഷ്ണൻ രുക്മിണിയായി അവതരിച്ചിരിക്കുന്ന സാക്ഷാൽ ലക്ഷ്മീഭഗവതിയുടെ പാണിഗ്രഹണം യഥാവിധി കഴിച്ച് അത്യന്തം സന്തുഷ്ടന്മാരായ പുരോഹിതൻ തുടങ്ങിയവരിൽനിന്ന് ആശീൎവ്വാദവും വാങ്ങി പൂൎവ്വാധികം സന്തോഷമുൾക്കൊണ്ടു.

രുക്മിണീസ്വയംവരം സവ്യാഖ്യാനം

സമാപ്തം.

ശുഭം.

കേരളസാഹിത്യ അക്കാദമി

കേരള സാഹിത്യ
അക്കാദമി